

Tibor Vrančić
Smail Špago
Armin Džabirot

Mostar

u

staroju štampi

Izdavač:

Elektronsko samoizdanje

Grafička obrada i prijelom:

Tibor Vrančić

Naslovna strana:

Tibor Vrančić

Copyright ©2021 Text and Artwork: Tibor Vrančić

Naklada:

Elektronski oblik u pdf formatu – slobodan za downloadiranje

Postavljeno na stranicu: www.cidom.org

*Tibor Vrančić
Smail Špago
Armin Džabirov*

MOSTAR U STAROJ ŠTAMPI

Mostar, 2021. g.

S a d r Ź a j:

Uvodna riječ	1
Mostar, najljepši i najčistiji grad, 1896.	3
O čistoći u Mostaru, 1892.	4
Posjeta don. Frani Milićeviću, 1896.	5
Posjeta Starome mostu, 1896.	6
Kroz mostarsku čaršiju, 1896.	8
Posjeta Blagaju, 1896.	9
U tekiji, 1896.	11
Posjeta vinogradima i vinariji, 1896.	13
Bosna i Hercegovina – putopisne crtice, 1896.	15
Mostar, kao mirno gnijezdo, 1891.	20
Prva žena liječnica u Mostaru, 1893.	22
Prvi direktor mostarske gimnazije, 1893.	23
Kavedžija u Blagaju, 1895.	25
Manastir Žitomislići, 1895.	26
Konvikt Mujage Komadine, 1912.	28
Milenijska izložba, 1896.	29
Izložba mostarskih vinara u beču, 1898.	31
Ograda na Starome mostu, 1896.	32
Šarića džamija, 1898.	33
Utopili se u vinu, 1896.	34
Omiljeno mjesto za odmor, 1897.	35
Ljetna vrućina u Mostaru, 1897.	36
Sjeverni logor, 1882.	37
Stari most, 1892.	39
Jaka bura u Mostaru, 1893.	40
Oručevića ćuprija na fotografiji od prije 1893.	41
Mostarski Rimski most, 1864.	43
Red vožnje iz Mostara, 1894.	44
O Mostaru, 1896.	46
Meteorološka stanica, 1898.	47
Mostar – izuzetno lijep grad, 1898.	48
U Mostaru i na vrelu Bune, 1898.	52
Požari u Mostaru, 1898.	54
Glavna vježba dobrovoljne vatrogasne čete u Mostaru, 1906.	56
Izbor članova Muhamedanskog društva. 1899.	60
Bosna i Hercegovina među planinama, 1980.	61
Putovanje Bosnom, 1911.	62
Konkurs grada Mostara za izgradnju električne centrale u Mostaru, 1910.	64

Odlazak na hadž – na željezničkoj stanici, 1905.	65
Novi dio grada, 1910.	66
Udvaranje, ženidba, odlazak, 1931.	67
Ženska zanatska škola Mostar, 1935.	68
Foto-reportaža Mostar, 1968.	69
Mostar – tvrđava Muhamedova, 1935.	70
Mostaski konak, 1877.	74
Mostarski mozaik, 1983.	75
Neodoljivi Mostar, 1988.	76
Put kroz zemlju Hercegovaca, 1942.	77
O mađarskom filmu Szulamit, 1916.	79
Filmovi snimani 1918. g. u Mostaru	80
O Josipu Strelecu, 1907.	83
Šareni život na ulicama Mostara, 1892.	86
Putovanje u Kraljevini Jugoslaviji, 1937.	89
O Hayreddinovu mostu, 1954.	91
Dobrotvorna svečanost u Mostaru, 1916.	97
Pospana vruća nedjelja u Mostaru, 1964.	98
Sto milijuna cvjetova, 1968.	100
Studijsko putovanje Više komercijalne škole u Somboru, 1902.	101
Česi – slavenska braća u Mostaru, 1897.	107
Pomoć američkog Crvenog krsta, 1919.	112
Zvijezda Hercegovine – Orijent pomiješan sa Zapadom,	113
Veličanstvena posebnost Mostara, 1897.	131
Njegovo veličanstvo u Mostaru, 1910.	142
Zemlja, ljudi, nošnje, običaji, 1908.	144
Kroz Mostar, 1932.	146
Austrijski biciklisti u mostaru, 1902.	148
Zastrašujući luk bačen preko gudure Narente, 1897.	157
Vitke igle šesnaest minareta, 1908.	158
Rijetko lijepe džamije, 1907.	161
Mostar očima jednog lovca, 1897.	166
Masivni tornjevi brane most, 893. – 1923.	169
Visoki, smjeli most, 1911.	173
Baedeker o Mostaru, 1892.	178
Vruće meso na ulici, 1901.	184
Nemamo pojma jesu li ljepotice ili bakice, 1895.	196
Molitva u džamiji u sumrak	199
O priređivačima	201

Uvodna riječ

Pred vama je materijal koji smo redovito postavljali na portalu www.novasloboda.ba u zadnjih desetak godina. Red je da vas malo поближе upoznemo s njim, kao i s razlozima zašto ga ponovno postavljamo u ovom obliku. Ovim smo tekstovima današnjim generacijama željeli prenijeti dio događaja u Mostaru iz vremena od prije više od jednog stoljeća, pa sve do malo mlađih dana. Budući su članci i ulomci iz knjiga postavljani tjedno, željeli smo ga iskupiti na jedno mjesto, uvezati u jednu knjigu i predstaviti čitalačkoj publici. Moramo napomenuti da knjiga sa sličnom tematikom već postoji (Perom i kamerom o Mostaru od autora Tibora Vrančića, Smaila Špage i Ismaila Brace Čampare), željeli smo je upotpuniti i s materijalom koji smo uspjeli prikupiti iz mnogobrojnog svjetskog tiska, ali i s putopisnim knjigama o Mostaru, ali koje se nisu našle u već spomenutoj knjizi, najviše iz razloga jer smo na njih naišli tek nakon objavljivanja te knjige. Zašto knjiga u elektronskom izdanju, a ne u klasičnome? Pa iz jednostavnog razloga što je u današnje vrijeme iznimno teško izfinancirati neko izdanje. Budući je, po nama materijal zanimljiv, nismo ga željeli pustiti mraku da ga proguta nego ga predstaviti onima koje povijest Mostara zanima, kako bi ga mogli besplatno pročitati i uvrstiti u svoju e-biblioteku.

Priloge smo prikupljali iz mnogobrojnih stranih i domaćih novina i časopisa, koje su izlazili prije više od jednog stoljeća, pa sve do nekih novijih dana. Naša ekipa okupljena oko CIDOM-a, inače veoma aktivna u pronalaženju ovakva materijala, prikupila ga je u ogromnim količinama, a to je omogućeno prvenstveno otvaranjem mnogobrojnih digitalnih arhiva širom svijeta, digitalizacijom sačuvanih starih novina, časopisa, a različiti strani jezici nisu bili nikakva prepreka, kao ni pisma na kojima su se ti tekstovi pojavljivali.

Ponekad je zadržavajuće, a i začuđujuće, kada pronađemo da je neka vijest o najobičnijim događajima u našem gradu bila objavljena u časopsima iz SAD, Francuske, Njemačke, Austrije, češke ili Mađarske.

Tamo gdje smo osjećali potrebu, članke smo dopunjavali tekstovima iz brojne postojeće literature, kao i iz priča ili podataka koje smo saznavali od starijih Mostaraca, koji su ta vremena sami doživjeli i proživjeli.

Što se tiče starih listova koji su izlazili, kako u Mostaru, tako i u cijeloj BiH, moramo napomenuti, da se iz nekada objavljenih tekstova vidi da nema baš nikakve razlike od današnjih medija. Naime, i tada kao i danas, svaki list pokrenut od jedne nacije ili vjere, protežira svoje, a nesmiljeno kritizira postupke ostala dva naroda. Ima tu beznačajnih stvari, karakterističnih za svaku čaršiju, komunalnih problema, pritužbi na ponašanje policije kao i gradske vlasti i pojedinaca, ali ima i veoma značajnih, koji su obilježile povijest našega grada. Priloge smo prilagodili današnjim uvjetima, a tekstove priloga smo ostavljali doslovno onakvim, kako su objavljeni, kako ne bismo remetili ondašnji način komunikacije i aktualnu gramatiku. Prijevod smo radili sami, pa ako se slučajno i potkrala neka greškica – ne zamjerite nam.

Vjerujemo da će oni koje zanima povijest Mostara pronaći mnoge zanimljivosti, bizarne, ali i značajne za ondašnji život grada. Pojedine smo priloge, gdje je to bilo moguće ili potrebno, dopunili našim komentarima ili objašnjenjima, kao i

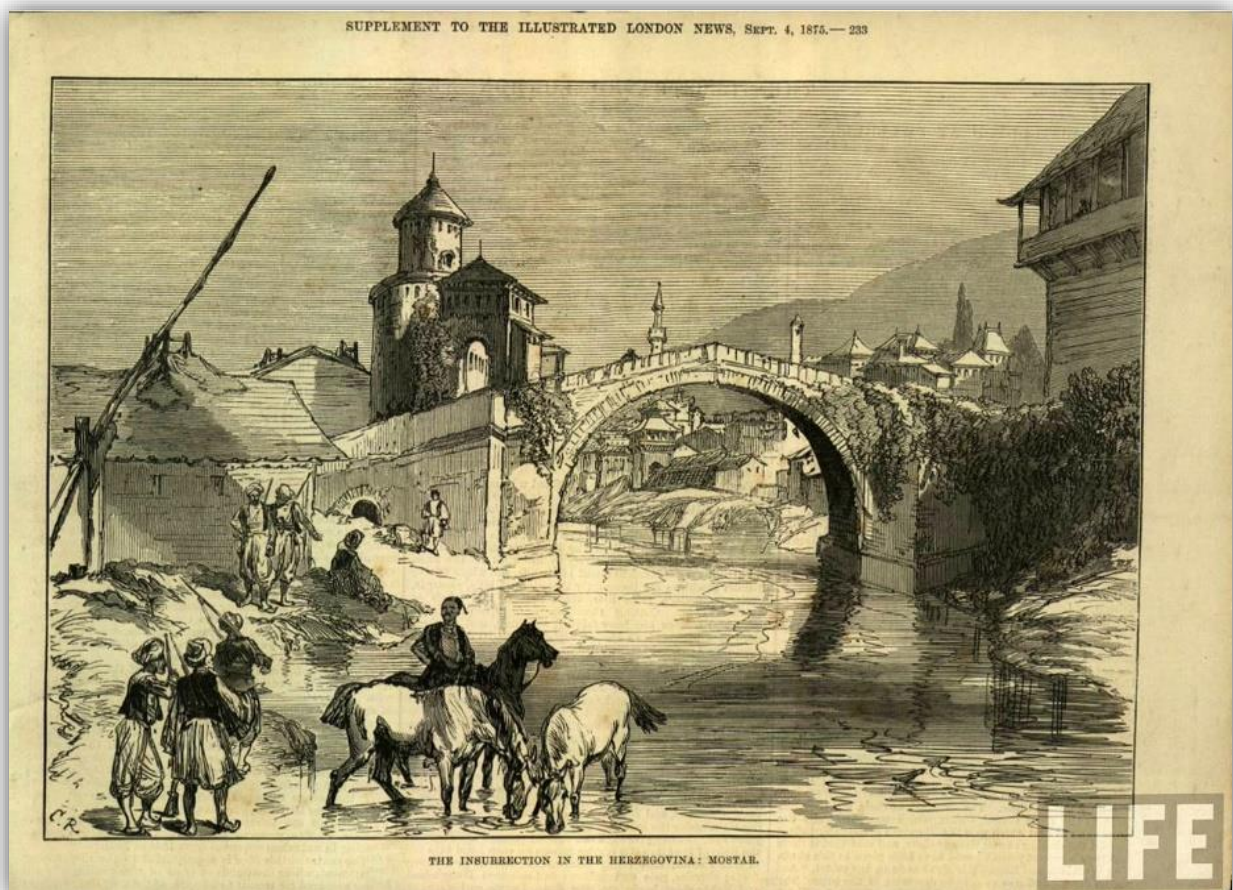
fotografijama dijelova grada iz tog perida.

Na obradu i pripremu novog serijala posebno smo zahvalni članovima CIDOM tima, Arminu Džabirovu, Mirsadu Lakišiću i Emini Redžić Muftić, koji su u nastajanju serijala dali svoj puni doprinos. Armin Džabirov je svoj puni doprinos dao u pronalaženju starih tekstova, što je nama nekolicini starijih članova tima bio pokazatelj da će se aktivnosti na ovom planu nastaviti i draga srca prepustiti ih mlađim ljudima.

Ujedno koristimo priliku da se podsjetimo na doprinos sličnim temama našeg, ne tako davno preminulog člana, Ismaila Brace Čampare. U svemu ovome ima dosta i njegovog traga.

Nadamo se da će vas ovo kratko podsjećanje na prošlost Mostara zaintrigirati.

Autori

Grafika iz časopisa "Life", iz 1875. godine

Mostar, najljepši i najčistiji grad, 1896.

U časopisu „Dom i svijet“, broj 12. iz 1896. godine objavljen je poduži tekst pod naslovom Bosna i Hercegovina – Putopisne crtice, autora dr. A. Tresić Pavičića.

Dom i svijet je bio prvi hrvatski ilustrirani list za zabavu, pouku i vijesti o dnevnim događajima, javnom i društvenom životu, umjetnosti i znanosti, trgovini i obrtu, glazbi, kazalištu i modi. Izlazio je dvotjedno (svakog 1. i 15. u mjesecu) u Zagrebu u razdoblju od 1. siječnja 1888. do 1923. g. u nakladi knjižare L. Hartmana (S. Kugli & Deutsch). List je bio dobro grafički opremljen, dobra izbora tekstova i izvrsnih ilustracija.

Ovdje donosimo nekoliko najzanimljivijih odlomaka iz tog putopisa, koji se odnose na grad Mostar. Nažalost, uz tekst u časopisu nije objavljena nijedna grafika, niti ilustracija.

Mostar je najčistiji i najljepši grad u čitavoj Bosni i Hercegovini, iako i njegova dolina nije onako zelena i kitna kao travnička. Kuće, džamije i munare građene su većinom kamenom, i po tome imaju bar nešto arhitektonične vrijednosti. Broji trinaest hiljada stanovnika, polovicom muhamedanaca, a druga pola ima jednaki broj katolika i pravoslavnih. Slegao se u ubavoj dolini oko maloga kitnoga potoka Radobolje, koja zalieva i oplođuje njegove pitome bašče, a sa dva se krila prostro, s jedne strane po skutovim Podveleža, s druge po obroncima Huma. Na vrhu jednoga krila, visoko na boku Podveleža, bjelasa se pravoslavna crkva, a na vrhu drugoga krila; u prodolju Huma, biskupija. Dolje na ravnici po sredini najviše se izdiču tornjevi bivšega kaštela kod glasovitoga mosta, veliki franjevački samostan s crkvom, nekoliko liepih džamija sa prekrasnim munarami, i dvie tri državne sgrade. Osobito je liepo pogledati na Mostar iz biskupove kuće, a najviše ti uživa oko, blažeći se po zelenih vinogradih, i plodnih baščah oko potoka Radobolje, koja protiče sa dva ili tri traka mostarsku dolinu. Tu ti uspieva svako voće i tako dobro da ga boljega ne možeš poželiti; a osobito sladke kajsije i breskve, te sočne smokve, kruške, jabuke, dinje, karpuze, melanzane, višnje, trešnje, šljive, veoma liepo groždje itd. Voće je u Mostaru veoma jeftino, te dobiješ za tri četiri novčića na čaršiji i po svih zabitnih ulicah toliko, da ni pojesti ne možeš.

O čistoći u Mostaru, 1892.

U listu „Bošnjak” od 27. oktobra 1892. godine, objavljeno je pismo jednog putnika u kojem se govori o čistoći u Mostaru:

„Čistoća. Iz Mostara nam piše putnik ovo: 11. o. mj. zaputih se iz Sarajeva u Mostar. U Mostaru me upravo iznenadi uzdržavanje reda i čistoće. Ne samo glavne ulice, nego i najsakrivenije u cijelom gradu nalaze se u vrlo čistom redu; isto kao i mejhane, gostione, kafane, javna mjesta, hanovi, klaonica i t.d. Što se žali-bože o Sarajevu kazati ne može. Začudih se kad doznah i to, da u Mostaru gradsko poglavarstvo pod samoupravom obavlja čišćenje javnih i privatnih zahoda na sveopće zadovoljstvo naroda, jer jeftinije dolazi, a kućevlasnik nikakove brige nema, nego ostavi u označeno vrijeme vrata kućna otvorena, da radnici općinski svoj posao izvrše. Primjećujem i to, da siromašnije obitelji nikakve pristojbe ne plaćaju. Iz sveg navedenog se vidi do kojeg se stepena prava i uporna brižljivost ispeti može, a ovo se sve zahvaliti imade gospodinu gradsko-kotarskom predstojniku Foglaru, koji ima take odredbe uz potpomaganje gradskog poglavarstva lijepim načinom provesti znade, a ja bi vruće preporučio i našem gradskom poglavarstvu glavnog grada, da se u mnogom obziru ugleda na Mostar. Iskrenim pozdravom. Putnik.”

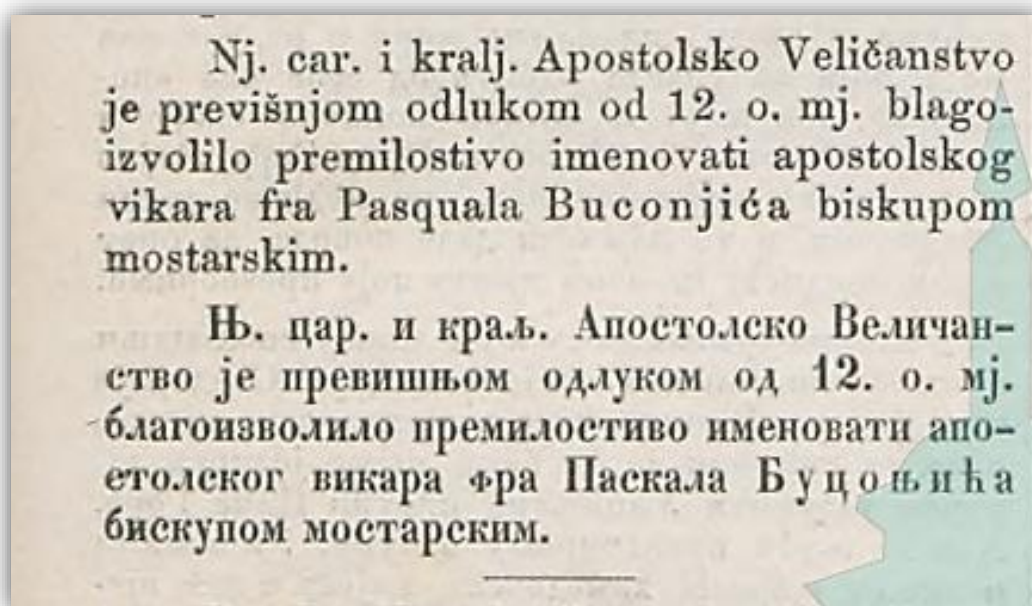
Izgorjela aščinica. U srijedu večer oko 10 sati u noći buknula je vatra u aščinici Saliha Jahića na Velikoj Tepi. Očevideci kažu, da se je moglo mnogo halata spasiti, da je bilo vode. Čekalo se je skoro 20 minuta, dok se je vodom počelo gasiti, premda su u neposrednoj blizini 3 česme. Da se nije ništa moglo spasti i policija je dosta kriva, a naročito policaj Bubaš, koji je kako zli jezici govore bio zir zurna. Nije onda ni čudo, što je vječito govorio „olles Militar, olles Civil mir olles“ i što je onako drsko postupao sa svijetom, kad je nakresan bio. Kakov je onda u 2 po ponoći, kad je onaki u 10 sah. I ovijem se ljudima kod policije bolje vjeruje, nego uglednim gragjanima. Vatra je upropastila siromaha Jahića, jer njegove komšije kažu, da mu je bilo oko 3000 K robe i halata, a osigurao je samo na 1500 K. Zastupnik osiguravajućeg društva, kod kog je bio Jahić dućan osigurao procijenio je štetu kako kažu na 4000 K., ali sa ovom procjenom nije zadovoljan Ferman Bisman i muftar Murat. Kažu, da su ona dvojica zborila, da nije bilo ni 100 K. Nama se čini, da bi im bolje bilo, da paze svoga posla, nego da procjenjuju tugje štete, za što nisu pozvani. Naročito bi bolje bilo Fermanu, da bolje pazi, da se ne otimlju vakufska dobra i haremi nego da niče gdje ga ne siju.

Objavljeno u listu Musavat br. 2 iz 1907. g.

Posjeta don Frani Milićeviću, 1896.

U časopisu „Dom i svijet“, broj 12. iz 1896. godine obavljen je poduži tekst pod naslovom Bosna i Hercegovina – Putopisne crtice, autora dr. A. Tresić Pavičića. Između ostalih nalazimo i zanimljiv članak o don Frani Milićeviću, prvom tiskaru grada Mostara.

Ne znajući kamo bih najprije krenuo, zapitah brijča nek mi kaže gdje stanuje don Frano Milićević, i gdje je redakcija „Glasa Hercegovca“, pa kada po njegovom nalogu nađoh siromašnu redakciju i upravo kukavnu tiskarnu, biedni don Frano, ponudi mi jednu trošnu stolicu, cigaretu duhana, i neke novine, koje bijahu u taj par došle, i koje ja vrlo rado pročitah, željan novosti, navlastito iz Zagreba. Za tim me povede najprije do pošte, gdje on dignu svoje listove, a ja svoje; pak me povede da razgledam grad, ali kod toga mi je malo o gradu govorio, a mnogo o biednome „Glasu Hercegovca“ koji mora da ide u Sarajevo na cenzuru, da se vrati svaki put na pola zaplienjen, i o drugih nevoljah i neprilikah, koje imade rad izdavanja toga lista. Kada se malo prošetamo pozove me na čašu piva u neku gostionu, za koju mi reče, da je bila kuća Ali-paše Stočevića. To je velika sgrada, sa prostranim dvorištem, podrumima i stajami za konje i kočije, sa širokim hodnikom na prvom spratu okolo dvorišta, a pokrivena debelim pločama obijeljenim vapnom, kao što su sve starije kuće u Mostaru. Pripoviedao mi je don Frano da ga ta ogromna kuća nije stajala, niti sto forinti, koje je Ali-paša potrošio za željezo, jer je sve ostalo morala graditi jedna raja. Ta se kuća zove Čardagija. Pošto se malo okriepismo, iziđosmo van i netom stupismo na ulicu, eto ti prama nama Marka Šešelja, dobra Hrvata, s kojim sam se odavna poznao. Zahvalih toplo don Frani na društvu i pustih ga da ide sa svojim teškim brigami u redakciju, a Šešelja zamolih da me vodi i da mi pokaže što imade po Mostaru liepa i znamenita.

Paškal Buconjić postavljen za biskupa – objavljeno u Sarajevskom listu u broju od 23.10.1881.

Posjeta Starome mostu, 1896.

U časopisu „Dom i svijet“, broj 12. iz 1896. godine obavljen je poduži tekst pod naslovom Bosna i Hercegovina – Putopisne crtice, autora dr. A. Tresić Pavičića.

Iza toga me povede moj vođa da vidim Stari most od kojega grad Mostar nosi ime. To je najsmjelije i najelegantnije alehitektonično djelo što ga u Bosni i Hercegovini ima. Jednim samim lukom, koji se diže u visinu devetnaest metara nad površinu rieke, a širi se dvadeset i osam m. preko njena korita, vodi s jedne obale na drugu. Taj silni luk, koji bi morao prama svojoj veličini tromo izgledati, tako je elegantan i tanak na vrhu, da jedva možeš vjerovat, kako se ne prelomi pod malo većim teretom, i kako ga malo jači vjetar ne odpuhne. Svršava se na vrhu širokim sferičnim kutom, tako da ne naliči pravo ni rimskome ni gotičkom luku. Temelji mu leže na hrapavih obalah Neretve, koja ih je na sve strane podkopala i izgrizla, ter izdubla spine, a naslanjaju se uz goru, i zidove kaštela, koji su bili mostu na jednoj i na drugoj strani, i koji su još prilično ali samo djelomice sačuvani. Nije istinito, kao što narod pripovieda, da ovaj most potiče iz rimske dobe, jer niti nosi na sebi biljege silne rimske građevine, niti stila, ni ikakvoga nadpisa, dočim se na jednom kutu nalazi turski nadpis sa godinom sagrađenja. Taj nadpis glasi „*Kudret Kemberi*“ to jest, most božje moći, a godina je po hedžrinoj eri 974 (1566). Vrlo je vjerojatno da ga je sagradio koji dalmatinski arhitekt, jer ih je u ono vrijeme u Dalmaciji bilo izobila valjanih, kao što nam svjedoče spomenici iz one dobe.

Neretva je pod mostom veoma duboka, pa su djeca sa najveće visine mosta ljeti skakala u nju, da se kupaju, na užas prolaznika. Da zaprieči nesreće, vlada je dala ograditi most na vrhu s jedne i s druge strane oštrom željeznom pregradom, i tako sad ne mogu djeca skakati, od straha da se ne nabodu na šiljke.

Odmah uz most na desnoj obali Neretve, nalazi se stara trošna građevina, iza kaštela, na kojoj se vide neka nizka kubeta, već izgledana zubom vremena. Pripoviedao mi je Šešelj da je tu bila janjičarska kasarna, sa aharon za konje, i kupeljima, koje su nuždne uz takovu sgradu. Na ulazu mi pokaza neku spravu, pa mi reče da su to falake, kojim su se mučili neposlušni janjičari i kauska tvrdoglava raja. Sjetih se falaka groznih iz Mažuranićeva Smailage, pa ga zamolih da mi protumači, kako se je ta sprava upotrebljavala. Suhi je kolac postavljen popriečno na dvie grede, a sa njega visi kaiš. U taj kaiš se zapletu noge krivca, pak se navije kolac, oko kojega se kaiš mota, ter stiskava noge kažnjenika, koji visi glavom strmoglavce, a onda sliede

batine i druge muke kao suha slama itd.

MOSTAR
LICITACIJA MOSTA KRALJA PETRA
U MOSTARU
Mostar, 23 X 1934

Kod tehničkog odjeljenja Banske uprave u Splitu održana je u subotu, dne 20 ov. mj. II ofertalna licitacija za izgradnju mosta Kralja Petra preko rijeke Neretve u Mostaru.

Licitaciji je prisustvovalo pet građevnih poduzeća sa vlastitim projektima. Najjeftiniji je bio Ing. Pero Machiedo iz Splita sa predračunskom svotom od din. 967.000.— Dalje slijede: Ing. Marin Bezić iz Zagreba sa din. 1,045.800, Ing. Stanković i Đorđević iz Beograda sa din. 1,231.500.—, Ing. S. Šperac i M. Marasović iz Splita sa din. 1,360.000.—, »Rad« iz Sarajeva sa din. 1,590.000.—

Uspjeh licitacije ispao je iznad svakog očekivanja, te se nadamo, da će se radom odmah započeti i na taj način zaposliti veći broj naših nezaposlenih radnika.

Licitacija za gradnju mosta na Musali – objavljeno u listu Jadranski dnevnik u broju od 23.10.1934.

Kroz mostarsku čaršiju, 1896.

U časopisu „Dom i svijet“, broj 12 iz 1896. godine obavljen je poduži tekst pod naslovom Bosna i Hercegovina – Putopisne crtice, autora dr. A. Tresić Pavičića.

Za tim mi pokaza novi, veliki franjevački samostan sa crkvom, pak djevojačku školu, koju ne polaze nego katoličke djevojčice, onda bašču za voćarstvo, koju je vlada uredila za pouku i dobar primjer narodu. Za tim prođosmo kroz glasovitu mostarsku čaršiju, koja u glavnih crtah naliči sarajevskoj, samo što je mnogo čistija, pak se prošetasmo novom alejom, koja vodi preko čitavoga, ubavoga, mostarskoga polja, i kroz uzke ulice, na desnoj obali Neretve. Obiđosmo i desnu zapadnu stranu, koja je puna mezaristana, (groblja) gdje no imade i liepih turbeta sa kupolom na šest i osam stupova, u kojih gori uljena svietiljka, nad grobom dobrih. Malo dalje diže se osamljena na polju nedograđena velika turska kasarna.

Pošto pregledasmo čitav Mostar povede me u već spomenutu jednu čitaonicu, koja se nalazi preko potoka Radobolje, a za tim u još jadniji njegov dućan, koji nema ni najprimitivnijega oruđa za knjigovežarstvo, koje je njegov zanat. Da korakneš dva puta, prešao bi uzduž, čitav dućan, i on radi u toj školjici po čitav dan, golim rakami, da, prehrani sebe i obitelj, i još mu preostaje vremena, da čita novine, i da piše liepe članke.

Bilo bi dobro i patriotično djelo da se tkogod sjeti siromašnih Mostarana, ter da im pomogne da sagrađe bar išta pristojniju čitaonicu, jer ona današnja, nije ni za krčmu, i da se pomogne onakovim rad i sam kakav je Šešelj, da bar dobave oruđe za svoj zanat. Moglo bi se ustrojiti društvo, kao što je ono za podpomaganje hrvatskih ljudi u Istri, da se bar nešto učini za one liepe, kršne i plemenite hrvatske ljude u Hercegovini.

— **Nove gradnje u Mostaru.** Pišu nam iz Mostara: Ovih dana predala je ovdašnja okružna oblast ovog ljeta dovršene dvije velike zgrade na upotrebu. Prva je biskupska rezidencija sa 550 m² u površini, a stala je 91.000 K, a druga je gradnja trokatnog magazina duhana sa 700 m² u površini a stoji 82.000 K. Gradnje su izvedene veoma vješto i ukusno po najmodernijoj tehnici. Prvu gradnju vodio je Maks. David, a potomju Gjorgje Knežić, oba tehničari ovd. okružne oblasti, a graditelj Fr. Vymlatil iz Trebinja je obje gradnje preduzeo. Biskupska rezidencija je na vrlo impozantnom mjestu, na jednoj omanjoj glavici pri svršetku Stefanijinog šetališta, te se sa svijeh strana, čim se u Mostar dogje može da opazi. — Kad bi se prema istoj rezidenciji mogao još da posadi i jedan perivoj, još bi bolje mogla da imponira kao rezidencija, a perivoj bi takogjer bio od velike koristi i za sami grad Mostar.

Biskupska palata i duhasnko skladište – objavljeno u Sarajevskom listu 30.11.1906.

Posjeta Blagaju, 1896.

U časopisu „Dom i svijet“, broj 12 iz 1896. godine obavljen je poduži tekst pod naslovom Bosna i Hercegovina – Putopisne crtice, autora dr. A. Tresić Pavičića.

Poslie podne odlučih otići u Blagaj i na izvor Bune ter zamoliti Šešelja da mi nađe kočiju. Objedovah brzo, pak iziđoh da dočekam Marka, koji doskora dođe sa g. Petrom Ančićem, mladićem uzorna ponašanja, ter se odveđosmo izpod kršnoga Podveleža uz zelene vinograde prama Stjepan-gradu, koji se uzdiže na strmom brdu u južnome kutu mostarskoga polja.

Žalostno li izgleda u kasnome ljetu ono dosta veliko mostarsko polje! Ne vidiš na njemu ne samo jednoga stabla, nego ni struka trave, jer na onome pjeskovitome tlu, koje je Neretva iz gora dovukla i naslagala, ne može ništa rasti, a ako probije koji listak trave, izgori ga silno ljetno sunce, koje užari kamenje na okolo, da je u Mostaru od velike omorine jedva moguće stanovati. Jedino na obroncima Podveleža imade liepe zemlje i krasnih vinograda, ali i to je samo uzka pruga koja izmegju gore i polja ide od Mostara do izvora Bune, a nad njom se diže gola pusta kamenita gora.

U ubavome južnome kutu ovoga polja, pod visokim klisurama izvire liepi potok Buna, koja oplođuje krasne bašte, i teče kroz ruševine slavnoga grada Blagaja, koji je nekada bio glavni grad humske zemlje, kada se je moćna obitelj Hranića ili Kosača odtrgla od bosanske kraljevine. Ali još pet vjekova prije toga spominje ovaj grad car Konstantin Porfirogenet, koji veli da se u zemlji Hlumu (kasnije Humu) nalazi grad Bona, što ne može biti drugi, nego kašniji Blagaj, na izvoru Bune i kod brda Huma. Vrlo se često spominje ovaj grad u bosanskoj povjesti, ali sada od njega ne ostaju nego puste ruševine, i jedan liepo sačuvani most na lukovih, koji vodi preko Bune; a oko tih ruševina dižu se male kućarice muhamedanaca i katolika.

Na visokom i strmenitom briegu još se ponosno diže i prkosi vremenu Stjepan-grad, koji je sagradio moćni prvi herceg Stjepan Kosača. Veoma se je romantičnih sгода u ovome gradu dogodilo, kad je ono stari herceg, čuvši mnogo pripoviedati o ljepotah fjorentinskih žena, odpustio svoju vjernu suprugu, pa dozvao iz Fjorence neku krasnu Fjorentinku, da probavi u lasti i slasti svoje stare dane. To mu je prouzročilo veliki razdor u obitelji, pače i očiti rat među djecom i ocem; jer njegov junački sin Vladislav, da osveti prognanu i uvriedenu majku, dignu pomoću Dubrovnika jaku vojsku na otca. Više vremena trajala su bojna čarkanja, po gorovitoj humskoj zemlji, ter bi bio stari herceg, koji je i onako često puta u Turaka pomoć tražio, prisiljen, da pozove tursku vojsku na svoga vlastitoga sina, da se ovaj nije tada s ocem izmirio, samo da ne doživi takove nesreće. Ovaj isti Vladislav obranio je upravo junački grad Blagaj, kada ga je ono poslie pada Bosne bio obsjednuo car Mehmed II. Na žalost nije se dugo mogao odhrvati turskoj sili, koja je neprestano na Hercegovinu uvijek novim vojskama navaljivala, ter je nakon junačke borbe bio prisiljen skloniti se sa bratom Vlatkom u Dubrovnik, dočim mu se je treći brat poturčio, i postao beglerbegom Rumelije.

Prolazeći mimo duboki prorov gore, kod sadanjega sela Blagaja, što no ga bujice vode razderaše; dolazi se u malo časaka putem, koji je sa obe strane obrasao šipcima, do silne hridi, nagnute nad izvor Bune sa visine od pet stotina metara. Pod ovom bridi nalazi se tekija (samostan) u kojoj se čuvaju mrtvi ostanci čudotvornoga dobroga Sari Saltuka, i njegovoga sluga Ačik-baše. Do samostana, pod samom hridi, dolazi se kroz porušenu džamiju, kojoj prolomiše krov dvie tri gromade kamena, što se od one užasne klisurine odciepiše. Tekija se sastoji od dvie tri male kućice, sagrađene nad samim jezercem nad izvorom Bune, pače na jednoj od ovih kuća imade i prostrani doksat nad vodom. Na jednome zidu vidi se pribiven mač i buzdovan, kojim je onaj dobri, što no tu počiva utjerivao u pravu vjeru nevjernike, a preko dvorišta na koncih se suši liepi žuti duhan. Pred vratima hodžine kuće vidio sam dva bašluka, pa mi je hodža rekao da su tu zakopani njegov brat i njegov sin. Otcu ovoga hodže, koji je došao iz Misira dao je pravo Omer-paša Latas, da stanuje u onoj tekiji, i da čuva tielo dobroga i njegova sluga, ter da bere dohodak vakufa one tekije. Sadašnji hodža i njegov brat imadu tako izraziti arapski tip, da ti se čini kao da se nisu ni rodili u onoj zemlji, već da su jučer došli iz Arabije.

(6)

Besposlena dječurlija. Rijetko se u kom mjestu, kao u Mostaru, može vidjeti silesija besposlene a pokvarene dječurlije (lisaka), koji ni gradjanima, a kamo li strancima, ne daju mira. Našoj gradskoj općini bila bi dužnost, da se pobrine za ove besposlenike, te da stvori jedan zavod za popravljjanje njihovo. U tom zavodu trebalo bi, da se nauče disciplini i kakvu korisnu zanatu. Na taj način mogli bismo dobiti barem nekoliko vrijednih zanatlija, a ovako dobićemo samo robijaše, jer ako ostanu ovaki kakvi su, onda im, kad li tad li, robija ne gine. Neka pozvani razmisle malo o ovome!

Članak objavljen u listu Musavat br. 4. iz 1906. g.

U tekiji, 1896.

U časopisu „Dom i svijet“, broj 12 iz 1896. godine obavljen je poduži tekst pod naslovom Bosna i Hercegovina – Putopisne crtice, autora dr. A. Tresić Pavičića.

Pred četiri stotine godina, pripovjedi mi hodža, živio je tu dobri Sari Saltuk, koji došavši iz Misira, bijaše mnogo naroda na Muhamedovu vjeru obratio, što rieču, što čudesima mača i buzdovana. Kada je umro, samo mu se je tielo ondje našlo, a njegov buzdovan, koji bijaše negdje nekoliko dana daleko, osvanu istoga jutra na zidu kod mrtva tiela. On je morao po tome rabiti dva buzdovana, jer je jedan pribiven vani na zidu uz demeskinju, a drugi visi kod njegova groba. Hodža nas povede u grobnicu koja je na tavanu, pokrivena dugim ćilimom, preko kojega su prevješena dva ogromna tespiha (krunice) kojima su zrna kao orasi, a u okrug imadu širine, kao obruč velike bačve. Uz grob dobroga stoji grob njegovoga viernoga sluge Ačik-baše, koji je imao kosu do koljena. Njegov je grob pokriven prostijim ćilimom. Porodica ovoga dobroga živi u Africi, a iz nje je i sam današnji hodža, koji čuva ovaj čudotvorni grob. On postavi svake večeri pehar vode i peškir kraj njega, jer dobri uzimlje po noći avdes, kao što je činio dok je bio živ, po svetom propisu Kurana, pa kada u jutro dođe, nađe da je polovica vode iz pehara nestala, a peškir je mokar. Pobožni muhamedanci dolaze vrlo često iz Mostara, pače iz dalekih mjesta Hercegovine na zavjet k ovomu grobu. Po zidovih ove sobice nalaze se nekakve diplome, turskim slovima, koje je Marko Šešelji znao i čitati, ter pripovjedaju čudesa i događaje života onoga dobroga. Ja se nehotice bijah približio k grobu da okušam koliko teži jedan od onih tespiha, pa pri tom neoprezno stadoh nogom na pustećiju kod njega, na što me Šešelji upozori da se maknem otale, jer činim svetogrđe, gazeći nečistom cipelom po pustećiji (kožice od bijelih janjica), koja no mora biti uvijek čista, pošto se na njoj klanja i dove Allahu izriču.

Kada se toga nagledasmo odosmo na doksat nad jezerce Bune. Grozota je otle pogledati u vis, a milota poda se. Nad glavom strši užasna hrid, kojoj se ne vidi vrha, jer je napried nagnuta, i puna svakakovih školja i pećina, od kojih je najveća na vrhu na desnoj strani, ter narod pripovieda da kroz nju vodi put kroz goru sve do u podrume Stjepan-grada. Sa kukova ove hridi rastu divlje smokve i košće, oko kojih leti oblak čavka, što no gori u velikoj visini neprestance kruže i kriče. Gori je hrid siva, po sriedi sura, a dolje hrđaste boje, a čudna oblika, kao da je od spužava građena, ter se po njoj vide žile stalagmita, koje inače ne vise mosurima, već se gube u hridi. Na vrhu ovoga timora viju gnjezda orlovi, a oblieću ga laki sokolovi, loveći čavke, koje u njezinih pukotinah gnjezda prave.

Pod doksatom širi se preliepo jezerce u kojemu je voda tamne boje, kao sag od baršuna, uslied trave koje su mu obraslo dno, i u kojih se rađaju vrlo liepe pastrme. Izpod hridi izvire voda, da jedva vidiš kako se miče, i to jer neprestance nosi sobom bijelo perje golubova, inače bi rekao da se ne miče. Što ide dalje od izvora to se jezerce sve više širi, dok ne dođe do široke katerakte, obrasle tamnom svilinom, preko koje se voda baca tolikom silom, da ne možeš vjerovati kako se to sbiva, kad je na samom izvoru tako mirna. Po jezercu se je vozio brat hodže, loveći udicom pastrme. Ja ga zamolih, da me primi u čamac, jer bih htio vidjeti špilju, iz koje izvire Buna. Odosmo

dolje ja i Šešelj, ter sjedismo u onaj čamac, koji je uvijek prietio da će se prevrnuti, ako se samo malo makneš. Sretno se dovezosmo u špilju, koja me svojom ljepotom upravo iznenadi. Osim Biševske spile, ne vidih ništa ljepšega, a špila Bune je u malome prava slika Biševske. Voda i svod u spili plave su boje, ali osim ove, sve se druge boje po njoj prelijevaju najljepšim pojavama iride. Svod je ove pećine u dnu pri vodi žut, pak crven kao hrđavo gvožđe, a gori na nebu plav kao da je sazidan od kristala ametista i safira. Po njemu su na sve strane školje iz kojih neprestance izljeću i ulieću golubovi, otrešajući perje, koje lagano plovi prama otvoru. Na sredini svoda nalazi se veliki otvor, koji se zavije u hrid, ter nije moguće vidjeti dokle siže. Voda izvire izpod kamena bez najmanjeg žamora ili pjene, te po tome sudeći mora da je špila još produžena unutra po hridi, i sam Bog znade, kakvi se tamo labirinti kriju. U skrajnjem fužu, gdje vidiš kako izpod litice Buna struji, voda ti se čini crvena kao cinober, pak crveno-hrđasta, pak zelena, a po sriedi je tamnomodra, kao striš. Na dnu se vidi kamenje koje se je odciepilo od svoda, pa ga je tekom vremena obrasao vodeni lišaj. Milina je ljuljati se u čamcu n onom svježem vilinskom pristaništu, samo što se nije moguće voziti, jer je špila veoma malena, ni dva čamca dužine. Iz vani je uz vodu temelj one hridi obrasao zlatnom svilinom, malo više lišajem i mahovinom, a gori vise sa nje bokori gominjače.

Kad se nagledasmo iziđosmo opeta na doksat, da damo hodži bakšiš. Bio je upravo tada prstima oseknuo nos, pa ja vrlo oprezno pružih za nj bakšiš, a sadaku (elemosina) za dobroga. Za tim nam je još pokazao jedno gjumle (lopta iz topa) sa Stjepan-grada, kojim ga je bio car Mehmed, pa se oprostismo, i odvezosmo u kasni svježi suton put Mostara, da idemo na večeru k Ančiću, koji je bio sabrao prijatelje, da me što ljepše zabave. Večerasmo u sobici koja je nekada bila katolička crkvice, kada su se morale pod turskim zulumom držati tajne službe božje. Večer je prošla prekrasno jer je tu bilo i valjanih pjevača, iz hrvatskoga pjevačkoga društva, pače i sam njihov učitelj Vinko Šubir. Bilo je i zanosnih nazdravica, na koje ja srdačno odzdravih, želeći im da ostanu postojani u ljubavi za svoj narod, te da budu složni na obranu svojih prava, i da ne smetaju tuđa, ter da ne mrze braću pravoslavne vjere, i ako oni njih mrze.

Posjeta vinogradima i vinariji, 1896.

U časopisu „Dom i svijet“, broj 12 iz 1896. godine obavljen je poduži tekst pod naslovom Bosna i Hercegovina – Putopisne crtice, autora dr. A. Tresić Pavičića.

Kod objeda u hotelu k Neretvi upoznah se sa putujućim učiteljem poljodjelstva g. Lovrićem, pak malo kasnije sa velemožnim gospodinom seoskim kotarskim predstojnikom pl. Draganićem, ter njima za volju odoh još jedan put do izvora Bune. No nije ni ovaj put bio uzaludan, jer mi je ljubezni gospodin Draganić pokazao uzput državnu voćarsku i vinogradarsku štaciju, u kojoj je i škola gdje se odgaja dvanaestero seoske djece i podučava u poljodjelstvu.

Malo je vremena da je ogromni prostor ovih vinograda na pjesku obrađen, a već se počimlju vidjeti liepi uspjesi, i ako će se teško ikada izplatiti kamati uloženoga kapitala.

Sve je uređeno prama najnovijim pravilima enologije. Konoba je izdubljena u gori, kao kakav tunel, da se sačuva ista temperatura i zimi i ljeti; a vina su pripremljena i čuvana na najbolji način. Da se ne izkvare, imadu kotle za pasterizovanje vina, u kojih se vino stopli do šestdeset stupanja, dok ne poginu u njemu svi bacili i razni škodljivi infuzoriji i pljesni.

Gospodin Draganić, koji je nadzornik ove štacije, bio je tako ljubezan te je zamolio gosp. upravitelja Fidiusa, da nam dade okušati najbolje vrsti vina.

Od svih vrsti najbolje mi se svidjela žilavka, koja se je sjajila u čaši kao hrisolit, a imala je preugodan arom i još bolji tek. Žilavka je i dosta jaka, jer imade šestnaest po sto alkohola.

Skadarka je također dobra vrst, a imade boju tamnoga rubina. I muškat je vrlo pitak, a žut je kano šafran.

Mnogo je slabija od ovih blatina, a neke druge vrsti kao aragon i alikante nismo ni kušali.

Do sada je vrlo malen proizvod, pa nema ni govora jošte o kakovom trgovačkom prometu. U školi su samo katolička djeca, jer muhamedanci ne goje vino, a pravoslavni je ne mare polaziti.

Poslie toga pokazao nam je gosp. Draganić i veletržni podrum braće Jelačića, koji je jedan četvrt sata vožnje udaljen od onoga prvoga. I tu okušasmo vina, ali ne nađoh da su tako dobra kao ona prva, premda ni ovim ne bih imao šta prigovoriti, jer je u Mostaru tlo veoma pogodno za vinogradarstvo, samo ga na žalost imade veoma malo, jer je cijelo polje oko Neretve samo goli šljunak.

Vozeći se prama izvoru Bune pokazao mi je g. Draganić neke gomile poredane na polju uz cestu, te mi reče da su to peći Sulejman-paše, koji se je bio ovdje prije vojne na Crnogorce utaborio. On je g. 1877. potukao Crnogorce kod Biošina, ali u bahatosti

pobjede nagnu za njima u potjeru goneći ih sve do Bileka, bez odmora vojske, dok se Crnogorci, ohrabreni novom čilom četom ne oboriše na nj u Vučjem Dolu, gdje ga hametom potukoše. I ovo poslie podne sprovedoh veoma zabavno, što imam da zahvalim veoma ljubeznom i udružljivom g. Draganiću, koji me je u Blagaju upoznao sa načelnikom, muhamedancem, čovjekom pravoga hercegovačkoga soja, i zabavio krasnim pripoviedanjem i šalom.

— **Eksplodzija barutane u Mostaru.** Pišu nam iz Mostara: Danas 12. o. oko 3¹/₂ sah. po p. bio je cio Mostar u grozničavoj stravi, jer na jednoć se ču silan potres, a zbog toga mnogi su se zidovi raspucali, a stakla na prozorima u sva silu komadića se rasprsli. Narod je odmah gatao, šta bi to moralo biti, jer su jedni govorili, da je pao komet, drugi da je pukao kotao od lokomotive, dok se na jednoć čitava stvar nije razbistrila, kad se saznalo, da je eksplodirala jedna barutana kraj Neretve. Strava je bila velika, a i šteta mora biti ogromna. Ovaj se slučaj dogagja evo po drugi put u preko 40 godina vremena. Kod današnjeg slučaja, kako se pripovijeda, nije niko životom platio. Vele, da se najprije opazio dim, te da je jedna seljanka s druge strane Neretve dala znak straži maramom, da bježi, jer da prijeti opasnost. Što nije bilo veće nesreće u gradu, treba pripisati struji eksplozije, koja je otišla prema sjeverozapadu — u brda, a ne prema gradu — suprotnoj strani. I ovdje je sam slučaj bio, da nije niko životom platio, jer je mnogo seljaka radilo u vinogradima, baš ondje, gdje se sva sila eksplozije stresla. Ogromni komadi kamenja, te komadi željeza i pleha i drveća od gragje letjeli su na kilometar daleko, te je baš zbilja Božija providnost djelovala, da se nije dogodio kakav po ljudski život smrtonosan ili makar slučaj ožljede. I topovi sa Huma sa dva metka dali su znak, kao da je vatra u gradu, te je i vatrogasna četa izašla na zemljište, na kojem je stajao magazin. Kako je eksplodiralo ne zna se, te će se sigurno provesti istraga.

*Sjeverni logor - eksplozija barutane objavljeno u
Sarajevskom listu 17.05.1908.*

Bosna i Hercegovina – Putopisne crtice, 1896.

U časopisu „Dom i svijet“, broj 12 iz 1896. godine obavljen je poduži tekst pod naslovom Bosna i Hercegovina – Putopisne crtice, autora dr. A. Tresić Pavičića. Stopim dr. A. Tresić Pavičić

Siromaštvo mostarskih katolika takovo je, da se ne da opisati ni u nj vjerovati, dok se ne dođe u njihovu čitaonicu. To je nekakva biedna siromašna daščara, u kojoj imade stol sa nekoliko listova, i nekoliko šepavih stolica oko njega. Samo kada čovjek ugleda stube koje na tavan vode, mora da prije preporuči Bogu dušu. Imadu oni liepih osnova, kako bi gradili novu, i uvijek o tome maštaju i prave nove planove, samo im uvijek jedna stvar fali, a to su novci. No uza sve svoje siromaštvo oni imadu svoje pjevačko društvo, i dosta dobro, jer drže valjana učitelja; samo što ne mogu pjevati hrvatskih pjesama, jer im svuda inkvizicija briše rieči „hrvat“, „hrvatski“, „Hrvatska“ itd. Osim pjevačkih zabava daju oni i neke kazališne predstave, i to u dvorištu pred čitaonicom. Ni pozornica ni gledalište nemaju krova, a luči ih biela plahta, koja zluži za zastor. Takova kazališta nema na čitavom svijetu. Baš one večeri kada stigoh, davahu oni nekakovu predstavu, kako mi onaj učitelj reče, ali na žalost nisam mogao prisustvovati toj zabavi, jer nisam znao puta, a bio sam i dosta umoran.

Pred nekoliko godina bilo se je hrvatstvo jako razmahalo u Mostara, dok ga vlada nije malo po malo ugušila, ili bolje rečeno prigušila, jer ga ugušiti ne može i nikada neće dok je junačkih hercegovačkih srdaca. To buđenje hrvatstva nije bilo poćudno braći Srbom, ter ga gledahu prieka oka, dok ne počese zadjevice, pak prepirke, pak kavge, pak tučnjave, pak kamenje i krvave glave, pak noževi i puške, i crieva po kaldermi. Srbin hvata za nož kao Talijan, dočim Hrvat zazire svuda od biela oružja osim na mejdanu i na bojnom polju. Hrvat ne nosi noža, dočim je Srbinu vjeran drug, i to je razlog što je u tih kavgah palo mnogo više hrvatskih glava nego srbskih, jer šta će gola ruka prama nožu! Neprijateljstvo je bilo došlo tako daleko, da više nisi smio u noći sam izići na ulicu jal bez noža, jal bez ledenjača, i u društvu odvažnih prijatelja, inače si bio siguran da te iza kuta čeka nož, koji će te poslati u raj, mjesto da kreneš u drugu ulicu. Ali ni najhrabrije društvo nije bilo više puta kadro da očuva nekoje od ubojne zasjede. Tako jednom Srbi, dočuvši da su neki hrvatski pjevači otišli na čestitke k presvjetlomu biskupu Buconjiću, postaviše busiju u blizini njegove kuće, koja stoji osamljena na zabočju briega, da čuva neće li koji Hrvat samcat iz kuće izići. Neki jadnik izišao da pusti vodu, a oni ga pograbiše za vrat i udaviše, pa ga postaviše pred vrata preko ceste, da ga drugovi gurnu nogom kad iziđu vani u tamu.

Razgovarah se dosta dugo sa ona dva Srbina, i uvidih da nisu više tako napeti odnošaji, kao što prije bjehu, a dat će Bog te će jednom mržnja sasma prestati, te će se braća izmiriti, i stanovati u istom domu, a da ne budu jedan drugomu o glavi radili. Ta nije treba da jedni drugima nameću ni narodnost, ni ime ni vjeru, već mogu svi skupa živjeti, radeći svak za svoje ideale. Nije potrebno da u jedinstvenoj državi stanuje, jedinstveni narod, ta najbolji su dokaz tomu američke Sjedinjene Države, gdje žive mnoge narodnosti, i svaka se razvija i radi prama svojem čefu.

Kad mi razgovor dodija odoh leći, i spavah sve do devet sati u jutro kao zaklan.

Sutradan posjetih presvjetloga biskupa Buconjića, koji stanuje osamljen na obronku Huma. To je veoma ljubezan čovjek, vrlo bistra uma, jako razgovorljiv, i zdravih političkih načela, pronicava suda u svih političkih pitanjih i o radu raznih političara. Malo sam ljudi našao koji znadu tako bistro misliti, i koji tako lahko shvaćaju svako domaće političko pitanje. Presvjetli gospodin govori veoma lahko, ter ga se veoma rado sluša, toliko radi prekrasnoga jezika, i milozvučnoga hercegovačkoga naglaska, koliko radi liepih misli, koje izriče, i ako je vrlo teško naći prigodu da dođeš do odgovora. Sa njegova se dvora, koji baš biskupski ne izgleda, već siromašno po hercegovačku, uživa prekrasan vidik na Mostar, na Podvelež-planinu, na gudure Neretve, i na bašče oko Radoboje. Oko biskupske kuće koja je pločami pokrita, liepo uspijevaju masline, a brežuljci su obrasli vinovom lozom.

Sutra u jutro ustadoh rano u pet sati, jer je vlak oko šest odlazio put Metkovića, a ja ne imadoh više ništa nova da vidim u Mostaru. Počekaoh malo u perivoju pred hotelom dok mi sluga iznese prtljagu, pa sjedoh da slušam hodže kako okuišu akšam sa munara, i njihov mi melankolični glas uzbudi u srca pobožni misticizam, jače nego ikoje zvono.

G. Lovrić putovaše također put Metkovića da se vrati u Zadar, pa sjedosmo u isti kupe, ter stadosmo promatrati divnu zoru nad Ivan-gradom; koja bijaše pozlatila na istoku vrhove vilinskoga Veleža. Iz početka je treptila danica u zlatu ne iztekla sunca među oblačjem, pa stade sve više bliediti ona i zora, dok ih ne potamni sjaj istočnih zraka, ter izplinuše u svjetlu sjajnoga jutra, koje već bijaše obasjalo i vrhove gora na drugoj strani mostarskoga polja, iza kojih leži Mostarsko Blato. Mostarsko je blato, veoma široko polje, na kojemu leži voda sve do konca ljeta, i tako ničim ne rađa. Kad bi se napravio mali tunel u brdu, kroz koji bi se iztočila voda u Neretvu dobilo bi se mnogo plodna tla, kojega siromašna i krševita Hercegovina jako treba.

Neretva teče izpočetka kroz šljunak i piesak, pak joj korito postane opeta kamenito na gorskim vratima, kroz koja ona teče prama mora iz mostarskoga polja. Tu se izliewa u nju Buna širokom kosom kateraktom, koja se dieli na sijaset malih. Iza ovih vrata nastaje opeta gorsko ždrielo, ali ne onako veličajno kao kod Prenja ili Vrbasovo, pak se otvara na lievoj strani plodno polje Krupe, sa svojim močvarami, i sve odavle do Metkovića, i čak do mora Neretva teče kroz same močvare iz kojih vire i liepa polja obrasla visokim kukuruzom.

U Metkoviću ne nađosmo parobroda, jer se linija bijaše promienila, već se ukrcasmo na drugi, koji tiče sve male luke u zalievu Neretve, a stiže istom sutradan u Split. Na sreću tu nam se pridruži advokat Dr. Mazzi, koji nas je na parobrodu zabavljao krasnim baritonskim glasom, i draženjem kapetana, koji se je srdio rad neke parnice sbog kučka, kojega bijaše kupio, ne znajući da je ukrađen, i koja ga je kroz sedam godina stajala mnogo novaca.

Oko podne doplovismo na razvilačeno ušće Neretve, i taman poslie objeda iziđosmo na kasar da se nauživasmo morskoga zraka. Duša mi se stade širiti morskom slobodom, oko poleti niz njegove pučine, zapne o dugi veoma dugi otok, koji zatvara sjevernu stranu Neretvanskoga zaljeva. To je moj rodni otok, to je moj mili Hvar, to su

njegove plavetne gore, na kojih prođoh penjući se po klisurah najljepše dane moga djetinstva. Tamo me vuče nostalgija zavičaja, želja obnovljenja djetinskih nevinih dana, tamo mi treba malo dana počinuti, pak ću doći, dušo, da te zagrlim.

Tin Ujević u Mostaru – objavljeno u list Vreme od 24.11.1929.

Putovanje Iz Dubrovnika preko Hercegovine u Fojnicu, 1842.

U časopisu „Danica ilirska“, broj 19. tečaj VIII, u subotu 7. maja 1842. godine, objavljen je tekst o putovanju iz Dubrovnika preko Hercegovine u Fojnicu. Danica (Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka) bio je prvi hrvatski književni i kulturni list.

Izlazio je u Zagrebu od 1835.– 1849., 1853, 1863. – 1867. kao sedmični prilog »Novina Horvatskih«; pod naslovom »Danica ilirska«. Njen pokretač bio je Ljudevit Gaj, a list je pridonio afirmaciji štokavskog narječja kao hrvatskog jezičkog standarda. Najojerniji saradnici u Danici bili su Dragutin Rakovac, Ljudevit Vukotinić i braća Mažuranić.

Autor ovoga teksta je Ivan Franjo Jukić (Banja Luka, 8. jula 1818. – Beč, 20. maja 1857.), hrvatski franjevac, prosvjetitelj, pjesnik, publicist, putopisac, jezikoslovac, hrvatski preporoditelj, književnik, kulturni, znanstveni i politički djelatnik. Donosima završni dio putovanja koje se odnosi na Mostar:

Dubrave se sastoje iz 16 selah smešanog veroizpovedanja, turskih, rištjanskih, a najviše karštjanskih. Svako voće plodi ovde, osobito vinogradi, koji su u liepom položenju. Paroh rimski zajedno i *Vicarius forancus Biskupie* Merkansko - Trebinjske Dr. Vite Maslač liepo nas primi i ugosti, kod koga i prenoćismo, te sutradan 18. Studena (Nov.) pod mrak krenuvši se posle dva sata učinjenog puta zaustavimo se i razjašimo u gori Gubavici na drumu Mostarsko-stolačkom, gde i ostalo društvo kod vatre zastanemo. Odtale do Bune nije daleko, na koju još zorom 19. Studena (Nov.) prispemo. Ovo je ona reka, od koje Porfirorodni (*de Adm. Imp. cop.* 33) piše: „*retro montem vero flamen Bona, quod Graecis xalov significat.*“ Buna imade pri bregu i selo, niže njega jesu saraji sadašnjeg vezira mostarskog, u kojih letom stoji, sagradjeni 1837 u ukusu (gledeći dvora) plemenitom Gotičko-talianskom. Pod palačom saliva se Buna u Neretvu, a više nje je kameniti od 13 svodovah most sazidan od stesanog četverokutnog kamena po svoj prilici u stara vremena, kako što gradja svedoči. Niže mosta umilno napravljeni su vitlovi, s kojima se ob leto vezirevi natapaju perivoji 1 sat duljine, u kojih su presadjene sve voćke, koje taliansko podnebbje proizvodi. Do Mostara ima 2 sata; sama ravnina — polje Mostarsko — ljepote neizkazane! S leve strane huka Neretve, s desne polje raznim žitom izkitjeno putnika razveseljuju. Prešavši mi preko mosta, pitam ja mog kiridžiu: odakle izvire Buna? »Taman« veli on, »izpod Blagaja.« — »A ima li gdegod u Hercegovini grad, šehar, ol kasaba, koja bi se Hercegovinom zvala? — »Ta bolan, to je Blagaj, i sad ga jedni zovu Hercegovina; u stari zeman šta je bio Mostar? ništa; Herceg Šćepan nije bio u Mostaru, već u Blagaju, i sad je grad tvardji od Mostara, da bi se malo popravio!« Stud. 19. rano dodjosmo u Mostar, i ja se odjaših preko Neretve u Hum mali. Mostar leži na vrlo lepom mestu kod reke Neretve, na podnožju planine Veleža, glavno je mesto cele Hcrcegovine, stolica vezira i vladike zaholmskog. Žitelji su u njemu Turci, rišljani i malo karštjanah, svega 18.000. Najznamenitji je most, od koga isti grad ime nosi. Sazidan je s kraja na kraj bez i jednog svoda, visok 450 stopah, a debljina zida 24 stope. Došavši u Mostar posetio sam O. Serafima Šolaju paroha i efimeria mostarskog sa željom, da me o mnogih izvesti, koja spadaju na istočnu carkvu u Hercegovini, kano o broju parohiah, žiteljah, imenoslovu, episkopah itd. Nemogavši ja za dugo stajati u Mostaru, hitijaše

moj novi kiridžia, a on imajući posla, biaše na večerje arhandjelovog dana, zato moju želju obeća mi ispuniti pismeno; da i samu carkvu iz nutra ne mogah videti. Carkvu ovu sagradi Josip vladika 1833. s fermanom carskim od grada na 50 koračajah daleko pri strani; dugačka je 17, široka 12, a visoka 6 aršinah, od kamena četverokutna, pločom pokrivena, opasana tolikim zidom, koliki je carkveni, i tuda se sahranjivaju vladike. Izvan ograde s jedne strane stoji kuća parohova, a s druge učionica u koju polazi 500 dece rištjanske i 40 karštjanske. Al šta se tu uči? samo čitati i pisati! A tko znade mesecoslov više ne ide u školu, on je svaršeni učenik! A gde je račun? ta to je bar za trgovce potrebrno! — Žao mi bi, što se barzo imadjah deliti s Mostarom.

Hiti kiridžia bojeći se da snegovi ne zapadnu, pak bi valjalo opet partinu čekati. Tako pred sami mrak ostavim Mostar 20. Stud. ispratjen od priajateljah do nakraj Mostara, gde je porušena jedna džamia negda bivša carkva Sv. Jakova, koju Turci pretvoriše u džamiju, nu Mitrović Janko zapali ju. Posle' dva sata puta ustavimo se u selu Vojnu, i tu prenoćimo. Sutra dan 21. Stud. poranivši podjemo uz Neretvu levim krajem po putu karševitu. Obazrem se ja, al nad Neretvom magla na planini. »Kakva je ono Šimune planina?« — »Ona je ista, koja je nad Mostarom – Velež. Znaš li ti da je ono nesretna planina?« Pomislim u sebi, sad će biti prepovedakah od vilah, kako su im se kose u tarnje zaplelo. »Zašto je nesretna?« priupitam ja. — »S one planine ljudi porez platjaju.« — »Šta bolan kako će se porez na planinu platjati?« — »Ej zar se na jednu planinu porez platja, al ovde i na planinu platja se, i na onu drugu planinu maglu« — »Bog s tobom, gde će se na maglu porez platjati?« »Medjer li nisi čuo o onoj na planini magli?« — »Ništa« — »U stari neki zeman biaše veliki zulum, Turci dodju u ovdašnja sela, te počmu izpitivati, ima li još šta, na šta bi porez nametnuli, a baba će ti iz luga reći: ima, na Veleži magla leži; — na što Turci razsarde se, i na maglu veležku porez nametnu, koga platjaju i dan današnji.« — »Da zlotvora Babe!« — Do podne dodjemo k vodi Drežnici, koju jedva na konju pregazimo. Reka ova izvire više sela tog imena, a kod Gaza saliva se u Neretvu, gde je most kamenit vodom izkvaren, a više njega po sata drugi ceo. S mrakom dodjemo pod Seline. Vas dugi božji dan nit vidismo sela, nit njive, nit išta, izvan s desne strane Neretvu; gde se prebacuje preko gredah, s leva pak karšne stene. Parvo selo vidismo Seline, i to preko Neretve, zato pod pećinom ledina bude naša postelja — Stud. 22. posle dva sata dodjemo na reku Grabovicu, na kojoj je kamenit most, a niže njega sliva se u Neretvu. Grabovica je tude modjaš nahie mostarske i neretvanske, Hercegovine i Bosne strožjeg smisla. Sad dakle nastupimo na zemlju travanjskog vezirluka, ostavimo Hercegovinu, ostavimo Neretvu, ostavi nas ugodna hercegovačka jesen, poklopi nas u nahii pjuomskoj sneg, da parsti se od zime stisnuše, i pisanju konac učiniše.

U M. Fojnici 1841. F. Jukić

Mostar, kao mirno gnijezdo, 1891.

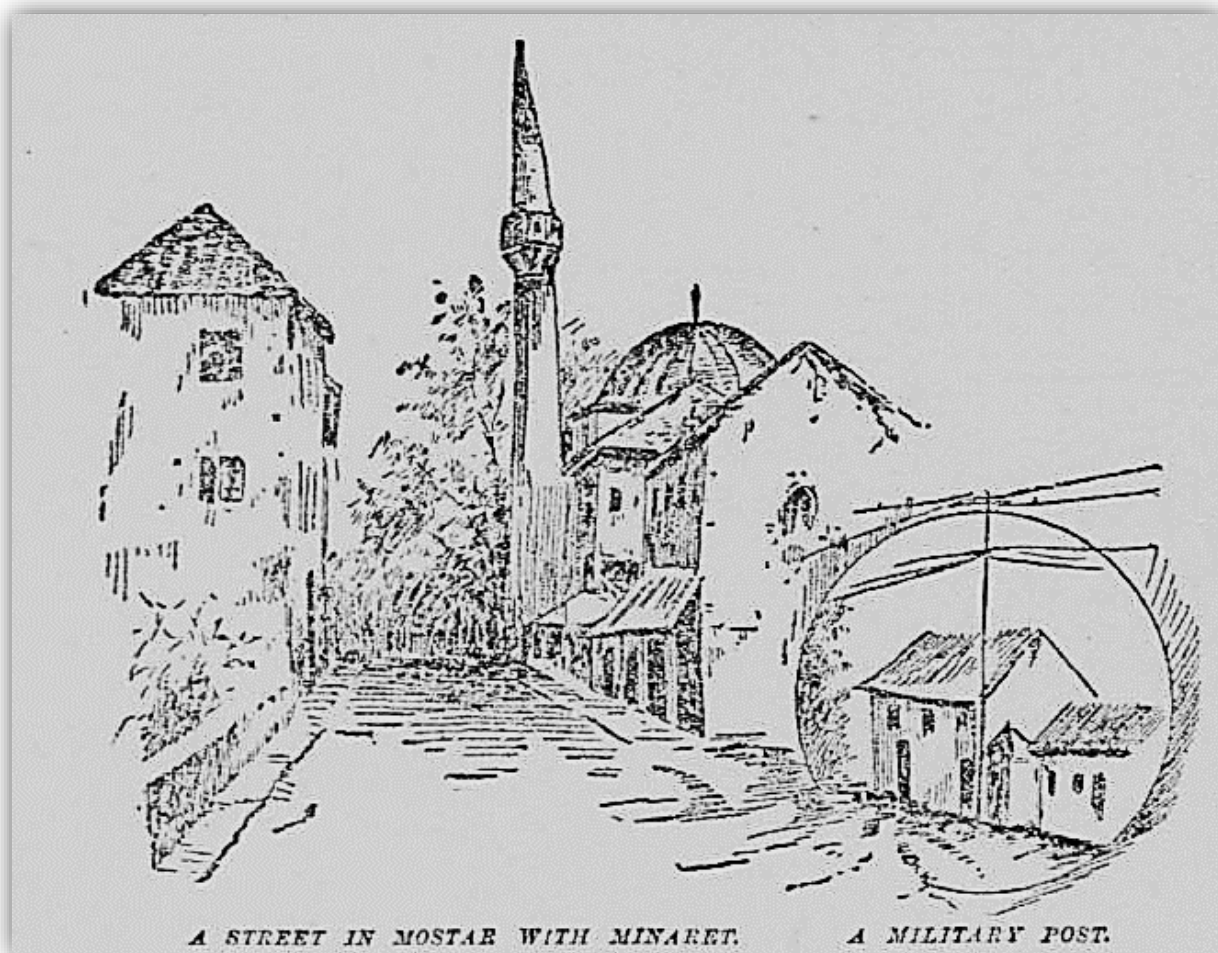
U američkim novinama „The Morning Call“ iz San Franciska, dana 11. januara 1891. godine objavljen je tekst o Mostaru, s dvije grafike, a koji predstavljamo u prilogu:

„...Kuće Mostara postaju vidljive, a dalje, skladno se uklapajujući u cjelinu, snježna kapa planine Velež je iznenađujuće lijep prizor.

Mostar samo djelimično ispunjava šta je obećavao, gledano s uzvišene visoravni. Uprkos svojih 20.000 stanovnika, glavni grad Hercegovine, čini se kao mirno gnijezdo, s mnoštvom nespretnih kuća, koje su sve nalik jedna na drugu, s dvadesetak minareta koji se uklapaju u arhitektonsku monotoniju. Ali, istinski je zanimljivo posmatrati potpuno pravi orijentalni život koji vlada na ulicama. Oni koji nikad prije nisu vidjeli turski bazar posmatrat će sve s velikom pažnjom, glasnu buku u dijelu grada, koji je beskrajan; između mirisnih drvenih ćepenaka, stoične tišine prodavača, naivne iskrenosti s kojom se svi poslovi obavljaju javno, na samom kraju ulice, pred očima svih prisutnih. Kujundžija lupa čekićem po bakrenom limu; obuçar sjedi sa svojim priborom i izrađuje papuče; u susjednom prostoru krojač šiva svoju tkaninu (Oh, napredak moderne kulture!) šivaćom mašinom iz devetnaestog stoljeća; u drugom prostoru brijač poslužuje svoje cijenjene mušterije, *nota benne* - sapunom. Marširajući uskim ulicama, prolazi gomila strpljivih magaraca, nemilosrdno pretovareni: mali dječaci iz kafana trče tamo-amo s malim metalnim limenkama ispunjenim smeđim, ukusnim napitkom, a vika nosača vode stapa se s galamom i oštrim glasom prodavača voća, koji hvali svježinu svojih zrelih smokava i miris ukusnih dinja.

U uskim, sporednim ulicama, koje se protežu oko korita Neretve, mirnije je. Ovo su siromašniji dijelovi grada i istovremeno s prirodnom ljepotom. Rijeka Neretva, pravo planinsko dijete, dolazi gromoglasno kroz duboku provaliju, odvažno se provlačeći područjem...”

(prevod: Smail Špago)

Grafika s motivom Glavne ulice i Vučijakovića džamijom te crtežom zgrade Vojne pošte na Mejdanu, objavljenom uz članak o Mostaru u listu *The Morning Call*, 1891.

Gdje je policija? Prijatelj iz Ričine šalje nam ove retke: U subotu oko 2 sata u jutro probudi me iz kreveta užasna galama, koja se dogadjala pred mojom kućom. Pošto više nisam mogao trpiti, jer je podulje trajalo stanem kod prozora da vidim šta se dogagja. Upravo pred mojim prozorima svagjali su se neki pijani ljudi sa kočijašima radi plaćanja fijakera. Pošto „pašažer“ nije htjeo da plati koliko je kočijaš zahtjevao, počne ga kočijaš po malo tući a „pašažer“ vikati: policajat, policajat. Premda se je užasno krivio, da se je mogao čuti na vrh Carine ipak policajta ni od kle. Kod tolike silne policije pa ni jednog na najglavnijem mjestu,

Članak – Policije ni od korova objavljen u listu *Musavat* br. 7 iz 1906.

Prva žena liječnica u Mostaru, 1893.

U časopisu „Dom i Sviet” iz 1893. godine objavljen je članak o imenovanju dr. Bohuslave Keck, prve liječnice u Mostaru:

„Ženski liečnik u Mostaru: Iz Sarajeva javljaju da je poglavica zem. Vlade za Bosnu i Hercegovinu imenovao gospođu dr. med. Bohuslavu Keck privremenim bosansko hercegovačkim oblastnim liečnikom u Mostaru. Ovo je drugi ženski liečnik u posjednutih zemljah. Gdja dr. med. Ana Bayer djeluje u dolnjoj Tuzli. Obje doktorice su Českinje”.

Inače, Bohuslava Keck rođena je 18.03.1854. u Češkoj i prva je Čehinja s diplomom medicinskog fakulteta. Dolaskom u Mostar 1893. godine ističe se svojim znanjem i 1896. godine dobija stalno zaposlenje. Piše medicinske članke koji izlaze u raznim časopisima, između ostalih i u mostarskom Osvitu. U toku svoga boravka u Mostaru, pomagala je pojedincima na opismenjavanju.

Od 1900. godine radi kao profesor na Višoj djevojačkoj školi u Mostaru. Vrhunac je dosegla 1898. godine, kada je liječila 1127 pacijenata (57% žena, 31% djevojčica, 12% dječaka).

Ona je prva počela savjetovati građane Mostara i upozoravati ih posebno na opaku bolest tuberkulozu. Međutim, nije ostala samo na savjetovanjima i objavljivanju članaka, nego je oštro

zamjerala nadležnim organima na propustima koji ne omogućuju razvoj i primjenu moderne medicine. U listu Osvit iz 1905., u seriji od četrdeset nastavaka, ona upozorava sugrađane na potrebu higijenskog stanovanja, odijevanja, dječjeg odgoja, izbora zvanja, način njege bolesnika, kao i potrebu redovitog kupanja i dezinfekcije. Već sljedeće godine, ponukana pojavljivanjem brojnih slučajeva tuberkuloze, objavljuje seriju priloga pod naslovom „O tuberkulozi pluća te o načinu kako se ima ista suzbiti.”

Nakon osamnaet godina plodnog rada, dr. Bohuslava Keck napušta Mostar i vraća se u rodnu Češku. Zbog zdravstvenih problema izazvanih dijabetesom umire 17.10.1911.

Prvi direktor mostarske gimnazije, 1893.

U časopisu "Dom i Sviet" iz 1893. godine objavljen je tekst o postavljenju prvog direktora mostarske gimnazije:

„Na 28. listopada na svetčani način se je otvorio novi viši gimnazij u Mostaru, glavnom gradu Hercegovine, uz prisustvo mnogobrojnoga občinstva. Taj dan će ostati preznamenit u kronici Mostara, jer se je tim gimnazijem ispunila davno osjećana nužda, pošto Mostar, njegov položaj i znamenitost odavna zahtievahu jedan gimnazij. Sad se je pomoglo i toj nestašici, a Hercegovina ne će od sada biti prisiljena, da svoju djecu šalje u odviše daleko Sarajevo na nauke. Gradu Mostaru i njegovim građanom se je tim u velike ugodilo, jer su oni u više navrata pitali gimnazij, s toga je tada bilo veselja u Mostaru, a i „Glas Hercegovca“ je izišao u svetčanom ruhu.

Gimnazij je otvorio okružni glavar okružja Mostarskoga (gotovo ciele Hercegovine) barun Benko, koji već dvie godine obnaša tu službu u posjednutih zemljah. Iz početka je bio u Nevesinju, za tim u Sarajevu, a već je nekoliko godina, što je u Mostaru.

Prvi upravitelj novoga gimnazija jest profesor Martin Beđanić, rođeni Slovenac, a dosada profesor klasičnih jezika u gimnaziju u Sarajevu.

Ovim udovoljujemo našoj dužnosti, da donesemo likove dvojice ljudi, koji su glavni bili pri otvoru gimnazija, koji će biti razsađnik znanja među našom hrvatskom hercegovačkom braćom. Bože daj, da novi gimnazij odgovori zadaći, kakova mu se nalaže!”

Iz teksta Brune Marčića povodom 75.godišnjice gimnazije izdvajamo dodatak:

„Gimnazija u Mostaru je otvorena 1893. godine i okupljala je učenike iz različitih dijelova Hercegovine. Školu su u prvom razredu 1893.godine pohađali muslimani, katolici, pravoslavci, Jevreji i to: katolika 24, pravoslavnih 34, muhamedovaca 8 i Židova (Mojsijevci) 2.

Predavači u prvom i jedinom razredu su bili:

- vjeronauk za pravoslavne Stevan Pravica,
- vjeronauk za katolike o.fra Luka Begić,
- vjeronauk za muhamedovce Derviš ef. Ljuta
- bosanski jezik Martin Beđanić, profesor i direktor gimnazije
- njemački jezik Anton Pichler, profesor
- latinski jezik Martin Beđanić
- zemljopis Anton Pichler

- matematika Anton Pichler
- prirodopis Anton Pichler
- prostoručno crtanje Nikola Bićanić, profesor
- krasnopis Nikola Bićanić

Lako je zapaziti da su neki profesori predavali i po nekoliko predmeta. U Mostar iz Zagreba iste te godine, kao profesor doseljava Antun Pichler i kao tridesetogodišnjak preuzima profesuru za čak osam različitih predmeta u gimnaziji, tako da je predavao: njemački jezik, povijest, matematiku, fiziku, zemljopis, prirodopis, krasopis i pjevanje.

U 1895./1896. kao novi predmet uvedeno je pjevanje, a od trećeg razreda uveden je i arapski jezik. Od 1899./1900. u VIII razredu bili su jezici: bosanski, latinski, grčki, arapski, njemački, talijanski i francuski.

Gimnazija je u početku bila otvorena na Luci i tu je ostala do 1898. godine kada je za nju sagrađena naročita monumentalna zgrada u arapskom stilu po zamisli Benjamina Kalaya, ondašnjeg ministra finansija, a blizu željezničke pruge. Dcnije je zgrada proširena s još jednim krilom (1902.) te je bila za ondašnji broj učenika vrlo prostrana.”

M. BEDJANIĆ, UPRAVITELJ GIMNAZIJE U MOSTARU

Kavedžija u Blagaju, 1895.

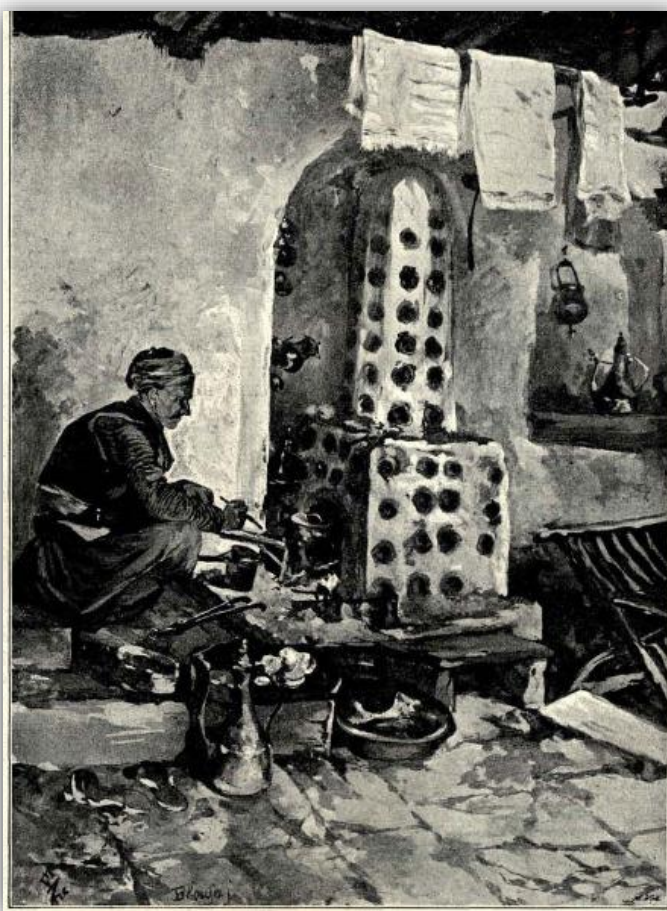
U časopisu „Nada“ od 15. aprila 1895. godine objavljen je tekst i crtež E. A. Čeplina, pod naslovom „Kavedžija u Blagaju“.

„Nije tu samo kavedžija, već i berberin, samo što je berberin nekuda otišao. A nije ni loš poso peći kavu u berbernici pa makar i u Blagaju; neko će popiti usput kavu, kad je već morao doći, da se obriči, neko će se usput obričiti, pošto je došao, da popije kavu; jedno drugo vuče. Lako ti onda ovakovom kavedžiji te imade nov novcati saruk na glavi i koparan je u njega, što mu pristaje „baš fino“. Tu onda lijepa furuna na lončice, pa mašice, ibrik, džezve, kanta, čanak, fildžani. A nad furunom suše se peškiri i pod njima posuda sa pipcem, ako hoćeš, da se izmije glava. Nego to je već berberinovo blago.“

Časopis Nada, namijenjen pouci, zabavi i umjetnosti, književni je časopis koji je izlazio u Sarajevu, dva puta mjesečno na latiničnom i ćirilničnom pismu. Časopis je pokrenuo Kosta Hörmann, austrougarski vladin povjerenik za Sarajevo, koji je bio ujedno i glavni urednik izdanja. Časopis je izdavala Zemaljska vlada Bosne i Hercegovine, a izlazio je u periodu od 1895. do 1903. godine.

Posebnu vrijednost Nade predstavljali su likovni prilozi slikara Zemaljske vlade i Sarajevskog slikarskog kluba: E. A. Čeplina, Lea Arndta, Maximiliana Liebenweina, Ivane Kobilce, K. Leibschera, L. Kube i drugi.

S kvalitetom svojih literarnih i likovnih priloga predstavljao je jedan od najboljih tadašnjih časopisa u Bosni i Hercegovini.

Kavedžija: Slikao E. A. Čepelin

Manastir Žitomislići, 1895.

U časopisu „Nada“ od 23. januara 1895. godine objavljen je tekst sa slikama o manastiru Žitomislići. Članak je napisao Luka Grgjić-Bjelokosić, a slike u prilogu je napravio E. A. Čeplin.

„Ovaj na glasu pobožni dom leži u vrlo lijepom kraju Hercegovine, na lijevoj obali Neretve, južno od Mostara od prilike četiri pješačka sata. Zgrada, koju prikazuje slika 1., služi za ćelije, a gragjena je g. 1859, za uprave bivšeg arhimandrita manastirskog i današnjeg hercegovačkog mitropolita visokopreosveštenog gospodina Serafima Perovića.

Lijep je pogled na manastir i njegovu okolicu sa desne obale Neretve, a naručito sa željezničke stanice Žitomislića.

Iznad manastira je manastirsko groblje, u koje se kopaju većinom kalugjeri. Sred ovoga groblja imade gorostasan brijest.

Kad su zborovi kod manastira, a osobito o Blagovijestima, pod ovim se brijestom stavlja sofa za goste sa sela. Uvrh sofre je uvijek dolibaša, koji prisloni legja uz brijest, pa otale regja one divne gornjo-hercegovačke zdravice.

Manastir Žitomislići je zadužbina Milislav-spahije Mitrovića. (slika 2.)

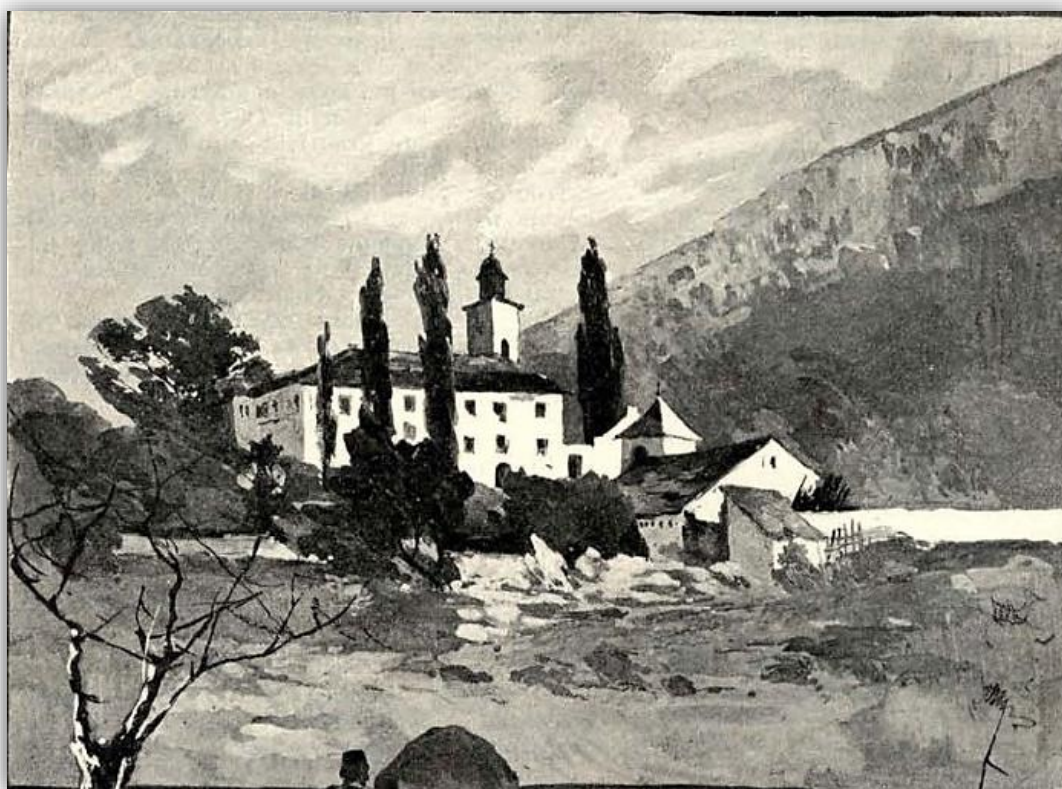
O godini postanja manastira ne slažu se pisci. U opisu manastira od jeromonaha Serafima Šolaje u „Srpsko-dalmatinskom magazinu“ od god. 1846 stoji, da je manastir sagrađen god. 1586, a u opisu arhimandrita Nićifora Dučića navodi se god. 1563. Pomenuti pisac uzeo je ovaj natpis sa stupca u glavnom dijelu crkve. Kustos bos.-hercegovačkog zemaljskog muzeja g. dr. Ćiro Truhelka snimio je taj isti natpis, a po vjernom snimku taj natpis glasi „vjlj ljeto 7017“ dakle bi prema tome iznašalo, da je manastir sagrađen god. 1609.

Ista je godina zabilježena i nad slikom spahije Milislava, koja je bila naslikana na zidu crkve. Ovaj je manastir najbogatiji od svijeh u Hercegovini.“

Fotografije i crteži: E.A. Čeplin, manastir Žitomislići, časopis „Nada“, 1895. godine

Manastir Žitomislići - fotografija: E. A. Čepelin

Manastir Žitomislići - crtež: E. A. Čepelin

Konvikt Mujage Komadine, 1912.

U „Jutarnjem listu“ od 15. oktobra 1912. godine objavljen je sljedeći tekst:

Mujage Komadine konvikt.

„Čitamo u Sarajevskom listu: Narodni dobrotvor, te osobiti prijatelj učeće mladeži, gosp. Mujaga Komadina, gradonačelnik, otvorio je početkom ove školske godine konvikt pod gornjim imenom, te je u isti primio 40 siromašnih učenika, koje sam uzdržava i školuje. Od njegovih pitomaca 25 pohađa veliku gimnaziju, a 15 trgovačku stručnu školu. Konvikt je po najmodernijim propisima uredjen, te je to uredjenje stajalo gosp. Komadinu 70.000 kruna. Trošak oko uzdržavanja računa se penje na 30.000 kruna godišnje. Ovo je djelo neprocienive vrijednosti, te će ime gosp. Mujage Komadine ostati zlatnim slovima u historiji našega naroda.

Još nešto, što je vrijedno zabilježiti. Gosp. Komadina je i svoja tri sina (učenika) stavio u isti konvikt, te se i oni uzgajaju s onom sirotinjom, isto jedu, na istom spavaju, zajednički uče, šetaju i mole se Bogu.”

Dosta smo znali o Mujagi kao graditelju, a evo sada ga upoznajemo i kao humanitarca. Njegov sin dr. Salko Komadina završio je stomatološki fakultet u Beču i bio proi mostarski stomatolog. A početak mu je bio baš u ovom konviktu.

Komadina i ustav. Između ostalih »uglednih« muslimana iz naše zemlje, baron Benko je — kako je poznato pozvao i Mustafu Komadinu u anketovnu sjednicu o našoj trz. ustavnosti. I on je zbilja otišao u Sarajevo i našao se u prošli ponedjeljak na urečenom mjestu u zemaljskoj vladi i dao svoje kompetentno izjašnjenje. A znate kakvo je to izjašnjenje? Izjavio je da on nije ni tražio ustava ni parlamentarizma ali kad već vlada hoće da nam te ustanove podijeli, eto — reče — Esad efendije, pa nek on »tu stvar uredi«!

A kada se zna, da je Esad Kulović ustao protiv ustavnosti u našoj zemlji, onda proizilazi logičan zaključak, da je i Mustafa Komadina kao i njegov tutor Esad efendija takogjer protiv ustava.

I take ljude Benko saziva u anketu, koja ima da kaže mišljenje našega naroda o ustavnom uređenju naše zemlje.

*Mujaga Komadina i ustav – objavljeno u listu
Musavat br. 6 iz 1909.*

Milenijska izložba, 1896.

U mađarskim novinama Vásarnapi ujság (nedjeljne novine) objavljen je tekst o održavanju Milenijske izložbe 1896. godine.

Te je godine Mađarska slavila 1.000 godina od dolaska Mađara na obale Tise i Dunava pa je povodom toga jubileja održana i Milenijska izložba u Pešti. Izložba je otvorena 1. maja 1896. g. i trajala je punih šest mjeseci, a na njoj je zapaženo učešće zabilježila Bosna i Hercegovina. U posebno izgrađenom paviljonu nazvanoj Bosanska kuća, predstavila se svojim proizvodima, tako da ih je Europa bila u prigodi upoznati po prvi put. Vođa delegacije bio je poznati arheolog Ćiro Truhelka, inače ravnatelj Zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu, a od 1926. do 1931. godine i profesor na Filozofskom fakultetu u Skoplju. Bosanska je kuća bila izvrsno posjećena i izazvala ogroman odjek u Europi.

Tako se na toj izložbi našla i „zbirka ljetnog povrća domaćih baštovana...pak izložci voćarskih i vinarskih stanica u Derventi i Mostaru”, s kojima „se mnogi posjetiocu nisu mogli naglasiti do sita.” Posebice su se posjetitelji „divili gorostasnim tikvama, silnim krastavcima, prekrasnim patlidžanima (jabučicama), vanredno zanimljivim dinjama, karpuzi, luku i zelju...Tridesetsedam vrsta raznolika grožđa uzbuguje naprosto ne samo apetit, nego i malu zavist susjednih izlagača s preobilja naše vinorodne Hercegovine. Bosna i Hercegovina odnješe i na ovoj povremenoj izložbi prve nagrade...”

Ovi izvadci su uzeti iz knjige BiH na milenijskoj izložbi prigodno izdatoj tim povodom, a u cjelosti se može pronaći u arhivi knjiga na www.cidom.org

Donosimo i fotografije Bosanske kuće iz tadašnjih mađarskih novina Vásarnapi ujság (nedjeljne novine).

Paviljon tzo. Bosanska kuća na sovjetskoj izložbi u Budimpešti 1896.

Izložba mostarskih vinara u Beču, 1898.

U časopisu „Dom i svijet“ iz 1898. godine objavljen je tekst o jubilarnoj izložbi u Beču, na kome su učestvovali i vinari iz Mostara.

„U gornjem spratu eno vam opet bos.herceg. turistike, šumarstva, graditeljstva (s obilnim brojem osnova našeg Vancaša), naprednih rezultata s polja živahnog, školskog života, sobica literarnih, stamparskih proizvoda, pak traktorskih, voćarskih i vinogradarskih tečevina.

U ovoj potonjoj privrednoj struci izložiše glavni mostarski producenti gg. Jelačić, Aničić i Kovačević neke vrste kao „Žilavka“, „Blatina“ i „Skadarka“, te nije čudo, da je to vino tako brzo izišlo na glas“.

U časopisu „Nada“ od 20.maja 1898. godine objavljena je vijest o otvaranju Jubilarne izložbe, koja je u Beču otvorena 30. aprila. U vijesti se kaže:

„I naša kršna i ponosna Herceg-Bosna doprinosi toj slavi svoj svjež vijenac, a uredništvo se je pobrinulo, da naši čitatelji i po njenim domovima i preko bratskih joj pragova. Bosna i Hercegovina je bila predstavljena rudarstvom, drvo-preradom, stočarstvom i slično. Bila su izgrađena dva velika paviljona za izložbene postavke Bosne i Hercegovine.“

Paviljoni BiH na jubilarnoj izložbi u Beču 1898.

Ograda na Starome mostu, 1896.

U časopisu „Dom i Sviet“ od 15. juna 1896. godine objavljen je tekst, na slici, kao pokušaj tadašnje vlasti da spriječi djecu da skaču sa Starog mosta. U tom časopisu objavljen je poduži tekst pod naslovom Bosna i Hercegovina – Putopisne crtice, autora dr. A. Tresić Pavičića.

„Neretva je pod mostom veoma duboka, pa su djeca sa najveće visine mosta ljeti skakala u nju, da se kupaju, na užas prolaznika. Da zaprieči nesreće, vlada je dala ograditi most na vrhu sa jedne i s druge strane oštrom željeznom pregradom, i tako sad ne mogu djeca skakati, od straha da se ne nabodu na šiljke.”

Naredba za podizanje ograde na starom mostu, o kojoj je pisao autor 1896 je ustvari izdata 1854. godine, što je vidljivo iz dokumenta broj 13., u knjizi Idris Bostan, „Stari most u Osmanskim dokumentima“, izdata u Mostaru 2010. godine:

„Ministarstvu finansija

Kako je most na rijeci Neretvi uzak, a ograda niska dešava se da s vremena na vrijeme ljudi i životinje padnu u vodu. Tako je ovoga puta s mosta pala osoba po imenu Jahja i utopila se. Zbog toga je potrebno umjesto postojeće niske ograde (trabzan) postaviti željeznu ogradu (parmakluk). Ovaj se zahtjev smatra prikladnim i od strane ministarstva finansija se odobrava 6650 groša.

1271/1854.

(Osmanski arhiv predsjedništva vlade)”

Do tada nije bilo željezne ograde preko Starog mosta, koju poznajemo sve do današnjih dana. A po onoj narodnoj, da parafraziramo: Vlasti prolaze, a skokovi sa mosta ostaju. Tako je vazda bilo i ostat će.

Vatra. Prije nekoliko dana izgorjela je na Luci, kuća umrlog Riste Spreme. U njoj niko stanovao nije, nego je jedan naš sugrađanin držao svoju kravu, a uz kravu, naravno i nešto sijena. Sijeno se, u noći, nekako zapalilo, te je izgorila i kuća i krava u njoj prije, nego što su topovi pukli da oglase požar. Srećom, vatra je u brzo lokalizovana, a kako je bio jak vjetar, mogao je čitav komšiluk izgoriti. Na kuće, u kojima ima sijena, trebalo bi bolje paziti, jer ovo nije prvi slučaj, da se baš zbog njega nesreće događaju.

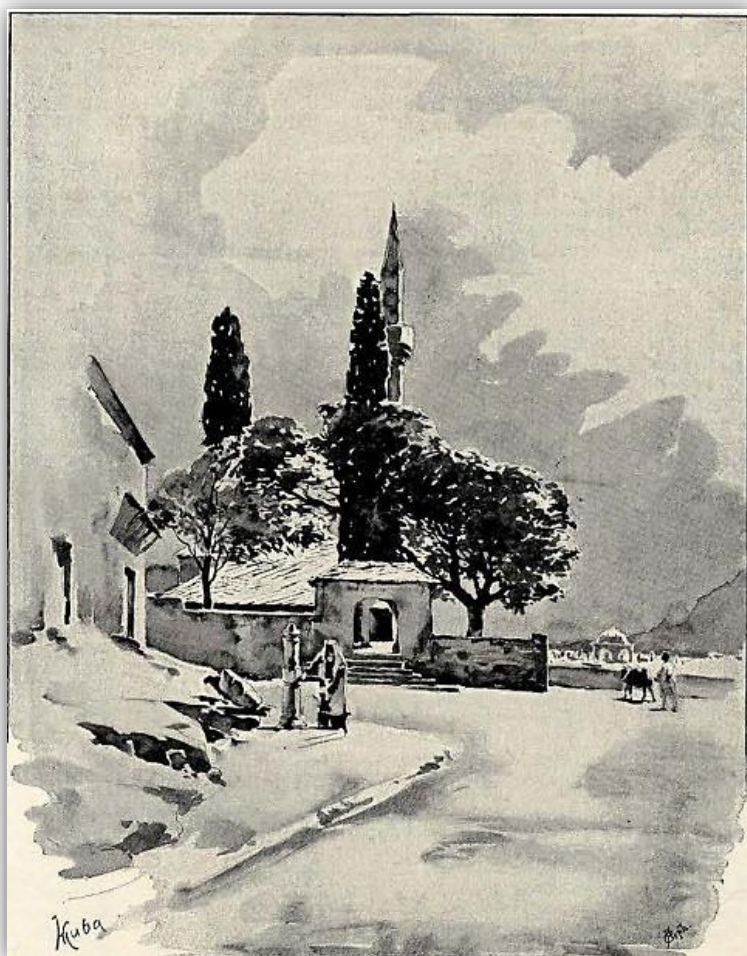
Vatra na Luci – objavljeno u listu Musavat br 9. iz 1906.

Šarića džamija, 1898.

U časopisu „Nada” objavljena je slika Šarića džamije, koju je izradio češki etnograf Ludvik Kuba, 1898. godine.

Ludvik (Ljudevit) Kuba je u našim krajevima boravio devedestih godina 19. stoljeća. O njemu saznajemo više, iz ne baš mnogo napisanih tekstova:

Početkom devedesetih godina 19. vijeka naše krajeve je posjetio je slikar, muzikolog i putopisac Ludvik Kuba (1863.–1956.). Cijelog je života bio uvjereni slovenofil i poklonik južnoslovenskih narodnih kultura. Međutim, on se nije priklanjao romantičnim kompozicijama i narativnim prizorima čermakovskog tipa. Umjesto toga, koncentrisao se ili na manje crteže na kojima je, što je moguće preciznije dokumentarno prikazivao mjesno stanovništvo i arhitekturu, ili na predmete za svakodnevnu upotrebu. Na svojim uljanim slikama prikazivao je motive iz prirode, gradove i prizore iz lokalnog života karakterističnim stilom kasnog impresionizma, opet s akcentom na dokumentarnu preciznost. U njegovim putopisima očito je da se prije svega divio onim aspektima društva koje je smatrao za izvorne i autentične, mada se moglo činiti da su arhaični i u modernoj civilizaciji neupotrebljivi. Imao je kritičan stav prema ideji napretka i prihvatanja zapadnih kulturnih uzora.

Šarića džamija, rad Ludvika Kube, 1898.

Utopili se u vinu, 1896.

U časopisu „Barton County Democrat“ od 14. maja 1896. godine objavljen je tekst:

„U Mostaru u Hercegovini, umrli su muž i žena na vrlo neuobičajen način. Žena je otišla u podrum kako bi mužu zahvatila vrč jakog, novog vina za večeru. Budući da ogromna bačva nije bila do vrha puna, ona se nagnula preko ruba i upala u nju. Njen muž je odmah skočio kako bi joj pritekao u pomoć, no i on je upao u bačvu tako da su u nekoliko minuta oboje bili mrtvi. Vrijednost njihove imovine procijenjena je na 20.000 funti sterlinga, međutim njih dvoje je živjelo skromno kao obični seljaci.”

(prevod: Tibor Vrančić)

Vinova loza se u Hercegovini uzgaja od davnina. Na škrtij zemlji, uz mukotrpnu obradu, vinogradarstvo je bilo osnova preživljavanja hercegovačkog seljaka. No, dolaskom Austro-Ugarske uslijedilo je unapređenje proizvodnje i osnivanje vinogradarsko-voćarskih stanica, prve u Gnojnicama 1886. godine, a zatim i na cijelom području Hercegovine. Ondašnji vinari počinju školovati svoju djecu u čuvenoj vinogradarsko-vinarskoj školi u Klosterneuburgu, sjevernom predgrađu Beča i tako se kvaliteta ondašnjih vina podiže na zavidnu razinu, a naša se vina počinju piti i po carskim dvorovima širom Europe. Stoga i vinograde u Gnojnicama i Lastvi narod počinje nazivati Carskim. Za samo 10 godina (1882. – 1892. g.) proizvodnja grožđa skočila je s 42 na 930 vagona.

Mostar je izrodio brojne znamenite vinare, a najpoznatiji je bio podrum Đorđa i Riste Kovačine, podrum Velimira Oborine, obitelji Krulj, Aničić, Ivanišević, Mrav, Grković, Slišković, Čereković i mnogi drugi. Vina iz ovih podruma su osvajala brojne medalje na izložbama po svijetu. Osobno je car 1909. godine uručio podrumu Peško & Jelačić medalje i diplomu za izvrsnu kakvoću vina na izložbi u Mistellbachu, na kojoj je sudjelovalo čak dvadeset izlagača iz Hercegovine.

Mostar.	
Aleksić Aleksa.	Kosjerina braća.
Aničić Jefto.	Miličević Lazar.
Aničić Simo.	Oborina Velimir.
Bilić Mićo.	Pavić Risto.
Blanić Miho.	Perić Brüder.
Golubović Lazar,	Radulović Brüder.
Peško u. Kovačina.	Šantić Sava.
Grković Ilija.	Zec Nikola.
Hercegovinische	Krulj Risto.
Weinbauer-	Avdaga Čišić.
genossenschaft.	Pičeta Nikola.
Jelačići G. & R.	

Lista mostarskih vinara i vinogradara iz 1913. objavljeno u Bosanskom glasniku

Omiljeno mjesto za odmor 1897.

U američkim novinama „The Evening Post“, New York, od 8. maja 1897 .godine objavljen je kratki tekst o „Caffe Luftu“ u Mostaru:

„Omiljeno mjesto za odmor u večernjim satima je čudesni mali trg s kioskom. Pokojni princ Rudolph iz Austrije, tokom svojih posjeta Mostaru, često je pio kafu ovdje jer je najbolja u gradu. Jedne prilike je tako ovaj otvoreni paviljon krstio imenom »Caffe Luft« koje i sada postoji.“

Između Male Tepe i ulice Kulluk nalazi se i danas malo zdanje koje se prije zvalo „Tepica“. Prema kazivanjima, Tepicu je gradio neki Čorda, a uz plaćanje najma je tražio i dodatan uslov da onaj koji je koristi mora najmanje dva puta godišnje očistiti šadrvan pred Koski Mehmed pašinom džamijom. Prema tome, znači da je Tepica sagrađena poslije 1781. g. Ispočetka je namjena ovog objekta bila malo priručno skladište ili ostava za stvari koje se nisu mogle svakodneвно odnositi te ponovo donositi na pijacu. Tek kasnije je postala poznata kafana, a njen opis je lijepo prikazan još s početka prošlog stoljeća:

„To je jedan četverokutni krov, ne veći od jednog malog dućana, postavljen na četiri polukružna lûka. Nekoliko punih vreća mogu potpuno ispuniti zaštićeni prostor krova. Ipak je ova tržnica jedno od najpoznatijih zdanja Mostara, ali ne kao mjesto trgovine, već kao omiljena kafana. Susjedni kafedžija našao je ovo malo mjesto kao prikladno da ovdje u toplo godišnje doba posluži svoje mušterije. Tako mala tržnica nosi zgodno ime »Caffe luft« (Ova građevina je bila jedino natkriveno zdanje stare mostarske tržnice u mahali Mala tepa). Sve do 1886. g. ova kafana je bila poznata pod imenom »Tepica«, a naziv »Caffe luft« dao joj je prestolonasljednik princ Rudolf za svoje prve posjete Mostaru 9. 4. 1886. g. Kafedžija koji je princu pružio fildžan, živi još uvijek i čuva dukat kojeg je tada dobio za svoj dobar napitak.“

(Robert Michel: „Mostar“, Prag, 1909. g.)

Ljetna vrućina u Mostaru, 1897.

Dio članka objavljenog u američkom časopisu "The Evening Post", New York, dana 8.maja 1897. godine:

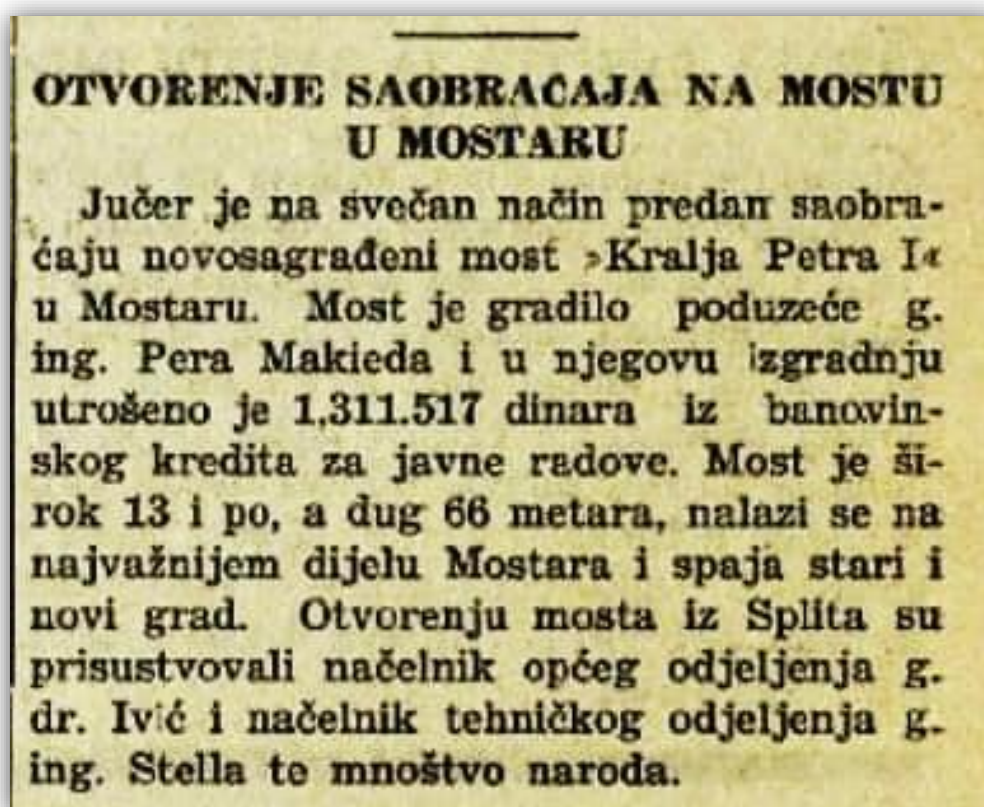
„Pitao sam debelog nosača u hotelu, da li je vruće ljeti u Mostaru?

Vruće!!! – uzviknuo je. Vruće! – i počeo je da priča.

Najvruće mjesto na svijetu, živa u termometru se penje do 40 stepeni celzijusa u hladu. Evropljanin bi se istopio na toj vrućini. Onda, tu su i popadači, mali komarci, koji ubadaju duboko pod kožu i ostavljaju trag nalik malim boginjama, umrli biste ako se ne sklonite od njih. Vruće?! Bože!”

Mostar je tih godina bio jedna egzotična destinacija različitih svjetskih putnika, koji su koristili dobrobiti u promet tek puštene željezničke pruge, koja je vezivala Dubrovnik i Sarajevo, a željeznička stanica u Mostaru bila je mjesto na kome bi se presjedalo iz voza u voz.

Neki od tih putnika koristili su priliku i ostajali dan-dva u Mostaru, kako bi se upoznali s njegovim znamenitostima, u koje su svakako spadali Stari most, Kujundžiluk, a za smještaj im je na raspolaganju bio, tek prije koju godinu otvoreni, hotel Neretva.

Otvorenje mosta na Musali – objavljeno u Jadranskom dnevniku 1936.

Sjeverni logor, 1882.

U austrijskim novinama „Neue Illustrierte Zeitung“ od 12. februara 1882. godine objavljena je grafika Sjevernog logora u Mostaru, koju je izradio grafičar po imenu Schlegel. Bilo je to vrijeme smještanja i utvrđivanja austrougarske vojske u Mostaru i oko Mostara. O tome više iz priloga objavljenim na Cidomu:

Mostar kao upravno i vojno središte mostarskog okruga imalo je najviše utvrđenih objekata u Bosni i Hercegovini. Unutrašnju jezgru odbrane činili su odbrambena kasarna *Nordlager* (Sjeverni logor), te kasarna *Südlager* (Južni logor gdje je bila i vojna bolnica), *Westlager* (Zapadni logor - danas Fakultet) i *Ostlager* (Istočni logor - tj. Konak). Osim toga, kao logistička podrška izgrađena je golema infrastrukturna mreža u vidu puteva, željeznice, skladišta, cisterni za vodu s kolektorima (čatrnje), vodovod u urbanom dijelu Mostara, strelišta, bolnice, vojna groblja, zračna baza u Jasenici, itd.

Mostar je bio najgušće fortificiran grad u BiH, a neka područja poput Podveležja, te posebice brdo Hum iznad Mostara, čine možda najgušću skupinu fortifikacija i u svjetskim okvirima. Čovjek i danas ostaje zadivljen inventivnosti i organizaciji tadašnje Austro-Ugarske Monarhije uzimajući u obzir količinu izgrađenih materijalnih dobara i stepen tehnike i tehnologije prije više od 100 godina.

(Manuel Martinović)

Vojni grad Mostar

U gradu na Neretvi nalaze se četiri kasarne (Sjeverni, Južni, Istočni i Zapadni logor) i od 1912. godine jedan značajni vojni aerodrom. Dodatno tu su još i logorske hale, mjesto za vojnu obuku i strelište, kao i jedna vojna bolnica u gradu, odnosno u okolini. Najpoznatija jedinica stacionirana u Mostaru bila je Bosansko-hercegovačka pješadijska pukovnija Nr. 4 (BHR4). Pored nje tu su se nalazile jedinice, trupe i štabovi, od kojih je većina bila dio 16. k.u.k. Armijskog korpusa, u gradu:

- 1. eskadrila / ulanska (konjička) pukovnija 5;
- 1. bataljon / 63. pješadijska pukovnija;
- 1. bataljon / 102. pješadijska pukovnija;
- III: Bataljon i rezervni vod / Bosansko-Hercegovački pješadijski puk 4;
- Utvrđeni artiljerijski bataljon 2;
- Brdski artiljerijski puk 7;
- Željeznički division 16 (divizion za snabdijevanje i dostavu, sa tri pukovnije)
- Garnizonska bolnica 26;

(iz arhive Manuela Martinovića)

Pogled s vojne osmatračnice na Sjeverni logor Mostar, 1882. godine. (crtež: Schlegel.)

Stari most 1892.

U Glasniku zemaljskog muzeja Sarajevo iz 1899. godine objavljen je tekst i fotografija Starog mosta u Mostaru, iz 1892 godine. Autor teksta je bio Mustafa Hilmija Muhibić, prvi urednik lista „Bošnjak” i tajnik Zemaljske vlade u Sarajevu.

„Mostarska je ćuprija jedna od najzanimivijih gragjevina u krškoj Hercegovini. Ko nije prije vidio to neimarsko remek-djelo pa dogje jednoć u rajski vrt (tako naziva mostarski sin, a glasoviti paša i pjesnik Derviš-paša svoje rojeno mjesto) – mora se diviti visokom ćemeru mostarske ćuprije. Ko je u kakoj ravnici odrastao, mora ga strahota spopasti, kad dogje na ćupriju i pogleda u dubinu valovite Neretve. Ta rijetka ćuprija podignuta je na kamenitoj obali Neretve u duljini od 29 metara, a cijela ćuprija svedena je samo na jedan svod, što je baš najzačudnije, te je veoma uveličava. Od dna rijeke do svoda imade, mislim, preko 20 metara. O postanku ove ćuprije priča se u narodu raznolikih stvari. Neki kažu, da je za vremena rimskoga gospodstva postojala drvena ćuprija na onom mjestu, gdje je današnja kamenita, i da su na obje strane te ćuprije sagrađene kule za vojnike, da brane ćupriju, koje kule i dan danas, malo ruševne, postoje; vele nadalje, da je po zauzeću kršne Hercegovine otomanski car, sultan Sulejman, u godini 974 po hidžretu (biva 1566. godine po evropskom kalendaru) sagrađio današnju kamenitu ćupriju. Vele, da su na sredini svoda uklesane ove riječi *Kudret kemer* što znači: „Svod božije moći” i da su ove riječi (datum) gradnje ćuprije; a kada se sabere brojevno značenje pojedinih slova ovih riječi, dolazimo do broja 974 (1566.) To bi značilo, da je ćuprija iste te godine gragjena. Baš te iste godine vladao je u Carigradu otomanski car sultan Sulejman. Ovo je pismo vrlo mučno opaziti i pročitati, jer su obale, s kojih se jedino mjesto pisma može vidjeti, dosta udaljene, a samo pismo staro je i teško se vidi. Kad sam tu skoro bio u Mostaru, nastojao sam, da se uvjerim svojim očima o toj tradiciji, ali mi bi trud uzalud i ne mogoh pročitati. Mostarska ćuprija sa svoje dvije kule sličí nebeskom svodu, gdje se sjajne zvijezde razmeću. Ta ne može joj sličiti ni nebeski svod, jer i njegovu veličinu ćuprijski svod natkriljuje. Da cijeli svijet pretražiš, ne možeš naći onakog svijeta, kao što u Mostaru, gdje je majdan svakih sposobnosti. Iz Mostara postaju ljudi veliki na sablji i na peru, kako prije, tako i danas. — Prema meni moraju umuknuti i indijske tutije, jer sam ja slavuj, koji opjeva Mostar.”

Jaka bura u Mostaru, 1893.

U listu Bošnjak iz decembra 1893. godine objavljen je zanimljivo tekst o poznatoj mostarskoj buri:

„Veliki vjetar. Kako nam prijatelj iz Mostara piše, bijesnila je ondje u mostarskoj okolini dne 4. o. mj. jaka bura, koja je i štete nanijela. Megju ostalim piše nam dopisnik i ovo: Dne 4. o. mj. oko podne natovario je Vaso Radulović, trgovački vozar, 5 bačava vina na teretna kola da ih vozi sa Bune u Mostar. Kad je stupio u Mostarsko polje blizu gradske klaonice, vjetar je strašno puhnuo i jednu bačvu vina sa 500 litara s kola oborio, te je odvaljao u Neretvu, koja je ondje udaljena od ceste oko 1000 metara“.

E sad, s vremenske distance od preko 120 godina postavljamo pitanje, zašto je bura oborila s kola i odvaljala u Neretvu samo jednu bačvu, a ne i ostale. Tu je i pitanje da li se iza toga krije neki liskaluk ili lopovluk. U Mostaru se ne može sa sigurnošću ništa reći, ali vijest svakako daje povoda da se razmišlja i malo drugačije. Osim toga, teško je za povjerovati da je bura kotrljala bure s 500 litara vina u dužini od jednog kilometra. Uglavnom, nema ni bačve ni vina.

Mostarska bura je poznata po svojoj snazi, ljutini i bijesu, a u Mostaru se uvijek, pored one ozbiljne strane, dočekivala i s dozom humora, kao i u mnogobrojnim liskalucima, vicevima i pošalicama, ispričanima i zapisanima tokom prethodnih decenija. Kažu inače, da je Mostar grad koji živi humor 365 godina, a često se građani Mostara znaju našaliti i na svoj način, pa je se tako bilo i kada su se zbrajale štete od neke prohujale, olujne bure. I tako, nakon što je mostarska bura vratila učenika iz drugog u prvi razred, priča se kako je nekom komšiji ta ista bura vratila bivošu ženu, od koje se nedavno rastavio.

Čudna je ta mostarska bura, u svakom pogledu.

A bilo je ovako, ako nije bilo drugačije.

Jedna neispravnost. Mnogi nam se tuže da češće puta moraju poduže vrijeme čekati u ljekarnici M. F. Houške, dok dotični gospodin ruča ili večera, a i da ne pominjemo noćno doba, kad čovjek mora da osijedi dok se gospodin dignu i otvori radnju. — Pominjući ovo, obraćamo pažnju nadležnih, naročito onih, koji sprečavaju da se treća ljekarnica otvori.

Apoteka M. F. Houške – objavljeno u listu Musavat br. 6. 1906.

Oručevića ćuprija na fotografiji od prije 1893.

Jedna od rijetkih sačuvanih fotografija na kojoj se vidi stara kamena Oručevića ćuprija preko Radobolje, prije nego što su je Radobolja i udar groma oštetile. Na slici se vidi i kula Stojana Jankovića na Humu, od koje imamo samo njene ruševne ostatke, kao i Šabića kula-kapija na Šemovcu, porušena oko 1896 godine.

O Oručevića ćupriji smo pisali u jednom ranijem tekstu:

„Oduvijek je postojala potreba komunikacijskih pravaca preko Neretve i Radobolje. Prvo je lančanim mostom premošćena Neretva (današnji Stari most), te tako omogućen prijelaz s istoka na zapad. Problem je predstavljao smjer jug – sjever, jer je Radobolja priječila svojim tokom takav prijelaz. Ispočetka je za to služio plićak na mjestu kasnije nazvanom Šemovac. Taj gaz je služio sve do negdje prije 1558. godine kada je kod Jusovine usječen prilaz pećinama, te na tom mjestu izgrađena Kriva ćuprija. Međutim, tek je izgradnjom kamenog mostića nazvanog Oručevića ćuprija prilaz Starom mostu sa zapadne strane potpuno skratio taj put. Nije jasno otkud ime mostu, jer neki izvori navode da ga je gradio, odnosno vršio neke popravke na njemu, pripadnik obitelji Oručević, dok drugi izvor navodi da je bio sagrađen kraj mlinice obitelji Oručević. Bio je to kameni most s kamenim korkalukom (rukohvatom) na jedan luk, veoma sličan Krivoj ćupriji. Ovaj kameni mostić na Jusovini je prilično dugo služio svrsi, sve dok ga 1893. godine bujica nije oštetila, a godinu kasnije ga je dokrajčio udar groma. Zadatak da most obnovi dobio je ing. Miloš Komadina pa je 1896. godine niknuo novi željezni most. Iste te godine je prema Komadinovom projektu i na Šemovcu sagrađen most preko Radobolje. Prilikom usvajanja prijedloga za gradnju ova dva mosta, jedan gradski vijećnik je na sjednici upitao konstruktora Miloša Komadinu može li most na Jusovini biti širi, tako da osim za pješake posluži i za kola, a da pri tom bude trajno rješenje, trajno bar onoliko »koliko ćemo mi trajati.« Nakon potvrdnog odgovora, vijećnik je zahtijevao od Komadine da odmah tu na samoj sjednici predloži novo rješenje. Uvijek spreman i spretan inženjer je na licu mjesta izradio novu skicu i troškovnik šire varijante mosta. Tako je u tih 10 minuta osmišljen most koji i danas služi svojoj namjeni. Po nacrtu Miroslava Loosea, Oručevića ćuprija je 1927. godine presvođena armirano betonskom pločom debljine 10 centimetara.”

Oruževića Ćuprije prije 1893. g.

Mostarski Rimski most, 1894.

U američkom časopisu Scientific American od 8. decembra 1894. godine objavljen je tekst o Starom mostu, pod naslovom: Mostarski Rimski most.

„Pogranična područja civilizacije gotovo su uvijek zanimljiva, a Hercegovina nije izuzetak od pravila. Ova europska provincija čini dio Bosne i okružena je Dalmacijom, Hrvatskom, Bosnom, Srbijom i Crnom Gorom. Glavni grad Hercegovine je Mostar, značenje ove riječi je „stari most“. Kada je sir Gardner Wilkinson posjetio Mostar neposredno prije objavljivanja svog djela o Dalmaciji i Crnoj Gori, 1848. godine, poteškoće koje su mu bačene na put gotovo su bile nepremostive. Ali sada je Mostar stanica na Državnoj željeznici Bosne i Hercegovine, a ima 11.000 stanovnika koji su mnogobrojnih nacionalnosti, a Hercegovina je prešla iz turske vladavine u austrijsku vojnu okupaciju 1878. godine.

Mostar je smješten na Narenti, bučnoj rijeci, trideset pet milja od njenog ušća. Obale su visoke i stjenovite, a povezane su prelijepim mostom, zbog kojeg se Mostar oduvijek slavio i koji je sastavni dio naše ilustracije. Sastoji se iz jednog luka, raspona koji iznosi $95 \frac{1}{4}$ stope, a kod niske vode luk mu je 76 stopa iznad vode i kod visoke vode ponekad je samo $44 \frac{3}{4}$ stope od površine vode. Širina luka je 14,2 metra, a nogostup 13,2 stopa. Na sjevernoj je strani kameni vod za dovod vode u istočni dio grada. Most se uzdiže na desetak stopa u središtu, što daje efekt lakoće što očito nije bilo predviđeno izvornim nacrtima. Izgradnja mosta pripisuje se Trajanu ili Hadrijanu, otprilike 120. g.n.e., ali Turci su pažljivo prikrili rimsko zidarstvo sitnim kamenjem, što mostu daje izgled turske građevine. I neviđena veličina luka i tradicija pogoduju vjerovanju da su ga izgradili Rimljani. S obje strane mosta dolazi se kroz vrata

okružena kulama koje su vjerovatno bile podignute na rimskim konstrukcijama. Na mostu postoje neki turski natpisi. Grad je nepravilno izgrađen, ulice su uglavnom nepopločane. Trgovina i zanatstvo grada uglavnom se obavlja u dva bazara, koja su uređena na pravi orijentalni način.”

Crtež Starog mosta iz časopisa Scientific American iz 1894.

Red vožnje iz Mostara, 1894.

U novinskoj vijesti objavljenoj u mostarskom „Novom Hercegovačkom Bosiljku“, od 30. augusta 1884. godine stajalo je:

„Glasa se da će obća gradnja željeznice Mostar – Metković započeti se na 8. idućeg mjeseca, te do 30. travnja 1885. mora biti izručena sa svim gotava državi. ”

Ova vijest je obradovala mnoge građane Mostara, jer je značila da će taj grad biti povezan s ostalim mjestima tadašnjom savremenom, za ove prostore novom, putnom komunikacijom. Kako je izgradnja ove dionice započela iz dva smjera, Mostara i Metkovića, već 17. februara 1885. godine, krenula je prva lokomotiva s mostarske stanice do naselja Čekrk, dokle je u tom momentu pruga bila potpuno dovršena, a 28. februara pruga je bila osposobljena do Jaseničkog mosta u dužini 10 km. Iz smjera Metkovića prema Mostaru je istovremeno bilo dovršeno bilo prvih desetak kilometara pruge. Nije se dugo čekalo na završetak ove relacije jer je već 18. aprila 1885. godine, oko 20.00 sati u Mostar stigao prvi voz iz Metkovića, ali do svečanog otvaranja pruge prošlo je još dva mjeseca. Uz ogromno prisustvo i oduševljenje građana Mostara 13. juna 1885. godine, oko 10,30 sati stigao je na Željezničku stanicu u Mostar prvi voz iz Metkovića koji je iz ovog mjesta bio ispraćen zvonjavom zvona i pucanjem iz topova. Stara željeznička stanica u Mostaru bila je prepoznatljiva po tome što je od strane ulice imala čekaonicu s blagajnama, a s druge strane zgrade izlaz na perone.

Sa strane prema kolosijecima nalazio se lijepo uređen restoran, ili „željeznička restauracija.“ Na spratu iznad, bili su stanovi, u kojima je stanovalo željezničko osoblje. Šest godina kasnije, počeli su voziti prvi vozovi do Sarajeva, na sjever. Prije toga, godinu po godinu, u pravcu sjevera bile su završavane dionice pruge dolinom Neretve do Konjica, a kasnije i najteži dio pruge, uz Bradinu i kroz tunel na Ivanu. Konačno, 1. augusta 1891. godine, malo prije osam sati ujutro krenuo je prvi voz iz Mostara za Sarajevo, što je simbolično značilo otvaranje i ove dionice. U vrijeme dok se gradila dionica Mostar – Sarajevo, stanovnici grada na Neretvi koristili su se blagodatima izgrađene dionice Mostar – Metković. Organizuju se „zabavni vozovi“, koji su u ljetnom periodu vozili Mostarce na izlet u obližnje Žitomisliće, s polaskom iz Mostara u 14,00, a povratkom u 19,00 sati. U dane vožnje zabavnog voza, na željezničkoj stanici u samo jutro postavljala bi se velika crveno-bijela zastava. To je bio znak da taj dan kreće „zabavni voz.“

O Mostaru, 1896.

U mađaskom časopisu Uj Idök, (Nova vremena) iz 1896. godine objavljen je tekst pod naslovom „O Mostaru.”

„Hercegovinu i njen glavni grad posjetit ćemo nekom drugom prilikom. Zasada, spominjemo samo naše dvije slike kao objašnjenje, gdje se vidi Stari most preko rijeke Narente, najmoćnije i najsmjelije djelo na ovom području i na cijelom Istoku. Turski pjesnik, ovdje rođeni Derviš paša, pjevao je: »Olovkom se sada ne može opisati njegova neusporediva ljepota. Zato, srce moje, nemoj se čuditi što je Mostar fascinant. Nigdje u cijelom svijetu - osim možda u raju - ne nalazim tako blagotvoran zrak i vode koje produžuju život. Tko posjeti Mostar, taj se budi u novom životu. Svaki njegov vrt je pravi raj na zemlji. Sa svoje dvije kule, današnji most podsjeća na nebeski svod na kojem zvijezde iscrtavaju svoju putanju. Ali čak se ni zvjezdano nebo ne može usporediti s njim, jer svod mosta premašuje veličinu zvjezdane svoda. I ako putujete cijelim svijetom, nećete pronaći ništa slično.«

Derviš paša nije poznao ni broklinški most, ni Lančani most u Budimpešti. Zato je pustio svojoj smjeloj mašti na volju. Bolje bi bilo da je opjevao neusporedivu ljepotu Bune koja teče nedaleko od Mostara, pored Blagaja, gdje izvire iz špilje obrubljene stalaktitima. Iz planine gdje zjapi špilja, izvire rijeka iz zemlje. U stara vremena nisu znali otkud dolazi, tek kad je izvadio izgubljenu ovcu svoga sina pastira iz izvora, otac je shvatio da rijeka ponire visoko u brdima. Od tada nadalje, stočar je svaki dan zaklao ovcu i poslao je ocu kroz podzemni plovni put i rekao svom gospodaru da su je vukovi pojeli. Napokon je aga shvatio otkud gubitak uhvativši pastira i jednog dana otac koji je čekao plijen ugledao je leš vlastitog sina među valovima.

Ovakvim krvavim pričama bogata je zemlja kojom vlada *Kállay*. Postoje krvava sjećanja vezana uz gotovo svaku značajnu točku. Posebice Mostar i njegova okolica obiluje takvim pričama, jer je u posljednjim stoljećima srednjeg vijeka tu bilo posljednje utočište heretičkog svijeta. O pristalicama bogumila, patarena, i protupape sa sjedištem u Dalmaciji ima mnogih drugih zanimljivih kazivanja koja su danas potpuno izgubili vjerodostojnost jer su se povukli u regije Rusije na Kavkazu, gdje su se cijelo vrijeme vodili svoje krvave vjerske borbe. Također su prošarani pričom o bezbroj vođa pljačkaša heroja. Hvala nebesima, takve priče danas žive samo u sjećanju ljudi, jer u sadašnjosti nema takvih likova. Javna sigurnost u okupiranim provincijama uistinu je uzorna i s više prava od zemalja Istoka, jer *Kállayevu* zemlju nazivaju rajem poštenja, ako zaboravite svoju torbicu punu zlata sa strane ceste, nakon tri mjeseca naći ćete je opet na istom mjestu.”

(Preveo: Tibor Vrančić)

Meteorološka stanica, 1898.

Meteorološka služba u Bosni i Hercegovini započela je s radom osamdesetih godina devetnaestog vijeka, u vrijeme austrougarske okupacije, kada je vojska za svoje potrebe postavila meteorološke stanice u Sarajevu, Mostaru i Tuzli. U Mostaru i Tuzli stanice su postavljene 1898. godine, a u Sarajevu 1902. godine. Ove stanice tada su bile II reda. Redovno godišnje publikovanje rezultata osmatranja i mjerenja iz mreže meteoroloških stanica krenulo je od 1892. godine. Te godine, na čelo meteorološke službe dolazi Filip Balif, koji se može smatrati prvim meteorologom u Bosni i Hercegovini.

Nakon toga, bosansko-hercegovačka zemaljska vlada organizuje prilično gustu mrežu meteoroloških stanica, opremljenu prema tadašnjim standardima, a formira se i centralni zavod u Sarajevu. Gradnja ove stanice je započela 1900. godine, a završena je 1902 godine. . Sarajevo i Mostar tada su postale stanice I reda, Banja Luka, Travnik, Bihać i Tuzla II reda, a osim ovih postojalo je još 68 stanica III reda.

Meteorološka služba je bez većih prekida funkcionisala do 1914. godine, kada je, usljed rata, došlo do prestanka rada mnogih stanica. Stoga se može reći da je s krajem 1913. godine zaokružena jedna cjelina u osmatračkoj službi, kompletiran je niz neprekidnih osmatranja u toku 20 godina.

Tokom Drugog svjetskog rata, od 1941. do 1945. godine, gotovo sva mreža hidroloških i meteoroloških stanica ponovno je uništena, u odnosu na stanje prije rata. Odlukom Vlade Bosne i Hercegovine, u junu 1992.godine, Zavod je dobio status Meteorološkog zavoda Bosne i Hercegovine. Bosna i Hercegovina je postala punopravni član Svjetske meteorološke organizacije (WMO) 30. juna 1994. godine.

Do 1950. godine, Meteorološka stanica Mostar nalazila se u samom gradu, na raskršću tadašnjih ulica Safeta Mujića i Vladinira Nazora, kod Hirurgije. Te godine, Meteorološka stanica seli u novoizgrađeni objekat na Bijelom Brijegu, gdje se nalazi i danas. Pored ove meteorološke službe, na području Mostara trenutno rade meteorološke stanice u Blagaju i na aerodromu Mostar.

Postoje i neke zanimljivosti iz oblasti meteorologije vezane za Mostar.

Najtopliji dan u Mostaru bio je 31. jula 1901. godine, kada je izmjerena temperatura u hladu nevjerovatnih 46 °C, što je apsolutni balkanski rekord.

Najhladniji dan u Mostaru je bio 24. januara 1963. godine, s izmjerenih – 1 °C.

Najveća visina snijega zabilježena je 5. februara 2012. godine, kada je palo 85 cm snijega.

(Izvor: fhmzbih)

Mostar – izuzetno lijep grad, 1898.

U mađarskom časopisu Magyar Geniusz (Mađarski genije) iz 1898. godine objavljen je malo duži tekst o Mostaru autora Pasztora Jozsefa, pod naslovom: „Mostar“, sa slikama nama već poznatog slikara Leo Arndta:

„Dok šetamo ulicama Mostara, okruženi smo rojem dječice, koji zure u nas, u naše engleske šešire. Ovdje je tako ugodna toplina u opuštenom dobrom raspoloženju ulice, što je i posebnost naših talijanskih primorskih gradova. Mostar je izuzetno lijep grad, svijetla priča iz sjaja srednjeg vijeka, gdje su ruke boga i čovjeka raskošem raspršili svaku nijansu svojih lijepih boja. Ruševne kamene kuće, ratne relikvije rimskog doba i vitezova, nove, lišćem obrasle zidine, žučkastosmeđe gromade krša koje okružuju grad i veličanstveno korito Narente stapaju se u nevjerojatan osebujni sklad, što nam daje dojam da je Istok ovdje tek napola prisutan; kao da morsko-plava Narenta teče unatrag s Jadrana, donoseći sa sobom divan sjaj morsko-plave boje, talijansku kulturu mora i nasmiješeno raspoloženje.

Zanimljivo, ali već u velikoj mjeri europsku sliku Mostaru pruža glavna ulica, u kojoj trgovine imigrantskih trgovaca, kafane te vojne i administrativne zgrade izgrađene nakon okupacije, daju zapadnjački karakter ulice. Ulični život također je poput Istoka koji je ovdje samo gost. Međutim, dok kročimo na svjetski poznati kameni most koji se izvija između dviju obala Narente, kao zagovornik kulture novijeg doba, s druge strane mosta čujemo tutnjavu istočnjačkog života: u svojoj netaknutoj, izvornoj, šarolikoj živopisnosti. Prešli smo smjeli luk mosta, koliko li su ratobornih legija istrošenog kamenja, koliko li bolnih rana mogli svjedočiti ljudskoj žudnji za moći. Sada je mir posvuda, zelena mahovina prekriva tužna sjećanja u novije vrijeme. Skupina mađarskih regruta juri kraj nas, naši su i ovdje lijepi, dosadilo im je ovdje daleko od svojih kuća.

»Kako ste ovdje na bosanskoj zemlji?«, pitamo neke naše zemljake. Stoje uokolo, riječ slatki dom spušta im se iz usta. Uvijek razgovaraju među sobom, ali zvon njihova jezika tako im je sladak. »Pa, ovdje i nije tako dobro, planine su doboga velike, a onda ne možete ni s kim razgovarati, izvan vojarne prestaje mađarski svijet«, odgovara zgodno dijete iz Velike ravnice. »Kako stojimo u stvarima koje volimo?« Na ovo pitanje, svako lice ispod kapice blijedi, a glasnogovornik društvanceta izgovara: »Ah nikako! Pa, što možeš učiniti? S ovim zamotanim Turkinjama, one su tako zapakirane ni uši im se ne vide!« Konačno, ovo je također europski izgled.

Ispod nas Narenta ljubi sive stijene koje se njišu u vodi i pogdje koje grmlje granata (šipka op. prev.) i smokava koje prekrivaju visoku obalu, tu i tamo, kao da anđeoske ruke pušu srebrnim nitima: pjenušava voda nestašno svjetlucajući pada; ponegdje u većoj količini obasjana sunčevom svjetlošću u tisuću boja! Voda pada u slapovima, a njezine bijele iskre kao da kapaju iz titanskih ruku na kamenje veličine kuće koje je razbacano u rijeci. I ovdje su muslimani mogli odabrati svoje mjesto boravka, a lijeva obala rijeke bila je poput oaze među zastrašujućim dimenzijama neplodnog krša. Kuće, kao raštrkane u šumi, izgubljene su u svježem raj u vatreno

crvenih narova i vrtova smokava. Bujna trava prošarana poljskim cvijećem prekriva dvorišta, a cijeli je dio grada pun je slatke harmonije i buke potoka.

Među lišćem, gdje je protok vode jači, brzaci vode vrte mlinске kotače, ti su mlinovi zanimljivi specijaliteti Bosne i Hercegovine, kao i kafane tzv. Narodne kafane. Ako je kafana stvarno turska, riječ je o cijelom katu bosanske kuće, bez ikakvih toaleta. U Hercegovini ili netaknutom Mostaru način gradnje je sasvim drugačiji od onog u Bosni, jer nema šume, nema drveta, a kuće su građene od talijanskog kamena, dok su u Bosni građene po uzoru na turske poludrivene kuće, pa su i kafane različite. Uglavnom su usred velikih vrtova, gdje ptičja pjesma i čavrljanje pružaju kafansku glazbu; kuhaju kafu vani na otvorenom i tamo je i konzumiraju, u zgradu poput kolibe ulaze samo kad je loše vrijeme. Oprema kafana je jednostavna, ali nama zanimljiva. Najvažniji komad namještaja za orijentalnu udobnost je kotao. Sve je to tako često korišten komad namještaja na cijelom Istoku da nas ovdje nije iznenadio, izgrađen je zajedno s kućom i nalazi se uza zid od dasaka koji okružuje tri strane kafane, jedno dva metra široku klupu od dasaka, prekrivenu tepihom kao prostirkom. Zamislite sebe u takvoj kafani. U svakom slučaju, prije nego što uđemo, oprostimo se od Europe i stavimo svoje dokumente u džep. Isprva niti jedan konobar neće skočiti i pomaknuti svoju impozantnu masnu glavu.

Dobri stara kafedžija Ali upravo se pojavio u živahnom stavu; prema istočnjačkom konceptu, živahno ophođenje znači vađenje čibuka iz usta svakih četvrt sata kako bi odgovorili jednu riječ. Dobri Ali kafedžija nije baš za primjer, samo glasno Dobardan! »merhaba« gundža među zubima u znak pozdrava. Krajnje je ravnodušan dok pijemo kafu ili čekamo dok se ne smirimo, čak i sasvim a la turk prekrštenim nogama; nego kako drugačije? U izvornoj turskoj kući, posebice u kafani, samo pokoji a la-franka gost je posjećuje, i to tamo gdje se kultura već infiltrirala u kafane. U takvoj je kafani uvijek gužva, a o tome da Ali pravi dobru kafu, crno-bijelo svjedoče potezi krede na zadimljenoj gredi, što znači da je Allahovom milošću račun Osman ili Ibrahim efendije već na dvadesetoj ili tridesetoj kafi; ali usprkos tome, on s potpunim duševnim mirom naručuje novu porciju kafe. Ali da vidimo kako nam Ali kuha kafu.

Mišićav momak, glavni podrumar i bačva kafane, u jednom kutu razbija lagano pržena zrna kave u mužaru od debla breze snažnim udarcima. Vadi sitno smljevenu kafu dobrom šakom i prosijava kroz ručno sito; daljnji postupak je pod profesionalnom rukom gospodina Alija. Ali vadi bakreni ibrik, u njega stavlja kao brašno mljevenu kafu, prelije šećernom vodom i stavi je na žar koji gori na jednostavnom štednjaku, miješajući žlicom dok ključa; time se kava čisti, jer talog ostaje na dnu posude. Zatim raspoređuje kafu u malene kovane bakrene džezve i stavlja ih na limene tacne s porculanskom šalicom, donoseći ih ispred gosta. Švapski gosti (stranci) svakako dobivaju šećer, domoroci piju gorku kafu. Čim se kafa izlije u šalicu, ispija se zaista ugodno piće s orijentalnom požudom; ovaj način kuhanja kafe ostavlja ugodan okus. Držač žara, »mangale«, ne smije se izostaviti iz opreme kafane. To je peharasta posuda različitih veličina, ispunjena pepelom i žarom. Žar u mangali koristi se za paljenje cigara ili nargila; Alija svojim mašama vadi komadić žeravice iz mengela i drži ih ispred nosa ako želimo zapaliti cigarete. Sad dolazi nešto što Europljani ne razumiju, a u tome mogu uživati samo vjernici u Allaha. Stari musliman derviškog lica, koji sat vremena puši nargile preko puta nas i govori samo jednom u

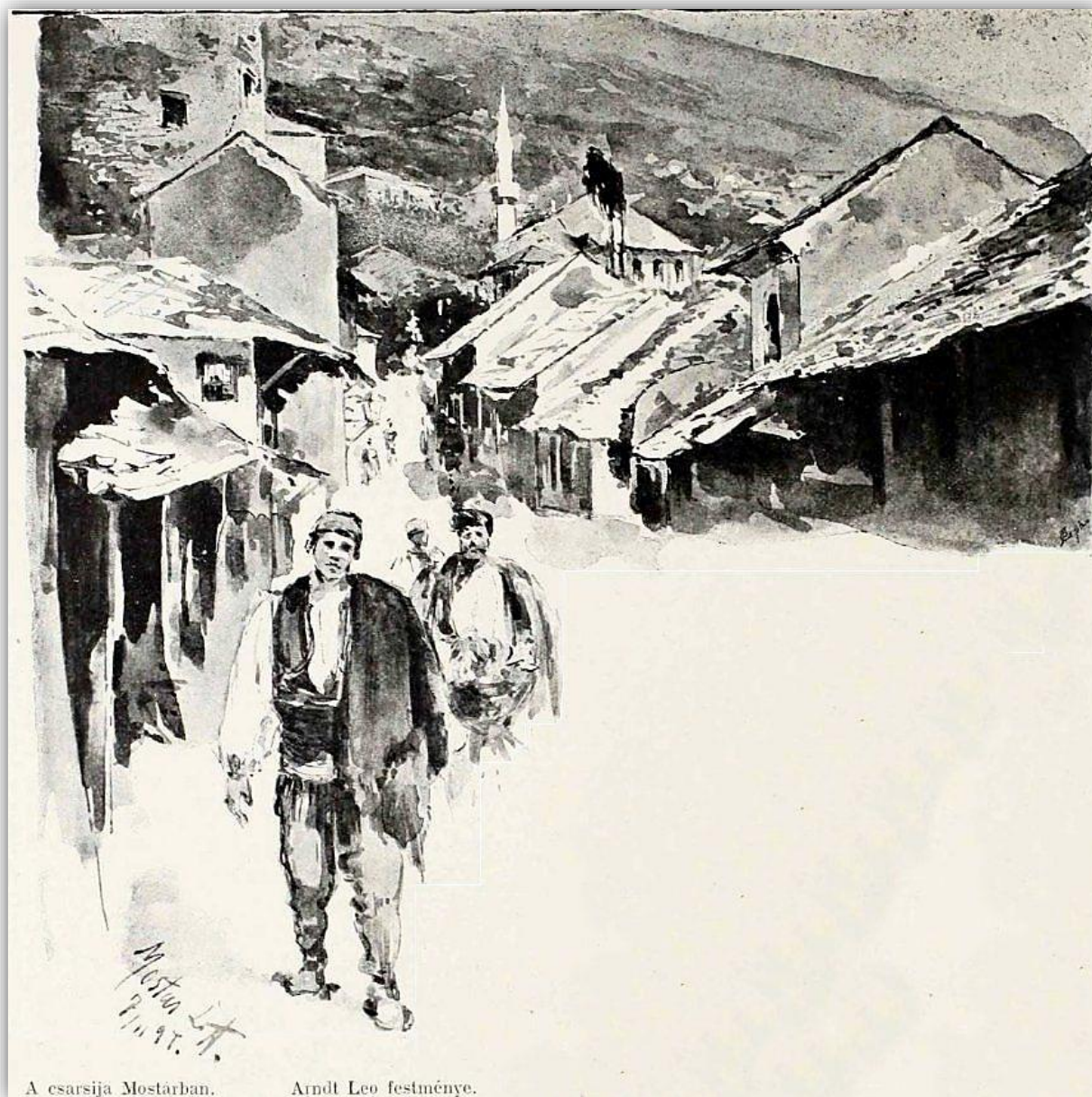
pola sata kad zatraži kafu – bez riječi gleda u nos svoje papuče, gleda, gleda, minutima, satima, a da mu se mišići lica ne mijenjaju; oko njega se sve može dogoditi, on već leži u zagrljaju Muhameda; zamišlja svojom bujnom maštom i religioznim divljenjem sve radosti previše svjetovnog života, rijeke nabujale medom i ružinom vodom, vječno mladi uragan pjesme i prekrasno carstvo proroka; on ovdje na zemlji ima samo tijelo u požudnom opijenju, a duša iznad njega lebdi daleko od bilo kakve aktivnosti i svjetovnih grijeha u vilinskom svijetu vječne sreće.

Kad mir sutona padne na grad, područje oko šadrvana bi oživjelo, ima ih mnogo, mnogo u muhamedanskim gradovima, ukrašeni su arapskim rečenicama, i bez obzira koliko bogati bili to vjersko pranje ispunjava svoju svrhu. Muškarci svoje pobožno pranje završavaju prije sumraka, djevojčice dolaze sa svojim bakrenim ili limenim posudama za vodu do izvora. Ove ljupke djevojke blijedog lica sramežljivo i pametno gledaju u nas svojim tamno smeđim očima, imaju neku šarmantnu orijentalnu toplinu u svom izgledu, oči im blistaju bogatim emotivnim svijetom Istoka. Svoju poželjnost potiču slikovitom odjećom, koketnim malim fesom koji prekriva kovrčavu glavu, zlatnicima koji blistaju između crnih ili crvenoplavih niti kose, svijetlom bijelom košuljom od fine tkanine, malim zlatnim vezenim prslukom crvene ili plave boje i cvjetnim obiljem.

Prolazeći redovima kuća izgrađenih u talijanskom stilu, nehotice doživljavamo slatku zabludu. Nalazimo se u dijelu predgrađa u kojem zapravo ne zalaze ljudi koji nose hlače kao mi. Kao da nas je karnevalskom idejom očarala ova raznolika orijentalna priča, ovdje među talijanskim kućama. Iza poluotvorenih vrata, nehotice čujem ljubazan razgovor; u sumraku obrisa jedva vidim dvije ženske figure, kad mi pristupi sićušna djevojčica, velika poput moje šake, bljesne mi bijesnim očima i više mi: »Šta gledaš, moju majku?« Dakle, mi smo u stvarnom istočnom svijetu! . . .

U parku hotela Narenta ponovno smo u Europi, k.u.k. junaci ovdje uz plinsko svjetlo gledaju prelijepe vatrene kršćanske bosanske djevojke. Koprana spokoja pada na grad, ogledalo Narente ljubi srebrnasto noćno svjetlo, između drveća i među lišćem u tišini usnulih ulica grad sada korača samo tiho, tiho u bajku istočnih priča.”

(Preveo: Tibor Vrančić)

Priječka čaršija – crtež slikara Leo Arndta, „Mostar” iz 1898.

U Mostaru i na vrelu Bune, 1898.

U francuskom satiričnom magazinu "Le Journal amusant" od 10. Decembra 1898. godine objavljene su tri crteža iz Mostara koje predstavljaju ulične scene i jedna s vrela Bune.

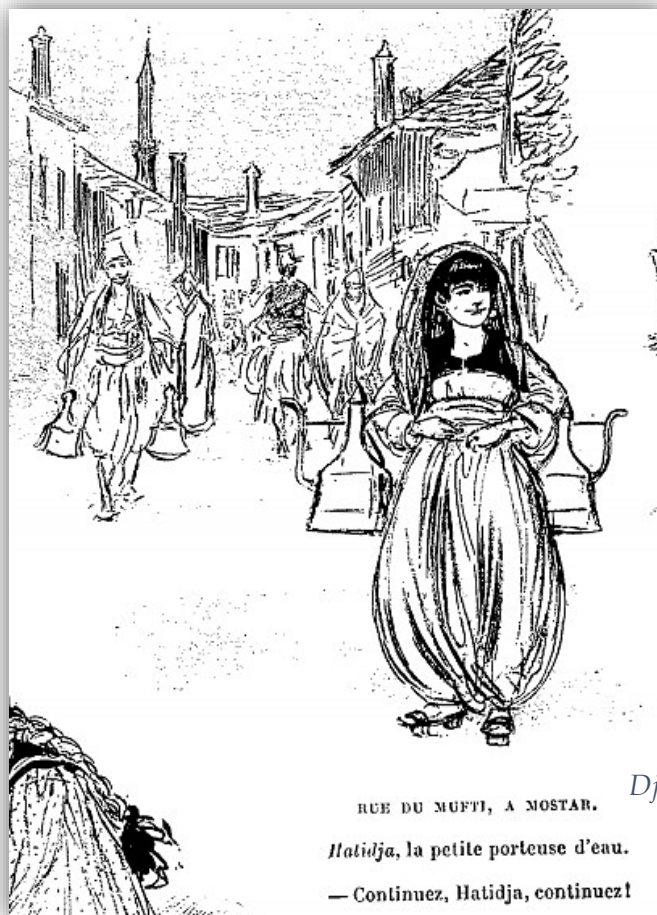
Na prvoj grafici s ulica Mostara piše:
Hatidža, djevojčica koja nosi vodu.
Nastavi Hatidža, ne staj...

Na drugoj grafici, s vrela Bune, blizu Mostara piše:
- Dragi, možeš li ga pitati da li ima više žena?
- Da, naravno! Zar ne vidiš po njegovom pogledu?

Na trećoj grafici pod naslovom Mostar, nalazi se pjesmica o mostarskim djevojčicama u kojima ih autor uspoređuje s jeguljama. Što bi značilo da su snalažljive, vižljaste...npr, snalažljive kao vidre.

U pitanju je arhaični francuski koji se više ne koristi.

(Preveo: Mirsad Lakišić)

Djevojčica Hatidža – crtež iz francuskog časopisa, 1898.

Crtež s Bune – Dragi možeš li ga pitati..., 1898.

149

AUX SOURCES DE LA DUNA, PRÈS MOSTAR.

— Mon ami, demande-lui donc s'il a plusieurs femmes!
— Tiens, parbleu! Ne vois-tu pas son air résigné?

A MOSTAR.

Ces gamines de Mostar
Ont l'œil fripon — à l'instar
Des gamines de Mouff'ar!
De vraies anguilles — tartar!

Crtež iz Mostara – djevojke kao jegulje, 1898.

Požari u Mostaru, 1898.

U listu „Vatrogasni viestnik”, glasilu hrvatsko-slavonske vatrogasne zajednice, u broju 23. od 5. decembra 1898. godine, objavljen je tekst pod naslovom „Mostarski požari.” Tekst je objavljen na osnovu pisanja u mostarskom časopisu „Osvit” broj 32. iz 1898. godine:

„Od nekog vremena kao da je udarilo, što no rieč, pokaranje Božje na naš Mostar, te nema nedelje, da ne bude požara.” Tako danas započe o neutrnulnom još požaru svoj izvještaj naš hrvatski ponos ovdje „Osvit” u broju 32.

Dne 7. o. mj. izgorjelo nam je veliko skladište „Kronprinz” (vatra buknu iz kuhinje) (radi se o hotelu na Glavnoj ulici op.a.), a već dne 10. o. mj. u četvrtak oko 6 sati na veče crni glasovi topova sa tabije digoše sav Mostar na noge. Sviet je hrlio ka garištu na Malu Tepu, koja je čitava bila obasjana kao da je u bajnoj razsvjeti. Izgori kuća dvokatnica Mujage Komadine, srećom osigurana na 50.000 for., a vatra buknu iz skladišta trgovca Adama Mikačića. Išao naučnik u skladište po benzin. Kako je došao pred bure sa benzinom i otvorio pipu da natoči u posudu, nespretno se oklizne i svieća mu se prikloni k buretu te plamen svieće zahvati mahom benzin na otvoru i po tom u buretu. Dok naučnik sav prestrašen izleti van iz skladišta, bure se malo raspuknu u plamenu, koji zahvati sve u tome skladištu i tako se odatle zapali čitava kuća i druga uz nju, da je strahota bila gledati. U prizemlju kuće bili su dućani gg. Adama Mikačića i Vide Kvesića. Roba onog delikatesa, koja je bila preko 60.000 forinti, a osigurana samo na 20.000, sva je skoro propala, a teško ju je bilo i izbaviti; jer kada se van bacalo, sve se je porazbijalo i prolilo, a pri ovakih nesretnih zgodah nagje se uvijek ljudi, koji ne dodju da svome bližnjemu pomognu, nego ugrabe što prije mogu, dočim i najbolje redarstvene mjere nemogu to prepriečiti. A i g Vid Kvesić teško nastrada. Robu je doduše nekako izvukao, ali se je silno mnogo pokvarilo, da se skoro ni upotriebiti ne more, jer se nije moglo paziti, kako, da se roba vadi, nego samo da se izvadi. Trgovina mu je mekom robom, koje je bilo u vrijednosti od preko 30.000 for., dočim je osigurana samo na 16.000 tako da je šteta ogromna, koja se mora tim više požaliti, što je ovaj naš čestiti sugradjanin istom nedavno otvorio svoju oveću radnju, te je po najboljoj saviesti udovoljavao svojim mušterijam.

Ali kad bi samo ovo bilo šreta?! Kuća g. Mujage Komadine, koja je sada crna ruševina, bila je jedna izmegju većih modernih kuća u Mostaru, a u njoj su se u prvom i drugom katu nastavale činovničke i častničke obitelji, od koji su njeke baš izišle u šetnju, a kad su se vratile, našle su kuću u plamenu. Tu se je brže bolje gledalo, da se bar štogod pokućstva izbavi: bacale se kućne stvari kroz prozore bez obzira, kakove su, te je tako i pokućstvo, ako je gdje bilo što izbavljeno, jako oštećeno i razjahano ležalo u blatu. A ni gospoda podstanari, sve činovnici, koji su tu stanovali, nisu ostali bez kvara. A što je se i moglo spasiti, u onoj zabuni se nije učinilo.

Tako vele, da je jedna gospodja samo svog kanarinca u krletci spasila, a drugo sve prepustila vatri, dočim su dragocienosti gdje. Mikačić većim dielom izgubljene i pokvarene, a jedan podstanar ostavio 1000 for. u novcu, koji su propali.

Ovdje nam je sa hvalom spomenuti, da su se naši vatrogasci, a osobiti četovodja g Ahmed ef. Lutvo baš ljudski izkazali i uz pripomoć vojnika sa častničtvom na čelu sve moguće učinili, da se požar lokalizira, što im je hvala Bogu, i sretno za rukom pošlo, premda su tude baš vrlo u gusto kuće poredane.

Vatra se slegla i samo je ostalo zgarište, koje se još puši, pa nam je od Boga zaželiti, da se oni, koji su nastradali, svojim marom i radom uz pomoć božju opet podignu, a da im se po pravdi šteta nadoknadi. A ovaj grad Mostar očuvao Bog od ovakove nesreće!"

Mostarski vatrogasci iz 1898. godine

VATROGASNI VIESTNIK.

Glasilo hrvatsko-slavonske vatrogasne zajednice.

(Naredbom vis. kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, odjela za unutarnje poslove, od 18. rujna 1896., br. 42,402 preporučeno je ovaj strukovni list za držanje i čitanje svim našim občinam i vatrogasnim društvom.)

Zaglavlje časopisa Vatrogasni viestnik.

Glavna vježba dobrovoljne vatrogasne čete u Mostaru, 1906

U časopisu „Banovac“, lista za pouku, trgovinu, obrt i gospodarstvo, koji je izlazio u Petrinji, u broju 19. od 12. maja 1906. godine objavljen je tekst o vježbi vatrogasaca u Mostaru:

„Glavna vježba dobrovoljne vatrogasne čete u Mostaru.

Kad je govor o napretku kojega grada, osobito modernom napretku, ne smije se zaboraviti niti na vatrogasce. Uredba vatrogastva skroz je humanitarna, jer joj je svrha očuvati život i imetak svojih bližnjih. Zato moderni gradovi imaju svoje dobro uređene vatrogasne čete, opskrbljene svim nuždnim sredstvima, kojima mogu postići svoju zadaću. To su uređene zvanične čete, tu su povezane sprave i uredbe najnovijih izuma na polju tehnike, to su poskrbljene za bolesne ili nastradale vatrogasce, kao i za njihove obitelji.

No humanitarnost vatrogasne čete ističe se osobito kod dobrovoljnih vatrogasnih četa, kod kojih je naravno i službujuća momčad dobrovoljaca. Velika je dakako razlika služiti i raditi na dobro svoga bližnjega badava ili za plaću, još veća, ako se uzme u obzir da su članovi zvanične vatrogasne čete u većim gradovima opskrbljeni za sebe i svoju obitelj u slučaju nesreće ili bolesti.

Ovo su pravi junaci, koji ne pitaju unaprijed plaću, ovo su pravi radnici, koji ne pitaju kolika će im biti nadnica, to su pravi pobornici za čovjekoljublje, to su svećenici ljubavi spram bližnjega svoga.

- Na žalost, vrijeme je takovo, da se nad nevoljom bližnjega svoga slegnu ramenima i farizejski uzdahne: Bog mu se smiluj.

Vatrogastvo je uredba, koja znajuć za onu: Pomozi si sam, pa će ti i bog pomoći, radi pod geslom: „Pomoz bog“ i užeže sve svoje sile, da ostane vjerna svom bližnjemu, priteče u pomoć onda, ka ga snadje nevolja, a da za to ne pita ni plaće ni nagrade.

To su prosto vatrogasna društva.

Makar se piše u svetom pismu, kako „žive ljiljani u polju i ptice nebeske“ ipak i vatrogastvo treba da imade sredstava za svoj zadatak, a treba da mu dade onaj, kome služi, t.j. ljudsko društvo, kao što ih daje ovaj ljiljanima i pticama nebeskim. Nije nam ovdje zadaća da govorimo o povjesti vatrogastva, ni ovde, a niti u Mostaru, makar bi možda bilo i zanimivo, nasuprot prva nam je zadaća da prikažemo sliku o sadašnjem stanju dobrovoljnog vatrogasnog društva u Mostaru, o njegovoj četi, o podupiranju te humanitarne odredbe od strane oblasti i privatnika, a posebno da kažemo svoje mnijenje o zadnjoj javnoj vježbi, što ju je ta četa držala u nedelju dne 4. ožujka 1906. godine.

Po ocjeni te vježbe vidjet će se što toj četi treba, čega ima previše i što je uzrok da manjkavosti još nisu do sada uklonjene. Geslo neka bude: ne tko, nego šta! - Vježba se održavala u dvokatnoj zgradi 1. narodne osnovne škole uz Paralelnu cestu.

Osnova vježbe bila je ova: Predpostavlja se, da je stanje požara u vrijeme dolaska vatrogasne čete slijedeće: Vatra se pojavila na jednom kraju krova, te se proširila stubištem na krov, niti mogu izaći djeca boraveća u II spratu školske zgrade. Zadaća je spasiti djecu i lokalizovati vatru.

U to vrijeme, kraće nego treba gornje pročitati, stigoše penjači sa ljestvom rastegačom, da se sa istočne strane popnu na krov zgrade.

Zapovjed bude izdana prvom vodniku penjača, koji je sa svojom momčadi priredio ljestvu. Tu moramo primjetiti, da je trajalo nešto dulje nego što bi smjelo biti, al nije tu krivnja ni na zapovjedi, ni na momčadi, već na nečemu trećem, na što ćemo se još vratiti.

Druga štrcaljka, stigav odmah iza toga na garište, postavila se sa zapadne strane zgrade, da u slučaju potrebe pomaže gašenje vatre stubišta u II. katu.

Još u času kad su druga kola stigla na garište, dakle 10 sekunda iza prvih zadaje se iz zgrade znak vježbatelja, a onda nadtrubljaru za izbavnicu. Časkom se penjači, koji su se preko kukača popeli na II. kat, povukoše na spušenom penjačkom užetu, a nekoliko se djece izbavnicom spustilo u bašču pred školom.

Pošto je jedan čovjek, seljak, koji se je baš desio prigodom požara u zgradi, slomio nogu, priskočio mu je u pomoć odjel ranarski pod vodstvom liečnika g. dra. Ivanovića i pružili mu prvu (dakako markiranu) pomoć.

To je bio glavni tok vježbe. Ne možemo, a da ovdje prvom zgodom osobito ne naglasimo uzoran rad i neobičnu tišinu; nije bilo čuti nego glas zapovjednika pojedinim zapovjednicima i nadtrubljivaču, te glasovi truba.

I tom se prilikom pokazalo, kakova je po grad Mostar blagodat uredbu vodovoda, jer se je vidjelo, kolikom snagom voda iz vodopusta izlila iz mlaznice na krovu te visoke zgrade, ali se je i vidjelo, da je i vodonoša (tvrđke *Kernreuther*) izvrstna sprava, pa preporučam zapovjedništvu, da je ne pušta iz ruke, makar je baš nužno ni ne treba. Dobro, prokušanu i eventualno nuždu spravu ne puštaj iz ruku! - Istina, radnja je na tom stroju teška, te su momčadi pucale ruke, jer malobrojna, al je i snaga na krovu bila jaka.

Ostale cijevi bile su samo položene, su rabljene bez vode, da se zgrada bez potrebe ne kviri.

Kao bivši zapovjednik vatrogasne čete, u kojoj je ostala u većini ista stara momčad kao i pod mojim zapovjedništvom, iskreno mogu reći, da sam sa obavom navale izvanredno zadovoljan, tim više, jer nam se za samu vježbu bojao iz razloga, što novi zapovjednik zapovjeda tek niti godinu dana – Čast mu, a ob ostalom kašnje.

Da vidimo sad, kako je zadaća riješena i to u prvom redu sa taktične strane.

Ovo je tim važnije, jer će gosp. časnici vatrogasne čete dobiti lijepu pobudu, da nastoje svim silama postići ono, što četi još treba.

Navala penjača sa sjeverne strane sa sastavnjačama, te navala kukačama sa

istočne strane i izbava djece iz II. kata izbavnicom pokazuje, da je zapovjedništvo dobro promislilo, šta radi. Jer, ako je vatra nastala na južnoj strani zgrade, a preko stubišta se više ne može proći – naravno je, da će se svatko nastojati spustiti ili očekivati pomoć sa strane, gdje vatre još nema, t.j. prema sjeveru.

Navala na krov sa dvije cijevi preko ljestve rastegače na istočno južnom kraju opravdana je sasvim, jer se hoće zapriječiti proširenje požara u njegovu središtu.

Osobito se mora istaknuti, da se nije zaboravilo na čuvanje stubišta, već je kroz glavni ulaz od vodopusta kod gimnazije položena cijev, da zapriječi širenje vatre u stubištu.

Druga štrcaljka postavljena za pričuvu sa zapadne strane, da pomogne u slučaju potrebe gašenja stubišta, bila je na svom mjestu.

Ona je imala dobiti vodu iz vodopusta, koji služi za polijevanje bašče, al zapovjedništvo u uvidljivosti, da bi taj vodopust uz dva druga koji su u radnji, ne samo mnogo izgubio na svojoj snazi, nego takodjer opteretio ona dva druga, dalo je smjestiti se uz vodopust štrcaljke, da izgublenu snagu mogu nadoknaditi ljudskom silom.

To se vidi da je stvar dobro promišljena pa za to možemo sa pravom govoriti, što već rekosmo, da pogreške taktičke bilo nije i da takovo zapovjedništvo bude znalo i u ozbiljnijem času naći puta i načina, da vrši svoju zadaću.

Jednim ne možemo biti zadovoljni: sa ljestvom rastegačom, čija je priredba nešto predugo trajala. No i to ima svoj razlog. Ljestva nije vlasništvo vatrogasnog društva, već duhanske tvornice.

Ljestva rastegača vatrogasnog društva trodjelna je i ima podpuno razručenu duljinu od 13 ½ m, dočim je ona duhanske tvornice isto trodjelna no duga 15 m.

Pošto je zgrada, na kojoj se imala držati vježba, visoka 18 m, to je zapovjedništvo upotrebilo ljestvu duhanske tvornice i nadostavilo je za 3 ½ m. Pošto je to bilo u zadnji čas, da momčad o vježbi ništa ne zna, nije bilo kada momčad izvježbati onako, kako je izvježbana na staroj spravi. To je razlog, da je i priprema išla nešto polaganije, jer je to ljestva druge konstrukcije, nego što je ona čete. - Da je posao ipak i tako brzo išao, znak je da se momčad znade snaći i pomoći si u svakoj prilici.

Još sam opazio jednu manjkavost u spremi vatrogasne čete.

Dok u Mostaru nije bilo provedeno proširenje vodovoda iz vrela Radobolje, bila je vatrogasna četa upućena za dobavu nužne vode na ručnu snagu pomoću svojih štrcaljka. Da kažem istinu, moram priznati, da su te štrcaljke izvrzine (imade ih tri komada) i da boljih nema ni u Splitu, ni u Zadru ni na Rieci, a niti u Sarajevu.

Nu stvar se je promijenila. Mi sada imademo u gradu 62 požarna vodopusta, iz kojih se ručne snage dade dobiti vode koliko hoćeš. - Osim toga ovo je uveden i telefon pomoću kojega se nože preko mnogobrojnih privatnih i vatrojavnih postaja u vatrogasno spremište najaviti vatra. - To treba, da i oprema čete bude prema toj brzini. A šta smo vidjeli na zadnjoj javnoj vježbi? Vidjeli smo stara vitla za cieve nosilice, i to vitla koja se ne dadu maknuti, ako ih se dobro ne upregne. Ima jedno načinjeno i od

domaćeg majstora, istina solidno ali nepomično, nespretno.

To nikako ne pristaje k onim modernim uredbama, valja za selo, al ne za prvi grad Hercegovine, za Mostar.

Sada i za mostarsko vatrogastvo mora vriediti ono englesko: „vrieme je novac“, jer zaista jedna minuta na početku požara vriedi više nego kasnije sav ostali posao.

Tu se treba žuriti, al sa svezanim nogama ne može s brzo napried.

Treba stoga da se za vatrogastvo dobave zgodna vitla novije konstrukcije, koja sa sobom nose sve, što treba za dobavu vode iz vodopusta. Ovakvo vitlo upotrebljeno na vrieme, može sa tri momka učiniti više, nego čitava vatrogasna četa i nevrieme za čitavi noć.

Pošto je zgrada na kojoj se imala držati vježba visoka 18 m, to je zapovjedništvo upotriebilo ljestvu duhanske tvornice i nadostavilo je za 3 ½ m. Pošto je to bilo u zadnji čas, da momčad u vježbi ništa ne zna, nije bilo kada momčad uvježbati onako kako je izvježbana na staroj spravi. - To je razlog da je i priprema išla nešto polaganije jer je to ljestva druge konstrukcije, nego što je ona vatr. Čete. - Da je posao ipak i tako brzo išao, znak je da se momčad znade snaći i pomoći si u svakoj prilici.

Ovdje treba da nešto naučimo.

Vatrogasna četa u Mostaru treba novu ljestvu rastegaču i to najnovijeg sastava (rezime system Magirus) u duljini od 25 metara. - Ako se sadanjem ljestvom nije mogla dostignuti na krov I. narodne osnovne škole, što bi bilo, da se poradi vatre u gimnaziji, višoj djevojačkoj školi, u kojoj je zgradi namješten brzoglav i telefonska centrala, ili da gori kuća Mujage Komadine na Starom Pazaru, koje su još više od zgrade prve narodne osnovne škole.

Nedaj Bog takove nesreće, a bez da vatrogasna četa imade nužдне sprave.

Ovakova ljestva rastegača duga 25 m po sistemu Magirus (u Ulmu, gornja Austrija) stoji oko 8000 Kruna...

...No nije to sve! Ljestve kukače, što ih ima naša vatrogasna četa, najboljeg su sastava, t.j. gradačkog, koji je sustav i na zadnjoj izložbi u Berlinu bio odlikovan, al naše su ljestve već stare, uslied mnogih nužдних vježba i požara rasklimane i stoga nesigurne tako, da ih je trebalo već i krpiti, a osim toga šlauf a i kuke na njima novijega, već još starog systema, tako da svakamo da ne pristaju. Ako su ljestve kukače, to prvo oruđe penjača, pokrpane i nesigurne, tko može jamčiti za siguran posao! - Nema zanata bez alata, kaže narodna rečenica.

Tako i naša četa, pa bila i najbolja momčad, u njoj ne može podpunoma odgovarati svojoj zadaći.

I kukače treba nove kupiti i to dva para t.j. četiri komada. - Preporučam gradački model od tvrdke *Köllsch*."

Izbor članova Muhamedanskog društva, 1899.

U Listu „Bošnjak” od 26. januara 1899. godine objavljen je tekst o izboru članova odbora Muhamedanskog dobrotvornog i čitaoničkog društva u Mostaru:

„Muhamedansko dobrotvorno i čitaoničko društvo u Mostaru držalo je u subotu u društvenim prostorijama svoju glavnu skupštinu, na kojoj je pristupilo veoma mnogo članova. Za ovu godinu bijo je ponovo izabran ovaj odbor: predsjednikom Mujaga Komadina, podpredsjednikom Muhamed aga Arpadžić, tajnikom Šerif ef. Arnautović, blagajnikom Ibrahim ef. Efica, knjižničarom Ahmed ef. Karabeg te odbornicima gg. Mustafa ef. Hadžimahmutović, Alaga Pekušić, Hadži Salihaga Novo, Sulejmanbeg Čelebić, Mustafa ef. Sefić, Avdaga Bakamović i Hafiz Drače.”

O ovom društvu pisao je Hivzija Hasandedić u svom tekstu „Muslimanska društva u Mostaru”:

„Na osnivačkoj skupštini koja je održana u velikoj sali Kalhane na Velikoj Tepi početkom 1898. godine osnovana je u Mostaru Muslimanska čitaonica (Kiraethana) i za prvog predsjednika izabran je poznati mostarski gradonačelnik Mujaga Komadina (1839. – 1925.).

U pravilima društva piše da je ono imalo zadatak da »širi društveni napredak, nauku i izobrazuje članove, pa podiže materijalno stanje poljodjelaca, obrtnika i trgovačkih poduzeća, da pomaže siromašne muslimanske familije, da ustroji čitaonicu, da dijeli stipendije i da nema nikakav politički značaj.«

Noću uoči 3. maja 1899. godine nestalo je Fate Omanović, malodobne kćerke Osmanove iz Kuti Livča u Bijelom Polju kod Mostara.

Sutradan po njenom nestanku prosuo se glas po Mostaru da je Fata prošle noći pobjegla s nekim inovjercem u Dalmaciju. Ovaj događaj je uzbudio sve muslimane u Bosni i Hercegovini pa je 6. maja 1899. godine održan protestni zbor u mostarskoj Kiraethani.

Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu »raspustila je« i zabranila daljnji rad Kiraethane, motivišući to time da je »iz nje potekla sva agitacija«.

Bosna i Hercegovina među planinama, 1980.

Mađarski novinar Endrödi Lajos napisao je u mađarskim novinama Turista Magazin (Turisistički magazin), 1980. godine osvrt na posjet Mostaru:

„Nakon Sarajeva put se nastavlja kroz Hercegovinu. Turisti putuju dolinom Neretve, odabirući ovu rutu do Jadranskog mora. Svi su fascinirani tim biblijskim krajolikom i tako dolaze do posebno lijepog grada. Mostar, drugi grad po veličini u Bosni i Hercegovini. Mostar je u potpunosti vezan za Neretvu. Rijeka bistre vode nastaje ovdje u divljim hercegovačkim planinama, probija se južno u stjenovitim gudurama, a zatim se širi na ravnici i širokom deltom ulijeva u more. Mostarska sudbina slična je sarajevskoj. Prvo su u njemu živjeli Iliri, a Rimljani i Slaveni napravili su grad. Međutim, postao je sjajan tek pod Turcima. Današnji kameni most izvorno je zamijenio viseći most, a naziv grada također potječe od riječi 'mostari', što znači 'čuvari mosta'. Kameni most jedinstvenog oblika izgrađen je na mjestu visećeg mosta 1566. godine za vladavine Sulejmana. Njegov luk je 29,5 metara, visina mu je 20 metara i povezuje dvije obale Neretve bez potpornog stupa. Na oba kraja nalaze se kamene kule. Njegov graditelj bio je anonimni Hajrudin, učenik najpoznatijeg turskog umjetnika tog vremena, Mimira Sinana.

S obje strane puta do mosta sagrađena je čaršija, gdje su obrtnici, zlatari prodavali svoje proizvode u malim trgovinama. Čaršija je i dalje popularno odredište za turiste. Mnogi drugi spomenici iz turskog doba mogu se pronaći u Mostaru. Najpoznatije od njih su Karadžozbegova džamija, Vučijakovića džamija, Bajazidova džamija i Čejvan Čehajina, koje gradu daju orijentalni, lijepi karakter. Mostar je jedan od najljepših gradskih spomenika turske vladavine na Balkanu. Nobelovac, pisac Ivo Andrić, pohvalio je posebnu svjetlost koja gradu daju plava boja neba, ljubičasta boja planina i tirkizna voda Neretve. I drugi su hvalili njegovu ljepotu. Sartre je, na primjer, ovaj most smatrao lijepšim od venecijanskog Rialto. Ali to je najbolje opisao Evlija Čelebi, veliki turski putnik koji je također posjetio i Mađarsku. Prema njegovim riječima, kada je „Allah stvorio svijet, dugo se odmarao u Mostaru“. Napuštajući sjenicu, krajolik se polako kroti, a planine postaju niže. Tada se nakon zavoja odjednom pojavi samo na njihovoj jadranskoj tirkiznoj vodi. Čarolija planina je gotova. Rađa se nova – morska...”

(Preveo: Tibor Vrančić)

Putovanje Bosnom, 1911.

Članak naziva Utazás Boszniában (Putovanje Bosnom), s osvrtom na Hercegovinu, napisao je dr. Lajos Szádecky godine 1911., a ovdje donosimo dio koji opisuje Mostar:

...(Putujući s juga prema sjeveru op. prev.) dolina se sve više sužava, a kako se opet širi, dolazimo do stanice sela Buna, gdje se istoimena rijeka ulijeva u Narentu. Izvor Buna popularno je izletničko odredište Mostaraca. Iz otvora špilje izlazi rijeka s obilnom vodom, iznad nje je muhamedanski samostan. Smatra se da je Buna nastavak rijeke Zalomke koja nestaje daleko na istoku. Priča je povezana s činjenicom da je pastir slao ocu zaklane ovce iz stada svoga gospodara bacavši svaki dan po jednu u rijeku, s granice Nevesinjskog polja (otac je bio mlinar na izvoru Bune). Sve dok njegov gospodar nije shvatio ovo potkradanje, tako da je sutradan pastirov otac izvadio tijelo vlastitog sina iz vode Bune umjesto očekivanog ovčjeg plijena.

Blizu izvora nalazi se grad Blagaj s ruševinama dvorca Šćepangrad. Nakon nekoliko kilometara stižemo u glavni grad Hercegovine - Mostar. Požurismo u hotel Narenta kako ne bismo ostali bez sobe među brojnim putnicima. U Bosni postoje državni hoteli na glavnim točkama, gdje su čistoća i jeftinoća jedna od glavnih prednosti (cijena sobe: 2 krune i 40 fillera). Dvoetažni hotel Narenta uzdiže se na samoj obali rijeke, i u njemu se i najizbirljiviji putnik može osjećati kao kod kuće. Ispod je veliki kafe bar, restoran, vrtna lođa s velikim stablima platana, u kojem je navečer vojna glazba tutnjala, i koji je vrvio vojnim časnicima koji su slavili godišnjicu bitke kod Maglaja.

15. kolovoza probudio nas je urlik Narente, a pred našim se očima razvila zanimljiva panorama grada. Ovaj šarmantan grad, neobičan spoj istočne i zapadne gradnje, leži u uskoj dolini Narente, na obje obale rijeke, među neplodnim sivim planinama. Možemo se osvrnuti na davnu prošlost. Istodobno s mađarskim osvajanjem, bizantski car Konstantin sagradio je ovdje dvorac zvan Dvorac Chlum, koji je stajao na brdu koje se uzdizalo iznad grada, a sada se zove Hum. Grad je dobio ime Mostar (grad mosta) koji premošćuje glavni prijelaz preko Narente. Sagradio ga je 1566. godine veliki sultan Sulejman, koji je osvojio i Mađarsku, uz pomoć talijanskih majstora. Most je pravo remek-djelo arhitekture. 30 m visok s jednim lukom od 40 m preko Narente. Na oba kraja ogromne kule služile su kao obrambena snaga. Narenta, vijugajući u stjenovitom koritu ispod mosta, djeluje toliko vrtoglavo u dubini da je jedan od naših suputnika (koji je cijelim putem imao veliko poštovanje prema dubinama i visinama) prešao tako da smo ga morali voditi za ruku, a on je cijelo vrijeme kukao zašto se ne vratimo kad možemo doći u naš hotel i preko novog željeznog mosta.

Međutim, željeli smo vidjeti obližnji bazar, Čaršiju, jednu od glavnih atrakcija grada. Sastoji se od oko 500 šarenih prodavnica u uskoj, krivoj ulici, u kojoj se odvija neprestana gužva, vrti, zuji, gdje se ispred otvorenih štandova izrađuju ne samo zanatski orijentalni proizvodi, već često i umjetnički. U gradu postoji 30 džamija, od kojih je najljepša Karađzbegova. Grad ima 17000 stanovnika. Polovica su

muhamedanci, druga polovica je približno ravnomjerno podijeljena na katoličke Hrvate i grčke (pravoslavne op. prev.) Srbe. Kostimi su im prelijepi, vole svijetle boje. Njihov stas delija i ponosno držanje i dalje zrače njihovom starom ratničkom hrabrošću. I ovdje su muhamedanske žene potpuno zastrte, njihovi ogromni ogrtači navučeni preko glave u potpunosti skrivaju njihov lik i figuru. Odjeća kršćanki pokazuje još slikovitiji prizor; glavni dojam bogatije žene u haljini prava je atrakcija. Njihov plašt od crvenog baršuna, čije sjajne primjerke smo vidjeli i u muzeju u Sarajevu, podsjeća na mađarsku nošnju. Za jedan dan smo završili s Mostarom i nastavili put prema Bosni. Nastavljamo desnom obalom Narente, paralelno sa seoskom cestom izgrađenom na lijevoj obali...

Preveo: Tibor Vrančić

Mali vjesnik.

Sarajevo, 15. novembra.

* (*Fzm. bavon Appel u Mostaru*). Njeg. Preuzvišenost g. k. baron Appel koji se nalazi na putu inspicirajući Hercegovinu stigao je danas hefta dana u Mostar, gdje je veoma lijepo pozdravljen. Pred gradom dočekaše ga mostarski uglednici i uvedoše kroz varoš u konak. Ulice bijahu svečano okićene zastavama i zelenilom a kuće mahom osvijetljene. Pred konakom dočekaše poglavara zemlje političke i vojničke oblasti, grad-

sko zastupstvo i silan narod. Sjutradan bijaše svečani veliki objed u konaku a drugoga dana otputovala je Nj. Preuzvišenost dalje u Hercegovinu.

Baron Appel u Mostaru – objavljeno u Sarajevskom listu od 11.11.1882

Konkurs grada Mostara za izgradnju električne centrale u Mostaru, 1910.

U časopisu Elektrotechnik und Maschinenbau, Beč, broj 27 od 3. jula 1910 godine objavljen je konkurs za izgradnju Električne centrale u Mostaru, u čast sjećanja na visoku posjetu cara i kralja Mostaru.

Gradsko vijeće Mostar

Br. 2953

Objava.

Opština Mostar je odlučila, u znak sjećanja na visoku posjetu njegovog visočanstva cara i kralja Mostaru ozgraditi jednu **električnu centralu**.

U tu svrhu je ovim oglašen

Konkurs.

Svi potrebni podaci: kao što su dokazi o očekivanoj potrošnji električne energije za javnu rasvjetu kao i za privatnu potrošnju, plan Grada Mostara kao i glavni uslovi ponude za konkurs mogu se dobiti poštom, besplatno od gradskog vijeća Mostara.

Posljednji datum predaje ponude je 1. oktobar 1910. godine.

Mostar, 15. juna 1910. godine.

Gradonačelnik:

Mujaga Komadina m.p.

Samo osam godina, nakon što je prema patentu Nikole Tesle, na rijeci Nijagari puštena u rad prva hidroelektrana, Mostar je već 1903. godine krenuo s pripremama za uvođenje električne javne rasvjete. Doduše, pripreme su potrajale malo duže, a onda se u jesen 1911. godine počelo s izgradnjom gradske elektro-centrale.

Na vrhu tadašnje Crkvene ulice, danas Onešćukove, izgrađen je objekt koji je s potrebnom opremom opremilo bečko preduzeće Siemens Schucker Werke. Centrala, koja je dobila ime cara Franje Josipa, imala je tri dizel motora snage po 160 KS. Pored centrale, gradske vlasti su izgradile i devet trafostanica te odredile postavljanje trideset stubova javne rasvjete (kandelabera) i šest stotina sijaličnih mjesta po gradskim ulicama. Od ovih trideset stubova, šest ih se nalazilo na Štefanijinom šetalištu s ukupno šezdeset sijaličnih mjesta. Pored javne rasvjete omogućeno je i 3000 sijaličnih mjesta po privatnim kućama, onim koje su mogle priuštiti uvođenje elektro instalacija u svoje domove.

Nova rasvjeta je upaljena 2. juna 1912. godine. Tom prigodom se građanima Mostara obratio gradonačelnik Mujaga Komadina, a s brda Hum se oglasio 21 topovski plotun. Kako je u Mostaru svaka novina definisana na svojstoen način, u narodu nikad nije ime centrale spominjano onako kako je bilo zvanično, nego su je gradski tabijasusi nazvali Munjara.

Odlazak na hadž – na željezničkoj stanici, 1905.

Poznato je da je hadžijama na mjestu tzv. Hadžinske sofe u Mostaru (nalazi se na Tekiji) priređivan veoma pompozan ispraćaj pri polasku na hadž, a i doček kad bi se vraćali. Tokom turske uprave, osim ispraćaja hadžija s ovog mjesta, vršio se i ispraćaj ratnika pri polasku u ratne okršaje. Okupili bi se pod barjak, a domaće stanovništvo bi ih darivalo peksimetima, ispletenim vunenim čarapama i ostalim potrepštinama korisnim u ratovanju. Na ispraćaju hadžija iskupili bi se hodočasnici i mještani te bi se nakon kratke molitve opraštali sa svima prisutnima i kretali put juga pješice ili na konjima. Sve do 1884. godine ispraćaj hadžija se vršio s ovog platoa i tek nakon izgradnje željezničke pruge kroz Mostar ispraćaj se preselio na željezničku stanicu te se time polako zaboravlja Hadžinska sofa.

Nalazimo razglednicu (crtež) iz 1905. godine, na kojoj se vide hadžije kako se na odlasku na hadž mole i pored zaustavljene kompozicije voza. Tačno mjesto ovog događaja se ne zna. Međutim, zna se da je tek 1906. godine puštena u saoraćaj tzv. istočna pruga (Sarajevo – Višegrad) tako da ovo ne može biti detalj s te uskotračne pruge.

Iz novina „Sphere“, godina je 1905-ta....Na nekoj bosanskoj željezničkoj stanici....Ispod slike iz starih novina napisan je tekst:

“Svaki muhamedanac mora se moliti pet puta dnevno, unutar 24 sata: prvi put na zalasku sunca, drugi put kada pada noć, treći put u zoru, četvrti put oko podne, peti put poslijepodne. Takva scene, prikazana ovdje na bosanskoj željezničkoj stanici, čini se veoma čudna za zapadnjačke oči i veoma živo nam pomaže da zapamtimo, da je naposljetku Zapad veoma blizu Istoka. Bosna koja je bila pod Turskom do 1878, napravila je veliki napredak onda kada je došla pod upravu Austrije, i praktično čini sastavni dio nje. Ona je najljepša od svih ostalih balkanskih provincija”.

Inače je za odlazak na hadž organiziran prevoz vozom iz (Čapljine) Mostara, Jablanice, Konjica, Sarajeva itd., te vožnjom do Bosanskog Broda. Nadalje, iz Slavenskog Broda putnici bi nastavljali putovanje vozom na pruzi normalnog kolosijeka. Detalj na razglednici po "mašti" umjetnika mogao bi biti dolinom (kanjonom) Neretve u blizini Prenja (Prenjska vrata) kod Jablanice, najvjerovatnije prije mosta na Aleksinu hanu, gdje je pruga prelazila na drugu stranu Neretve.

Novi dio grada, 1910.

U američkim novinama "The Evening Star" dana 28. maja 1910. godine objavljen je slijedeći tekst:

„Novi grad, koji se izgradio nakon austrijske okupacije, prostire se na drugoj obali urlajuće Neretve, rijeke sa ogromnom snagom, koja ima najčudnije obale koje ste ikad vidjeli. Te obale su neka vrsta konglomeratnih stijena, meke i porozne, u kojima je voda izdubila pećine, velike i male. Na nekim mjestima obale su tako izdubljene, da izgledaju kao da boluju od velikih boginja. U novom dijelu Mostara se nalaze duge, široke, čiste i sjenovite ulice, koje su drugačije od uskih i krivudavih ulica u starom dijelu grada. Kuće austrijskih službenika, vojnih oficira, domovi trgovaca i drugih ljudi od struke koji su došli ovdje, su isti kao i u bilo kojem drugom austrijskom gradu. Bulevar i šetalište, sa četverostrukim redovima drveća koje zasjenjuju cestu i trotoar tokom sunčanog popodneva, vrvi austrijskim stanovnicima. Vladine zgrade, vojni štab, zgrada suda, vojna škola su nove i lijepe građevine, dok je zgrada rimokatoličkog biskupa najljepša građevina u gradu. Novi dućani, ispunjeni evropskom robom, polako istiskuju domaću robu koja se prodaje u malim i mračnim sobama. Doduše, vidjeli smo nekoliko austrijskih žena, vjerovatno žene oficira, kako kupuju orijentalnu robu na bazarima-providne tkanine od svile i pamuka, prošivene sa zlatnim i srebrnim vezom.”

(Prevod: Armin Džabirov)

Mostar, 12. maja. Nadvojvoda Albrecht stigao jučer u 6 $\frac{1}{2}$ sah. na večer u Mostar. Na Buni pozdravio je mnogobrojan narod opštine Dubrave i Podveleža prejasnog nadvojvodu velikim oduševljenjem, načeonik iz Blagaja Kolaković i arhimandrit Serafim Perović iz Žitomislića pozdraviše Njeg. car. Visočanstvo kratkim besjedama. U Mostaru na ulasku varoši kod gradskog slavluka dočekaše nad-

vojvodu sveštenstvo, zastupstvo, školska mladež, deputacije iz Ljubuškog, Konjice, Nevesinja i ogroman broj naroda čak iz najdalje okoline. Poslije kratkog pozdrava načeonika Alajbegovića i jednoga učenika trgovačke škole blagoizvoljeo je prejasni nadvojvoda osloviti skoro sva činovnička i gragjanska lica i blagodariti na dočeku, zatim je nadvojvoda u pratnji konjanika i tjelesne garde u bogatoj narodnoj nošnji unišao u svečano okićenu varoš, gdje je stanovništvo u najljepšem redu oduševljeno pozdravljalo visokog gosta. Pred konakom Njeg. car. Visočanstva pokloniše mu se činovnici svihjeh ureda. Danas će nadvojvoda pregledati čete, razviditi varoš i logor i primati deputacije.

Nadvojvoda Albrecht u Mostaru - objavljeno u Sarajevskom listu 1896.

Udvaranje, ženidba, odlazak, 1931.

U časopisu Evening star, dana 22. januara 1931. godine objavljen je slijedeći tekst:

„Šeik se vratio nekoliko sati nakon bjekstva nevjeste.

Mostar, Jugoslavija – Šeik Mahmud od Whaabisa iz Arabije imao je ovdje iskustvo ženidbe, gubljenja mladenke i rastave u svega nekoliko sati.

Došao je u Mostar kako bi među Muhamedancima iz Hercegovine organizirao hodočašće za Meku u 1931. g. Nedugo nakon njegova dolaska susreo je lijepu djevojku i ubijedio je da se uda za njega. Zatvorio je svoju mladenku u sobu u jednoj krčmi, pa otišao proslaviti taj događaj.

No, predugo se zadržao za stolom, jer kad se vratio njegova nevjesta je odlepršala s mlađim čovjekom.

Sljedeće je jutro šeik Mahmud otišao do muslimanskog svećenika koji ih je vjenčao i ishodio poništenje bračne zajednice.”

Slična priča kaže da je nekog vakt u Mostar došao neki bogati stariji čovjek, sjeo u gostionicu, naručio piće sebi i svima prisutnima i počeo pričati kako je ostao udovac. Tada je došao u Mostar i da sebi nađe ženu. Ne treba biti mlada, te da zna poslove u kući i oko kuće. Na tu priču jedan od prisutnih momaka mu reče da mu preporučuje svoju majku, ali da prvo mora s njom popričati. Nakon toga krenu tura po tura pića, večera, muzika, do nekih doba noći. Rastaše se uz dogovor da će mladić prvo porazgovarati s majkom, te da se nađu na istom mjestu ujutro.

Ujutro, još pod utjecajem pića od prethodne noći, nađoše se. Pita čovjek:

- Jesi li pričao s majkom?

- Jesam! odgovori momak

- I šta kaže?

- Pa ona bi poslala odmah, ali babo neće ni da čuje za to!

Čovjek zaniyemi, ustade i ode, vjerovatno misleći u glavi:

- E jesam i ja došao u Mostar da tražim ženu.

Je li ovo istinita priča ili liskaluk – još istražujemo.

Ženska zanatska škola Mostar, 1935.

U zagrebačkom časopisu „Ženski list” od 1. septembra 1935. godine, objavljeno je nekoliko fotografija s rukotvorinama učenica Ženske zanatske škole u Mostaru. Uz fotografije napisan je i sljedeći tekst:

„Sa uspješne izložbe Državne ženske zanatske škole u Mostaru, koju posjećuje godišnje dvijestotine pedeset učenica.

Ženska zanatska škola je počela sa radom nakon Prvog svjetskog rata u prostorijama u kojima je do početka rata radila Viša djevojačka škola u Mostaru. Na neki način Ženska zanatska škola je nastavila tradiciju izučavanja ženskih zanata koje su učile djevojke polaznice Više djevojačke škole.

Viša djevojačka škola u Mostaru, otvorena 1893. godine, egzistirala je do Prvog svjetskog rata, tj. u vremenu postojanja Austro-Ugarske monarhije i njenog uticaja u našim krajevima. Djevojke su u tih dvadesetak godina postojanja škole sticale jedno široko teoretsko, ali i praktično obrazovanje, u takozvanim ženskim zanimanjima, kao što je bilo krojenje, šivanje, vezenje, kuhanje, ali i matematika i geometrija. Učenice su nosile, za ono vrijeme, upadnu zapadnjačku odjeću. Iz takve škole sigurno su izlazile dobro obrazovane djevojke, žene, koje su kasnije mogle samostalno obavljati čitav niz interesantnih zanimanja.

O tome, kako je ova škola onoga vremena bila važna i za Mostar, ali i za monarhiju, svjedoče dokumenti s Međunarodne opšte izložbe u Parizu 1900. godine (*Exposition universelle internationale de 1900 à Paris*), gdje je u glavnom izvještaju Međunarodnoga žirija, u dijelu obrazovanje i obuka, bilo dosta govora o Višoj djevojačkoj školi u Mostaru, uz veoma interesantne i rijetke fotografije djevojaka iz te mostarske škole tog vremena.

U vremenu između dva svjetska rata škola je radila pod imenom Ženska zanatska škola. O nastavku tradicije nekadašnje Više djevojačke škole svjedoče fotografije rukotvorina polaznica ove škole, s pomenute izložbe, prikazane na fotografijama u prilogu.

Nakon Drugog svjetskog rata, Zanatska škola za izučavanje, uslovno rečeno „ženskih” zanatana, nastavila je s radom u istim prostorijama, kao mješovita škola. U zadnje vrijeme je nosila naziv Škola učenika u privredi, a učenice i učenici su paralelno s nastavom u školi obavljali praksu u preduzećima, tako da su se nakon završenog školovanja odmah uključivali u radni odnos.

Foto-reportaža Mostar, 1968.

U novosadskim novinama Magyar Szó, 1968. g. objavljena je na mađarskom jeziku foto-reportaža o Mostaru:

„Između divljih romantičnih planina, u dolini romantične Neretve, prostire se Mostar, petsto godina star grad. Mogao bi se nazvati i gradom vječitog ljeta. Snijeg je rijetkost, a vjetar s mora donosi blag, mirisni zrak čak i zimi. U svojoj pola tisućljetnoj povijesti nebrojene vojske osvajača i osloboditelja gazile su kamenje njegovih ulica. Vrijeme turskog osvajanja još uvijek vjerno dočaraju brojne džamije, tursko groblje i nepatvorena turska kava, koje se i danas pravi na isti način kao i prije 500 godina. Najpoznatiji Mostarac bio je Mujaga Komadina - od nekadašnjeg zaostalog sela napravio je moderan grad. Mujaga je bio nepismen čovjek, ali nije mirovao: dao je sagraditi škole, bolnice, ljekarne i parnu kupelj po uzoru na kupalište Széchenyi u Budimpešti, što mu se jako svidjelo. Terme je otvorio Franz Ferdinand 1914. godine, četiri dana prije Sarajevskog atentata. Gradske znamenitosti uključuju kameni most dobro poznat po svom izgledu. Malo tko zna da je ovaj most dizajnirao Hajredin, poznati arhitekt tog vremena. Građena je devet godina, a prije nego što je dovršena, Hajredin je pobjegao iz Mostara, strahujući da će mu se most srušiti. Kad je kasnije saznao da je most ostao stajati, umro je u radosti. Putujući fotoreporter kružio je Mostarom i pronašao ove zanimljivosti.

Svima je poznato jer su i novine o tome pisale da je Putnikov ured postavljen u džamiji. Istina je da džamija stoji unutar dvorišta - otuda optička varka.

Ovaj most (Kriva ćuprija) također se nalazi na Neretvi (greška autora - most je na Radobolji op. prev.), i predstavlja umanjenu kopiju velikog Starog mosta. Zapravo, ovaj mališan zaslužuje slavu: Hajredin je velikog dizajnirao po ovom svom modelu.

U današnjim velikim gradovima podzemne željeznice grade se kako bi donekle rasteretile promet. U Mostaru, nakon što se uskotračna pruga ukine, pješaci će koristiti ovaj podhodnik.

U malenoj kućici iznad mosta nalazi se i kafić. Njegov vlasnik, 70-godišnji Salko Plosko na slici, sitni kavu u ovom 500 godina starom drvenom tucnju.”

Napisao i fotografirao: Bora VOJNOVIĆ

(Preveo: Tibor Vrančić)

Mostar – tvrđava Muhamedova, 1935.

U češkim novinama Salon: společnost, sport, divadlo, film, moda, výtvarné umění, u broju od 15.07.1935., objavljena je reportaža o Mostaru, koju je napisao Vaclav Fiala:

Malo ko je u poslijeratnoj Evropi imao pojma da će slikovito naselje između divljih planina, koje se protezalo uz žestoku rijeku čiji je jedan most dao ime starom naselju: Mostar (čitaj: Stari most), a izgubivši raskošnu titulu glavnog grada austrijske Hercegovine, postati još jedno, kulturno važno središte poslijeratne Europe - glavno uporište islama u suvremenoj Evropi. U tome ima i istorijske ironije da su posljednji bastioni na kojima se Muhammedov barjak slobodno vijori i u kojima muslimani mogu u svemu slijediti doktrinu svoje vjere, ostali krajevi u kojima je toliko krvi teklo u ratovima „vjernika“ protiv „nevjernika“ i tamo gdje većinu muslimana čini stanovništvo jugoslavenske nacionalnosti. U Jugoslaviji ima približno 1.550.000 muslimana; većina ih živi u istočnim okruzima Bosne i Hercegovine i u južnoj Srbiji. Poznato je da su južnoslavenski muhamedanci uvijek bili vjerni sinovi svoje domovine, iako su se držali naslijeđene vjere, koju su njihovi preci i dobrovoljno i nedobrovoljno prihvatili. Napokon, u Mostaru, gdje tijelo hodočasnika nestaje pod opeklinama od sunca i gdje mu se oči umorno zatvaraju od zaslepljujućeg sunca, mnogim je posjetiocima izgledalo da ovaj milje više odgovara laganom, hedonističkom islamu, nego strogom, asketskom kršćanstvu. I u Mostaru, po nesnosnoj vrućini, nije bilo ni čudo da su mještani odabrali edenski vrt bijelih bisera, gdje kroz sjenovite gajeve teku četiri izvora: voda, mlijeko, vino i med, prije kršćanskog raja, o kojem se u Svetom pismu vrlo nejasno govorilo kao o „sjedištu pravica.“ Ako se igdje u Europi, sjena i voda muslimanskog raja čine Muhammedovim vjernicima u ljepšoj viziji, to je zbog svakodnevnih uslova u klimi i meteorologiji.

Ali ako negdje na našem kontinentu danas, oni poštovatelji Islama koji čežnju za čašću da jednog dana prijeđu zračni most (sirat ćupriju) - „što je tanji od kose, oštiri od mačeva i tamniji od noći“ i da sigurno odu u raj i ne padnu u pakao, ne mogu biti efektivni u ispunjavanju Kuranskih zapovijedi za otkupljenje, razlog vrijedi tražiti u politici i vlasti.

Dok je u novoj republikanskoj Turskoj, Mustafa Kemal diktatorskim reformama teško pogodio vjerske običaje i onemogućavao poštivanje različitih drevnih propisa, u Jugoslaviji je muslimanstvo i privatno i javno zadržalo bivšu slobodu. Na Kemalovom području, muslimanima je ostao samo „zikr“ od vanjskih obilježja vjere, krunica od devedeset i devet zrna, u čijem pobožnom prebiranju dragi Turčin uzvikuje sve pridjeve koji veličaju Alaha, u Jugoslaviji su muhamedancima ostavili sve: turbane, fesove i hareme muškarcima, tradicionalnu kukuljicu i velove za žene. Vanjska slika Orijenta živi posljednjih dana, ne u Turskoj, već u staroj Hercegovini. U Mostaru oblici starog orijentalnog života dolaze do izražaja možda i najviše; obližnje Sarajevo, koje svojim prirodnim položajem i starim i novim pokazateljima nadmašuje Mostar, već je previše europeizirano. Nakon onoga što smo vidjeli u Mostaru, ne sumnjamo da će i bivša prijestolnica Hercegovine biti pogođena jednakom mjerom. Sudbina rane nanesene starim oblicima Istoka, i život Kemal-paše, očito djeluju čak i u udaljenim

zapadnim krajevima. Zato požurite, gospodo istoričari i svi ostali ljubitelji prošlosti, svratite u Mostar dok putujete Jugoslavijom, idite tamo dok još ima vremena, i sve to pogledajte prije nego što posljednja mlada muhamedanka (stare neka su u miru!) zauvijek baci tamnu kapuljaču i zavodljivi veo, zamijenivši ovaj donedavno nužan, nedodirljiv i sveti inventar njezine toalete - sportskim hlačama i moderno ošišanom mikado frizurouom!

Mostar danas ima preko 17 000 stanovnika. Narastao je uz Neretvu koja se probija kroz duboko izbušeno, stjenovito korito. Grad je s obje strane zatvoren visokim planinama, dolina je ovdje uska, pa se dio grada na lijevoj obali rijeke terasasto uzdiže do brda. Desna obala, na kojoj leži stanica, ravna je i ima prekrasne uličice i šetnice. Pridošlica može istodobno razlikovati tri istorijsko-građevinska razdoblja razvoja Mostara. Polazeći od ovih nedavnih do prošlosti, to su:

1. Austrijski Mostar. Četrdeset godina habsburške vladavine ovdje je ostavilo spektakularno vidljive tragove: državne zgrade, nekoliko hotela, uredskih zgrada, prekrasna liječilišta.

2. Hrišćanski Mostar. U novom je dobu neraskidivo povezan s oslobađanjem grada od turske vlasti. Na lijevoj obali Neretve ispod planine Podvelež, pet svečano zasvođenih kupola srpsko-pravoslavne mitropolitske crkve najavilo je novo doba. U neposrednoj blizini velebne katedrale nalazi se, pak, još jedna srpsko-pravoslavna crkva, mala, okružena debelim zidovima i napola utonula u zemlju. To je nekadašnje utočište hrišćanske vjere u tursko doba.

Vremenski raspon između utvrđene stare crkve i nove katedrale također je vremenska skala turske vladavine.

3. Muslimanski Mostar. Užurbana „čaršija“ (bazar), stara turska četvrt, u kojoj se u mnogim kućama još uvijek nalaze haremi s karakterističnim gustim rešetkama u obliku romba, džamijama (ima ih tridesetak) i njihovim minaretima. U vrućem, drhtavom zraku stoje poput bijelih, bajkovitih odbrambenih zidova, a u sumrak se dižu prema nebu poput prijetećeg koplja od fanatizma vrelih sljedbenika Islama, dok zalazeće sunce obasjava posljednjim ružičastim bljeskovima, njihove vrhove.

Najveći spomenik u Mostaru: Stari most - ostavili smo ga za kraj i nismo ga uvrstili ni u jedno od navedenih građevinskih razdoblja, jer istorijska nauka još nije sigurno odlučila ko je tvorac ovog prijelaza preko rijeke. Iako Turci traže čast gradnje, ističući da je datumpo hidžri napisan na mostu 974. godine (tj. 1566. godine) i da izgradnja luka, dugog 27 i visokog 20 metara, jasno otkriva tursko porijeklo, stručnjaci tvrde da utvrđene kule, izgrađene na oba kraja mosta, nalikuju mostnim konstrukcijama starih Rimljana. Istina se često nalazi u sredini: most u svom današnjem obliku nije ni rimski ni turski; iza starog rimskog mosta, nekada kasnije srušenog, Turci su sagradili novi u šesnaestom vijeku ili su porušenom dijelu dali drugi oblik. Da još nismo putovali do turske kuće, skoro bismo završili obilazak Mostara.

Ručamo u hotelu Narenta, sagrađenom na kamenitoj obali, direktno iznad Neretve i pijemo vatreno crveno vino, smiješno jeftino (u Jugoslaviji danas litru dobrog

vina dobijete za pet dinara, poljoprivrednici van hotela prodaju litru za dva dinara) i gledamo mali gradski park, gdje paradiraju lokalni uglednici. Među njima su i Turci u komičnim, zapanjujuće širokim pantalonama, ali i podosta muhamedanki, koje ovdje šeću u kapuljačama i velovima.

Samo potvrđujemo utisak koji smo stekli jutros, tokom temeljitije šetnje gradom. Mlade muslimanke u Mostaru praćenjem vjerskih propisa ne doživljavaju tako tragično. Ne oblače bezoblične pokrivače poput majki i baka, pored uobičajenih tamnoplavih ili bijelih, jednostavnih prugastih prekrivača preko vanjske haljine (muhamedanke nose elegantnu odjeću ispod kukuljica), moderne se pojavljuju sve češće, uz očitu brigu o odabranoj boji, kroj haljina usklađuje se s linijama tijela, a velovi su vrhunac domišljatosti.

Što je ljepša mlada muslimanka, tako je veo zavodljiviji, prozirniji, opušteniji i ispod njegove tkanine je nešto donekle nalik na sliku Boga, ili ako želite Allaha, dva vatrena jugoslovenska oka zasigurno će vas gledati znatiželjno, a ako slučajno nije "muftija" na ulici, možete se kladiti da će lijepa mlada muhamedanka koja ide ulicom prema vama i „slučajno“ vas promatra, podignuti veo da bi ga u trenutku spustila preko lica (podrazumijeva se: dobro odmjereno ženski promišljaj) s koketnom neugodnošću, iako je to veo koji više otkriva, nego prekriva...

Anatole France je davno to opisao u „Ostrvu pingvina“, a s velikom dozom humora, kako je ženska članica plemena dobila svoje prvo primitivno odijelo, dobro pogađajući da će prikrivene stvari biti privlačnije, a i dalje očigledne, i tako zauvijek postala ne samo prva učiteljica, tada još neskrivenog stida, nego i pionir zavodljive ženske mode. Za Anatola Franca, to je bilo svitanje jedne kulture, u Mostaru je to sumrak druge kulture, ali i na početku i na kraju to su isti osjećaji i želje koji pokreću ljudsko srce...

O tome razgovaramo nakon ručka s našim vodičem, dok nas on vodi praznim, vrelim ulicama do „turske kuće“. „Ako muslimanka ima kukuljicu, ona mora biti stara žena. Niti jedna lijepa djevojka (naš ciceron, koji tečno govori češki, kaže »cholka«) koju znam u Mostaru ne ide skroz pokrivena. Svi znaju da će je prozirni veo učiniti zanimljivijom.“

„A što je s poligamijom?“ pita moj prijatelj, potaknut na ovo pitanje vjerovatno „lijepim utiscima“ sa šetališta Mostara. „Prema Kur'anu, musliman može imati četiri žene slobodnog porijekla i ropkinja koliko god želi, ali ako robinja postane majka, ona stiče slobodu.“

„A koliko žena u prosjeku ima takav musliman ovdje u Mostaru?“ znatiželjno upita stranac.

„Šta misliš? Danas nema tržišta robova, a udaja za četiri slobodne žene, dragi moj gospodine, to bi bila hrabrost! I to košta. Ali Muhammed je dobro znao, kada je dopustio svojim sljedbenicima da zamijene zabranjeno vino s bilo kojim brojem žena, da nijedan razuman vjernik neće misliti na više od jedne.“

„A haremi?“

„Vidjećete!”

Stigli smo na mjesto. Stojimo ispred tipične turske kuće koja se na prvom spratu pretvara u zasvođenu platformu i ulazimo kroz mala vrata u popločano, čisto, dobro uređeno dvorište. S dvije strane su kameni zidovi, gdje su lonci s pažljivo njegovanim cvijećem, s treće strane je šupa, a sa strane ulice stambena zgrada, s malim balkonom prema dvorištu, obraslom divljom vinom lozom.

Na stepenicama nas dočekuje kućevlasnikova kćerka, nasmijana djevojčica, crnooka, bosa, nepokrivena, u jednostavnoj kućnoj haljini, koja nas vodi. Vidimo da se u pretpostavljenoj šupi nalazi kuhinja, daleko od stambene zgrade, i tada prvi put sami vidimo koliko su turske sobe ugodne.

U njima je malo namještaja, zapravo samo niski divani, koji obično okružuju sve zidove i izvezeni jastuci na divanima i mali stolovi ispred divana. Mlada Turkinja sve spremno objašnjava.

Na kraju, ide s nama dvorište, uzima kukuljicu (prvo pita, želimo li hrapavu - tamnoplavu ili svijetlu - prugastu), spušta veo i stoji mirno, Bog zna koliko puta, ispred fotografskog aparata.

Želi nas zadržati i nudi nam crnu tursku kafu.

Učtivo odbijamo, zahvaljujemo na obilasku i stavljamo joj nekoliko dinara u ruku. Na odlasku vidimo kako se njeni roditelji pojavljuju gore na balkonu. "Je li ovo jedina kuća u Mostaru, u koju se mogu pustiti nemuslimani?" pitamo na ulici. Šta vam padne na pamet! Iako nijedan stranac nije ušao u harem, vidjeli ste samo djelimično, ne i u potpunosti, konkurencija se povećala i među ortodoksnim Turcima. "Harem" i dalje znači, po starim propisima, utočište, u koje može ući samo gospodar kuće i njegovi najbliži, ali bijeda je loša stvar. Za novac će vam se danas otvoriti. Idemo s turistima sigurno na nekoliko mjesta. Samo se stara generacija na to mršti, mlađe nije briga. "

Ne sumnjamo u istinitost ovih riječi. Potvrdila nam ga je mlada dama u prolazu. Iako je dobro mogla vidjeti odakle dolazimo i za koji smo grijeh prema proroku odgovorni, ona se još uvijek smiješila nama, drugim ljudima i kandidatima muhamedanskog pakla (bliži opis: četvrti odjeljak nazvan „Sa-ir”, ili pakao za kršćane), pod duboko spuštenim, ali nježnim, finim velom.

(Preveo: Tibor Vrančić)

Mostarski konak, 1877.

Mađarski list Haboru Kronika (Ratna kronika) 1877. – 1878., donio je crticu o Mostaru:

„Mostar, glavni grad Hercegovine, pokazali su tamošnji izvještaji da okupacijom nije naštećen. Naše su ga trupe zauzele bez mača, pa ga ni opsada ni ulične borbe nisu uništile kao Serajevo. A trgovina i promet rastu, pa čak i muhamedansko stanovništvo, vidjevši da neće biti štete, počinje se smirivati i prihvatati novi poredak stvari, pa čak su se i prijatelji sa sustavom koji traži barem mir, sigurnost osobe i imovine i održavanje reda. Mostar je prepoznat kao najčišći i najprijateljskiji grad u Hercegovini. Ono što mu nedostaje je ono što gradovima daje tako ugodan izgled, svježe zelenilo vegetacije, drveće i vrtove, ali njegovo je mjesto i dalje slikovito. Voda Narente prolazi kroz grad i ispod starog, visokog, lučnog mosta koji ga premošćuje. Najupečatljivije su stare zidine, iza kojih je Konak. Prije toga bio je sjedište mutesarifa, zamjenika guvernera Hercegovine. Ali u njemu su živjeli i neovisni guverneri, a također i povijesna imena, kao što su Ali-paša Rizvanbegović iz Stoca i Husein Čengić Aga, jer je Hercegovina bila neovisni vilajet, zasebna gubernija.

Kad je grad bio okupiran, okupatorske su trupe pronašle mnoštvo municije, topova, pištolja, streljiva, uniformi, donjeg rublja i alata, koji su potom korišteni po potrebi. Među nalazima zanimljiv je bio pronalazak topa, koji potječe iz doba cara Mikše II. Na njemu je ugraviran natpis pod imenom *Hahn* – pijetao, a glasi:

Ich bin der Han,

Ain redlich Man,

Der khrahen khan,

Da Thurm und Mauren zu Poden gan.

(Ja sam pijetao, nestaško koji može kukurikati tako jako da sruši bastione i zidove.)

Konak sada služi kao vojarna i sjedište vojnih jedinica okupatorskih snaga u Hercegovini, a dovoljan je i za smještaj potrebnog uredskog prostora.”

(Preveo: Tibor Vrančić)

Mostarski mozaik, 1983.

Novinar Dénes Gazdy, 1983. piše u mađarskim novinama Vilag Ifjusaga (Svjetska mladež), sljedeće retke o Mostaru:

„Nakon oštrog zavoja pojavljuje se Neretva. Među planinama od dvije tisuće metara, na dnu kanjona vijuga zelenkasto-siva rijeka...

...Dolazimo s juga, s obale, do središta Hercegovine, Mostara. (Značenje: grad s mostom.) Naša međunarodna grupa pozvana je na jednodnevni izlet, koji je preporučio - IBUSZ-ov turistički vodič iz Trogira, na poziv kolega iz Splita. Osoblje Dalmacijaturista vrijedno radi: njih dvoje, na tri jezika - engleskom, francuskom i njemačkom - gotovo bez odmora krstare Jadranom, a zatim i oko republike Bosne i Hercegovine treće po veličini i broju stanovnika.

Usput izvrstan vodič Gyula Bács pripovijeda o našem južnom susjedu, Jugoslaviji. Otkrit ću odakle dolazi ova Hercegovina. Ispada da se sredinom XV. stoljeća, u vrijeme raspada bosanskog kraljevstva, gospodar provincije Hum osamostalio i njegov nasljednik Stevan Vukčić preuzeo je titulu kneza Save. Po njemu je ova zemlja kasnije dobila ime Hercegovina. Silazimo na obalu rijeke, pojavljuje se prvi minaret, velika znamenitost grada iz XVI. stoljeća, džamija Karađozbegova. U jednom od najveličanstvenijih vojvodstava započinjemo s bogomoljom, a zatim ulazimo u tristo godina staru tursku kuću. U sredini dvorišta, avlija, i u njoj vodoskok. Dvije kornjače plivaju u tiho kapajućoj vodi. Na bočnom zidu kuće suši se bijelja posteljina i donje rublje, ispod njih razni predmeti domaćinstva kao i mnoštvo bakrenog posuđa. U kutu - u društvu televizije u boji i dvije zijevajuće crne mačke - žena odjevena u narodnu nošnju mirno plete. Ne trudi se, navikla je na turiste. Zna, ona je »ekspонат«. Penjemo se drvenim stepenicama do trijema nalik balkonu, do čardaka. Bosi ulazimo u muzejski odjeljak na katu, koji prikazuje svakodnevicu prije nekoliko stoljeća. Sjedimo na sofi balkonskog dijela sobe, koji viri iznad Neretve pod našim nogama, pa prekrštenih nogu osluškujemo vodiča kuće, koji na kraju nudi malu čašu likera od ruže za dvadeset dinara, a drvene svirale i frule za veći novac.

Buljim u Kujundžiluk, bivšu četvrt izrađivača bakrenih predmeta. S terase jednog od kafića, englesko-njemački turistički vodič mi gestikulira pozivajući me na tursku crnu kafu u tursku kafanu. Pronađem još jednog kolegu u njegovoj grupi jer ispada da smo oboje stalni novinari. Dobivam dva dobra boda od Gene Samardžića. Govori mi da znam - Džemal Bijedić je bio ministar vanjskih poslova i objašnjava mi otkud na zidu kafića pored Titove slika političara koji je poginuo u avionskoj nesreći jer je bio mještatin, Mostarac. Druga dobra stvar je ta što znam da je ovdje sniman jedan od detalja filma Zoltana Husarika o Csontváryju. Geno me odmah dovodi do Starog mosta iz XVI. st., koji je mađarski slikar tako divno ovjekovječio na uljanoj slici. Na sredini mosta, dvadeset metara iznad Neretve, opraštam se od svog novog poznanika i panorame Mostara.”

(Preveo: Tibor Vrančić)

Neodoljivi Mostar , 1988.

Tekst o Mostaru objavljen u mađarskim novinama Turista Magazin (Turistički magazin), 1988.:

„Izgrađen na stijenama na obalama divlje valovite zelene vode Neretve, Mostar čuva mnoge relikvije starosti. Posebno zapažam spomenike iz turskog doba, mnoštvo istočnih i bizantskih elemenata koji, pomiješani s modernim zgradama, čine oštar kontrast. Mostar, drugi po veličini grad u Bosni i Hercegovini, sa svojom tipično mediteranskom klimom i bogatom romantikom, privlači veliki broj turista iz različitih zemalja Europe. Bogatstvo krajolika mamilo je razne narode da se nasele. Prema bogatoj građi muzeja, u njemu su u početku živjeli ilirski narodi, kojima su Rimljani vladali prije 1. st. n.e. Bili su prisiljeni na predaju u 1. stoljeću. Ali ovdje su živjeli Bugari, Avari i Huni, čiji je glavni grad bio južno od današnjeg Mostara. Smješten je na mjestu grada Blagaja, udaljenog 10 km. Sloveni su ovdje došli u 10. stoljeću i na mjestu nekadašnje rimske tvrđave na izvoru rijeke Bune osnovali prethodnika današnjem Mostaru.

Grad zvan Mostar prvi se put spominje u ljetopisima 1452. godine. Prema ovome, ovdje rijeku prelazi most zaštićen s dvije kule. Tada započinje razvoj naselja koje je pod vlast Turaka došlo 1482. godine. Na mjestu nekadašnjeg drvenog mosta, kameni most smjelih lukova sagrađen je oko 1566. godine, za vrijeme vladavine Sulejmana, a njegove su brojne džamije, kupališta i medrese postale popularna odredišta za turiste. Čaršija je izgrađena pod Turcima, s trgovinama koje su danas prepune kupaca kao i u doba Sulejmana. U ovom okrugu pronaći ćete i poznatu džamiju Karadžozbegovu i džamiju Vučijakovića (obje izgrađene oko 1560.), džamiju Bajzidagića (1596.), džamiju Čejvan Čehajinu (oko 1522.), da nabrojimo samo nekoliko turskih spomenika u gradu. Slavenska, pravoslavna crkva tek iz prošlog stoljeća, izgrađena je krajem 19. stoljeća, a katolička je tek 1920-ih. Europska slika Mostara razvila se tijekom četrdesetogodišnje austrougarske vladavine (1878.-1918.). Tada su izgrađena dva moderna mosta preko Neretve, administrativni uredi, školski sustav, bolnica, hotel i banja. Književni život grada počeo se razvijati i tijekom austrougarske vladavine, koja je tada Jugoslaviji dala mnoge poznate književnike i pjesnike. Od njih su vrijedni spomena Svetozar Ćorović, Osman Ćikić i posebno Aleksa Šantić. Potonji je kao pjesnik postao svjetski poznat po svojim lirskim pjesmama. Mostar je nadahnuo mnoge pisce. Ivo Andrić, jugoslavenski nobelovac, u jednom je od svojih djela opisao je Mostar za koji kaže da ga posebna svjetlost obasjava tijekom cijele godine. Tri su osnovne razine obilježile svjetlost poznatog pisca Mostara: daleke ljubičaste planine, uvijek plavo nebo i tirkizne vode Neretve. Amerikanka Iris Stone i Francuz Jean Paul Sartre također su pisali o Mostaru sa sličnom fascinacijom.”

(Preveo: Tibor Vrančić)

Put kroz zemlju Hercegovaca, 1942.

U časopisu „*Unsere Wehrmacht in Böhmen und Mähren*“ (Naša vojska u Bohemiji i Moravskoj), broj 1 od 13. januara 1942. godine objavljen je tekst pod naslovom „*Fahrt durch das Land der Herzegowien*“ (Put kroz zemlju Hercegovaca). Autor teksta i fotografija je bila Nikolaja Bauer. Časopis je pronađen u arhivi Češke, na web stranici www.kramerus.army.cz.

„Među »starim Austrijancima« ima mnogo onih koji su duže ili kraće vrijeme boravili u Bosni i Hercegovini. Mnogi su ovaj dio Balkana vidjeli ili doživjeli na svoj način, u zavisnosti od vlastitog temperamenta. Za jedne je to zemlja »koljača i lopova hamala«, za druge duboki Balkan, tajanstveni Orient, ili zemlja gdje »lisice kažu laku noć«. Mlađe je Drugi svjetski rat vodio vjerovatno istim putem, kuda su već hodili njihovi očevi. A tamo, jedva da se nešto promijenilo, ako se posmatra sa strane novih modernih kuća i tehničkih dostignuća, prije svega u većim gradovima.

Iz Gravosa, u luci Ragusa (Dubrovnik), krenula sam vozom. On je ovdje još uvijek u »dječijim cipelama« i vozi uskim tračnicama. Gledala sam sa strahom u minijaturne vagone, u koje su upadali putnici, kako bi zauzeli »bolja« mjesta. Da li je kafe mašina uopšte dorasla ovoj igrački od lokomotive? Ja sam se pobrinula da zauzmem jedno mjesto kod prozora. Nema te riječi na svijetu, koja bi učinila takvo čudo, kao što je jedna jedina riječ: Bakšiš!

Čak je šef stanice lično došao da se uvjeri, da li je madam sjela i udobno se smjestila na mjesto uz prozor, za njenu vožnju Gravosa – Mostar – Sarajevo, a za koje se on lično »pobrinuo.«

Reski zvižduk lokomotive, uz izbačeni crni stub dima, naznačio je polazak. To su bili najatraktivniji pejzaži, koje sam doživjela na nekom putovanju. Magla se dizala lagano iznad tirkizno plavog Jadrana, tamo gdje se Ombla ulijeva u more. Palme, čempresi i stabla smokava zauzimali su mjesto pašnjacima, da bi se dalje gubili među gustim listopadnim i četinarskim šumama. Divlja i šumeća Neretva probijala se kroz tvrde stijene. Tuneli se nastavljaju jedan za drugim, što se voz svojom punom snagom penjao naviše. Na ovoj dionici voz prolazi uzduž Popovog polja, jedne kilometrima duge kotline, koja u proljeće i zimi biva poplavljena, a u ljeto je plodna kao ni jedan dugi dio zemlje. Ono što su Venecijanci posjekli na obali i u unutrašnjosti, Austrijanci nakon okupacije, a kasnije i Jugoslavija, su se trudili da poprave. Potrošnja drveta je jako velika, a šume rastu veoma sporo.

Šarena je i krvava istorija obe ove zemlje. Ilirski prastanovnici, pa Rimska provincija, od sedmog do desetog stoljeća dolazak Slavena. Posebno poglavlje su oslikali Bogumili u vremenu Srednjeg vijeka, čiji su poslovi, zanati, poljoprivreda i trgovina odnjegovali jednu svojevrstu apostolsku zajednicu. Oni su se krvavo borili, bivali proganjeni i uništavani. Bili su fanatici i netolerantni, prihvatili se oružja i napadali susjedna slavenska naselja. Po njihovom biću i njihovim težnjama najprije bi se mogli porediti sa slugama Gospodnjim.

Nakon jednog stoljeća vladavine domaćih kraljeva obe zemlje su pale su pod

turski suverenitet. Konačno su obe zemlje, nakon velikih borbi, odlukama Berlinskog kongresa, pripale Austro-Ugarskoj, a tek 1908. godine je slijedila aneksija od strane stare Monarhije.

Dana 28. juna 1914. godine srpski student Gavrilo Princip je u Sarajevu izvršio atentat na austrijskog prestolonasljednika Franza Ferdinanda i njegovu suprugu. Time je zapaljen fitilj, koji je izazvao Prvi svjetski rat. Sa ulaskom njemačkih trupa u Sarajevo 1941. godine skinuta je slava sa imena ubice, koju je uspostavila prethodna jugoslavenska vlada.

Vrućina je bila nesnošljiva. Uskoro smo trebali stići u Mostar, glavni grad Hercegovine, kojem je vrućina postala sinonim. Iz tog razloga ovdje nema turizma. Zbog toga je život domaćih stanovnika prolazi sam od sebe, prirodno, originalno i netaknuto. Moja kamera i ja smo u vrijeme podneva prolazili kao kroz prazni, skoro kao izumrli grad. Prašine ima posvuda, do koljena, a korito Neretve skoro presušilo. Radnje su sve do jedne zatvorene. Prije toga, velika gužva, prekrivene žene i preglasna djeca. Čitam natpis »Sladoled«, »*Süßes Eis*«. Ćirilični natpisi meni, iskusnoj balkanskoj putnici, ne predstavljaju poteškoću. Među njima čitam Miroslav Novak. Kako je on dospio među isključivo turska i srpska imena? Gospodin Novak je bio dirnut do suza što je došao u priliku da može pričati s nekim iz Praga. Njegov maternji češki jezik se balkanizovao. Ovdje je došao tokom Prvog svjetskog rata i ostao. Malo je ugojen i smije se velikim osmjehom, dok mi jednu za drugom nudi porcije sladoleda. Kada sam htjela platiti moje četiri porcije sladoleda, osjetio se uvrijeđenim. Srdačno hvala gospodine Novak, pozdraviću zlatni Prag.

Na obalama Neretve, u hladovini čempresa i bademovog drveta, Mostar sniva svoj orijentalni život. Znak raspoznavanja grada, njegov Rimski most o čijem graditelju sve do danas postoje različita mišljenja, jednim lukom prespaja obale Neretve. Dok se špicasti luk smatra turskom građevinom, dotle kule na obe obale pokazuju znakove rimskog načina gradnje. Među brojnim munarama u gradu, ističe se najveća džamija u gradu, Karađozbegova džamija, čija munara zadire visoko u nebo. Pobožni Turci posjećuju kupatilo izgrađeno u arapskom stilu. Žene nose tipične turske pantalone (dimije op.prev.) i idu ulicom potpuno prekrivene, a muškarci nose fesove.”

(Preveo: Smail Špago)

O mađarskom filmu Szulamit, 1916

U mađarskim novinama Szinházi ellet (Život kina) iz 1916. g. objavljen je opširan članak o snimanju filma Szulamit, koji je većim dijelom sniman u Mostaru. Inače film u trajanju od 44 minute se može pogledati na linku: <https://www.youtube.com/watch?v=3rOHw5i4vzY>

„Jedna od najljepših uspomena svakog posjetitelja kazališta je Szulamit. Jedan od najvještijih kazališnih redatelja, Albert Kővessy, otkrio je u to vrijeme ovu veličanstvenu predstavu i prvi put je predstavio u svom Óbudi kazalištu. Prošlo je samo nekoliko dana, a cijela Budimpešta je išla u Óbudi kazalište. Komad je odjednom osvojio slavu najvećih hitova, ubrzo je iz Budimpešte osvojio cijelu zemlju. Direktori svih kazališta u zemlji odradili su svoju sezonu s ovim komadom. Pjesma o divljoj mački i zdencu pjevala se u cijeloj zemlji, a Szulamit se godinama nastavila prikazivati. Sada je predstava doživjela i zanimljivu filmsku ekranizaciju, dramatičnu priču o Szulamit. S ovom smo idejom kolumbovski zaključili: kako prirodno, kako samo po sebi razumljivo! Napokon, mogao sam se i ja sjetiti ovoga.

Budući da je sazrijela javna svijest, morao je doći neki vješt i duhovit čovjek koji će joj dati život. A ideja snimanja Szulamita toliko je utjelovljena da je film do posljednje scene u potpunosti završen i čeka projekciju sa svim naznakama velikog uspjeha za zemlju. Kinoripor, ova američka genijalna, agilna i poduzetnička tvrtka, napravila je Szulamit. U svojim skladištima već se sakupilo mnogo metara duge filmske trake koje će očarati stotine tisuća gledatelja ispred kino platna, i ispričati priču kako je Absolon upoznao južnohebrejskog vojnika, prelijepu Szulamit, kako je prekršio svoju odanost, kako je uzeo Abigail vatrenih očiju te da je prokletstvo divlje mačke i zdenca ispunjeno kod njezine djece i kako je velika tragedija izludila nesretnu, napuštenu Szulamit. Postoje vrlo zanimljivi detalji o rođenju filma Szulamit. Ovi zanimljivi detalji su nezaobilazni bez osobe genijalnog mađarskog filmskog redatelja Jenőa Illésa. Illésa je rat doveo kući u Budimpeštu. Poput toliko mađarskih talenata, i on je prije nekoliko godina otišao u inozemstvo kako bi nastavio karijeru, a u Berlinu je ubrzo postao jedno od najistaknutijih imena u toj profesiji. Njegova bogata domišljatost i uporan organizatorski duh pružili su mu najljepšu poziciju na cijelom europskom filmskom tržištu. Rat je mađarskog državljanina doveo kući u Budimpeštu kao vojnu osobu. U slobodno vrijeme ovdje je neprestano planirao, razmišljao, radio i čitav niz velikih uspjeha mu je pošao ruci. Szulamit je devedeset i osmi film ovog neumornog i izvrsnog redatelja. (Sada radi na devedeset devetom, a njegov stoti film bit će Ivan vitezu). S dopuštenjem vojnog zapovjedništva odveo je ugovorenu filmsku ekipu Kinoriporta u Mostar. Tamo je, u vrućem i tropskom ozračju južnih stijena, i snimio film koji nije snimljen u podnožju palmi i dasaka kulisa, već u okruženju koje je stvorilo potpunu iluziju.

To je, inače, za izvrsnog redatelja uvijek bila velika vrlina. Krov tornja, strma stijena, stup željezničkog mosta, zapaljena kuća, paluba broda koji tone, šišteća lokomotiva, bijesni lavovi, pomični krov dizala, pa čak i rovovi kako bi filmu obogatili temu. Jenő Illés je također otkrio i najprikladniji lik. Snimio je Ernu Morenu, Weixlera, Lotte Neumann, Molly Nessely, Leontine Kühn i još stotinu drugih, koji su tada bili

svjetska imena filma. Ipak je otkrio novu filmsku zvijezdu. Ulogu Szulamit tumači Lenkeffy Ica. Svi je poznaju kao savršenu ljepoticu s pozornice operete. Ali sada se ispostavlja da je film prava scena šarmantne plavokose žene umjetnice. Ima prekrasno filmsko lice, sjajno blistavu scenu na snimkama. Posve smo sigurni da je s filmom Szulamit vrlo velik filmski talent započeo svoju obećavajuću vrtoglavu karijeru. Drugu glavnu žensku ulogu, Abigil, glumi Alisz Serák, umjetnica iz kazališta Komedija. Također je poseban filmski fenomen. Njena zanimljiva i upečatljiva ljepota samo će povećati tabor njenih promatrača, a njezina izvrsna igra istovremeno će skrenuti pozornost filmskih producenata. Muške uloge također su u izvrsnim rukama. Absolona glumi Dezső Kertész, nadareni mladi glumac koji je već postigao uspjeh na sceni. Ova uloga veliki je korak u rastu njegove reputacije. Béla Bátor, Monaohina izvrsna osobnost, imat će sličan uspjeh.

Dakle, film Szulamit je gotov, svaki mali detalj je obrađen. Za svaki novi film kažu da je dosad najbolji najbolji mađarski film. Ali o ovome oni to ne govore. Oni to znaju. Film Szulamit do sada je prikazan kino producentima. No, poplava zanosa i bezgranične pohvale koja je tog dana prošla kroz filmski svijet kao rezultat privatne premijere sugerira siguran i čvrst zaključak da će film Szulamit postati daleko najveći uspjeh za dugo vremena pred očima stotina tisuća filmskih posjetitelja.

(Preveo: Tibor Vrančić)

Scena sa snimanja filma Szulamit pokraj Starog mosta, 1916.

Filmovi snimani 1918. g. u Mostaru

Kad smo se već dotaknuli filma, evo još jednog kuriozuma. U Mostaru su 1918. godine snimljeni filmovi „Kopač blaga od Blagaja” i „Vila od Neretve”, autora Roberta Michela, koga smo već imali priliku upoznati po njegovoj knjizi „Mostar”, objavljenoj 1909. godine.

O samim filmovima, njihovom snimanju kod nas nije bilo nikakvih pouzdanih i relevantnih podataka. Tek nakon što se u Hrvatskom filmskom ljetopisu, broj 35. iz 2003. godine, pojavio tekst uglednog srbijanskog filmologa Dejana Kosanovića, koji je objavio rezultat njegovog dugogodišnjeg istraživačkog rada, ukazano nam je na otkriće, koje bi se u nekoj civilizacijski uređenoj sredini smatralo senzacijom. Objavljujući tekst u ovom časopisu, Kosanović je stručnu javnost izvijestio o filmovima snimljenim u BiH 1918. godine, te tako, između ostalog, slikovito ilustrirao da južnoslavenski kulturni prostor ostaje živjeti ujedinjen, uprkos nestanku države po imenu Jugoslavija.

Kosanović je u arhivama nekadašnjeg zagrebačkog kina Metropol iskopao podatak da su se između 15. i 21. septembra 1919. godine prikazivali filmovi pod nazivom „Kopač blaga od Blagaja” i „Vila od Neretve”, čiji su naslovi nedvosmileno govorili da su tematski vezani za naše krajeve i da su snimljeni kod nas.

Nakon višegodišnjih napora, ušao je u trag jednoj kopiji filma „Kopač blaga od Blagaja” te obznanio da je producent filma bila firma „Jugoslavija film” čije su se centrale nalazile u Beču i Zagrebu. Za kopijom filma „Vila od Neretve” se još uvijek traga.

Autor je pretražujući stare brojeve časopisa Film, brojevi 9. i 10., od 15. septembra 1919. godine pronašao veoma oskudne podatke o ovim filmovima: ispod naslova „Vila od Neretve” pisalo je: *“...sa glazbom Blagoslava Berse”,* a pri kraju oglasa da je *“...siže po narodnoj pjesmi napisao poznati pjesnik i ravnatelj Burgtheara u Beču Robert Michel.”* To znači da je scenarist i režiser filma bio Robert Michel.

Iz oglasa se također nije vidjelo, da li se radilo o dugometražnim (igranim) ili kratkometražnim filmovima, niti da li su bili prikazivani istovremeno, u okviru jedne predstave, ili pak na posebnim projekcijama.

Podaci o snimanju ovih filmova nisu se mogli naći ni u domaćoj, ni u stranoj (bečkoj) štampi, niti da su filmovi spominjani u stranoj (austrijskoj) ili domaćoj literaturi, koja se bavi istorijom filma.

Pretragom po internetu došli smo do podatka da su Javna ustanova Kinoteka BiH i Ambasada Švicarske, dana 16. novembra 2006. godine organizirale svečanu projekciju najstarijeg bosanskohercegovačkog filma „Kopač blaga od Blagaja.”

Film je snimljen u Mostaru i njegovoj okolini, u proljeće ili ljeto 1918. godine. Na osnovu pronađenog materijala bilo je moguće naslutiti konture radnje filma. Kadrovi su fotografski efektni, a ljepote staroga Mostara veoma dobro iskorištene. Glumci, odjeveni u dosta nametljive narodne kostime, tumače uloge standardnim izražajnim

sredstvima nijemog filma dvadesetih godina prošloga stoljeća.

„Zahvaljujući angažmanu Ambasade Švicarske u Sarajevu i Švicarske agencije za razvoj i suradnju, restaurirana kopija tog filma odsad se nalazi i u Arhivu Kinoteke BiH”, navedeno je u informaciji o projekciji.

Priča filma govori o Mariji, Austrijanki koja putuje kroz Hercegovinu, Stabarztu, austrijskom ljekaru koji živi u Mostaru, Muharemu, seoskom mladiću iz okoline grada, njegovom bratu Ibri i djevojci Alisi, zaljubljenom u Muharema, te opakom vračari Hatidži. Film opisuje nekoliko nesretnih ljubavi, Muharema u Mariju, Alise u Muharema i Ibri u Hatidžu, što sve skupa završava tragičnim krajem. Riječ je očito o melodrami snimljenoj u prirodnom ambijentu, što je bio dominantan žanr u evropskom filmu tog doba.

U filmu „Kopač blaga od Blagaja”, osim Staroga mosta, prepoznaju se i drugi dijelovi Mostara (čaršija, dućani uz Neretvu), zatim vrelo Bune i most preko Bune u Blagaju, a moglo bi se tačno utvrditi i gdje je film sniman u okolini Dubrovnika.

Za svoju knjigu „Film u Mostaru 1900. - 1980. godine” autori Karlo Drago Miletić i Nedeljko Čubela su svojevremeno detaljno proučili mostarsku i drugu relevantnu štampu, ali očigledno nisu naišli na podatke o snimanju ili prikazivanju ovih filmova.

„Vila od Neretve” i „Kopač blaga od Blagaja”, iz zasad nejasnih razloga, nikada nisu bili prikazivani u Austriji, tako da nigdje nisu zabilježeni u filmografijama austrijskih filmova, sačinjenih na osnovu cenzurnih kartona. U jednom svome pismu iz 1939. godine Robert Michel takođe ističe da filmovi nisu bili prikazivani u Austriji, ali navodi da su prikazani u Njemačkoj, Švajcarskoj, Italiji, Francuskoj i Južnoj Americi, dok Kraljevinu SHS ne pominje.

Samo spominjanje i saznanje da postoji jedna restaurirana kopija filma „Kopač blaga od Blagaja” i da se nalazi u Arhivu Kinoteke BiH u Sarajevu, zagolicalo je maštu

i potaknulo želju da se jedna projekcija filma priredi u okviru neke kulturne manifestacije u Mostaru ili Blagaju. Hoće li to nekome pasti na pamet – ostaje vidjeti u budućnosti.

Scena iz filma „Kopač Blaga od Blagaja” snimljena u parku na Musali, 1918. – Sybilla Blei u ulozi Marije Greiner (Jugoslavenska kinoteka)

O Josipu Strelec, 1907.

Iz Božje Kovine kraj Varaždina u Mostar je doselio Josip Strelec i zaposlio se pri mostarskoj Općini kao nadzornik Državne bašče. Otkupio je nešto zemljišta od vlasnika i na tom zemljištu podigao povrtlarski rasadnik.

Zbog pomanjkanja bikova za rasplod u Mostar se u martu 1894. g. dovoze tri bika, za koje se prave štale koje bijahu smještene kod Državne bašče na zapadu grada. Nadzor i skrb oko bikova je povjeren doseljeniku Josipu Strelec, koji je živio u drvenoj kućici u blizini današnjeg Gradskog stadiona pod Bijelim Brijegom. Inače, Strelec bijaše prgave naravi, nedruštven i prilično nepristupačan.

Malo je podataka o Strelec, uspjelo ostati u kronikama grada izuzev pokoja vijest u lokalnim novinama ili iz zapisnika sa sjednica Općinskog vijeća Mostar. Priličan broj zanimljivosti uspio je sakupiti Karlo Drago Miletić u svojoj knjizi Mostar – susret svjetskih kultura.

Okružna oblast je 28. listopada 1890. dostavila mostarskoj Općini rješenje pod br. 17005, kojim joj preporučuje „*postavljanje bikova obzirom na veliki broj u Mostaru se nalazećih krava - a pomanjkanju bikova - tako da je pučanstvo primorano svoje krave na izvan pod biokve slati.*” Gradsko vijeće je zaključilo da treba zamoliti Visoku vladu za nabavku „*dva bikova iz Podveležja i dva manjih tirolskih bikova, kako su i u Livnu bili, jer bivši bikovi u Mostaru nisu zbog svoje težine slabijoj ovdajnoj vrsti krava koristili.*” U ožujku 1894. stigla su opet u Mostar tri bika, a vijećnici su upoznati da hrana i smještaj ovih bikova košta općinu godišnje 1440 forinti. Za bikove su napravljene posebne štale smještene kod Državne bašče, gdje je Strelec vršio nadzor, koji je očigledno dobro obavljao svoj posao vrtlara Državne bašče i govedara. Ubrzo dva bika od ovih negdje nestaju, a trećeg je Gradsko poglavarstvo dalo na izdržavanje „*ovooopćinskom vrtlaru g. Strelec*”, na 3 godine, uz plaću od 280 kruna godišnje, s tim da Strelec uživa prihod od skokova, a nakon 3 godine bik prelazi u njegovo vlasništvo. Međutim, na sjednici održanoj 6. srpnja 1908. došlo je do sukoba između općinskog vrtlara Streleca i nekih vijećnika Gradskog vijeća. Čak štoviše, neki vijećnici su tražili da se bik oduzme od Streleca. Sukob je završio nekom vrstom kompromisa, i to tako da Strelec odgovara disciplinski, bik ostaje njegovo vlasništvo, ali da ubuduće Strelec općini uplaćuje ubrane prihode od bašče, što do tada nije činio. Ipak, koncem iste godine Strelec je služba vrtlara oduzeta. Državna bašča premještena u Konjic, udaljeni su i bikovi, uklonjena štala za bikove. Na ovom prostoru su izgrađene suvremene prometnice i zgrade. Ostao je samo naziv koji i danas ovaj dio grada nosi prema prezimenu Državnog vrtlara – Strelčevina.

Malo je poznato da je poznata češka tvrtka „Bata” na području Strelčevine namjeravala izgraditi tvornicu cipela, pa je čak i otkupila teren za izgradnju. Međutim, gradski oci su se suprotstavili tom projektu i nisu mu dali zeleno svjetlo plašeći se velikog zagađenja koje bi takva tvornica prouzrokovala.

Osim ovih podataka, pronašli smo u nizozemskom lovačkom časopisu *Nederlandsche Jaeger*, br. 40. od 6. travnja 1907. godine jedan članak iz kojega saznajemo da je Strelec na svome posjedu držao i veći broj ptica grabljivica koje je dresirao. Prenosimo prijevod članka u cjelost:

*„Gospodin Strelec drži godinama u Mostaru gdje je nastanjen, određen broj velikih ptica grabljivica, koje su uvijek na slobodi krila nepodšišanih. Tijekom posljednjih sedam godina posjedovao je bjeloglave supove (*Gyps fulvus*), Egipatske supove, također bijele crkavice (*Neophron percnopterus*), zlatne orlove (*Aquila fulva*), orlove štekavce (*Haliaeetus albicilla*), orlove zmijare (*Circaetus gallicus*) i orlove kliktafve (*Aquila nevia*) i sve su te ptice postale potpuno pitome i povjerljive. Dugo godina su bile u posjedu spomenutog gospodina, dok se nesretnom slučajnošću nije rastao od njih. Danas gospodin Strelec posjeduje orla ćelavca iz prethodne godine i trogodišnjeg bijelog crkavca. Potonji je poslušan i kad ga pozovu, dolazi odmah tiho milujući i češući se po glavi i uzima svaki zalogaj iz ruke. Također je orao ćelavac savršeno pitom, ali naravno grub u svom nastupu, i morate biti oprezni s njim.*

Izvanredna je činjenica da sve te ptice grabljivice u dvorištu žive skupa s mladim psima, golubovima i drugim pticama. Starijim kokošima npr. nikad nije nanio zlo, a one se ne plaše čak ni kad ga vide. Ali onda se stara kokoš nedavno pojavila vani sa svojim pilićima, i iz znatiželje ih je orao napao. Dugo je razmišljao ispitujući izdaleka sitne žute piliće. Najednom je, međutim, imao jednog od pilića. Obje ptice grabljivice često poduzimaju manje ili veće ture, ulete u zračne struje iznad grada i ponekad ostaju do dva dana, ali se onda uvijek vrate natrag. Nedavno se jedan Egipatski lešinara tako zaletio na njega gotovo iznad parka Časničkog kluba i srušio ga. Svi u gradu znaju za obje ptice i ne čine im nikakvu štetu. Prije nekoliko dana je, međutim, jedan premješteni časnik u Mostar, koji nije bio upoznat s ova dva orla, kad je jednog ugledao na vrhu drveta, brzo uzeo pušku i nanišanio na »Cicu«, (to je, naime, ime ptice grabljivice), i činilo se da su ptici odbrojani dani.

Međutim, dogodilo se nešto jako smiješno. »Cico« vrlo dobro poznaje pušku i voli ju, jer ima iskustva u lovu i zna da to znači za njega ukusnu poslasticu. Kad se ovaj časnik pojavio s puškom, ovaj orao nije odlepršao, već je doletio ususret svom neprijatelju, sletio je blizu njegovih nogu i pogledao ga upitnim pogledom. Nekoliko osoba koje su prišle riješile su ovu tajnovitost i siromah »Cico« bio je spašen. Osobito je smiješno kad se u dvorištu hrane pilići pudingom od riže. Pilići dođu sa svih strana trčeći. A »Cico« iznenada skače između njih i prestraši ih, a oni se rasprše na sve strane. On zatim uzima sebi svu pileću hranu dobrog okusa. Ćelavi orao vidi ove obroke s krova ili sa drveta sjedeći tamo, pa se iz zavisti i on iznenada spušta i sad sup brzo bježi, jer poznaje ovoga protivnika i ne želi se s njim petljati. Tako ćelavi orao uzima veći dio kaše u kljun. Orao piliće potjera udarcima krila; u međuvremenu lešinara se vrati na tanjurić i dok se orao okreće protiv pilića, ptica brzo kluca hranu. Ove borbe nikad ne završavaju ozbiljnim ozljedama.”

Crtice iz staroga tiska bilježe još jednu aktivnost Josipa Streleca. Naime, uz fra Ambru Miletića, apotekara Wenzela Mikana i posjednika Stjepana Mihića, Strelec je imenovan članom ravnateljstva Prve hercegovačke vinarske zadruge u Mostaru, na osnivačkoj skupštini održanoj 11. studenog 1911. g.

Nakon 1918., Strelec je odselio u Solin, a umro je 1926. u Makarskoj. Supruga Margareta rođ. Lipter 1875. god. u Budimpešti, ostala je živjeti u Mostaru, u Hatovskoj ulici na broju 6. sve do svoje smrti 27. srpnja 1964. god.

Po § 7. pravila, svaki poslovni udjel glasi na 50 K, te članovi zadruga jamče u smislu § 5. pravila, samo do visine svoga udjela.

Ravnateljstvo se sastoji iz 4 člana i 2 zamjenika, koji potonji stupaju na mjesto onih članova ravnateljstva, koji bi umrli ili se zahvalili.

Podpisivanje firme zadruga biva u smislu § 31. pravila tako, da se ispod tiskane, pisane ili štampiljom otisnute tvrtke podpisuju dva člana ravnateljstva.

Kao članovi ravnateljstva prenavedene zadruge upisuju se Fra Ambro Miletić, Josip Strelec gradski vrtlar, Wenzel Mikan apotekar i Stjepan Mihić posjednik, svi iz Mostara.

Okružni sud.

Mostar, 11. novembra 1911.

F. 115/6 1911.

4405 1—1

5423

Današnjim danom pod gornjim brojem upisuje se u ovosudni trgovački registar za društvene tvrtke, tvrtka: »Prva hercegovačka vinarska zadruga u Mostaru (sa ograničenim jamstvom).«

Društvo ovo osnovano je na temelju pravila prihvaćenih na konstituirajućoj skupštini zadruga održanoj dne 26. augusta 1908. odobrenih uslijed odpisa c. i kr. zajedničkog ministarstva u Beču od 19. maja 1909. broj 16005/08, naredbom zemaljske vlade u Sarajevu od 28. maja 1909. br. 88622-I/ka.

Sjedište je zadruga u Mostaru.

Trajanje zadruga je ustanovljeno na 25 godina, te je predmet poduzeća, da proizvodja čista i nepatvorena vina od hercegovačkog grožđa, dobivenog od svojih članova i tako podigne istome vinu čim bolji glas, da se uzmogne postići što veći izvoz, a osim toga će zadruga proizvodjati sve one uzgredne proizvode, što su skupčani sa produkcijom vina.

Po trgovačkom zakonu propisane obznane obznanjuju se u smislu § 24. pravila, putem jednog domaćeg lista.

O Josipu Strelec - objavljeno u Sarajevskom listu, br. 272 1 od 1. 12. 1911.

Šareni život na ulicama Mostara, 1892.

U mađarskom listu Pesti Hirlap (Peštanski vjesnik) iz 1892., objavljen je članak o posjetu Mostaru, njegovoj okolini i Sarajevu, a iz kojeg donosimo dio koji se odnosi na Mostar:

U glavni grad Hercegovine, Mostar, stigli smo po vedrom vremenu. Grad ostavlja orijentalan dojam svojim elegantnim minaretima, kućama u turskom stilu i rešetkastim prozorima - znakovima jednog harema. - Naši stari poznanici u kući: gr. Okružni načelnik *Vay Ábriss* i *Dragonits* su dobrodošli. Iznajmljujemo apartman u prekrasnom i udobnom hotelu Narenta, koji je izgradila zajednička vlada. Ovdje se već može vidjeti ruka našeg ministra *Kállaya*. Na našem putovanju kroz Bosnu i Hercegovinu, svugdje možemo pronaći njegovu kreativnu ruku i blagoslovljenu operaciju. Sam Mostar leži u velikoj kotlini; oko nje se prostiru neplodne planine, neplodne još od vremena od Turaka, čiji su grebeni prekriveni utvrdama izgrađenim prema pravilima moderne borbene taktike. Sve provale iz Crne Gore tako će biti osujećene. Zdanja su stajale milijune. Najveće zgrade su vojarne. Obična je vojska ovdje u vrlo velikom broju. Šareni život odvija se na ulicama; turbani muhamedanaca, Srbi s fesovima, vitki crnokosi Crnogorci pomiješani s vojnicima svih naroda zajedničke vojske i razna europska odjeća na civilnim dužnosnicima - među kojima se također pojavljuju domaći muhamedanci i Srbi.

Stanovništvu se već počinje sviđati sadašnja vlada, doživljavajući humani tretman i napredak koji se postupno razvija već deset godina - i uviđaju nepristranu pravdu koja je prije njih bila nešto neshvatljivo, nemoguće, kao što su bili navikli pod turskom vlašću, jer je tada u pravu bio onaj koji plaća više. Sinovi nekoliko imućnijih bosanskih obitelji već pohađaju škole u bečkom *Theresianumu*. U samom Mostaru se malo toga može vidjeti. Zanimljiv je most izgrađen u rimsko doba koji u jednom luku premošćuje rijeku Narentu. Bazar je malen, ne nudi puno zanimljivosti! Na ulicama je već puno modernih trgovina i trgovačkih radnji. Nasuprot tomu, tvornica duhana vrlo je zanimljiva, velika zgrada u kojoj su zaposlene tisuće radnika.

Nažalost, muhamedanske žene ovdje ne mogu biti zaposlene zbog svoje religije koja ometa napredak. Općenito se malo može učiniti za ženske poslove, jer se ovdje veo i Kuran shvaćaju čak i strože nego u Stambulu. Muhamedanske žene ovdje čak osim feredže nose i crnu masku, tako da neki gjaurski pogled možda ne bi prodirao kroz nju. Međutim, *Kállayeve* su razborite oči i ovdje došle do izražaja. Doveo je smislenije zakone, poput elemenata domaće industrije s muslimankama, tako da se sada brojne obitelji bave korisnom proizvodnjom, a to nam je do sada bilo nepoznato.

Imali smo priliku vidjeti vinariju uzornoga vinograda u blizini Mostara, koja postoji tek nekoliko godina i već je postigla značajne rezultate među stanovništvom. Na *Kállayevu* inicijativu, *Molnár*, mađarski ministar, naložio je tajniku i vladinom povjereniku Bosne i Hercegovine, pripremu jednog polja voćnjaka i vinograda prema njegovim planovima. Direktor je također Mađar - *Vargha*, koji institut vodi profesionalno. Sljedeće godine bit će povezan sa školom za vinarstvo, koja će upisivati samo domaće Bosance. Eksperimentalna stanica uzgaja izvrsna vina. Imali smo ih

priliku kušati - pa čak i naš tako skeptičan pratilac putovanja *Imre Szalay*, inače predstavnik vinskog sektora, smatra ih besprijelekovima.

Loze su tretirane i orezane i izkošćičene, sve prema najnovijoj metodi. Tlo je izvrsno za proizvodnju vina, a zbog povoljne klime grožđe je već zrelo sredinom lipnja. Stoga je stolno grožđe važna izvozna stavka. Inspektor *Molnár* bio je u to vrijeme i tvrdi da će grožđe ove godine biti prevezeno u Beč, Pariz i London. Stanovništvo, vidjevši pravi tretman, dobiva potrebu za sadnjom grožđa i tretira ga na viđeni način, pa čak i svoje staro grožđe transformira na taj način. Ipak, ovaj je narod trom za inovacije, i ne prihvaćaju ih ukoliko nisu uvjereni u njihovu ispravnost.

Lijep izlet iz Mostara do izvora Bune i grada Stjepan. Rijeka Buna izvire u Blagaju iz jedne velike stijene i odjednom izranja poput širokog potoka - u sebi ima mnogo lijepih planinskih pastrva. Rijeka pogoni veliki mlin gdje se žito na mljevenje donosi čak i iz Dalmacije. U kamenoj šupljini gnijezde se špiljski golubovi i alpske lastavice, koje se javljaju samo ovdje. Iznad potoka stajala je turska kuća, ali razbila ju je padajuća stijena. Sad je na mjestu mala kuća s balkonom, u kojoj stranci dobivaju izvrsnu tursku kavu. Unutar kuće počiva tijelo poznatog turskog derviša. Imali smo priliku upoznati gradonačelnika Blagaja, inteligentnog muhamedanca blagoslovljenog izvanrednim prirodnim darom.

Ruševine Stjepan-grada uzdižu se na vrhu planine iznad izvora Bune. Ruševine su još uvijek u prilično dobrom stanju. Dvorac je u dalekom XIII. st. sagradio Tvrtko Stjepan, posljednji hercegovački knez. Zanimljive su bogumilske grobnice koje postoje ovdje, kao i u cijeloj Bosni i Hercegovini, ali koje su i dalje najvidljivije u Hercegovini. Tu su dijelovi sekte bogumilske religije - grčke. Sa stećcima se susrećemo prvi put u 20. stoljeću. Uništeni su vatrom i željezom, ali u XV. stoljeću još im ima traga. Turobna nadgrobna kamenja mogu se prepoznati izdaleka. Grob se sastoji od velikog kamenog križa, ispred kojeg leži golemi pravokutni kamen, a na ova tri manja kamena opet je postavljena velika kamena ploča. Obično su dvije do tri takva groba jedni pored drugih. Ova je religija zaživjela samo u Bosni i Hercegovini i nigdje drugdje.

Vrlo lijepa zmijolika cesta vodi do Mostarskog blata" vrlo velikog jezera s tisućama vodenih divljih životinja svih imena. Cestovna mreža izgrađena je u cijeloj Bosni i Hercegovini tek nakon okupacije - i održava se na najbolji mogući način. Gotovo sve glavne i sporedne rute već su izgrađene. Nažalost, ljudi i dalje hodaju kaldrmom (kamenitom cestom), a ne novom dobrom cestom. Razlog tome je taj što je stari obično kraći, iako mnogo strmiji, a stanovništvo traži samo kraću rutu posebice kada jaše konje, iako je hodaње na izbočenom kamenju mučno čak i za izdržljivog bosanskog konja.

Drukčiji dojam ostavlja cesta od Mostara do Metkovića, dalmatinskog grada. Krajolik konkurira Švicarskoj. Prekrasna je zmijolika cesta koja vodi do tvrđave Domanović, odakle se spuštate u dolinu uz rijeku Narentu. Grad Počitelj smjestio se vrlo blizu dalmatinske granice. Kao u amfiteatru pogled pada na Narentu i njene obale u ovom gradu sa svojim zanimljivim kućama tamnih boja, koji je nekada cvjetao pod turskom vlašću, ali sada propada. Dolina Narente, koja je ovdje široka, izuzetno je plodna; na obje obale rijeke još uvijek možete vidjeti ruševine starog turskog dvorca Gabela. Odavde morski brodovi već plovo Narentom. Na granici je prekrasno jezero,

okruženo planinama - njegovo ime je Hutovo Blato , gdje se nudi prekrasan lov na vodi.

(Preveo: Tibor Vrančić)

MOSTARSKÉ MEŠITY.

MOSTAROM PROTĚKÁ ŘEKA NERETVA.

MOSTAR

Typický orient marně bychom dnes hledali v mateřské zemi učení Mohamedova — Turcku. Tam Kemal pasha prováděl reformy velmi energicky. Orient nejen s okvetými dlaněmi a krámy do ulice, se spoustou kočků či psů, nýbrž i se zahalenými ženami, najdete nyní jenom v Jugoslavii.

Orientální život vidíme ovšem jenom v určitých místech buď ve starém Srbsku nebo v Bosně-Hercegovině, kde žijí ve větším množství mohamedáni, jako v Sarajevu, Trebinji a Mostaru. Proto také Čechoslováci, kteří navštěvují Jadran, vracejí se zpravidla přes Bosnu, aby si některé z uvedených míst prohlédli.

Sarajevo je přece jen velké město, než aby se tam udržely mohamedánské zvyky v původní podobě. V Sarajevě jsou sice ženy zahalené, ale jinak nežli v Mostaru. Sarajevské ženy nosí zpravidla dvě stejné průbované sukny, z nichž vrchní mají přehozenou přes hlavu, a přes obličej černý závojček. Tento závojček nosí někdy poohlášený, jindy tak průsvitný, že tahy obličej lze dobře rozeznat.

Jinak v Mostaru. Tam v nejpárnějším létě nosí ženy jakési šimlky z modré látky s tvrdým lincem, který řídí nad hlavou, otvor uzavírá hustý černý závoj. Rukávky šimlky nosí se volně, tedy nenavleknuté. Kdyby takovou ženu potkalo naše dítě, jistě by se dalo do křiku v domnění, že se mu zjevila nějaká příšera.

Jméno Mostar vzniklo patrně od římského mostu přes řeku Neretvu. Z tohoto mostu zůstaly jenom nepatrné zbytky. Na jeho místě je nyní

OVOCNÝ TRH

pro Mostar typický turecký most z doby pozdější, který má pouze jeden oblouk. Klenutý tento most pro svoje stoupání a klesání, jaké i pro svoje předmostí dá se používat pouze pěšími, t. j. lidmi, ohy a mesky.

Zatím co v Sarajevě je celá turecká čtvrť (čaršija) pohromadě a větší část města vypadá zcela evropsky, zaujímá v Mostaru orient celé město. Tento ráz potvrzuje jak spousta džamií a minaretů, tak přirozeně a neupraveně řečiště Neretvy.

U tureckého mostu nabídnou se průvodcemohamedán, který ukáže zbytky římského mostu, nabízí prohlídku hradu — ovšem konza zbeveého — a na konec je ochoten opatřit kontrakt, t. j. domů vyrobený cigaretový tabák. Přes to, že vychvaluje vůni, barvu i jakost tabáku, nezdáme se zlákat, neboť v Jugoslavii je tabákový monopol a na zakázaný prodej tabáku jsou drakonické tresty.

Zato můžeme si návštěvník Mostaru pochutnat na petrunicích, jichž v Neretvě je dostatek, a na známém víně — Zilavec, která je tu domovem. Jan Hrabáček.

JUGOSLÁVSKÁ VÁLČNÁ LOĎ (Fos Mirek.)

U tureckého mostu nabídnou se průvodcemohamedán, který ukáže zbytky římského mostu, nabízí prohlídku hradu — ovšem konza zbeveého — a na konec je ochoten opatřit kontrakt, t. j. domů vyrobený cigaretový tabák. Přes to, že vychvaluje vůni, barvu i jakost tabáku, nezdáme se zlákat, neboť v Jugoslavii je tabákový monopol a na zakázaný prodej tabáku jsou drakonické tresty.

Zato můžeme si návštěvník Mostaru pochutnat na petrunicích, jichž v Neretvě je dostatek, a na známém víně — Zilavec, která je tu domovem. Jan Hrabáček.

ČRLIKOVÝ POHLED NA MOSTAR

FOMA desky, papíry nezklamou!

Foto-reportaža o Mostaru – objaveno u českém listu Domov-a-svět, 1911. g.

Putovanje u Kraljevini Jugoslaviji, 1937.

Nizozemski novinar W. Valk, objavio je 1937. g. kraću reportažu o Mostaru pod nazivom Reizen in het koninkrijk Joegoslavië (Putovanje u Kraljevini Jugoslaviji), 1937., a dio koji opisuje Mostar donosimo ovdje:

Mostar, glavni grad Hercegovine

Mostar je okružen vinogradima i poljima duhana u maloj ravnici koja je ograda planinama Hum i Podvelež. Zbog ljetne tropske vrućine, ljeti sazrijevaju smokve i šipak, ali strancima otežava uživanje u ugodnom uličnom životu. Pjenušava Neretva (Narenta) brzinom munje vijuga gradom stvarajući pećine u stijenama. Na njenim obalama žene peru veš, djeca pokušavaju uloviti pastrmku, a muškarci unose boce čuvenog mostarskog piva u ledenu vodu.

Od četiri velika mosta koja povezuju dva dijela grada, „Rimski most” je spomenik koji svake godine u Mostar privuče stotine turista i zato se spominje u svakom vodiču s obrazloženjem da je most visine 19 m, Dug je 28 m i sastoji se od samo jednog luka i nije rimskog porijekla, nego su ga Turci sagradili uz pomoć Dalmatinca ili Talijana 1566. godine. Ova tvrdnja se obično naglašava pozivanjem na natpis koji se može pročitati na samom mostu. Međutim, trebat će puno vremena da se pronađe ovaj natpis, jer je već bio nečitljiv krajem prošlog vijeka, a ranije je postojala samo arapska poslovice, iz koje su samo poznavaoči mogli zaključiti da je napísana 1566. godina (kršćanske era). Je li ime Mostar vezano za Most stari (stari most) i da li je na tom Starom mostu postojao rimski grad *Matrix*, pitanja su na koja još uvijek treba odgovoriti. Sigurno je, međutim, da je tek u srednjem vijeku Mostar dobio nekakav značaj, a malo ili ništa iz njegove ranije istorije nam je poznato, tako da je vrlo teško pronaći pouzdane podatke o rimskom mostu.

Dvije kule, koje su nekada služile kao magacin za barut i zatvor još uvijek okružuju ovo kameno umjetničko djelo, ali je stup srama u sredini nestao. Zašto se nalazio u srednjem (ujedno i najvišem) dijelu mosta je razumljivo: ondje su kriminalci mogli vidjeti iz svakog kutka grada. Stojeći na rimskom mostu, pruža se panoramski pogled na divlju dolinu Neretve i tvrđave koje je Austrija nakon svog ulaska (1878.), izgradila na okolnim planinskim padinama, nehotice podsjećaju na borbenost stanovnika Hercegovine. Ali Mostar nije samo središte drevne Hercegovine; grad je marljivo učestvovao u mnogim ratovima između Turaka i Mlečana, a ništa manje marljivo stanovništvo je i od prijatelja i od neprijatelja uzimalo određeni dio civilizacije. To je razlog što se nakon kratke šetnje upoznaje umjetnost arhitekture koja govori o turskom, talijanskom, dalmatinskom i arapskom utjecaju. Činjenica da su i najstarije kuće kamene povezana je s nedostatkom velikih šuma na tom području i s olujnim burma, koje mogu izuzetno žestoko bjesniti. Oko kuća se izgrađeni visoki zidovi koji su, poput novožbukanih dvorišta, preuzeti od Turaka. U okrugu vila, ljudi se osjećaju kao preseljeni u Zapadnu Evropu, ali tu i tamo oko posmatrača ipak fasciniraju zgrade koje kao da su dopremljene iz Arabije. Otprilike polovina od 17.000 stanovnika su muhamedanci; ostali su rimokatolici ili pripadaju Srpskoj pravoslavnoj

crkvi. Postoji samo jedna Srpska pravoslavna crkva, osnovana uz podršku Rusije, ali ova bizantska zgrada s predivnim enterijerom zaslužuje da je također posjetite, jer pruža predivan pogled na grad i okolicu. I otud se najbolje primijeti da gradskim krajolikom dominira trideset džamija.

Karađozbegova džamija posebno zahtijeva pažnju i kada mujezin s vitke munare, tugaljivo pjevajući poziva vjernike na molitvu, čovjek se osjeća preseljen u bajkovit svijet „1001 noći.“ Osim lijepih tepiha, graciozno nacrtanih kuranskih poslovice i prozora u boji, u džamiji nema drugih ukrasa. Napokon, zabranjeno je muhamedancima izrađivati statue ili slike od zlata, srebra, drveta ili kamena, tako da se ljudi ne bi molili idolima.

Kao što je poznato, religiozne dužnosti žena i odraslih djevojaka su da pokrivaju lice od nepoznatih muškaraca. Ali moderno je vrijeme također puno promijenilo i u Mostaru i danas se ljudi sreću žene na ulici, koje se potpuno skrivaju u velikom ogrtaču, kao i dame s laganim velovima, a čak postoje djevojke za udaju, tj. djevojke od 14 godina i starije koje gradom šecu otkrivenih lica. Da biste izbliza upoznali narodni život u Mostaru, posebno trebate posjetiti Rimski most, u turskom bazarskom dijelu zvanom Čaršija. Tamo je sve na prodaju; trgovac, čiji čitav posjed ne vrijedi više od nekoliko centi, mirno sjedi pored prodavača zlatnog i srebrnog nakita. Krojač i mesar koza, kujundžija i kovač, rade svoj posao rame uz rame na ulici, izlažući svoju robu, čekajući da Allah pošalje kupca.

Kratka crtica o Mostaru objavljena u mađarskom listu Budapest 10.4.1892.

O Hayreddinovu mostu, 1954.

Tekst naziva Ko je bio Hayreddin i koja je bila njegova uloga u izgradnji Mostarskog mosta? objavljen je u njemačkom časopisu Oriens, broj 7. od 30. juna 1954. godine, autor je Robert Anhegger, a originalni naslov članka je „Die Römerbrücke von Mostar.“

Doprinos istoriji i organizaciji gradnje u Osmanskom carstvu.

Među mostovima koje Bosna i Hercegovina zahvaljuje turskoj vladavini, najimpresivniji su bez sumnje Višegradski most s jedanaest šiljastih lukova i čuveni mostarski most koji se lukom izvija preko Neretve. Iako se može sa sigurnošću potvrditi da je prvi izgrađen po nalogu državnog službenika Mehmed Paše Sokolovića, kojeg je izgradio veliki arhitekta Sinan - ili je izgrađen barem prema njegovim planovima - 979./1571., graditelj mosta iz Mostara ostao je do u najnovije vrijeme nepoznat. Mostar, koji je dobio ime po mostu sagrađenom preko Neretve (sbkr. Most = Brücke), trebao bi biti osnovan 1440. godine. Poput Sarajeva i drugih mjesta u Bosni i Hercegovini, i Mostar se razvio u grad tek u osmanskom razdoblju (1499.). Prema Mehmed Äsiku i njegovom nasljedniku Kätibu Čelebiji, prije izgradnje današnjeg mosta bio je izgrađen jedan drveni most, koji ni na koji način nije ispunjavao zahtjeve da vezuje obje obale, a kako će saznati Evlija Čelebija, bio je pričvršće teškim željeznim lancima i izgrađen u doba „Latina.“

Na zahtjev stanovništva izgrađen je kameni most koji i danas postoji, koji je - ako je istinit kronogram kod Evlije - 973. (1565./66.) vjerojatno bio u gradnji, a potpuno završen 974. (1566./67.)

S jednim lukom visine 19 metara i rasponom krila od 27, 30 metara i širinom od samo 4,5 metra, relativno je mali, ali za svoje vrijeme odvažno i impresivno dostignuće koje je oduvijek budilo divljenje svih putnika. Budući da se ime njegovog graditelja očito brzo zaboravilo, razvile su se brojne teorije. Popularno ga zovu Rimski most; prema drugima to je djelo dalmatinsko-talijanskih majstora (vidi str. 87, bilješka 3 i str. 90, napomena I). Mehmed Ašik, i njegov nasljednik Katib Čelebi podržavaju lokalni pogled, koji gradnju mosta pripisuje lokalnom majstoru. Prema Evliji, sagrađio ga je Sinan; napokon, most se u posljednje vrijeme naziva turskim djelom, ali se pretpostavlja da je njegov arhitekt nepoznat. Ovo je prikaz npr. Fehim Bajraktarović, E.I. s. v. Mostar, dok J. Keller, Arhitektura, str. 424 f. smatra da vjerojatno uporišta mosta potječu iz rimskih vremena. Putopisac iz sredine stoljeća, Johann Roskiewicz, Studija o Bosni i Hercegovini, Leipzig i Beč 1868., str. 140, povezao je dva tradicionalna predanja, opisujući most kao djelo cara Trajana, kojeg je tada obnovio sultan Sulejman.

Nijedan od tih podataka nije tačan. U stvarnosti je to djelo Hajrudina (*Hayreddina*), kao što je to u dokumentu koji je objavio Ahmed Refik jasno dokazano (vidi Izvor br. I).

Ali čak ni pogrešne atribucije nisu bez značaja, one nam daju svojevrsni presjek snaga, koje su djelovale u osmanskoj gradnji, barem u bivšoj europskoj Turskoj. U

nastavku će se ove uslove pokušati opisati samo u kratkim crtama; koja također ni u literaturi nemaju poptune potpore.

Naravno, Rimski most ne spada u ovaj kontekst, već više spada u područje kulture naroda. Uostalom, i ta je tradicija vrijedna spomena, jer - kao i na Zapadu, također i na Balkanu - postojala je tendencija povezivanja izuzetnih građevina, čiji su graditelji bili zaboravljeni, ili nepoznati, s Rimljanima, čiji su veliki uspjesi u narodnoj svijesti i dalje ostali nejasni. Na području ranijeg Otomanskog carstva njihovo mjesto su zauzimali bizantski carevi, a dalje, kao i Đenovljani (Ceneviz), i uz njih legendarne ličnosti.

S dalmatinsko-talijanskim majstorima ulazimo na istorijski klimavo tlo. Kulturni odnosi između Italije i dvora u Istanbulu, posebno pod Muradom II, Mehmedom II, Bayazidom II i kasnije u 18. stoljeću, ovdje neće biti razmatrani. Malo nam pomažu informacije evropskih putopisaca, kao što su naprimjer *Hans Dernschwamm* (1553./55.) u svom Dnevniku putovanja u Carigrad i Malu Aziju (*Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien*), (izdanje F. Babinger, München 1923, str. 14, 6 g): Bjegunci (rabog?) ili zarobljenici su njihovi građevinari ...; također Gerlach (1573.) uvjerava da Turci imaju svoje „kamene građevine“, koje su sagradili posebno kršćanski zarobljenici (vidi Felix Kanitz, *Kraljevina Srbija i srpski narod od rimskog doba do danas*, III., Leipzig 1914. , Str. 78 g), a *Salomon Schweigger* (1576/81) u svom djelu „*Ein new Reissbeschreibung aus Teutschland nach Constantinopel und Jeyusalem*“, (Jedan novi putopis iz Njemačke u Kostantinopolj i Jerusalem) (Nürnberg 1639, str. 49, 107) izvještava o Selimiya džamiji u Edirnu, Sinanovom remek-djelu: "Ali je nisi sagradili Turci / zato što oni nisu u stanju to učiniti / nego njihove zarobljene sluge / Talijani..." i na drugom mjestu: "sve su ove (tj. džamije) izgrađene od klesanog kamena/ i koje su s takvom marljivošću sastavljene zajedno / kao da su samo od jednog komada/ i tako salivene i sastavljene/ da se na njima teško može vidjeti fuga / koju su svo vrijeme / kako sam izvjestio, gradili Talijani..." Tako pristrasno, kako je to kod *Schweiggera* otvoreno rečeno, izgleda kao da je zasnovano na pričama iz najžešćih turskih neprijateljskih krugova.

H. Lewenclaw i *R. Lubenau* (1587) govore uopštenije. *Lubenau* kaže: "Velika turska gospoda trude se da izgrade sedam stvari, jer ipak sultan uzima sve nakon njihove smrti. Njihovi mesdžidi, džamije ili hramovi, imareti ili bolnice, karavansaraji, hamami, najljepše fontane, mostovi preko svih vrsta voda i popločavanje uobičajenih cesta, to je sedam uspješnih stvari kod Turaka, koje je dobro vidjeti, kao kod Holandana (Engelandta) planine, fontane, mostovi, crkve, žene, vuna "(opis Reinholdovih putovanja po Lubenauu, Königsberg -4, 1, str. 81). Vrlo slična zabilješka može se naći kod *Hansa Lewenclava*, "Nova hronika Turske nacije", "*Neuwe Chronica Tütyckischer Nation*", Frankfurt a/M 1559., str. 180, i nešto kraću bilješku u izvještaju o putovanju gospodina von *Lichtensteina*, u kojoj se spominju samo "hamami, česme, džamije, "Bäder, Brunnen, Mosskeen" i karavan saraji, "Carauasarie" (*Reissebericht des Herrn von Lichtenstein* (1584), *ibid.*, str. 524.) Ono što ostaje nakon nužnih smanjenja, u početku je samo korištenje kršćanskih zarobljenika i stranaca, zajedno s mještanima, za građevinske radove, zavisno od njihove vještine kao običnih radnika ili kao kvalifikovanih za posao. U svemu ovome vidim samo kao slučajnost spominjanje Talijana među tim putnicima, a još manje u upornim narodnim predanjima, koja traju

i do danas, o djelovanju dalmatinsko-talijanskih majstora. Drugim riječima, mislim da je moguće, da su talijanski stručnjaci, posebno iz Raguze (Dubrovnika), ali i iz drugih dalmatinskih gradova, imali određenu ulogu u gradnji.

Značaj lokalnih majstora bilo je sasvim drugačiji. Za razliku od profesionalno jasno definisanih cehovskih majstora, mnogi od njih su vrlo često radili kao zidari ili stolari, a zatim opet kao građevinari. U nekim se područjima određena sela i grupe stanovništva bavili gotovo isključivo građevinskim poslovima i često su svoj posao obavljali kao majstori u pokretu, i radnici u bliskom i daljem okruženju, zbog čega su u važnijim gradovima - barem u Istanbulu - sa lokalnim korporacijama i građevinskim vlastima dolazili u sukob.

Jednim takvim slučajem se bavi potvrda od 17. Sefera 980. godine (29. jula 1572.). U njoj se prigovara zbog činjenice da se ljudi iz Rumelije, i drugih mjesta, useljavaju u glavni grad, a koji nisu ni stolari, ni obučeni građevinski radnici i koji ipak preuzimaju ulogu glavnog graditelja i obavljaju građevinske poslove (Ahmed Refik, *Türk mimarlari*, Istanbul 1937, str. 84, br. 17).

Odakle dolaze ovi graditelji? Uglavnom s područja čiji je središnji dio predstavljao sjevernu Makedoniju, i zapadno, do srednje Albanije, a na istok do planinskih predjela Bugarske. Tako su iskusni majstori dolazili s područja oko Kolonije (mjesto Colonia, Bugarska), Dibre, Kastorije itd. u središnjoj Albaniji i zapadnoj Makedoniji, iz planinskih predjela između gornje Strume i Morave, pojedinih sela sjeverno od Kjustendila, i zapadnih sela iz kotline Zlatina u Bugarskoj.

U Rodopima i obližnjoj okolini građevinski poslovi su bili je u rukama majstora, "Maystora", iz mjesta Široka Leka i Bracigovo; Međutim, kažu, da su se ovi posljednji doselili iz Kastorije u Grčkoj, tek u 18. stoljeću. Njihova etnička pripadnost odražavala je šareni sastav stanovništva ovih područja: slavenskog, grčkog, makedonskog, albanskog porijekla, čiji je jezik davao osnovu za svojevrsni tajni idiom: **zidar**, posebno za Armanje (Cincare), ili balkanske Rumune, koji su bili graditelji kuća i mostova, a radili su i kao zidari i radnici na popločavanju puteva. Obični majstori gradili su uobičajene kuće od blata i kamena, a iskusniji veće zgrade poput crkava i mostova. Manastir Rila svetog Ivana, kada je izgorio 1833. godine, obnovili su Bugari i Armanji, često makedonskog porijekla, od 1833. – 47. (Jireček, Bugarska, str. 497); kameni most s dvanaest lukova preko rijeke Jantre kod Bjale, u Bugarskoj, izgradio je pod Midhat Pašom 1867.-70. jedan Bugarin, od koga potiče i bivša zgrada vlade u Trnovu, Bugarska, dok su crkvu sa pet kupola u Semendriji izgradili Armanji (3). Međutim, ti podaci uglavnom potječu iz 19. stoljeća, ali nema razloga da se ne pretpostavi da je u prošlosti trebalo biti drugačije.

Građevinarstvo, barem u glavnom gradu Istanbulu, bilo je podvrgnuto strogoj kontroli, o čemu nam informacije pružaju brojni dokumenti, a građevinari su bili okupljeni u cehu. Ali obuka prosječnog majstora, koji je svoje znanje stjecao na gradilištu, ne bi se trebala značajno razlikovati od onog svojih kolega na Balkanu, ili kako i danas u Istanbulu jedan dio nove gradnje grade "kalfe", učenici, nasljednici ovih majstora. Samostalna djelatnost ovih graditelja bila je općenito ograničena na privatnu gradnju, dok su, barem u 16. i 17. stoljeću, za državne potrebe bili zapošljavani samo obučeni zidari, stolari i slična zanimanja.

U kojoj su mjeri **Mimari** (arhitekti), koji se spominju u državnim dokumentima bez daljnje karakterizacije, također bili samostalni graditelji (poput majstora spomenutog u dokumentu suda u Manisi iz 985. (1577.), vidi M. Cagatay Ulucay, *Saruhanogulları ve eseyleyine dair vesikalar*, Istanbul 1940, str. 50), može se samo pretpostavljati. Uopšte, možemo pretpostaviti da su to bili građevinski majstori, koje je država zapošljavala za određenu plaću na temelju **Berata** (potvrde o namještenju), a da pri tome nije dolazilo do doživotnog namještenja u državnoj službi. Takav slučaj spominje se u dokumentu iz 952./1545. (Objavljenom u *Nilüferu*, br. 17, 1946.). Kako se ti državni građevinari (**miri**) odnose prema **Mimar agasi** (također **Mimarbaşı** ili jednostavno **Mimaru**), Evliya Čelebija je često nabrajao, a to se mora preciznije pojasniti. Njihove zadatke Evliya opisuje kod popisa službenika Üsküba (Skoplje) na sljedeći način: "Jedan službenik (**Häkım**) je glavni graditelj (**Mimaraga**), koji je odgovoran za popravak i obnovu tvrđava i džamija, kuća za molitvu i karavansaraja (Hanova), hamama i narodnih kuhinja (imareta) (5). Drugim riječima, možemo ga nazvati tadašnjim gradskim arhitektom.

U stvari, nailazimo na arhitekta, koji su nazivani po gradu u kojem su radili, npr. Samakov **Mimari** Ahmed, tj. Ahmed, majstor graditelj Samakova, ili odgovarajući kod tvrđava: **Kal'e mimari**, ili arhitekti tvrđave, poput **Kal'e mimari** (arhitekt tvrđave) Yakub aga, tvrđave Sogucuk (na kavkaskoj obali, na Crnom moru).

Jezgru državnog građevinarstva obilježavao je **Hassa mimarlari** ili dvorski graditelj. Njihov broj je bio 18, za razdoblje oko 932. (1525.) (M. Zarif Orgun, *Hassa mimarlari*, *Arkitekt*, VIII, Istanbul Ig28, str. 336 ff.), A zatim se u 16. stoljeću povećava na 40, kao što to bio je slučaj i sedamdesetih godina 17. stoljeća. (Hüseyn Hezärfenn, *Telhis ül-beyän fi kavänin äl-i 'Osmän*, Hs. Venecija, San Marco, br. 91, str. 4Ia).

Iz dosad objavljenih dokumenata zasad se pojavljuje sljedeća struktura: **Hassa mimar kalfalari** (npr. majstor-učitelj), **Hassamimari** (dvorski majstor), koji se ponekad nazivaju samo Ustad (majstor) (vidi A. Refik, *Onuncu asr-i hicride Istanbul hayati* (961-1000), Istanbul 1333, str. 32 ff., Br. 14 od 980/1573. i M. Erdogan, *ibid.*, Str. 115 v. 1140 (započeo 19. 8. 1727.) i strana 105. od 1177. (početo 12. 7. 1763.), **Hassa ayak mimari** (graditelj pješak; vjerojatno građevina bez fiksnog kruga djelovanja, koji se koristi od slučaja do slučaja), **Hassa bašmimari** (dvorski majstor graditelj), **Hassa mimar başı** ili **Sermimar** (glavni carski majstor graditelj), koga također nazivaju **Mimaraga**. Spominje se također i **Hassamimakethüdasi**, voditelj poslova ovih dvorskih arhitekata (Ahmed Refik, *Hicyi XI. Asayda Istanbul hayatı* (1000-1100), Istanbul 1931, str. 21, br. 43 od 1596), dok je **Mimar kätibi**, koji se pojavljuje u dokumentu iz 985. (1577.) (Ahmed Refik, *Türk mimarlarx*, str. 102 f., br. 33), vjerovatno bio pisar, ili sekretar **Mimarbasija**. Da li će se **Mimarseyhi**, o čijem postojanju čitamo u *Hadakat ül-cevâmi* (I, str. 222, br. 11), pripisati građevinskom cehu, ili će se pak dopisati dvorskim arhitektima, ostaje otvoreno.

Ured vrhovnog ili carskog glavnog graditelja bio je od najvećeg značaja i moći. On nije bio samo podređen izgradnji glavnog grada, već je nadgledao i izgradnju i popravak javnih zgrada u zemlji. Izvještaji stručnjaka i procjene troškova izrađivali su na licu mjesta lokalni vještaci, stručnjaci, obično pod nadzorom odgovornog Kadije, a završeni izvještaji su prosljeđivani Vrhovnoj građevinskoj službi na odluku, koja je nadalje bila odgovorna za razradu ili ocjenu spomenutih planova, zvanih **Karname**.

(Neke informacije o tome mogu se naći kod Kemal Altana, Mimar eseyleyimiz ve mimarlaremzz, Arkitekt, VI, Istanbul 1936., S. igg i M. Zarif Orgun, Hassa mimaylarz, str. 336, nadalje u Kâmil Su, Muradiye Camil, Istanbul 1940., str. 26, br. 49 od ggi (1583.), prema kojem je Hassamimari Mahmud, dobio zadatak da sagradi Muradiyu prema Sinanovoj karnami).

Iz ovoga što je rečeno automatski se vidi koja je bila uloga ove građevinske službe, na čelu sa glavnim graditeljem, u stvaranju jedinstvene osmanske carske arhitekture. Ova organizacija, koja je imala centralizovanu strukturu i obuhvaćala čitavo carstvo, vjerovatno se razvila na prelazu 15. stoljeća i postigla potpun razvoj pod Sinanom, koji je nekoliko desetljeća bio na mjestu glavnog arhitekta. Sinanova moćna ličnost i važnost njegovih postignuća imali su toliko nadmoćan učinak da su dijelovi i imena arhitekata njegova vremena bila, da tako kažem, izbrisana, pa čak mu se pripisuju i građevine, koje se ne pojavljuju u već prenatrpanim popisima njegovih djela. Stoga nije ni čudo što, ne samo Evliya koji je živio u 17. stoljeću, već je i Orhan Bozkurt, iako on poznaje dokumente pod Hayreddinovima imenom, u Mostarskom mostu vidi tragove Sinanovog rada (Orhan Bozkurt, Koca Sinan 'a köprüleri, Istanbul 1952, koju je objavila Tehnička visoka škola u Istanbulu, str. 51, 83).

Ko je bio Hayreddin i koja je bila njegova uloga u izgradnji Mostarskog mosta?

Najbolje započinjemo sa predstavljanjem Mehmeda Āšika (Qu. Br. 2), koje je on preuzeo usmeno od Mevlāna Derviš Hüsām Mostarija. Kao što se vidi iz imena i titule, ovaj kadija je bio iz Mostara. Kako je Menāzir ūl-`evālim završio 1598. godine, između izgradnje mosta i objavlivanja izvještaja prošlo je najviše 32, a vjerovatno i manje godina. Hüsām je garant, ako ne i očevidac, i mora se smatrati pouzdanim izvještačem. Stoga se i u Sinanovoj priči možda krije pravo jezgro, ali teško da je Sinan mogao biti taj, koji je gradnju kamenog mosta proglasio nemogućom, već je to bio neki drugi dvorski arhitekt, koji je tamo poslan na zahtjev stanovništva, da na licu mjesta ispita situaciju.

Međutim, nema razloga za sumnju, za tvrdnju da je arhitekt mosta bio lokalni stanovnik. Nećemo ga, naravno, tražiti među samostalnim graditeljima, već je on mogao biti arhitekt iz Hercegovine, porijeklom iz Mostara, koji se već nalazio u državnim službama, upravo **Hayreddin** iz našeg dokumenta (vidi Q. No. I). Jedan mimar Hayreddin spominje se u jednom nedatiranom dokumentu, a prema rukopisu i papiru na obračunu za popravak kupališta (hamama) iz 16. vijeka u Yeregümüü, današnjoj Kasabi kod Ajasa, na području Ankare. Još jedan dokument je datiran, predračun troškova za obnovu zida u Sulu Monastiru kod Stambula, koji su zajednički sastavili Sinan i **Hassa Basmimari Hayreddin** 971. godine (početak 21. avgusta 1563., usp. Zarif Orgun, Hassa mimarlari, str. 336 ff.). U jednom fermanu, izdatom godinu dana kasnije, od istanbulskog kadije i glavnog graditelja, saznajemo za jednog iskusnog (pir) stručnjaka po imenu Hayreddin, kao državnog (miri) graditelja. Ovaj je bio uključen u razjašnjenje jednog problematičnog slučaja, da li je u pitanju jedna

crkva, stara ili nova, samim tim bila nedopuštena gradnja (Ahmed Refik, Istanbul hayat1- (961-1000), str. 64 ff., Br. 4 972/1564). Jesu li lokalni majstor i razni Hayreddini, jedan te isti majstor graditelj? To se, naravno, ne može dokazati, ali informacije i podaci toliko se podudaraju da je pretpostavka sama po sebi jasna, da se radi o istmg Hayreddinu.

Tako dolazimo do sljedećeg preliminarnog rezultata: Rođeni Hercegovac dolazi - vjerojatno putem sakupljanja i odvođenja dječaka (Devsirme) - u državnu službu, obučava se kao građevinar, izvodi restauracijske radove na kupalištu u Yeregümü-u u nepoznato vrijeme, ponovo se pojavljuje u kontekstu s popravkom u Istanbulu 1563. godine kao glavni majstor graditelj, pojavljuje se godinu kasnije kao stručnjak u sporu oko novoizgrađene crkve, 1566. gradi most u Mostaru i dobija naredbu da godinu dana kasnije izgradi makarsku tvrđavu. Kao što to pokazuje ferman, ne na osnovu plana koji je sačinila Dvorska građevinska služba, već nezavisno, vezan samo za upute Husrev Paše kao vojnog stručnjaka. (Nisam saznao što se dogodilo sa tim građevinskim projektom. U Vodiču kroz Jugoslaviju, str. 299, u opisu Makarske, nije spomenuta nijedna tvrđava).

Mostarski most još nije ispitan kao građevina. Ipak, prema prikazu Orhana Bozkurta 3, može se reći da je zidanje luka činjeno odvojeno jednim prelazom od gornjeg dijela, što je građevinska osobina koja se ne može dokazati na Sinanovim mostovima. Ovo bi bio nagovještaj više za Hayreddina kao arhitekta mosta. Tako dolazimo do zaključka da se sve pohvale, koje su do sada davane navodnim graditeljima mostarskog mosta, moraju staviti na račun Hayreddina, s kojim još jedan arhitekt iz istorije Osmanske gradnje izlazi iz anonimnosti.

(Preveo: Smail Špago)

Grafika Starog mosta objavljena u listu Český svět, 1916.

Dobrotvorna svečanost u Mostaru 1916.

U austrijskom časopisu „Das interesaante Blat“, (Zanimljivi list), od 9. novembra 1916. godine, objavljen je tekst pod naslovom „Das »Hilali Ahmer« svečanost u Mostaru.“

Svečanost „Hilali Ahmer“ u Mostaru

U Mostaru je 4. oktobra, u povodu imendana našeg cara, održana dobrotvorna svečanost „Hilali Ahmer“, čija je čista dobit upućena za potrebe „Crvenog polumjeseca. Svečanost je protekla vrlo dobro, a na njoj su učestvovali prvi društveni krugovi iz grada. Uspjeh manifestacije bio je iznenađujuće velik, a iznos doniran za potrebe Crvenog polumjeseca je bio 25.000 kruna. Aktivni odbor na čelu s gradonačelnikom Mujagom Komadinom bio je u potpunosti zadovoljan rezultatima njihovog rada.

(Preveo: Smail Špago)

Hilal Ahmar, turski Hilal-i Ahmer, u prevodu Crveni polumjesec, dobrotvorna organizacija, ekvivalent Međunarodnom Crvenom krstu, je neprofitna organizacija koja pruža hitnu pomoć, pomoć u katastrofama.

Crveni polumjesec je simbol koji u većini muslimanskih zemalja zamjenjuje simbol crvenog križa i predstavlja Međunarodnu organizaciju Crvenog križa i Crvenog polumjeseca.

Crveni polumjesec na bijeloj pozadini se prvi put počeo koristiti u Osmanskom carstvu za vrijeme rusko-turskog rata između 1876. i 1878. godine. Prema legendi, to je učinjeno jer je znak crvenog križa umanjivao moral turskih boraca u borbi protiv kršćanskih Rusa.

Međunarodna organizacija Crvenog križa je 1878. godine prihvatila korištenje drugih simbola u nekršćanskim zemljama, a simbol crvenog polumjeseca je službeno priznat 1929. godine kada je uvršten u član 19. Ženevske konvencije.

Na samom početku primjene novih odredbi, simbol crvenog polumjeseca su koristile samo Turska i Egipat, dok ga danas koriste skoro sve zemlje s muslimanskom većinom, kao i Palestina.

Pospana vruća nedjelja u Mostaru, 1964.

Reportaža Pétera Ruffyja i Jánosa Reismanna o Mostaru i Starom mostu objavljena je u mađarskim novinama Tukor iz 1964.

„Nakon znojne ljetne šetnje Mostarom u Hercegovini, biser je izronio iz krajolika - Stari most. Grad je okružen ćelavim planinama bez šume, svjetlost bacala odsjaj iz rijeke na otvoreno nebo, vatreni zrak isparavao, nas dvoje luralica smo iscijeđeni. Lutali smo besciljno, nastojeći pronaći duh mjesta u staroj četvrti, istražujući upravo taj genijalni lokalitet. Zaustavljali smo se u starim baštama tamo gdje su možda nekada koračali jantarom obojeni Turci. Pogledavali smo ispod lukova i malenih kapija, zidove, s kojih je, možda prije stotinjak godina, neki janjičar opsjedao mađarski dvorac. Trčali smo u džamijske vrtove, gdje su bile turske grobnice nagnute između bokora zumbula, s turbanom isklesanim od bijelog vapnenca. U dvorištu hrama voda iz šadrvana kapa polako i zauvijek, vjernici umivaju s nježnim pijetatom uši, nos, stopala i oči prije ulaska u svetište džamije.

Razgledavali smo smokvike vrelih boja, prigušene rešetkaste prozore starih harema, upijali mirise čempresa i smokava. Mediteranski jug s sprženim cvjetnim mirisima. Na vrućem suncu šipak se umorno odmarao, a nježni plameni cvjetovi sa svojim jastučićima umorno su se savijali po vrućem vremenu. Ponegdje su krajolik razdvajali minareti, a između njihovih vitkih, bijelih tijela i travnatih kula, probijao se blok novih visokih zgrada. Bila je to pospana, vruća nedjelja, sa zapanjujućom tišinom i osebujnim mirisom cvijeća. Putnik, koji je došao iz zemlje često srušenih mostova, stajao je pred četiristogodišnjim veličanstvom Starim mostom. Još ga je Sulejman II. sagradio, „vampir koji siše, svjetski lopov“, kako ga je Zrinjski nazvao. A on je pobijedio u Mohaču, zauzeo je Budim trikom. Umro je tijekom opsade Szigetvára, u sedamdesetoj godini života, podno njegovih zidina.

S pijetatom smo kročili na most, čije su prečke nekada građene od kamena krečnjaka kako bi se konji, mazge i magarci lakše kretali. Isprva se činilo kao da prolazimo stranicama jednog od *Jókaijevih* turskih romana, pomislio sam da se približava zastrta Timea, okrećući mu pokriveni obraz, nestajući brzo u šuštavim svilama. Ili se muftija Mostara približava u svom kaftanu, pažljivo koračajući između kamenih prečki mosta. Na mostu nas je, međutim, dočeko glasan, sladak i veseo svijet. Mostarski Stari most sada je poprište nedjeljne jutarnje šetnje nad plavom Neretvom; mladi radosno galame, ljube se i blistaju. Ne zanemarujući ništa o povijesti, uživajući u glasnoj životnoj radosti, Stari je most odzvanjao, gotovo pjevajući. Vojnici se kikoću tamnopusim djevojčicama, dječaci bez majice bacaju se s ograde u dubinu od devetnaest metara u Neretvu, djevojke su ležale na stijenama obale rijeke pod jarkim suncem, a voda ispod nas je bistra i plava kao na moru na jugu. Nedjeljna slika u svojoj punini, slatko pulsiranje.

I neočekivano, poput napada janjičara, iznenada blijedožuta oluja izbila je nad grad s golih planina. Slika je bila sumorna gušeći ovo remek-djelo. Oluja je pokolebala cvjetove nara, plave vode Neretve počele su tamniti, djevojke su bježale vrišteći, ulice

su se praznile, stjenovite obale ukrašene lijepim ženama utihnule, sprženo cvijeće savilo se od divljeg vjetra, grmilo je u vrtovima, oluja se razmahala. Nismo se mogli riješiti veličine trenutka. Nismo se micali, šutke smo stajali u oluji, naslonjeni na ogradu na pobjedonosnom Starom mostu u Mostaru, dvojica vanvremenskih Mađara.”

(Preveo: Tibor Vrančić)

Iz Mostara nam brzojavljaju od 19. o. m. da je Nj. Preuzvišenost građanski doglavnik baron Nikolić 17. o. m. u podne u Mostar stigao te od oblasti i naroda svečanim načinom dočekan. Isto veče u oči Previšnjeg rođendana Njeg. Veličanstva bješe grad lijepo osvijetljen a po gradskim ulicama svirala je glazba uz prisustvo mnoštva građana. Pred stanom Njeg. Preuzvišenosti priregjen je divan vatromet a vojnička glazba odsvirala je carevku. U jutro na dan Previšnjeg rođendana bješe uz prisutnost vojničkih i građanskih oblasti i naroda svečano bogoslužjenje i blagodarjenje u crkvama kao i molitva za Njeg. Veličanstvo u glavnoj džamiji. Poslije bogoslužjenja primila je Njeg. Preuzvišenost u konaku srdačne čestitke prilikom Previšnjeg rođendana Njeg. Veličanstva Cesara od strane cjelokupnog oficirskog kora, kojem je na čelu bio general Cveić zastupnik divizionara, od činovništva, svećenstva, gradskog vijeća, uglednih građana i austro-ugarske kolonije u Mostaru. Poslije podne priredio je Preuzv. gosp. građanski doglavnik u prostorijama voj. kasine svečan objed ka kojem je pozvao 86 osoba među istima glave oblasti, općinsko vijeće, mnoge ugledne građane raznih vjeroispovjesti. Pod prijatnim zvucima carevke i grmljavom topova, pri ushićenom klicanju sakupljenih kao i naroda napije Njeg. Preuzvišenost zdravicu u zdravlje Njeg. Veličanstva Cesara i kralja. U večer je priredilo činovništvo u vrtu kasine prijatnu diletantsku predstavu i vjenčić. S jutra otputovala je Njeg. Preuzvišenost u Ljubuški.

*Baron Nikolić u Mostaru – objavljeno u
Sarajevskom listu 8.8.1883.*

Sto milijuna cvjetova, 1968.

Reportaža i fotografije Bore Vojnovića o mostarskom HEPOK-u objavljena je u novosadskim novinama na mađarskom jeziku Magyar Szó (Mađarska riječ) iz 1968.

„Pokraj Mostara smješten je ogromni Hercegovački Poljoprivredni Kombinat. Jedna od važnijih njegovih djelatnosti je hortikultura. Ovdje je pod staklom deset hektara zemlje gdje se uzgaja prekrasno cvijeće. Zimi ovdje obavljaju najveći dio poslova. Kad hladnoća škripi negdje drugdje, a snježni pokrivač je udaljen nekoliko kilometara, u tim ogromnim staklenicima, od kojih najveći obuhvaća dva hektara, vlada pravo proljeće. Automatske peći na ulje održavaju temperaturu konstantnom, automatski uređaji obogaćuju zrak staklenika parom. U ove staklenike možete ući samo dezinficirajući ruke i cipele na vratima kako biste spriječili širenje bilo kojih patogenih bolesti. Ovdje će se dogodine uzgajati kupus i salata, kaže ravnatelj Slobodan Ružić, tako da ispod staklenih krovova neće mirisati samo cvijeće: karanfili, ruže, tulipani, narcisi, gladiole. Cvijeća će biti napretek, toliko da će ga dobiti svaki Jugoslaven.

Cvijetno more vlada u stakleniku. Svaki sat u danu treba nešto učiniti: negdje zalijevati, negdje plijeviti. Ali posao se ne prekida – bunska hortikultura ima milijarde prihoda godišnje.

Novosađani su u prosincu i siječnju, čak i tijekom najtežih zima, mogli kupiti svježe karanfile. Prekrasno svježe cvijeće spakirano je ovdje u skladištu bunskog rasadnika.

Navodnjavanje se, naravno, ne vrši ručno. Tome služi njihova motorna pumpa. U tlu nasada posebni instrumenti označavaju odgovarajući sadržaj vlage, a stroj se može zaustaviti pritiskom na gumb.

Beskonačni redovi salate puterice postaju zeleni. Lijepe, tvrde glave, ne mora ih

se ni prati, toliko su čiste u stakleniku.

Sljedeće zime ovdje će se saditi cvijeće.

(Preveo:
Tibor Vrančić)

Buna – HEPOK-ovi staklenici – objavljeno u listu Magyar Szó, 1968.

Studijsko putovanje Više komercijalne škole u Somboru, 1902.

Godine 1902. obavljeno je studijsko putovanje Više komercijalne škole u Somboru, a koje je objavljeno u mađarskom listu Orszag-Vilag (Država-svijet). Detaljno je opisan Mostar kao i posjet ove studijske grupe našoj Višoj djevojačkoj školi, a o svemu je izvijestio Vértesi Karóly:

„U Mostaru su našu grupu, koju su predstavljali predstavnik Mađarskog komercijalnog muzeja u osobi Jánosa Nasztitsa i Dezsőa Bosznaya, kao i Emil Woska, ravnatelj industrijske škole i Franz Emil, ravnatelj gornje komercijalne škole i cjelokupno nastavno osoblje obje škole, primili srdačno. Smjestivši se, naša se mladost postrojila vojnom brzinom i bila spremna razgledati gradske znamenitosti. Bila je to divna prilika omladini i njihovim kolegama učiteljima. Prvo smo posjetili dugu glavnu cestu i dobro smo je pregledali. Prekinuli smo tišinu ulice. U daljini se čula buka kaskada vode. Proučavali smo običan život kod prolaznika. Njegov živahni razgovor možete čuti iz trgovine s namirnicama i brijačnice. Turkinje koje prolaze pored nas, su mirne i tihe, zastrte u najstrožem smislu te riječi. To je dio Istoka, gurnut na granice zapadnih zemalja. Ova je sudbina velika žalost za čovječanstvo.

Mostar, koji se nalazi u kotlini, izuzetno je bogat vodom. Voda ne samo što kaplje, već juri naprijed sa svih strana, pokrećući mlinove i druge kotače, a zatim se ulijeva u Narentu, koja dijeli grad poput zelene vrpce sa zelenom caklinom. Preko rijeke su izgrađeni lijepi mostovi. Ovdje, kao i u cijeloj zemlji, posebno u gradu Konjicu i u Bosni, nesposobni i lakovjerni ljudi vole smjestiti porijeklo kamenih mostova u vrijeme Rima koji je dominirao svijetom, ali teško je povjerovati da je prošlo toliko mnogo vremena, a bilo je i puno razaranja i ništa ne može trajati vječno. Ovo neznanje uzrokovano je činjenicom da je u ovim zemljama bilo malo pisane povijesti, a ono što su imali uništeno je tijekom turske vladavine. Znanost čuva prošlost. Ne znamo čak ni jesu li živjeli, jesu li pisali? Otišli smo pogledati najveću znamenitost grada koji smo već poznavali po kapijama kula sa slika. Na razglednicama ga zovu Rimski most. Neka im bude! Ono što je sigurno je da je grad ime dobio po mostu, Mostar, što znači grad s mostom. Voda Narente juri šumeći između stijena koje su sjajno isprale i duboko isklesale njene obale, a njezina pjena blista, praveći srebrne krijeste. Kaže se da je i gornji Nil ovako udubio kameno korito. Vidim kako jedan pobožan muhamedanac korača ispred nas. Javaš, javaš (polako), ovo je još uvijek moto preostalog turskog naroda kad svi idu naprijed. »Zašto žuriti, smrt će nas ionako sustići«, kažu. Prioritet nije uvijek slava.

Uistinu prelijepi most sastoji se od jednog luka, visokog 19 metara iznad vode. Je li Sulejman II. podigao ovaj kameni most preko Narente, tko je donio kamenje koje se skladno stapa s gradom i ne može se zaboraviti? Na njemu nema zamjerke, sva jednostavnost cijelog mosta, u sredini je prelomljen i s dvije noge počiva na živoj stijeni, ali je vrlo lijep. Gledamo ispod luka mosta, munara džamije može se vidjeti gotovo cijela na maloj udaljenosti. Tamne kule tamnice s obje strane mosta, neožbukane, pocrnjele, visoki kameni zidovi. U mračnim stoljećima, koliko li je glava bačeno s tih kupola u brzu Narentu? Oni koji znaju narodnu tradiciju, još uvijek pričaju

horor priču koja, kad se čuje, zamuti mozak. Mostar je bio snažna pozicija Turaka dok su vladali svijetom.

Sunce je zasjalo s neba punim sjajem. Po oštrom šljunku ceste popeli smo se znojni iz podnožja da bismo obišli visoko izgrađenu grčku orijentalnu katedralu. Sluga u hramu u drvenim nanulama dočeka nas je. Položaj crkve je ljepši od samog zdanja, i s platoa ispred crkve pruža se najljepši pogled na Mostar. Tko se želi istinski moliti, neka izađe iz hrama, i ovdje, gdje se na nas spušta mirno nebo, odat će veće poštovanje. S balkona obližnje munare mujezin poziva na molitvu sjetnim, bolnim glasom. Muhamedanac širom svijeta svoju vjeru ispovijeda svugdje pa i na otvorenom. Mnogi se pridružuju molitvi, jer polovica stanovnika grada sa 17000 stanovnika obožava Allaha u oko 30 džamija. U dvorištu jedne od takvih, Karađozbegovoj, vraćajući se nekoliko puta, dobro sam pogledao 350 godina star čempres debelog debla. Govori se da je posađen kad je džamija građena. Muhamedancu koji nam to pripovijeda treba vjerovati. Oni jako vole čempres i sade ga pored grobova. Svaka iglica čempresa koja stoji prema nebu, podsjeća ih na nebeske užitke iznad zemlje, na muhamedanski raj stvoren snagom mašte.¹ Vole imati svoje mrtve u svojoj blizini, češće posjećuju njihove grobove i razgovaraju s umrlima. Misle da duša neće otići iz mrtvih dok god ih se oni sjećaju. Sve to čini smrt.

Ovdje su kuće domaćeg stanovništva nabijene, dvorišta pritisnuta jedno uz drugo, kako teren zahtijeva. Oni koji žive u bijednim nastambama brinu se o sutrašnjici. Na maloj udaljenosti, na visini, čak ni toliko daleko, među strmim stijenama, nalaze se gnijezda orlova koji se uspinju u visine. I sad je vidljiva silueta velike leteće ptice.

Rasporedili smo se. Neko je posjetio tvornicu duhana, drugi škole, samostan ili čaršiju, što je uvijek i svugdje zanimljivo. Artefakti s Istoka uvijek su nam zanimljivi, jer su posebni, kao neko maleno remek-djelo primijenjene umjetnosti. Tako i tu, pred našim očima, vidimo njihovu izradu. Ali pored njihovih zlatnih dragulja, mesarski proizvodi vise i crne od vrućine.

Međutim, žensko lice ne vidi nitko drugi osim muža, ali zato turske žene neprestano uza se nose riječi iz Kur'ana. Iznad vrha glave, s ovratnika svojih tamnih visećih ogrtača, navlače šiljastu kapuljaču sličnu niskim šatorima, koja skriva njihova lica. No, to nije sve. Pokrivaju cijelo lice cvjetnim šarenim velom, ostavljajući samo mali otvor za dva oka kako bi vidjele kamo hodati.

Zamislite sad mostarsku vrućinu² kad i cvijet uvene na stabljici, onda možemo zamisliti kako se ljeti ove žene tako jako zagrijavaju. Poznata je istina da Turkinja, sve da je htjela, nije mogla detaljno predstaviti šarm svoje duše među muškarcima. Potpuno je izolirana. Nova državna srednja škola, izgrađena u prekrasnom orijentalnom stilu, izgledom je pomalo slična gradskoj vijećnici u Sarajevu. Malo nas je. Dekor je vrlo lijep, samo je hodnik pomalo tijesan. Kažu da je to zahtijevao istočni

¹ Za detaljniji opis Muhamedovog raja, vidi stranicu 43 moje knjige, Carigrad, Budimpešta, Athena. 1902.

² U Mostaru je temperatura u 24 sata, jednako visoka, ponekad viša nego u Sahari, jer ovdje vrućina uvelike zrači i noću u kotlu vapnenačkih planina koje okružuju grad, dok u velikoj pješčanoj pustinji Afrike temperature noću padaju. Mi iz Velike ravnice, jedva smo izdržali ovu čudovišnu vrućinu.

način gradnje. Ne dajem za pravo učitelju koji ovo objašnjava, jer sam vidio orijentalni stil s ugodnim sobama lijepo riješenim u zgradi gradske vijećnice koju sam opet spomenuo. Zatim smo pogledali visokoškolsku ustanovu za djevojčice. Višekatna kutna zgrada. S jednog od njegovih prozora, dvije djevojačke glave vire u nas sa znatiželjom. Kad netko od nas pogleda gore, povuku se s prozora, ali vraćaju se uskoro, i opet gledaju. Ali kad su vidjele da je dio naše grupe već bio na kapiji i krenuo prema unutra, naivne duše povukle su se s prozora.

Voditeljica instituta je atraktivna mlada dama. Nakon što su učitelji predstavili našu grupu za studijsko putovanje, ona na kurtoazan način pokazuje cijeli internat od glave do pete. Sjajne učionice, u svakoj portret Njegovog Veličanstva. Klupe oslonjene na savijene željezne noge, kojima prethodi stol za pisanje. U velikoj spavaonici svaki je krevet prekriven snježnobijelim plahtama. Zasebna kabina za pranje svake djevojke. Stropovi spavaonice, blagovaonice i plesne dvorane zapanjujuće su lijepi. U kuhinji svakih šest djevojaka ima odvojeni štednjak, dim odlazi pod zemlju. Ističu se u kuhanju jer sami jedu svoju hranu, pa čak i kritiziraju jedni druge. Otišli smo s dojmom da je oprema obrazovne ustanove tako raskošna, i da se, uostalom, djevojke Mostara i Hercegovine, čak iako ovdje dođu djeca bogatijih roditelja, naviknu na civiliziraniji put izvan svojih skrupula i onda ozbiljnije shvate život.

Kad smo krenuli, dvije djevojke su stigle do vrata vraćajući se iz šetnje. Iznenadenje je obostrano. Mi odlazimo, ali oni ne idu gore. Zatim hodaju ispred kuće, a zatim nestaju ispod svoda kapije, ali se ponovno pojavljuju. Jedna bi otišla, druga ostala, neodlučnost može biti velika u njihovim malim srcima. Sljedećeg jutra naša je grupa odvedena do turske škole. Sastojala se od pet razreda. Zanimljiv prizor. Hodže (učitelji) nam se klanjaju, učenici u fesovima unisono pozdravljaju tihim glasom. Pokraj nas je ravnatelj, visoka figura u turbanu. Moje puno ime i adresa su ovdje: Hafiz Muhamed Emin Riđanović, upravitelj ruždije. Pravi tip turskog prijateljstva do određene granice, ali sa srdačnošću. Hodže su prozivali turske studente, pisali, čitali, računali s njima i bilježile ih u dnevnik.

Prilikom prozivke postalo je jasno da se jedan od malih đaka zvao Žuljević. Naš Zsulyevics, ravnatelj naših đaka, tako je odmah darivao svog imenjaka, moguće dalekog krvnog srodnika i poručio na dalmatinskom, da dobro uči, na što je Mohamed prezimenjak glasno zahvalio i oporavio se od svoje sramežljivosti. Ravnatelj škole pokazao nam je sve u izvrsnoj turskoj školi, od turskih karata do turske kave napravljene s talogom, ali čovjek prijateljske naravi već je pri kraju dana ugostio cijelu putujuću četu u ravnateljevoj sobi. Odlično smo se razumjeli na dalmatinskom i srpskom jeziku kojim govorimo u Bačkoj. U Hercegovini i Bosni govori se srpsko-hrvatskim jezikom. Osim upravitelja (direktora), predstavljeni smo i Hasanu Huseidinu Deronji, mualimu ruždije. Rekli smo mu da i naša županija ima selo zvano Deromja. Nakon večere, kava u Kafé Luftu, gdje je kavu pio i prestolonasljednik Rudolf, tako nam kažu Mostarci. Ovo nije neka elegantna kafana, prazan prostor, četiri zida prekrivena crvenim pločicama, svaki zid s tako velikim lukom koji je urezan tako da tko god je u njemu ima osjećaj da je vani. U jednom kutu ove kafane skuhaio nam je kafedžija kavu, izvrsnu i mirisnu tursku kavu. Kafa se pržila, zatim drobila, a onda kuhala. Bila je dobra, vruća, ukusna, zasladili smo je po svom ukusu, jer je najbolje odgovarala našoj žalosti. Posluživala se u malenim posudama s drškom, u onakvom

malom loncu za kavu koji smo vidjeli u školi metalske industrije u Sarajevu. Cijena je bila deset groša, ili kako to još uvijek ovdje kažu, pet novčića.

Svi, siromašni, koje je život povrijedio kao maćeha, odlaze u ovaj mali kafić na malom trgu. Vrata se nikad ne zatvaraju iz jednostavnog razloga jer ih nema. U svakom slučaju, istočni narodi nemaju isti doživljaj bogatstva i siromaštva kao zapadni narodi. Opet zavirim u »Kafé Luft«. Unatoč propuhu na sve četiri strane, ne mogu reći da je ovdje bilo svježeg zraka, toplina je udarala iz vana. Ovdje je sišao s konja jedan u širokim turskim čakširama tražeći kavu. Tamo nadničar uzima svoj novčanik i naručuje sličnu kavu. Evo, gospodin s lijepo vezanom kravatom, u crnom kaputu s reverom, bio je turist u gruboj odjeći, išao je na mnoga mjesta prije nego što je stigao ovdje, htio je popiti kavu. I svi su podjednako zadovoljni kavom, turski kafedžija bez ikakve dodatne posluge sam kuha, hvali je i donosi ju. Luksuzni Turčin u muhamedanskom stilu prolazi ispred kafića. Imao je i fes na glavi, turban, kao da je bijela marama bila omotana oko fesa. Kratka jakna, dugi kaput na ramenima, zeleni i zlatni šavovi. Hlače su mu stisnute u gležnjevima. Nosi crvene čarape na nogama. Pete su šuplje, opanci uvijeni u obliku čamca u turskom stilu. U ustima ima tanak, ali dugi čibuk. Korak iza njega je njegov vjerni pratilac, recimo odmah, dama iz harema. Samo jedna. Drevnom običaju poligamije najbolje se odupru same žene, ne samo ovdje, već svugdje, također na Istoku, u Carigradu. Harem, mjesto uzdaha slomljenih srca. Ropstvo nakon tužne, nesretne mladosti. Kome ovo treba? Jedno žensko srce može bolje omekšati muškarca nego više njih nevidljivih. Žena ima veliki bijeli šal na glavi, čiji joj jedan kut pokriva cijelo lice, osim dva oka, prekrivajući nos, i pada natrag na njenu plavu, široku haljinu gotovo do stražnjeg dijela gležnja. Mršavim, koštatim prstom pokazuje na kavu. Žedan, pravi vjernik gestikulira kavom. Sjedne i gorko se nasmiješi mrmljajući nekoliko riječi na turskom. Ono što ne razumijemo čita se iz pokreta njegovih usana. Uzdahe šalje u Tursku. Njegova budala je bez riječi, nijema. Srce mu se stisnulo. Bijelo od turbana, bijelo od brade. Njegova su prsa prekrivena samo bijelim velom u obliku košulje, ali leđa, zasigurno su prekrivena krznanim kaftanom. Glava mu se spušta. Puno sluša. Slažemo se. Ipak bismo voljeli da smo poslušali nekoliko njegovih riječi, slušali bismo njegov izgovor, jer u cijelom Mostaru jedva trideset ljudi govori turski. Ovdje žive muhamedanski Slaveni, koji su prešli na islam iz patarenske religije.

Kršćanska djevojka prolazi ispred kafića. Šteta. Mlada, a lijepa, određeni sjaj koju inače daje mladost također joj nedostaje na licu. Kosa joj je upletena u nekoliko pletenica. Nakit, zlatni novac na njoj je dovoljan, pa je i skromniji. Mali ukras od bakrenog novčića, veliki srebrni novac na crnoj vrpici na golom vratu, kao na djevojkama mađarskih sela u Bačkoj. Odjevena je u ružičastu svilu, izrezani gornji dio bez rukava, grudi su prekrivene čipkom, remen je ukrašen zlatom, suknja je zelena obrubljena čipkom. Crne čizme dopunjuju njenu odjeću. Odijevanje je u Mostaru vrlo raznoliko, ne možemo vam sve to ni opisati. Pretežito vidimo duboko izrezane, zakopčane baršunaste dolamice sa zlatno-srebrnim novčićima. Muškarci marširaju markantni, žene nisu lijepe, barem nisu bile one koje smo vidjeli, iako je navečer nekoliko njih šetalo alejom Stephanie, ali većina su bile strankinje, uključujući i one prkosne figure. Većina dama živi u doba Balzaca. Turskoj, muhamedanskoj, Bosanki je mjesto kod kuće poput peći, kako kaže izvorna poslovica. Tamo provode svoj život. Izvrsne su majke, mogu dojiti svoje mališane tri godine.

Još jedan turski kafić u zelenilom obraslom vrtu uz Stephanie Allée. Tu rijetko svjetlo dolazi. U njemu ima glazbe, razgovor je poliglotski, pristojni ljudi i ono što smo primijetili, mnogo je frustriranih, razočaranih ljudi koji su mislili da ovdje mogu pronaći rudnik zlata. Ima ih puno koji su samo djelomično uspjeli. Umjesto zlatnih ribica pronašli su žućkastu lažu. Osmijesi su im bili također gotovo blijedi. Gospodskoj publici ne smetaju dvojica baraba uz cestu koji jedan drugome prijeti grčevito stisnutom šakom na kolnom prilazu. Oni ostvaruju pravo odmazde jedan protiv drugoga. Konobarica je u svjetlucavoj turskoj nošnji, bacajući oblak dima oko sebe. Mjesec je već bio dobro napredovao na putu do zalaska kad smo u zvjezdanoj noći odlutali kući. Na današnjem danu je sve bilo dobro, osim velikog umora kojeg smo osjetili penjući se u grčki hram na tako visokom mjestu u Mostaru, i da nije bilo tako vruće kad smo ustali. Potraga za prekrasnim pogledom već nas je opustio.

Pored lijepog željeznog mosta na Narenti, u cvjetnjaku državnog hotela Narenta, koji se uklapa u svaku zemlju koju posjećuju turisti, popili smo još jednu crnu kavu, a zatim pješačili i pjevali – kući, kući u svijetloj ljetnoj noći ... Učitelj König rekao je: puno kave uzbuđuje nam živce, nećemo moći spavati. Nije bio u pravu. Sutradan smo mu rekli da smo brzo zaspali umorni u zagrljaju Morpheusa. Rano ujutro me probudila buka kočija i poziv mujezina, jer smo planirali doći do Blagaja, odakle izvire rijeka Buna i odakle je i ime naših Bunjevaca iz Bačke. Odredište većine naših suputnika bilo je vidjeti na samo sat vremena udaljeni izvor Radobolje, odakle dolazi mostarski vodovod i gdje je bio i u doba Rimljana. Oni koji su ovdje ostali, spavali su duže, ali neki od nas bili su poduzetniji, za nas bogovi nisu stvorili mir, jer smo u zoru prije svanuća otišli mnogo dalje, popločanim putem, u udobnim kočijama. Vrijeme koje je prije putovanja bilo promjenljivo, bilo je povoljno tijekom cijelog putovanja. Povjetarac i svježi jutarnji zrak ubrzo su otjerali pospanost, a mi smo u prolazu slušali zvuk vojničke pucnjave. Ovdje zasigurno konzumiraju puno baruta, provjeravaju snagu paraćući zrak. Prije toga nije ga ponestalo u velikom ratu, kao ni sada u vrijeme oružanog mira.

S lijeve strane kočije pojavljuje se veliki komad dobro obrađenog vinograda obasjan sunčanim zrakama, gdje se beru bobice za dobro vino. Saznali smo da je vinogradarsko zemljište pod državnom upravom, a na uzgajalištu postoji i vinarska škola. Podučava prihvatljivo vinogradarstvo i uzgaja korijenje grožđa bez filoksere. Određivanje sata zajedničkog obroka i odlazak iz Mostara spriječili su me da vidim velike preše i velike podrume i kušam domaće vino. Stoga smo se samo osvrnuli na to do koje mjere su državne institucije, pod utjecajem zapadne kulture, uspjele promijeniti divlje uvjete od prije samo četvrt stoljeća, koji su vladali u Hercegovini i Bosni. Blagaj, stari dvorac u kojem su u srednjem stoljeću živjeli bosanski kraljevi, ima svoju povijest i legendu. Iselili su ih vrijeme i svjetska zbivanja, legenda se širila, a ovoga puta privlači nas porijeklo izvora rijeke Bune na dnu planine okrunjene dvorcem. Sišavši s naše kočije otišli smo do turske kafane, kratkom, ali lijepom stazom. Cvrčci su pjevali. Kako su stabla nara cvjetala, divili smo se vatrenim crvenim cvjetovima na rubu vrtova. Dalje, jedva primjetnih golim okom, iz pukotina hrapavog kamenja, na mnogim je mjestima nikao cvijet bijele topole; veliki alpski korov koji raste na dnu stijene. Osigurali smo si ukrase; za šeširom nam je šipak, lisičarka. Izvor Bune zaurla u našim ušima, a mi pružismo korake. Na posljednjem zavoju već možemo vidjeti strmi kameni zid bez raslinja, u šuplinama kojih obitavaju obitelji divljih

golubova, pa čak i gavrani, imaju svoj neometani, mirni dom pod kojim masovno izbija hladna voda iz otvora poput špilje. Dok turski muškarac nadzornik oslobađa svoj brod okovan željezom, bacamo pogled na džamiju koju je raskomadao veliki komad litice koji se raspao iz svoje mase. Naš čovjek priča priču o čudu o šeiku Omeru, kojeg je u džamiji nasmrt usmrtio veliki komad kamena odvojen od planine, a on ovdje sahranjen. Svjedoči o željeznom buzdovanu, ali u tu priču sumnjam. Toliko je istina izbrisana iz priče - da je ovdje pokopan turski svetac u čiju grobnicu mnogi hodočaste. Obješeni buzdovan, mogao je biti bilo čiji. Na taj se način poruka narodne poezije taloži oko jezgre koja se topi u monotonij, tužnoj pjesmi na usnama ljudi.

Ukricali smo se na čamac. Na drugom zidu vodene špilje pričvršćena je razvučena željezna žica, kojom klizi čamac. Musliman, koji je premašio svojih pobožnih pedeset godina, čvrsto je uhvatio željezno uže i vodio plovilo prema pećini. Čamac je također pričvršćen na željezno uže pomičnom dvostrukom lančanom petljom, u slučaju da bi snaga tekuće vode premašila snagu našeg mišićavog, koščatog muškarca, čamac ne bi bio uhvaćen u uskovitlanoj struji vode. Tonemo u stalaktitnu kavernu, zastrašujući otvor u podnožju stijene. Strahujemo da će uz tutnjavu, uz veliku tutnjavu, voda koja dolazi s dna kamenog brda okrenuti naopako čamac. Nedugo zatim užasnuto smo pogledali rijetku prirodnu pojavu, ali sada sa sigurnog tla. Pitao sam Turčina koliko da mu dam za njegov trud? Koliko god želim, odgovorio je, a ako ništa ne dam, i dalje bi bilo dobro.

Zaustavili smo se u jednoj ulici ispred trgovine u kojoj se može cjenkati. Varanje i gubljenje trgovačke časti sramota je. U podne je bio zajednički ručak u vrtu restauracije velike željezničke postaje, koji je zaštićen zelenilom od sunca. Ovaj je ručak značajan po činjenici da je iznjedrio ljubav i toplinu, i ovdje dosegao najviši val međusobnog dobrog raspoloženja. István Kovačević, učitelj u Trgovinskoj školi u Mostaru, virtuoz stvaranja raspoloženja, otvorio je ručak zdravicom nazdravljajući cijeloj našoj putujućoj grupi, posebice njenom prvom vođi Erni Zsulyevicsu, direktoru, koji je zgrabio čašu i podigao je ukrstiši ruke s ravnateljem i učiteljem škole, kao i sadašnjim predstavnikom Mađarskog trgovačkog muzeja i ispio je naiskap. Péter König, učitelj u Mađarskoj trgovačkoj školi, svoj je govor na bosanskom jeziku prikazao s toplim osjećajem, a zbog duha govora Zsulyevicsa, apostrofirao je patriotske osjećaje i zajednički interes koji Bosnu i Hercegovinu veže za Mađarsku. Autor ovih redaka pozdravio je sve učitelje i nastavnike grada Mostara kao najmoćnije širitelje kulture. Razmišljajući o riječima, István Kovačević, učitelj Trgovačke škole Mostar, pozdravio je učenike somborske Trgovačke škole kao nasljednike učitelja u nošenju zastave kulture.

Napokon, pisac ovih redaka pozdravio je i publiku grada Mostara na dalmatinskom. Dok poslužuju slastice, u našim redovima buja život i oproštaj od prijatelja iste struke. Živio i Zsivio je odjekivalo obostrano. Napustili smo svečani ručak veselih lica.

(Preveo: Tibor Vrančić)

Česi – slavenska braća u Mostaru, 1897.

Još jedno organizirano studijsko putovanje je obavljeno, ali ovaj put od čeških prijatelja. Bilo je to putovanje Kluba čeških turista kojem prigodom su obišli Dalmaciju, Crnu Goru, Hercegovinu, Bosnu i Zagreb, a obavljeno je od 13. do 30. aprila 1897. Opširno izvješće o tijeku putovanja iznio je u svojoj knjizi objavljenoj 1898. g. naslova „První výlet Klubu českých turistů do Dalmacie, Černé Hory, Hercegoviny, Bosny a Záhřebu ve dnech od 13. do 30. dubna 1897.” (Prvo putovanje Kluba čeških turista u Dalmaciju, Crnu Goru, Hercegovinu, Bosnu i Zagreb) Jan Buchar, a prijevod dijela koji se odnosi na Mostar donosimo ovdje. Inače Jan Buchar (20. rujna 1859. Mříčná – 10. listopada 1932. Prag) bio je češki učitelj, pionir skijanja i planinskog turizma u Divovskim planinama. Zimi 1892. – 1893. bio je jedan od prvih skijaša u planinama Krkonoše, a zatim je zajedno s Praškim skijaškim klubom (predsjednik: Josef Rössler) organizirao niz planinarskih tura i promotivnih predavanja. Bavio se razvojem turističke infrastrukture (obilježavanje cesta, kartografija, osnivanje spavaonica). Za doprinos popularizaciji sporta i razvoju regije nagrađen je počasnim članstvom u nekoliko sportskih klubova i počasnim građanstvom u Jilemnici i drugim općinama.

Svi članovi putovanja dobili su posebno određeni vozni red, bonove za smještaj u Mostaru, prema odredbama inspektora Poimanna, kao i crveno-žute trake (bosanske zemaljske boje) s kokardom u češkim bojama, kojima su se svi ukrasili. Prije polaska voza, Česi su se oprostili ne samo od građana grada Metkovića, već i od prisutnih uglednika brodske čete (s inspektorom Ginstijem, kapetanom *Randičem* i tajnikom *Cihlářom*), kao i s gospodinom Ottom i njegovom kćerkom i gospodinom Šetkom i njegovom ženom, koji su odlučili otići do Rijeke. Polazak vlaka najavljeno je za 9 sati ujutro, a ispratili su nas, uz opšte oduševljenje i pljesak, prisutni Hrvati. Ovo skupo putovanje ali s novim šarmom romantične doline rijeke Neretve jako nas je zanimalo. U udobnim vagonima 1. klase svi su uživali i zagledali se u okolni krajolik koji je, kao snažan kontrast svemu onome što smo se posljednjih dana divili u Dalmaciji, bio od velikog interesa i izvor novog divljenja.

Nestala je plava površina Jadrana, a s njom i pogled na sivu stjenovitu obalu primamljive Dalmacije; zauzvrat nam je privlačilo pažnju ljupko zelenilo livada, dolina i obronaka bujnog grmlja. Zanimanje za dolinu je raslo, osjetno raslo. Od stanice Dretelj postoje brojna mjesta na kojima masivne stijene zatvaraju obje obale Neretve, tako da se može temeljito pregledati cijela njihova formacija, a posebno njihov prednji ukras, bujna vegetacija. Možemo vidjeti prekrasno, ukrasno grmlje nara (*Punica granatum*) s mnogim drugim osobitostima, čemu dobro doprinosi i raznolikost smokava, bresaka, badema, marelica, vinove loze itd., koji strance iznenađuju svojom bujnošću. Među naseljima, koje možemo dobro osmotriti, čak i tokom brze vožnje vozom, prije svega vrijedi spomenuti romantično smješten grad Počitelj, koji pažljivo sakriven u okolnom stjenovitom krajoliku sa svojim muhamedanskim izgledom, veoma zanimljiv. Dolina od Žitomislića i dalje se sužava do ušća rijeke Bune, koju izdaleka obilježava veliki most s devet lukova. Odavde, voz brzo dolazi između strmog i golog brda Hum i vinogradima i voćkama zasađenog brda Podvelež, a ubrzo nakon toga i nakon dvosatne ukupne vožnje ukazuje se panorama Mostara.

Konačno, voz se zaustavlja na stanici, a češki su turisti iznenađeni kad ugledaju veliku gužvu i raznoliku mješavinu publike i ponovno čuju burne pozdrave: „Sretno!“ „Živjeli Česi!“ i slično. Ušavši na platformu, našli smo se usred lokalnih Čeha, od kojih je šef stanice, gospodin Pirní, predstavnike grada i pojedinih korporacija upoznao s vođom češke ekspedicije. U ime lokalnih Čeha, turiste je toplo pozdravio direktor Zemaljske banke, gospodin *Ferdinand Tománek*, u ime grada regionalni nadređeni gospodin baron Klimburg, koji obojica žale što češki turisti tako kratko ostaju u Mostaru i obećavaju da će se svi potruditi da im posvete najveću pažnju kako bi im boravak u gradu bio ugodniji. Gospodin *Pasovský* zahvalio se obojici gospode, nakon čega su članovi pravoslavnog pjevačkog društva Gusle, u bogatim nošnjama s prekrasnim transparentom koji je stajao na čelu publike, zapjevali u zboru „Bili su Česi!“ i „Hej Slaveni!“. Istovremeno su, mostarske dame, Česima davale bukete s urednim trakama na kojima je stajao natpis: „Dragim sunarodnjacima – mostarski Česi 22/4 1897.“

Nakon dirljivog pjevanja zbora, Česima se obratio predsjednik pjevačkog društva Gusle gospodin Aleksa Šantić, koji je iskrenim riječima pokazao da čak i Srbi Mostara rado dočekuju trenutak u kojem ih „iz dubine duše“, kao milu i dragu braću Čeha, „kao braću jedne slavenske krvi“ može pozdraviti na hercegovačkom tlu. Vlasnik blagajske pivovare, također Srbin, na isti način je pozdravio goste, a cijela masa je burno uzvratila sa toplim „Živjeli.“ Cijela publika, koja se okupila na peronu i oko stanice, ispratila je Čeha do grada. Povorka ovakve vrste, bila je vrlo slikovita. Česi nigdje prije nisu vidjeli tako bogatu mješavinu različitih nošnji kao ovdje.

Uz zgradu franjevačkog samostana krenula je procesija do pozorišta, na čijem je pragu Čeha dočekaio potpredsjednik narodnog pjevačkog društva P. Dominik. Unutrašnjost pozorišta priredila je ugodno iznenađenje za Čeha: članice ove udruge, brojne dame i gospoda oduševljeno su otpjevali posebnu svečanu himnu pod vodstvom njihova instruktora gospodina *Jirky*, koji se gostima nakon zbora obratio s tužnim sjećanjem na svoju dragu domovinu uopće i na svoj rodni *Vodňany*. Poslije je nastavljen daljnji obilazak grada, a lokalni sunarodnjaci su bili voljni da budu vodiči turistima.

Kao glavni spomenik, posjetili smo stari most preko Neretve, koji u dužini od 38 metara i na visini od 27 metara, jednim lukom povezuje dvije stjenovite obale, kao i prelijepu srpsku katedralu, katoličku crkvu, zgradu regionalnog suda, poslovnu školu itd. Posebnost za strance je vrlo živa čaršija, odnosno bazar, u kojem umjetničku industriju istočnih zemalja predstavljaju razni proizvodi u brojnim turskim trgovinama.

Gospođici dr. *Khekovej*, mjesnoj vladinoj liječnici, pojedini turisti su bili zahvalni što su mogli prilikom njenog vođenja grupe, osim mnogih gradskih atrakcija, vidjeti i objekte vodećih turskih domaćinstava.

U prekrasnom vladinom hotelu Narenta pripremljen je zajednički ručak. U poslijepodnevnom satima organizovan je izlet prema izvoru rijeke Bune, u kojoj su učestvovali mnogi građani Mostara.

U 2 sata poslijepodne kočije su se poredale ispred Narente, nakon čega su napustile glavni dio grada, i krenule prema odredištu. Grad je bio bogato ukrašen transparentima u bosanskim, srpskim i češkim bojama, a s mnogih mjesta, posebno iz prostorije za druženje srpskog pjevačkog društva Gusle, Česi su počašćeni brojnim buketima. Spomenuta soba udruge Gusle i ljekarna gospodina Houške bile su najbogatije uređene od svih kuća. Vrijeme je bilo prekrasno. Čak su i mnogi biciklisti pratili brojne kočije.

U 3:25 sata povorka je stajala blizu izvora rijeke Bune. Napuštajući cestu, izletnici su hodali 5 minuta kamenom stazom koja ih je vodila do mjesta gdje je moćni tok rijeke Bune s bukom i žamorom jurio preko brojnih kamenja. Prvo su vidjeli ruševine džamije i došli do malene kuće koja je popularno mjesto hodočašća okolnog turskog stanovništva. Unutra skriva posmrtnu ostatku muslimanskog sveca i njegovog slugu u jednostavnim drvenim sanducima, prekrivenim ćilimima. Pored grobnice je stražar, muhamedanac, on sa najvećom voljom pokazuje ove svete grobove i daje potrebna objašnjenja. Od njega također doznajemo da svake večeri ostavi puni vrč vode i ručnik pored sanduka, jer mrtvi svetac redovito svake večeri vrši uobičajeno tursko pranje i molitvu. Možda se u pravilu stranci prilično nepovjerljivi prema ovoj izjavi, i zato naš vodič turčin i dalje tvrdi da je ručnik koji se svako jutro nalazio kod sanduka vlažan, a vrč napola prazan! Ova „činjenica“ uvjerit će sve u istinu ovog praznovjerja!

Nismo došli na ovo mjesto zbog toga, nego samo da posjetimo grobove muhamedanskih svetaca. Najradoznaliji članovi našeg društva izlaze na drvenu terasu, odakle se pruža pogled na pećinu iz koje teče rijeka Buna. Zauzimamo njihovo mjesto i divimo se ovoj posebnosti ovdašnje prirode, gledamo tajanstveni izvor rijeke Bune, skriven ovdje ispod stijena!

Ispod goleme stijene, koja se strmo uzdiže do nepristupačne visine od 500 - 600 m, nalazi se prostrana, tajanstvena pećina osvijetljena plavim svjetlom, u čijem se dnu odražava tiha, također plavkasta vodena površina, koja polako prelazi u zelenoplavu boju. Cijela unutrašnjost pećine je erodirana, a također i cijela ova golema stijena na svojoj strmoj površini ima veće i manje otvore u kojima žive razne ptice. Na dnu se gnijezde mnogi divlji golubovi, a iznad cijelog jata je pećina, nad njima caruju moćni supovi i orlovi!

Cjelokupni pogled na okolicu utoliko je privlačniji, jer tihu dubinu Bune oživljuju brojne pastrmke, nastambe raznih ptica u stijenama ukrašene su grmljem smokve i sl., koje se, posebno usred stijena, znaju pretvoriti u masivno drveće. Dvorište turske kuće ukrašeno je moćnim bagremom (bio je u najljepšem procvatu prilikom posjete Čeha) u čijoj sjeni turisti dobivaju šoljice dobre „turske“ crne kafe, a budući da je vrućina dosegla najmanje 30° C, ohladili su svoja isušena grla svježom vodom, uzetom iz slikovitog čistog korita rijeke Bune. Zahvalno napuštajući ovo mjesto našeg putovanja, promatramo tajanstvenu površinu stijena ove vodene pećine, pokušavamo vidjeti vrh okolnih visokih kamenih zidova, a u našim mislima, na temelju raznih legendi o ovome mjestu, čeznemo znati odakle ova velika količina vode, koja se ovdje iznenada pojavljuje pred našim očima, ima svoje porijeklo.

U povratku nećemo zaboraviti svratiti do obližnjih mlinova, koji doista iznenađuju najprimitivnijim sadržajima. Naši vodiči vode nas do obližnje pivovare u

Blagaju, čiji su vlasnici, već poznati g. Dimitrije i Risto Bilić i pivar - sunarodnjak g. Kněžek. Ovaj pogon je jedina pivovara u cijeloj Hercegovini.

Bilo je ugodno opustiti se pod orasima usred bujne zelene livade, a sa zahvalnošću je primljeno i češko hercegovačko pivo s brojnim slasticama.

Po povratku u grad, zaustavili smo se u prvim hercegovačkim vinskim podrumima, G. & R. Jelačić, koji su savršeno zabavili cijelo društvo. Njihove vrste mostarskih vina, bijelo žilavka i crveno blatina, dobili su opće pohvale. Mnogi prisutni Česi, napravili su narudžbu na licu mjesta. Ovaj primjer trebao bi biti i ohrabrenje širim krugovima u Češkoj, da nam se obrate u slučaju potrebe za čvrstim, prijateljskim firmama. Drugi posjet bio je obližnjem vladinom vinogradu, koji se prostire na ukupno 32 hektara zemlje. Ovdje se na racionalan način uzgajaju samo najbolje vrste savršeno zdravih trsova, a tu je i veliki rasadnik voćaka.

Po povratku s izleta, održana je prijateljska večer s domaćim Česima u hotelu Narenta, čija je prostrana dvorana bila u potpunosti ispunjena brojnom publikom. Ovdje provedena večer jedna je od najživljih zabava tijekom cijelog putovanja. Sve domaće goste toplo je dočekaao arhitekt *Pasovský*, na što je u ime lokalnih Čeha odgovorio direktor zemaljske banke, gospodin *Ferd Tománek*. U svom govoru naglasio je da je ovo prvi slučaj da su Česi ovdje masovno dolazili kako bi upoznali ne samo regiju, već i narod i njegove običaje. Pretpostavljam da su se Česi tokom svog hodočašća bili dovoljno uvjerali u dobrotu i prijateljstvo naše braće, Južnih Slavena, koji su općenito veliki u ljubavi i poštovanju prema češkom narodu i češkoj zemlji. A dokaz tome je i doček Čeha u Mostaru, tokom kojeg nam se nije obratio samo jedan slavenski jezik, nego sigurno i jedno slavensko srce. Također se pobrinuo da se naši sunarodnjaci u Mostaru uvijek iskreno suosjećaju s nama, marljivo prate sve naše javne sastanke, i poslao je hiljadu pozdrava svojoj majci, Pragu i cijeloj našoj češkoj domovini. Nadalje, tople pozdrave uputio je već spomenuti Bilić i Dr. Krajnik. Od primljenih telegrama, pročitane su depeše: Hrvatskog planinarskog društva iz Zagreba, gospodina *J.E. Friedberg-Mírohorský* iz Praga i gospode *Otta, Štětka i Cihlár* iz Metkovića, Hrvatske čitaonice iz Trogira, općine Trogir i dr. Trdlice iz Praga. Druženje je potrajalo tokom cijele večeri u veseloj zabavi, koja je završila tek u ponoć, kada su pojedini turisti krenuli prema svojim apartmanima.

U pola osam ujutro češki turisti već su stizali na stanicu, opet u lijepom društvu brojnih mostarskih prijatelja, koji su bili općenito i iskreno uvjereni, da će svi Česi nositi trajnu i ugodnu uspomenu na svoj boravak u Mostaru. Nakon prijateljskog ispraćaja, polazak s mostarske željezničke stanice je bio u 8 sati ujutro. Čak i prije polaska vlaka, inspektor *Poimann* skrenuo je pažnju čeških turista na šarm drugog dijela željezničke pruge i rekao je da će mašinovođa signalizirati na najvažnije dijelove u cijelom drugom dijelu veelebne doline rijeke Neretve. Romantična skupina obližnjih planina pojavila se tik pored Mostara. Snježna brda: Velež (1969 m) s brojnim dubokim udubljenjima na padini do Neretve, zatim Crne Gore(?) i posebno cijeli snježni pojas Prenja s pojedinačnim vrhovima (Prenj 1916, Lupoglav 2102 m, Obrlin 837 m) i u podnožju, s divlje podijeljenim stjenovitim izbočinama i brojnim prevojima najviših grebena učinili su pogled s desne strane vrlo zahvalnim i zanimljivim za osmatranje. S druge, lijeve strane, oko su privlačile slikovite padine s bujnom vegetacijom, posebno s mnogim šarenim cvjetnim grmljem (*Ribes aureum*, *Punica Granatum*, *Lonicera* itd).

Teško je moguće nediviti se ovom prizoru, a s druge strane, snažno su impresionirani stjenovitim padinama divljeg izgleda, koji se terasasto uzdižu do snijegom prekrivenih vrhova prethodno imenovanih divova. Nakon stanice Raška gora, visoki stijenski zidovi s obje strane zatvaraju dolinu Neretve. Na mnogim mjestima iz stijena izviru moćni izvori koji tvore prave vodopade na mjestu njihova nastanka, a drugdje u stijenama oko korita, iskopane su duboke, prostrane pećine. Divlji izgled doline znatno se pojačava. Posebno je lijep pogled na izvor Crno vrelo, zbog količine vode, ispod visokih stijena koje se uzdižu, koja se djeli u pet kaskada i tvori lijepi vodopad, koji miješanjem vode u bijelim valovima i finim prskanjem daje veoma lijep izgled.

U blizini stanice Drežnica korito rijeke se još više sužava; voda nailazi na otpor stijena u svom toku, a ponegdje se stvara buka, koja čak i buku voza premašuje. Nedaleko od Grabovice opet vidimo snažni mlaz vode, zvan Praporac, kako teče sa stijena, koji također u maniri velikog vodopada, s nemalim hukom, se slijeva u tok rijeke Neretve. Divljina doline ovdje doseže svoj vrhunac: vidimo strme, gotovo okomite stijenske zidine, visoke do 600 m, koje se pojavljuju u dužini od 3 km ispunjavajući dolinu u raznim zanimljivim varijantama. Osim do sada ispričanog izgleda, raznolikosti puta uvelike pridonose i brojni tuneli i oštri zavoji željezničke pruge.

(Preveo: Armin
Džabirov)

Članak Hrvati i muslimani iz Zagreba u Mostaru – objavljeno u listu Jadranski dnevnik br. 178. od 1. 8. 1935. g.

Pomoć američkog Crvenog krsta, 1919.

U časopisu „The Bridgeport Times”, koji je izlazio u gradu Bridgeport, u Connecticutu, SAD, dana 2. maja 1919. godine objavljen je slijedeći tekst:

„Mostar, Hercegovina - Sve bolnice u Hercegovini i Bosni, koje su pune bolesnih i ranjenih vojnika vraćenih iz Austrije i civila koji boluju od tifusa i drugih bolesti, primaju pomoć od američkog Crvenog Krsta koji je poslao nekoliko doktora i medicinskih sestara kao i velike količine lijekova i odjeće. Misija Crvenog Krsta, koju vodi kapetan F.C.Thwaites iz Milwaukeea, Wis. ima stanice za pomoć u Dubrovniku, Splitu, Sarajevu, Mostaru i drugim mjestima. Oni posvećuju svoju pažnju da obuku siromašne, brinu za bolesne i da poboljšaju sanitarne metode u cilju sprječavanja tifusa. Sve to rade u saradnji sa „United States Food Famine Commision” koja djeli brašno i masti siromašnima.”

Prvi svjetski rat bio je globalni oružani sukob između dva saveza država (Antanta i Središnje sile) koji se odvijao na više kontinenta od 28. jula 1914. do 11. novembra 1918. Posljedice rata bile su, između ostalih, i više od 40 miliona žrtava, uključujući približno 20 milijuna mrtvih vojnika i civila, zbog čega je to jedan od najsmrtonosnijih sukoba u modernoj ljudskoj istoriji, kao i značajna razaranja država i njihovih privrednih sistema, te se smatra prvim ratom globalnih, svjetskih razmjera. Stoga je nekada nazivan Veliki rat, ili Rat koji će okončati sve ratove. Oko 60 miliona europskih vojnika bilo je mobilizirano u ratu od 1914. do 1918. godine.

Čak šest mjeseci nakon okončanja rata, u Mostar su pristizali i boravili bolesni i ranjeni vojnici, kako je to opisano u gornjem tekstu, a pomoć im je pristizala od američkog Crvenog krsta.

Stari most – objavljeno u novinama Český svět, 1916.

Zvijezda Hercegovine – Orijent pomiješan sa Zapadom, 1891.

Jan Třeštík rođen je 1859., a umro 1935. godine. Bio je češki književnik i etnograf. Od 1898. do 1920. predavao je u državnoj industrijskoj školi u Jaroměru. Između 1884. i 1894. radio je na Volhynia u nacionalnom jedinstvu regije Pošumava i tamo osnovao stručnu školu za izradu košara i zimsku ekonomsku školu. U periodu od 1894. do 1898. boravio je u Sarajevu, a tokom njegovog boravka nastale su knjige Hercegovské obrázky (1889), Do obala Jadrana (1897) i Na slovenskom jugu (1897). Pisao je etnografske i ekonomske studije u časopisima. Još u julu 1891. g. objavio je u časopisu za poduku i zabavu Vlast' (Zemlja) opširan tekst „Na slovanském jihu – Dojmy z potulek dalmatsko-hercegovských“ (Na slavenskom jugu – Utisci s dalmatinsko-hercegovačkih lutanja) s putovanja po našim krajevima iz kojega u cjelosti izdvojamo dio o Mostaru. Tekst je zanimljiv jer osim šturih opisa okoline donosi zanimljivu atmosferu među ljudima onog vremena.

Buna

„Bola, André!” – barem deseti put poziva u konobu, sa svojih kola tamnoputi Pero, savjesni dragoman.³ Ovaj put, međutim, glas mu drhti u završnom tremolu, jer je ovaj zasigurno ležao na tavanu najudaljenije kućice prostrane Gubavice, prljavog sela na kraju dugog platoa, odakle se u moćnoj serpentini spušta put, dole prema Buni.

To je, međutim, uvreda za dragomana, kada vozač, po svojoj volji, čuči nad bocom vina i, gluh, iznova i iznova ga nalijeva. André je inače dobar, vedar momak. Na usnama mu je uvijek šala, a na licu iskren smijeh, a iz kola se ponekad začuje veselo pjevanje. Jedina slabost je, međutim, to što voli piti.

André je crnac. Odmah ću vam reći kako je stigao u hercegovačke krševite krajeve. Prije desetak godina, mornari jednog od velikih transportnih brodova tršćanskog *Lloyda*, na obali Nigera u središnjoj Africi pronašli su teško pretučenog malog, polugolog dječaka. Uzeli su sirotana, odveli ga na brod i dječak se za kratko vrijeme potpuno oporavio od rana. Za kratko vrijeme upoznao se sa stranim običajima i iako crne boje kože postao, gotovo čisti Dalmatinac. Budući da nije volio more, a pokazao je i očit otpor da postane mornar, povezivao se sa prevoznicima, izvozeći iz Metkovića u Mostar, razne potrepštine za erar i veletrgovce, čiji je promet zbog rastuće posade vidljivo rastao.

Dragoman je psovao i na kraju ostavio kola da bi lično otišao po Andréa. Međutim, nije prošao ni pola puta kad se on pojavio na uskim vratima seoske gostionice. Svijetli fes skliznuo je niz njegove crne uvojke na zatiljak i s prijateljskim osmijehom prišao je ljutitom Peri, pružajući mu piće iz pune boce. S tim je sklonio prijeteće oblake s dragomanovog čela. Zatim se okrenuo na peti, hitro sjeo u prednja kola, glasno puknuo bičem i glasnim histom, hi! – pokrenuo zapregu naprijed. Iza njega su zazveckala brojna druga kola.

³ Dragoman – riječ uzeta iz francuskog jezika, označava odgovornog vodiča za prijevoz na Istoku, koji plaća plaće, carine i druge uobičajene troškove prevoza

Odmah iza Gubavice, lijevo od ceste, neposredno uz strmu padinu, ide stara cesta, još iz vremena turske vladavine, takozvana kaldrma. Riječ je o jednoj cesti, širokoj oko 1,5 metara, koja sa svojim rastrganim, zapuštenim stanjem, daje najjasnije dokaze nebrige, bivše turske vlasti, za trgovinu i komunikacije. Sretan je onaj koji je hodao po ovako šiljatoj cesti, a sačuvao udove, jer se za nju niko nije brinuo od izgradnje staze, koja je, kako se samo po sebi razumije, bila prisilna rajinska rabota. Kiša je s vremenom isprala klisuru, kamenje prvotne staze je ispalo, nakupilo se u šljunku i nakon nekoliko godina cesta je izgledala tako tužno. U međuvremenu se počelo smračavati, pa se vijugava, zmijolika nova cesta od Gubavice do Hodbine zabijelila poput izvijene zmije na tamnom tlu strme padine. S desne strane, kroz otvoreni klanac koji je vodio do Rotimlje, magla je zavijala i puzala padinama iznad obližnjih naselja. Silazimo niz strmu padinu. Čvrsto zategnute kočnice, od brojnih kola, škripale su od užasa. Ponekad se javio ohrabrujući glas vozača u ovom paklenom neskladu, a s vremenom se virtuosno pucketanje biča iz Andréove prednje kočije pomiješalo s metežom.

Sjedio sam u srednjem vagonu pored dragomana koji je govorio, a koji mi nije mogao ispričati započetu priču, zbog velike buke i škripanja točkova, a njegov prikriveni bijes potpaljivala je škripa kočnica na točkovima sve do sedmog Muhamedovog neba.

Upravo smo bili na drugom zavoju serpentine, otprilike na pola puta niz padinu, kad smo začuli glasnu tutnjavu s vrha kolone. Brzo iskačem s kola i sklanjam se u stranu. Andréova kola, ispod nas na posljednjoj padini serpentine, projurila su cestom. U tom je trenutku udario prednjim točkom u izbočeni zaštitni kamen na rubu ceste, zanjihao se i otkotrljao se u stranu. André je, u luku preletjevši iznad glava konja, izgledao poput ogromne lopte u polumraku dok nije udario u obronke.

Ubrzo su nam došle do ušiju psovke i vriska ostalih vozača, koji su se morali iznenada zaustaviti dok su sanduci iz Andréovih kola letjeli po cijeloj cesti. Dragoman je u međuvremenu požurio, opsovao i zaprijetio Andréu, koji je nepažljivo stezao kočnice, indirektno uzrokujući njihovo puknuće. Krivac se izvukao ispod padine, gdje se i sam kotrljao poput lopte, osjećajući samo dobro razbijeno koljeno, vragolasto gledajući u krš od svog vagona. Srećom, konji se nisu ozlijedili, a i teret se sastojao od jeftine robe. Samo se nasmijao Perinim prijateljima. I doista, pomirili su se iste večeri.

Zajedničkim naporima stavili smo sanduke na kola, potom smo se bez problema i u rastućoj tami spustili i stigli do Bune.

Gostionica za našu grupu, ispred koje se zaustavio dragoman, donedavno jedina na Buni, sada je dobila konkurenciju, „*Hotel zum neuen Oesterreich*“ (Hotel u novoj Austriji). On ima bolju klasu mušterija, koja dolazi s mora ili iz unutrašnjosti Hercegovine ili iz Mostara. Te večeri, iz poštovanja prema dragomanu, morao sam biti gost u staroj gostionici, koju je savladao nadmoćniji protivnik, jer je on navikao da ide tamo.

U prostranoj dnevnoj sobi gostionice, zapravo goleme kolibe od dasaka ispred mosta, koji smo odmah posjetili, dolaskom kola započeo je veseo život. Za stolovima sjede gosti različitih nacionalnosti. Koga sustigne noć prije nego što je došao do

Mostara, prenoćit će na Buni i biti gost Lazara Lazarevića s kojim je, prema vlastitom priznanju, sam Jovanović proveo dan prije osvajanja Mostara 1878. godine.

Nad ognjištem se ljulja kotao s janjetinom, oko kojeg treperi stara majka s ogromnom kutlačom, a iza golemog pulta, gazda zamršene, debele crne brade, toči vino za nestrpljive goste.

Dio vojne pratnje koji je pratio vagone s tovarom municije do vojnog štaba u Mostaru, za koji više nije bilo mjesta u barakama lokalnog garnizona, također je plegao ovdje na noćni odmor. Međutim, kako se možete opustiti i zaspati u sobi sa tako strašnom mješavinom zvukova kao što su škripanje gusala i promuklo pjevanje usamljenog guslara, tutnjava mandoline za drugim stolom, vrijeđanja i psovke, i lupanje kockica, sa kojima su strastveni Vlasi igrali za drugim stolom.

Bilo je kasno u noći kad me stražar pustio kroz mala vrata u dvorište kasarne, nekadašnje ljetne vile posljednjeg hercegovačkog vezira, gdje sam otišao spavati. I stvarno, prema ostacima koje pružaju rezbareni stropovi i ukrasi od gipsa, fino obloženi stropovi i zidovi odaja, kao i lijepo oslikani hodnici, prema vrtu, koji su sada u jadnom stanju, vjerojatno je ljetna rezidencija Ali-paše Rizvanbegovića briljirala i izvana i iznutra prekrasnim izgledom, poput konaka istočnih plemića. A u dvoranama u kojima su prije pola vijeka živjele bule i djeca, sada je siromašni sin siromašnog Slovaka sagnuo utrnutu glavu do slamnate prostirke sanjajući majku koja se molila za njegov život u kolibici negdje pod Tatrama. Za to vrijeme, bila je na Buni četa jedne pukovnije, koja se dopunjuje iz Slovačke.

Najudaljeniji rub sunca već je izlazio između zagrljaja i pukotina sive Raške gore i vječnih snijegova Veleža dok sam hodao starim mostom preko Bune. Ovaj most je napravljen od kamena i ima devet lukova. Lokalne tradicije i istorijske uspomene, smještaju izgradnju u rimsko doba, za vrijeme vladavine Trajana. Sa šumovitih obala Dalmacije, Rimljani su vjerojatno prošli ovu prirodnu prepreku, rijeku Narentu, do srca Hercegovine.

Ispred hotela „U novoj Austriji“, iza mosta, grupa od nekoliko Vlaha, uz glasan razgovor, sjedi na klimavim kolima iz praistorije; kojimau su se sada pridružile i dvije crnooke ljepotice iz zemlje limuna i naranči. Uz veseo razgovor i glasan smijeh, zbijaju se na kolima i na kraju, obavijeni oblakom prašine, odlaze k Mostaru.

Kažu da su to arhitekti iz Italije, rekao mi je podrumar za doručkom, koji je obučen u obavezan frak, koji je pokrpan i na rubovima iskrzan. Unajmljeni su za izgradnju zgrada u Mostaru. Na okupiranom području su uglavnom talijanski poduzetnici, inženjeri, arhitekti itd. Umjetnici i majstori jedan po jedan dolaze. Gotovo svi javni radovi su u rukama tih ljudi. Cijeje horde Brebíraca, kao i odgovarajući alati za zidanje i stolariju, uvijek prate takve poduzetnike. Svako od sličnih graditelja može sa sobom povesti, prema zaključenom ugovoru, jeftiniju radnu snagu od domaćih radnika, koji su trenutno neuki.

Nakon doručka, uspeo sam se s blokom za crtanje na uzvisinu, kako bih napravio svoju kolekciju skica hercegovačkih krajolika.

Rijeka Buna, koja je dala ime naselju raširenom na brijegovima obje njene obale, izvire poput moćnog potoka iz ponora blizu Blagaja, oko 2 sata hoda od Mostara, povezujući se s Neretvom nakon otprilike 3 sata hoda. Donji tok vijuga vrlo plodnim krajolikom, prekrivenim plodnim nanosima zemlje, gdje uspijevaju južno voće i žitarice. Tako kukuruzno polje, koje je blizu vile bivšeg vezira, zbog bujnosti i izvanrednog rasta, gotovo nalikuje na malu šumu. Obale oko Bune prekrivene su bogatim vinogradima, također s izvanrednim usjevima. Ogromne dinje i tikve osmjehuju se u velikom broju iz obližnjih uvala, a šipak se crveni u zelenom omotaču od grmlja oko siromašnih koliba hrišćanske raje.

Silazeći do sela, okrećem prema starom mostu, da vidim bivšu ljetnu rezidenciju Ali-pašinu. Nekoliko koraka preda mnom, stasita žena, u upečatljivom kostimu naših djevojčica iz Plzena, na glavi nosi košaru punu dinja, grožđa, smokava i povrća, između kojih se tu i tamo pojavi krilo peradi.

Zaprepašteno gledam kostim i žurim naprijed, željan saznati je li mi slučajnost zaista donijela, u dalekoj Hercegovini, sunarodnjaku od Radbuze hladne. I zaista nisam pogriješio u iščekivanju. Prava žena iz Plzena, vjerna govoru i kostimu svog kraja, zahvalila mi je veselim osmijehom na pozdrav na njenom maternjem jeziku. Njena prošlost je sasvim uobičajena. U Hercegovinu je došla prije dvije godine da vidi svog izabranika, koji je ovdje služio vojni rok, i po savjetu njegovih pretpostavljenih otvorila je krojačku radionicu u Mostaru. Vjenčali su se i kaže da im dobro ide. Međutim, nije poricala svoju želju za domom, a tokom razgovora, plačne oči su to posvjedočile. Budući da su povrće i perad u Mostaru relativno skupi, draga gospođa majstorica putuje dva puta sedmično na Bunu stazom, gdje po nižoj cijeni kupuje jaja, perad i povrće po potrebi.

Lijevo od mosta, visoke bjelkaste zgrade nekadašnje ljetne rezidencije Ali-pašine, s okolnim slikovitim gospodarskim zgradama tvore šarmantnu skupinu, koju dopunjava siva pozadina stijena, koje se izdižu na veliku visinu iza Neretve. Najljepše je bilo napravljeno istočno lijevo krilo vile, koje je, prema njenim dimenzijama, gdje su živjele bule i ropkinje. Prema sačuvanom rasporedu, srednja zgrada vjerovatno je služila kao stan samom Paši, jer je stražnji dio izravno povezan s vrtom.

Čini se, da se prije Ali-paše cijela Buna sastojala od samo nekoliko koliba raštrkanih tu i tamo, sve dok vezir nije odabrao prelijepu lokaciju ovoga mjesta, gdje je prema legendi, zauzeo veliku parcelu između kanala Neretve i Bune, i gdje je sagradio ljetni stan s džamijom, a osnovao je i muslimansku školu. Džamija izgleda kao prekrasna slika na otvorenom, što se ovdje uzima zdravo za gotovo. Možda ova džamija više nema mujezina, jer nisam čuo, ni ujutru ni uvečer, uobičajeni poziv na molitvu. Međutim, čini se da mujezin također nema koga pozivati, jer i sama Buna ima mali broj muslimanskih stanovnika, a oni koji žive u velikim kolibama teško da bi mogli iz vlastite vreće nahraniti slugu molitvene kuće. Napuštena džamija, napuštena munara i na njenim bedemima možda će za kratko vrijeme mala sova čuti posljednju pjesmu idealne vladavine polumjeseca iznad ovih krajeva.

Na ovim mjestima Ali-paša je vrlo rado boravio, i kada su njegove sluge, kao krvožedne hijene, trčale po zemlji i donosile glave hrišćana, ovde ih je tiranin nabio na kolčeve koji su bile postavljeni oko vrta u tu svrhu. Vila je bila okružena visokim zidom

s puškarnicama, tako da je po potrebi bila moguća odbrana od iznenadnog napada. Danas je malo ostalo od nekadašnjeg prekrasnog vrta, koji se protezao do rijeke Neretve iza vile; objekti se ruše, a kamenje od njih koristi se za pregradne zidove, za izradu poljskih peći itd. Tu i tamo, u zabačenim uglovima još stoje masivni čempresi, dugi prutovi mirte i grmlja rascvjetalih ruža koje se provlače duž ruševina, čini se da su posljednji svjedoci nekadašnjeg sjaja. U jednom od manjih paviljona napravljen je kavez za potrebe dva sura orla, koje je posada hranila na zadovoljstvo zatočenika. Na izlazu iz kasarne, pametni Srbin Joža Trumić, sagradio je trgovačku kolibu, kako je to već napisano nevještom rukom na zidu kolibe. On ponosno naziva pravu rupu-kantinom, ali pod lošim uslovima će vam ponuditi mnogo stvari za kupovinu. Rado će vas poslužiti vinom, šljivovicom, crnilom za cipele, ovčjim sirom, kafom, rakijom, mastikom, lubenicom po želji, voćem i grožđem.

Lijevo od Ali-pašine vile, prostire se ogromna ruševina uz travnatu površinu. Izgorjela palača koju je Ali-paša sa velikim luksuzom izgradio za svog najstarijeg sina Hafiza. Međutim, posljednje noći, kada je zgrada bila potpuno dovršena, potpuno opremljena čekajući sljedećeg gospodara, unutra je izbio požar: imajući dovoljno hrane u svom tom namještaju, tepisima i finom muslinu, ostali su samo goli zidovi. Ubrzo nakon toga, počele su ozbiljne političke zavjere koje su završile smrću Ali-paše, a uništene ruševine nezaboravni su spomenik opake prirode i vladavine krvoločnog vezira, koji je tokom svoje osamnaestgodišnje vlasti, dao ubiti više od 1500 nevinih hrišćana. Ne može se poreći da je Buna trenutno na sretnom mjestu za povoljan razvoj, čemu značajno doprinosi i nova željeznička stanica. Pogodna željeznička veza s Mostarom nema ništa manje utjecaja na procvat ovog šarmantnog mjesta, gdje inteligentni element, u trenucima predaha od vladavine, bira Bunu kao popularno odredište za svoja izlete.

Zvijezda Hercegovine

Nema dosadnijeg putovanja od Bune do Mostara. Nije zbog toga što se oko nema na čemu odmoriti, već zato što se beskrajna cesta duž platoa, gdje vas oblaci prašine opsjedaju, ne smanjuje. Mostar je već primjetan u pomalo zelenkastom krilu planinskih divova Huma i Veleža, možete izbrojati gotovo svaku munaru, koje se kao šuma uzdižu iznad bjelkastih krovova kuća, a ipak vam se čini da stojite na jednom mjestu. Transporti mazgi i teretnih konja prolaze pored vas, kola pretiču i susreću vas; već ste puni želje za odmorom unutar mostarskih zidina, a to dugo dosadno putovanje odvlači vas u očaj. Okolina, međutim, osvježava oči; na obroncima gorskih divova guraju se uz sivi zid stijena, sela u zelenom omotaču od maslinika; vinogradi ponegdje pokrivaju velike padine.

Konačno, mali ulov ispred grada, obilazimo izgradnju novog vojnog strelišta, koje gradi vojska iz blokova vapnenca, koji se u blizini vadi i može se vrlo dobro obraditi.

Na ulazu u predgrađe Mostara dočekuju vas brojne kasarne. Mjesto boli i jadikovke, - vojna bolnica. S obje strane ceste nalazi se i vojni kamp. S desne strane kasarne podignuti su veliki voćnjaci koji, unatoč naporom radu vojske, zbog vrućina u Mostaru tokom godine, jako trpe i ne obećavaju puno u budućnosti, jer i teren za osnivanje voćnjaka nije povoljan.

Ulazimo u Mostar, koji je ujutro itekako živ. I danas je uobičajeni sedmični pazarni dan privlačio čitave gomile seljaka u „zvijezdu Hercegovine.“ Usred grada, u dubokom kanjonu, svojim zelenim valovima Neretva oštro oplakuje rastrgane obale, na kojima su gradske četvrti slikovito raširene uz lijevu obalu rijeke: Luka, Brankovac, velika Carina s vijugavim ulicama i na padinama Podveležja- Stari grad s poznatim konakom Ali-pašinim. Na desnoj se obali, Predhumlje ističe blatnjavošću, iako ne na štetu orijentalne romantike; Cernica, zbijeno izgrađena odmah uz rijeku, koketno se hvali svojom živošću i Zahumlje, odmarajući se u zelenom krilu vrtova, zadivljujuće čistih, prostranih zgrada muhamedanskih plemića i sa svojom udobnošću, kao sjedište hercegovačke provincijske aristokratije, na raspolaganju će vam biti njegova idilična mirnoća.

Na glavnoj ulici – mostarski *Příkopech* (poslovna ulica u Pragu op.prev.), Turčin otvara svoj dućan, pere lice, ruke i noge, a zatim se naginje tri puta prema istoku, moleći jednu od propisanih molitvi Allahu. Ulice su već snažno oživile. Vidjet ćete Orijent pomiješan sa Zapadom.

Čak se i firme s istaknutim, nametljivim natpisima raznih trgovaca-useljenika pojavljuju na glavnoj ulici, gdje je koncentrisana gotovo sva mostarska industrija i trgovina. Zapad preuzima nadmoć nad trenutnom ravnodušnošću Istoka s obzirom na luksuzne stvari i ne može se poreći da, zahvaljujući odgovarajućim zanatlijama, poprima ugodniji karakter zbog opremljenosti pojedinih domaćinstava, a time i u cjelini. Međutim, na selu, po starom običaju, poznati dunderi još uvijek lutaju regijom, koje je rastuća mala industrija već u potpunosti istisnula iz gradova Bosne i Hercegovine. Ti su dunderi bili svugdje, zapleteni u stolariju, zidanje, krovopokrivanje, bravariju, a Bog dragi zna koliko je zanata bilo skriveno u takvom tipu. Međutim, kakav je rad mogao proizvesti, očito zavisi s jedne strane od njegove svestrane, ali nesavršene umještosti; a s druge strane, da su njegovi alati za sve vrste imenovanih zanata ovisili o jednostavnom priboru - sjekirama, dlijetlima, čekićima, svrdlima, polugama itd. Na prvi pogled upoznajte prijelazno stanje, u kojem je cjelokupni društveni život u Mostaru žustro ide do svog usavršavanja prema zahtjevima civiliziranog Zapada, to je stanje u kojem se danas ističe cjelokupni vanjski karakter grada. Važnost nove željezničke pruge od Metkovića za razvoj Mostara previše je očita na svakom koraku. Konkretno, trgovina se oslobađa okova, u kojim je prije pet godina bila svezana, zbog slabe komunikacije.

Samo u jutarnjim satima lunjajte zavojitim ulicama staroga grada. Putem će vas, na svakom koraku, susresti turski plemić s prezirnim izrazom u očima i gospodskom sviješću; iza njega, međutim, ide zviždeći i noseći par cipela u ruci, bos, nasmijani obućar; na uglu ulice zaptija više na kola koja brzo prolaze; tu i tamo plave vojne odore i bucmaste kuharice s košarom u ruci; nadopunjuju ove živopisne žanrovske slike - dostojne četkica naših mladih pejzažnih slikara - koje ulice glavnog grada Hercegovine pružaju na svakom koraku.

Međutim, čak su i mostarske tržnice zanimljive budnom promatraču zbog pejzažne posebnosti domaćeg stanovništva. To je kostim, posebno muški, djelomično zbog kroja, ali više radi boje, koja odudara od ostalih krajeva u Hercegovini. Mostarci na nogama nose papuče, listovi noga su zavijeni u crne dokoljenice, a široke šaljvare su

sašivene od crne tkanine. Gunj i ječerma (prsluk, jelek - op.prev) odgovaraju kroju nošnji srednje Hercegovine, i na prvom i na drugom postoji niz sjajnih ukrasa.

Do podneva ulice su ispunjene magarcima, kolima s hranom namijenjenom vojnim skladištima i raznovrsnom robom koja se od stanice prevozi bilo do grada, bilo dalje do Konjica ili do Bosne. U zavojima uskih ulica čuje se užasna buka, gdje se okupljaju svi živi, koje je pazarni dan pozvao u glavni grad na prodaju ili na kupnju. U svakom trenutku je raskrsnica puna; kiridžija, koji uzalud lupaju palicom tegleće životinje, dernjava na hercegovačkom, vozači kola psuju na kranjskom i talijanskom jeziku - u metežu čujete samo izraze kao što su: vrag, pasji sine, prokleti đavle, maladetto (talijanski-prokletstvo) itd. Često se topot kopita, pandura na konjima, koji u kasu prolaze ulicom; a s vremena na vrijeme zasjaju bajoneti vojnih patrola, miješa sa otegnutim pozivom mujezina sa okolnih minareta, a sve se stapa u strašnom skladu koji vjerno prikazuje orijentalni grad, koji stoji na rubu civilizacije i nije u stanju izdržati tako velik zalogaj, kao što je ovaj iznenadni prevrat.

Od okupacije, veličina Mostara počela je znatno rasti, posebno na glavnoj ulici, gdje se stare barake ruše i zamjenjuju urednim novim kućama, zatim oko Konaka, da ne spominjem, međutim, čisto vojne zgrade, koje kao da rastu iz vode na južnoj i sjevernoj strani grada.

Mostar ima znatan broj džamija. Poznato je da na Istoku vlada običaj, da kada neka bogata muhamedanska porodica izgradi bogomolju, da ona nosi ime po osnivaču. Najljepša mostarska džamija je na Carini. Izgradio ju je Ali-paša Rizvanbegović i pokazuje znatan stepen arhitektonske spretnosti i slikarskog umijeća (ovdje pisac pravi grešku, vjerovatno je pisac mislio na Karađozbegovu džamiju-op.prev.). Posebno je glava (šerefa - op.prev.) munare ukrašena prekrasnim ukrasima. Trijem ispred same molitvene sobe ispunjen je ukusnim slikama nježnih i skladnih boja. Njena zgrada je slična zgradi na Buni, iako je prilično veća, ali obje svjedoče o umjetnosti istog majstora. Jedini što smeta njenom lijepom arhitektonskom dizajnu je što je izgrađena u uskoj, prljavoj uličici.

Od džamije, idući ovim vijugavim sokakom dolazimo do obale Neretve, gdje se otvara najzanimljiviji pogled na ponos hercegovačke zvijezde. Pred nama se ponosno uzdiže visoki luk Starog mosta preko Neretve, kojim se još uvijek hoda i prelazi. Straža s obje strane je čuvala ulaz i izlaz, i bio je dugo vremena jedini spoj mostarskih polovica, sve dok nije izgrađen novi most, nešto više uzvodno, koji spaja Cernicu i Carinu.

Dio grada na desnoj obali rijeke, posebno dijelovi koji se prostiru oko sjeverne strane Huma, mogli bi se boriti u pogledu osobenosti romantičnih kutaka s mnogim poznatim mjestima na talijanskom ili njemačkom tlu, o kojima razni pisci s oduševljenjem pišu u *Bedeckeru*. Ovdje počivaju stari oronuli mlinovi, iz čijih korita niz kaskade pada niz potoka, koji kroz glatko kamenje kopaju jaruge u dubinu, sve do korita Neretve. Ponegdje su preko ovih jaruga položeni mostovi s orijentalnom nečistoćom i nepažnjom, obrasli mahovinom i oštećeni. Na zavoju sokaka sjede razne, ali uočljive vrste orijentalnih prodavača voća, ispred kojih kupce privlače hrpe dinja i košare grožđa.

Iza sve ove prljavštine, u romantičnom orijentalnom velu obavijenom, ondje u podnožju Huma, gdje gradska vreva prestaje, u bujnom zagrljaju vrtova, kao u zelenoj halji od trave, stoje ljetne rezidencije bogatijih turskih plemića, bilo izvana, bilo mostarskih starosjedilaca.

U bliskom zagrljaju gorskih divova, Mostar se budio iz jutarnjeg sna. Nad sivim rubovima Velež planine, kraljica dana je izbacila svoje zlatne rubove i blistavim zrakama, koje je iznenada slala nad gradom, prenosila jutarnji pozdrav. Desno se uzdiže do oblaka veličanstveni Velež, s čije strane se kotrljaju čuperci rumene maglice, u lijevoj stjenoviti Hum, a u pozadini, kao u snu su postavljene snježne teme Raške gore, i još uvijek u svome krilu maze ovu „zvijezdu hercegovačkih gradova.“ Iz mnogih bijelih kuća, nepravilno skupljenim u Zahumlju, uzdižu se snježnobijele kule minareta u oblačno i plavo nebo, a u tihom ozračju iznad njih drhti mujezinov jutarnji pozdrav svemogućem Allahu pri izlasku sunca. Sve leži u tako bujnom pokrovu smokava, palmi i bršljana, u živom spletu uz vijugave zidove - u čijim granama se razbija zlatna poplava pobjedničkih zraka izlazećeg sunca - da se oko ne može zasititi tim sočnim dojmom orijentalnog zelenila, koji je povezan sa neizrecivim šarmom ovih prirodnih zraka. Nenadano, izroniti će vam iz misli mnoge epizode čarobnih bajki s Istoka iz „Hiljadu i jedne noći“, koje se odvijaju na obalama dalekog Tigra i Eufrata.

Vrući dan je prošao. Kako hladnoća raste, izlazim na ulicu, koje slikovito oživljavaju. Vijugavim ulicama našao sam se na obali Neretve, iza mosta u Cernici. Sjedim na izbočenom kamenu na terasi obronka, koji se uzdiže iznad Neretve, i pripaljujem cigaretu. Nekoliko koraka od mene sjedi iza hrpe dinja, raširenih na pokrivaču, preplanuli mladač, ležerno odjeven, prodaje dinje i sitno voće u pletenoj korpi.

Oči tamnopotog dječaka, s potajnom zavišću, gledaju motanje cigarete. Dobro znam zašto! Vrijeme je za još jedan duhan, a u starosjedioca nema ni prstohvata starog duhana. S neopreznom zlobom namjerno izdahnem mirisne kolutove dima ispred sebe, tvoreći oblak oko dječakove glave. S rastućim osjećajem stida, očito uživa u oblaku, a po mreškanju mišića lica, vidi se da se bori sa užitkom i ponosnim osjećajem suzdržanosti. Ponekad pogledam most, gdje svjetla na prilazu počinju svijetliti. U Mostaru pada sumrak, a s njim se ulice pune simpatičnim šetačima. Dan se brzo pretvorio u večer.

Dječak je ustao od dinja i naslonio se na zid u mojoj blizini, oči su mu se nehotice odmarale na papirićima za motanje, a nosnice su usisavale hladan dim koji se slobodno vije u tom smjeru. Istodobno, iz krivudave, uske uličice nasuprot Carine izlazi djevojka sa šarenim dimijama i plavkastom košuljom, a male noge, obuvane u nanule, pažljivo se spuštaju pješačkom stazom niz strmu padinu do rijeke. U rukama nosi glomazne ibrike, velike limene vrčeve za vodu. Međutim, iza nje se ubrzo pojavljuju i druga, i treća i s druge obale, i ubrzo brojni muslimanski dječaci, žene i sluge idu iz raznih smjerova do rijeke. Čak i oko mene, djevojke s ibricima ili glasna bitanga, poskakujući s burilom na ramenima, nestaju niz stazu užurbanim hodom.

Raskošna slika sada se otvara oku promatrača. Cijelom dužinom Narente, s obje strane, koliko se može vidjeti u gradu, spušta se raznolika mješavina djevojaka, žena,

mladića, djece, starijih osoba, čitave grupe se spuštaju dolje. Bučan smijeh ili psovke mnogih ovih skupina, slikovito se spajaju sa šumom valova odozdo.

Iz susjednih kuća se u različitim tonovima čuju lupetavi zvukovi. Gdje god ga vidite, koluturovima spuštaju posude na rijeku. Limena posuda, pričvršćena je jednim uhom na žici, koja je učvršćena u rijeci na posebnom stubu, a druga je čuva u svom toku; posuda se prebacuje duž žice do rijeke, odakle se puni - onda se pažljivo poteže prema gore. Na taj način sve kuće, prema obalama, dobivaju potrebnu vodu za pranje iz Neretve, jer zbog propisa Kur'ana, koji zahtijevaju pranje prije svake molitve, voda u domaćinstvima muhamedanaca je obaveza.

Iznad grada se razliježe strašni vapaj s visine - to je akšam - večernja himna mujezina Allahu. S visokih munara stapa se dugačko „*la illahé ----- Resulullah*” - a drhtavi zvučni val plovi u najudaljenije kutke Mostara.

Zasićen pogledom na živu sliku uz korito, okrećem se dječaku. „Daj mi jednu karpuzu”, kažem preplanulom prodavaču, koji bezbrižno preuređuje svoju trgovinu, sigurno se sprema za odlazak.

„Hoću, hoću, gospodine”, brzo odgovara ovaj i uslužno bira s hrpe i dodaje mi lijepu, pjegavu lubenicu s hvalisavim priznanjem, „da je ova karpuz najbolja.” Plaćam, ali dječak se nekako meškolji. Mislim da nešto smišlja. „Molim Tebe, gospodine - za malo duhana za španjulet (ručno motana cigareta)”, oklijevajući tihim glasom, napokon kaže, bojeći se da ću otići.

Dajem dječaku kutijicu. Onda je smotao papirić, zapalio je s očitim užitkom i s velikim zadovoljstvom se naslonio na zid. Njegove crne, preplanule noge virile su iz poderanih pantalona, prekrižene u osjećaju gurmanskog uživanja. Gornji dio tijela bio je nepotpuno odjeven u zakrpani gunjac, a na glavi mu je zapušteni fes upitne boje, prekrivao bujne uvojke koji su nepravilno padali oko glave. Njegovo crno oko, sa svakim izdahom dima, vidljivo bi zasjalo od zadovoljstva. Samo mu je prodaja trebala da dođe do željene poslastice. Čak je i njegov pogled isticao, taj stečeni i zanimljivi samodopadni ponos, ta opuštena zamišljenost, koji je u slučaju Južnih Slavena, već u kolijevci određena muškarcu. Kakav je to ponos, koji i u krpama ne gubi svoj graničarski temelj.

Zatim se skroz smračilo. Vraćam se u unutrašnjost grada preko mosta, na kojem je, od zalaska sunca, postavljena straža s obje strane. S ugla kule mosta, bijelo-prikrivena figura odvaja se od sivog zida i spotiče se prema naprijed. Rukom drži uzicu psa, koji je vodi. Vjerojatno slijepa prosjakinja muhamedanka. Kako se vremena mijenjaju!

Krenem prema živahnim ulicama Staroga grada. Odjednom se oko mene oglasi melodično zveckanje lanaca. Osvrćem se. Skupina zatvorenika, po dvojica okovana, na svojim ramenima, u burilima, nose vodu iz Neretve. Kraj njih korača straža s blistavim bajonetima. Povorka na trenutak nestaje u sporednoj ulici, a samo se stravični zvuk lanaca pronosi ulicom - sve dok napokon ne nestane u daljini.

Ponovo sam stigao do mostarskog korza. Sam koračam sve gušćim mrakom, tamo po glavnoj ulici. Usput susrećem jata užurbanih muhamedanaca, koji se vraćaju

kući s večernje molitve. Mnogi od njih nose dinje u naručju, a usta već puna okusa kreću se sladostrasnim tempom, a drugi s užitkom puše iz čibuka. Svi imaju neku vrstu nestrpljive žurbe, koja kao da dolazi iz roditeljskog srca.

Ovo je zadnji dan prije godišnjih praznika Ramazana i Bajrama, koje muhamedanac posti danju prema propisima Kur'ana, ali zato ima noćne gozbe i mrs.

Proslava Ramazana i Bajrama, ne događa se u isto vrijeme svake godine, jer je muhamedanska godina duga samo 354 dana. Dane provode u skladu s vjerskim propisima i s najvećom suzdržanošću moraju se čuvati od sve hrane i pića. Posebno religiozni ljudi suzdržavaju se i od užitka pušenja. Čim sunce padne iza horizonta, oni se prepuštaju gozbama, prave zajednička druženja, gdje provedu cijelu noć u veselju. Ova živost traje do jutra, a onda cijeli dan provodi u lijenčarenju i spavanju, u kojima je, međutim, post lakše preživjeti. Posljednja tri dana Ramazana su blagdan i zovu se Ramazan-bajram. Tih se dana ne drži post, a u spomen na Abrahamovu žrtvu ubija se bezbroj janjadi, oblači se najljepša odjeća i posjećuju dragi prijatelji.

Kur'an uopšte ne propisuje mnogo praznika. Osim ova dva godišnja praznika, ima još sedam tzv. svetih noći za proslavljanje, osobito noć prorokova rođendana. Čak se i sedmični sveti dan, tj. petak, ne shvata tako strogo zbog posla i odmora. Zaista je zagušljivo u tim uskim ulicama čak i nakon zalaska sunca. Žurim se prema južnom kampu kasarne, gdje prostrana ravnica Bune svojim vjetrom puše ugodniji pozdrav s planina; dok se u gradu u krivudavim ulicama, omorinom prezasićeni zrak i dalje drži do kasno u noć.

Oko munara svijetle lampice. Kako šarmantno izgledaju mnoge kupole! Većernji oblak već je pao nad gradom, samo su se munare zalijepile za nebesa, uske, poput uzdignutih prstiju, a na vrhu, oko svakog trijema (šeref), svjetiljke svijetle poput blistave krune, omotane mnogo puta svjetlucavom, raznobojnom svjetlošću. Prema broju lampica također se može prosuditi naklonost vjernika prema ovoj ili onoj džamiji. Paljenje lampica u noći uoči Ramazana i Bajrama, kao i sedamdeset dana kasnije uoči Kurban-bajrama, zatim u noći uoči proslave Poslanikovog rođendana, jedna je od glavnih vjerskih dužnosti muhamedanaca. Naročito se porodične džamije, bogatih muhamedanskih plemića, ističu u prekrasnom ukrašavanju minareta lampama raznih boja i veličina.

Sjedim na krajnjoj granici predgrađa Brankovca i otvorenog prostora, okrenut prema ležećim, nepomičnim, srušenim spomenicima, koji vire iz ruševina muhamedanskog groblja, koje okružuje staru džamiju, na periferiji grada.

Prodoran, dugačak poziv mujezina s visoke munare po cijelom gradu najavljuje drugi sat nakon zalaska sunca, naime „jacija“, posljednju, petu dnevnu molitvu.

Oduševljeno sam se prepustio užitku, koji mi je pružalo ugodno zahlađenje oko mene. Čitavo groblje, obraslo drvećem i grmljem, nalikovalo je na zeleni voćnjak, usprkos bezbrojnim spomenicima. Čudan glas koji se začuo iz džamije trgnuo me iz razmišljanja. Zakratko prigušen, pa zakratko uzvišen, onaj fanatični, strašnim zvuk Allahovih robova, koji tako neobično zadivi stranog slušaoca.

Zakoračio sam bliže. Džamija, sva nakrivljena, bila je u zabrinjavajućem stanju. Njeni ispucani zidovi bili su poduprti gredama, kako bi tu polu-ruševinu, neko vrijeme držali nad zemljom. Vjerna slika umiruće moći polumjeseca!

Ulaz u džamiju bio je sa sjeverozapada, tako da su vjernici za vrijeme molitve mogli biti okrenuti prema istoku, tj. prema Meki. Nisam želio ući unutra, kako zbog kasnih doba, tako i zato što muslimani ne vole vidjeti nevjernika kako ulazi u njihovo svetište. Zbog toga, kad sam se približio zatvorenom prozoru, zavirio sam u sobu za molitvu. Unutrašnjost je u potpunosti odgovarala njenoj vanjštini. Blagi sjaj dviju svjetiljki osvjetljavao je prostor između četiri zida, čija je fasada, tek tu i tamo pomalo sačuvana, a koje je prije mnogo ljeta, nečija nespretna ruka ukrasila ornamentima u boji, koji su sada potpuno izbledili. Drvenu propovjedaonicu podupirao je stub, a stepenice su srušene. Rupa u zidu, napravljena možda urušavanjem dijela munare, nehajno je obložena daskama, koje su nekada služile za galeriju, od koje su ostala samo četiri potporna stuba. Pod je ponegdje bio uništen, tu i tamo istrgnute su kamene pločice - i, kao da se podsmjehuju, bio je prekriven trakama od starih ćilima, ne pokrivajući, već sramotivši golotinju muhamedanskog svetišta.

Na ovim trakama i na golom kamenju, i dalje je sjedilo, na prekriženim bosim nogama, mnoštvo starih muhamedanaca. Između njih, u sredini svetišta, ispred kamena koji je predstavljao grobnicu poslanika, stajao je nagnuti lik starog imama prekriženih ruku. Njegove izbuljene oči, plamteći fanatičnom vatrom, kao da su uperene u svemir.

Vjerski obredi muhamedanaca, odlikuju se izvanrednom jednostavnošću, zajedno s uzornom poniznošću vjernika. Glavne dogme muhamedanskog učenja sadržane su; u vjerovanje u Boga, njegove anđele, svetom spisu, koji uključuje psalme, Evanđelja i Kur'an, koji je božanskog podrijetla te u proroke (Mojsije, Isus i Muhamed, koji je posljednji u nizu), vjerovanje u ustajanje iz mrtvih, posljednji sud, raj i pakao. To je vidljivo u izvatku Muhameda iz učenja Mojsija i Isusa Krista.

Ova džamija je vjerovatno služila kao molitveno mjesto za starije muhamedance, od kojih je skoro svaki drugi, nosio hvalisavu Hadž značku na turbanu, odnosno komad zelene boje, kako bi dokazao da je nosilac posjetio sveta mjesta na grobu proroka.

Iznenada su iz usta imama počela da teku recitacije iz svetih spisa, ali samo na arapskom kao svetom jeziku Kur'ana, kreštavim glasom, protkanim brzim naklonom prema Istoku. Džemat vjernika je pažljivo slušao, možda ni ne shvaćajući hodžinu propovijed. Povremeno su neki od njih odgovarali zajedničkim odgovorom i stegnuvši ruke na grudima, pobožno se klanjali.

Neko vrijeme, naravno, uživao sam u ovom čudnom načinu obožavanja, ali ubrzo mi je dojadilo to jednolično izgovaranje, bez ikakvog privlačnog izraza i gledajući skupinu gotovo živih leševa, koja je ovdje sjedila bez pokreta oko samodopadnog propovjednika.

Okrećući korake nazad u grad, otišao sam u prvu bolju kafani, odakle je dolazio glas mandoline, a čije su se prostorije počele brzo puniti muhamedanskom

omladinom, koji noć prije ovogodišnjeg praznika provode u uživanju i veselju, što je u više moguće u skladu s pravilima Kur'ana.

Ako želite uroniti svoj um prilikom posjeta „hercegovačkoj zvijezdi“, kako lokalac voli Mostar nazivati, u daleke dane njegove prošlosti, posjetite najzanimljiviji spomenik arhitekture cijele Hercegovine, pravi dragulj antičke arhitekture, naime stari most, od kojeg je, prema mnogim istoričarima, i ime grada nastalo. Sigurno je da je rimski utjecaj sezao duboko u ove dijelove na jugu antičke Ilirije, a ovaj klanac moćnih planina Veleža, Huma i u pozadini Raške gore, vidio se kao izvrsna podrška u ratnim pohodima, oaza dobrodošlice za umorne hodočasnike na trgovačkim putovima. Stoga su naselje *Mandentium* ili *Matrix* ovdje osnovali Rimljani u davnoj antici. I danas, ostaci stare ceste koja vodi od Han-Pijeska, do Bivoljeg brda i Počitelja; pričaju istoriju o sebi, kao o drevnom rimskom naslijeđu. Tako su i posljednjih godina mnoga arheološka istraživanja, koja su se često izvodila, posebno na ravnici između Bune i Mostara, potvrdila pretpostavke srpskih istoričara koji jednoglasno tvrde da su te krajolike Rimljani obilno naseljavali u prvim vijekovima nakon Krista.

Najviše nas impresionira drevna gradnja mosta cara Trajana, prema mnogim istoričarima, sagradio ga je car Hadrijan, koji se nadvija nad klisurou obliku moćnog luka, na čijem se dnu Neretva uzdiže u zelenim valovima. Dužina njegovog raspona je veća od 34 metra, a visina iznad rijeke 27 metara. Temelji ove vrijedne građevine postavljeni su istodobno s mostom na Buni, iako se može prosuditi da je od veze - od Mostara preko Starog mosta do Ljubuškog, pa prema Jadranskom moru; stariji most preko Bune do Metkovića, pa do Splita. Temelji lukova leže u zidovima kula mosta, s obje strane Neretve, čiji tok uzalud vijekovima pravi ožiljke na kamenom koritu u dubini.

Tokom divlje zbrke, koja se dogodila na nacionalnoj šahovskoj ploči u Evropi tokom migracije naroda, *Mandertium* je pometen s lica zemlje, a samo je kameni luk, uspinjući se nad Neretvom, širio uspomenu na svjetsku vlast Rima. Mnogo vijekova Mostar je bio samo selo, samo je pod vojvodom Stjepanom Vukčićem opasano zidinama, utvrđujući tako ključ ulaza u Srednju Hercegovinu iz šumovitih bosanskih dolina. Pod ovim snažnim vladarom regije *Chlum*, Mostar je umjetno naseljen, jer su stanovnici tamo, prema legendi, također prisilno dovedeni, a zatim je naselje uzdignuto u glavni grad vojvodstva sv. Save.

Nakon pada Hercegovine u vlast polumjeseca, grad se polako dizao, jer su hercegovački plemići, mrzeći mostarske paše, zanemarivali glavni grad Sandžaka. U XVI vijeku su ga dva puta osvojili venecijanski plaćenici, ali su ga uvijek napuštali. Venecijanskoj trgovačkoj politici, nikada nije bilo stalo da oslobodi porobljeni hercegovački narod iz turskog jarma, već su samo u svojim planovima imali, da uz pomoć sposobnog južnoslavenskog oružja, postigne najveći mogući uspjeh u svom trgovačkom poslu. Ohrabreni varljivim obećanjima u ružičastim snovima nade, ljudi su uzeli oružje ili su unajmljeni da ubijaju radi materijalne dobiti „kraljice Jadrana“ i zbog prolazne slave lava sv. Marka, u pravilu su ga, nakon sklapanja mira, saveznici su ga ostavljali da vapi u novim, užasnijim okovima ropstva i da žali zbog lažnih obećanja pohlepni suvjernika. Najveći procvat, Mostar je doživio za vrijeme vezirstva slavnog Alije Rizvanbegovića. Vezir je za svoju udobnost i za svoju sigurnost sagradio veliki konak, malu tvrđavu, smještenu u podnožju Podveležja, uzdignutu nad

gradom. Čitav način njegove gradnje je od nekoliko velikih dijelova, i sastoji se od nekoliko dvorišta, na kojima je pokrajinska vlada sada postavila veliki broj zgrada administrativnog ureda. Čitav službeni aparat za Hercegovinu ponovno je prebačen u konak. Gdje god pogledamo, još uvijek postoje neki njegovi strašni tragovi, međutim, mnogi također daju priznanje djelima poznatog Ali-paše.

Istorija čitavih gradskih četvrti povezana je s biografijom ovog čovjeka. Prema sjećanjima mostarskog svećenika Čokorila, imao je hrastove točkove, koji su postavljeni oko tvrđavskih zidova na Konaku, a koje je „ukrasio“ hrišćanskim glavama. Tih točkova je bilo oko 150, a za njih se pričalo da su uvijek bili „ukrašeni“, tokom čitave vladavine ovog čovjeka. Za cijenjenu hrišćansku glavu, davao je svojim plemićima izvrsne nagrade, do 20 dukata. Bacao je lubanje na ulice Mostara, na zadovoljstvo muslimanske rulje. A sve se to dogodilo u prvoj polovici devetnaestog vijeka, na samom pragu tzv. obrazovane Evrope! Međutim, istorija nas na svojim primjerima nepogrešivo uči, da čak i vrijeme najveće slave i blistavog uspjeha biva odjednom završeno. Tiranin, koji je brzo došao do vrhunaca moći, preokretom Padišahove naklonosti, pao je u prašinu prezira, bio zbačen, zatvoren i ismijan od rulje koja je prije toga puzala pred njim, i na prašnjavom magarcu preko mosta odveden i podmuklo ubijen u zemlji bosanskoj.

Došlo je novo vrijeme. U očajničkom otporu, ljudi, vođeni stalnim ugnjetavanjem, uzeli su oružje da posljednji put izvoje „slobodu zlatnu.“ I nije uzalud zazvonio handžar, a dugački džeferdari grmjeli su s planinskih visova, budeći pospanu Evropu, koji su zbog interesa uskogrudne politike, zaboravili da su hiljade sljedbenika plemenite Hristove vjere, stenjale i krvarile u kandžama čudovišta.

Kad je Austrija napokon odlučila vojno djelovati u Bosni i Hercegovini u korist hrišćana u ljeto 1878. godine, a nakon rezolucije Berlinske konferencije, podmaršal Jovanović je s austrijskim trupama prešao Neretvu 1. augusta 1878. godine, krećući brzim maršem izravno u glavni grad. Tih je dana Mostar, potpaljen od slavnog sveštenika Hadži Loje, proživio sve strahote ulične revolucije. Pobunjenici su 2. augusta zauzeli vladinu zgradu u glavnoj ulici i ubili šest istaknutih turskih uglednika, koji su napuštali sastanak na kojem je odlučeno da se Mostar preda austrijskim trupama bez otpora. Među ubijenima bili su: muteserif Rifat-beg, kadija, muftija i vojni zapovjednik. Pobunjenici su zauzeli oružarnicu, opljačkali je i oružje podijelili stanovništvu. Na hrišćansko stanovništvo vršen je pritisak da uzme oružje u odbrani Mostara od austrijske vojske. Po savjetu duhovnih uglednika, hrišćani su prihvatili oružje - ili bi ih podivljala rulja, uistinu mogla ubiti u ovoj vladavini bijesa.

Navečer tog dana, tri bataljona nizama (regularna turska vojska) krenule su put Kleka, a dva bataljona u Nevesinje. Dana 4. augusta, prethodnica XVIII. divizije s 500 ljudi, porazila je nakon kratkog otpora, iza Ljubuškog kod sela Čitluk, snažnu hordu militantne mostarske rulje, koja je pošla u susret Austrijancima; a dva dana kasnije u 4 sata popodne Jovanović je zauzeo bez ijedne kapi krvi i bez ijedne rane, glavno hercegovačko mjesto, a uplašeno muhamedansko stanovništvo potpuno se prepustilo na milost pobjednika.

Nova vlast - novi običaji; tako su mislili oni koji su se nadali bržem preokretu svih aparata koji su zadržavali razvoj domaćeg plemena, Hristovoj vjeri vjernog, iz

okova blaženog neznanja. Međutim, nakon mnogo godina nove vlasti, do sada je utjecaj sve tri konfesije u građanskim pravima međusobno toliko različit, tako da muslimani u svim granama domaće samouprave imaju takav utjecaj i moć da je zapanjujuće koliko su razmaženi u odnosu prema drugima u okupiranim zemljama!

Mostar danas broji, s vojnim garnizonom oko 25 000 stanovnika, od kojih i sada, nakon seobe muhamedanskog roda u carstvo Padišaha, i dalje ima dobre dvije trećine Allahovih sljedbenika. Hrišćani su se uvijek držali dalje od glavnih i velikih gradova, radi vlastite sigurnosti. Srbi su sada veliki faktor trgovine u Mostaru. Mnogi od njih, izdigli su se, gotovo od ulične trgovine do vrhunca bogatstva, posebno posljednjih godina.

Pozicija Mostara pruža jasan dokaz odakle dolazi najsigurniji izvor njegova novog napredka. U pozadini ga moćne planine odvajaju od prostranih područja Bosne, a otvoren je samo put do mora. Metković, Split i Dubrovnik protežu se do „hercegovačke zvijezde“ krakovima puteva, koji donose oživljavajući izvor u srce ove stjenovite zemlje. Međutim, trgovinu je osvježila dobra administracija, ali glavne uzde drži samo nekoliko ruku. Ljudi koji su i dalje vladaju kapitalom su pametni i poduzetni srpski trgovci, tu i tamo u lihvarskim kandžama Španaca (Sefarda - op.prev.), koji u tim zemljama nisu zadovoljni samo sa stopostotnom zaradom, nego često prema okolnostima traže i veći postotak dobiti od ponuđene robe.

Industrija je također malo porasla od dolaska nove vlade. Uobičajeni predmeti koji se šire zemljom, oruđe i potrepštine za domaćinstvo, itd.; svi su došli trgovačkim putevima do seoskih krajeva; domaća proizvodnja je još u povojima; ne postoje uzorne radionice, nema majstora koji bi profesionalno obučili domaću mladost. Razlog se traži u činjenici da politički uslovi još nisu riješeni, a neizvršena aneksija obeshrabruje poduzetne obrtnike iz naprednijih zemalja za trajno naseljavanje.

Možda je obrazovanje najmanje napredovalo, iako domaće stanovništvo žudi za tim da ustane iz žaljenja vrijednog, skoro potpunog neznanja. Ono što je provincijska vlada dosad učinila, mali je korak na velikom putu dužnosti s kojim je potrebno nastaviti na ispravnom uzdizanju ovog naroda, makar i samo u početnim stopama kulture.

U tim je zemljama razvoj obrazovanja, vijekovima bio povezan s uslovima u kojima su se razvijale vjerske dobrobiti određene klase stanovništva. Turska vlada nikada nije marila za ova plemenita prava domaćeg naroda, jer se muhamedanac držao mrtvog slova Kur'ana, i prema tome, prema njegovom mišljenju, najveće svjetske mudrosti sadržane su u spisima.

Muhamedanska škola je uvijek u neposrednoj blizini džamije na selu, a u gradovima je povezana s džamijom. Prilikom osnivanja tih škola, nema uspostavljenih nastavnih planova i programa, nadzornih ili drugih pomoćnih objekata kao u našim školama. Te se škole dijele na više i niže. Prve su smještene na selu ili u manjim gradovima u blizini molitvenih domova i nazivaju se mejtefima; druge, one više, su medrese. Bogati muhamedanci koji svoje sinove namjeravaju posvetiti javnim službama, diplomaciji itd., sinove u pravilu šalju u škole u Carigradu. Zaista je zanimljivo posjetiti takvu nižu školu, pri molitvenom domu.

Tokom jednog od posjeta glavnom gradu Hercegovine, na prolazu Mostarom, jednog sam dana zalutao zavojitim ulicama Cernice, četvrti koja je isključivo naseljena muslimanima. U zabačenoj uličici koja se lagano spuštala do rijeke Neretve, tijesno uz džamiju se zbila, muhamedanska škola koja je iz daljine, bukom najavljivala svoje prisustvo. Kroz otvorene prozore, čuo se zbor od dvadesetak dječjih glasova, raznih nijansi i tonova. Vrata su također bila potpuno otvorena, možda radi ventilacije, pa sam znatizeljno pogledao unutra, gdje je sjedilo dvadesetak malih školaraca s prekrštenim nogama na tepisima, a čije su rupe bili jasni dokazi o školskim nestašlucima.

Sa strane, leđima okrenut vratima, sjedio je učitelj, hodža koji se odlučno drži i sa štapom dugim 5 metara, kada bi učenici naglas čitali, upozoravao bi ih na pažnju. U sličnim školama, svi učenici zajedno čitaju odlomke iz Kur'ana na arapskom jeziku. Uz ovu paklenu buku svojih kolega, druga polovica učenika imala je „tihu” posao pisanja slova, koja su najmlađi „neznalci”, učili pisati željeznom iglom na pločicama obloženim voskom, koje su položili na koljenima. Najstariji, kome je već bilo dopušteno da svoje znanje oproma bojom i perom na papiru, bio je nekakav povremeni doušnik mališana, jer su se dva manja smjestila oko većeg učenika sa svake strane i ponekad su mu davali rezultate svoga rada, da ih provjeri.

U cijeloj školskoj sobi nije bilo ničeg više, osim stepenica, na kojima je sjedio koščati hodža crvene brade s jakim, nesvjesnim izrazom gađenja zbog nepažnje i prema meni, kao nametljivom nevjerniku, i dugog štapa koji je držao u ruci i nemilosrdno lupao po glavi i leđima malog neposlušnika. Uzalud je oko tražilo po prljavim zidovima, čak i najprimitivnija nastavna sredstva. Međutim, stvarno ne lažem! U uglu je visio zakačeni stari cilindar, uobičajeni predmet kažnjavanja u lokalnim turskim školama, koji se stavlja najneukrotivijem učeniku, da bi se sramio i da bi ga drugi ismijavali.

Kad sam izašao iz školske sobe, obišao sam džamiju, oko koje se nalazi staro groblje. S druge strane molitvene kuće, u sjeni nekoliko čempresa, nalazi se velika stara cisterna. Pogledam unutra. Sve usahlo i oljušteno iznutra, ali i na dnu! Tri djevojke u razigranoj odjeći mirno drijemaju ovdje na hrpi izgrizanih dinja, s čitankama ispod glave. Vidi se da je ovakav način ili, zapravo, ne-način odlaska u školu popularan i kod muhamedanske omladine. Oni su sigurno dobri učenici i ne rade to prvi put. One mogu samo zahvaliti lijenosti hodže što još nisu uhvaćene, inače ih sljedeći dan poznati cilindar, čak i uz temeljito udaranje, vjerojatno ne bi mimoišao.

Uzimajući u obzir siromašne sadržaje, koji je hrišćanskom elementu dostupan za njegov duhovni razvoj u glavnom gradu Hercegovine, možemo hrabro reći da su obje konfesije: katolička i pravoslavna na istoj razini u smislu školskog bogatstva. Međutim, apostolska aktivnost franjevac uspostavila je institut za katolike, dok su škole osnovane za pravoslavno stanovništvo potekle od domoljubnog zanosa bogatih srpskih trgovaca. Katolička zajednica je uz pomoć stranih pomagača sagradila urednu crkvu u gornjem dijelu grada prije 22 godine. Međutim, kako izvještaji do sada nose jasno svjedočanstva, mostarski se katolici još uvijek bore s nemilosrdnom ljubomorom od druge dvije vjere.

Kakve tužne rezultate mogu izazvati ova neprekidna trvenja i vjekovna mržnja, posebno pravoslavnog stanovništva Hercegovine prema katolicima, čiji je najbolji dokaz bio tokom blagdana Tijelova u Mostaru 1890. godine. Tog su dana pravoslavci odlučili, katolicima onemogućiti važnu i uzdižuću ceremoniju javne povorke gradom, bez obzira na sve. Prvi izvještaj o stvarnom toku pobune stiglo je iz bečkog „Vaterlanda“, a potom i iz čeških listova. Taj izvještaj je izazvao opravdano zaprepaštenje u austrijskim katoličkim zemljama, a službeni su listovi na brzinu opovrgnuli taj izvještaj, što, međutim, uopšte nisu uspjeli, usprkos nezamislivom pravdanju da je procesija izazvala neku vrstu bijesnog ogorčenja u vjerskim osjećajima muhamedanaca. Da čujemo samo dnevne češke novine od 18. jula 1890. godine. *„Malo prije početka povorke, unajmljeni izgreznici srušili su oltare i došlo je do krvave borbe između katolika i pravoslavaca, zbog čije su se nadmoći, katolici morali povući. Osim toga, u katoličkoj crkvi također je došlo do nereda, tako da je svećenstvo bilo prisiljeno sakriti se u sakristiju. Kao rezultat toga, u crkvi se također dogodila tučnjava i povorka se morala napustiti. Pet stotina pješadinaca stiglo je da uspostavi red, ali vratilo se u kasarnu, da ne bi izazvali još više bijesa.“* Tih je dana „Vaterland“ donio i zanimljiv izvještaj o sljedećem slučaju: *„Prije četrnaest dana u jednom je predgrađu Mostara ubijen katolički dječak, čiji je leš raskomadani i bačen ispred rezidencije katoličkog biskupa. Uhapšen je jedan od počinilaca, ali on ne želi otkriti svoje suučesnike.“*

Savršeno je dokazano da su se neredi odmah u početku dogodili, a čak ni posljednji izvještaj „Vaterlanda“ nije službeno opovrgnut. I sve se to dogodilo u zemlji nad kojom je katoličko carstvo postavilo svoj štit prije 12 godina.

Živjeti u Mostaru, pogotovo ako se turist namjerava prepustiti mogućoj udobnosti koju nude novi hoteli namješteni „po francuski“, prilično je skup. Međutim, obavezno vas Nijemac svugdje dočekuje pred vratima, kao da su okupirane zemlje provincije Velike Njemačke. Hrana je i dalje u pristojnom izboru i pristojnom ukusu, dalmatinska vina su relativno najjeftinija na cijelom jelovniku. Zbog toga je pivo, čak i lošije, uglavnom proizvod iz pogona Dreher, a u boljim gostionicama naše Plzensko, sve dok ne postane preskupo! Međutim, ako posjetite Mostar tokom ljeta, ne preporučujem boravak u najboljem hotelu. Ne možda zbog nesavršene opreme, ne daj Bože, već iz razloga što vas muhe, komarci i drugi sitni i još nametljiviji insekti toliko jako muče da biste radije pobjegli iz kreveta i očajničkom beznađu skočili s prozora, dok promatrate mirne ulice ili visoke prozore nad donjim dijelom grada. Hoteli bolje vrste obično stoje na glavnoj ulici ili višim dijelovima predgrađa do Konaka.

Donedavno je postojala velika potreba za odgovarajućim privatnim stanovima, jer su se nakon okupacije doseljavali čitavi karavani službenika i njihovih porodica, kao i porodice oficira, premještenih vojnih posada. U početku nigdje nije bilo prazne kuće, a tamo gdje su bile pristojne kuće, stan se nije moglo dobiti ni pod koju cijenu. Zašto? Zato jer muhamedanac u tom pogledu nalikuje Englezu čija je kuća dvorac, ali samo za njega lično i porodicu. Muhamedanac, pogotovo imućni, ne pušta strance u svoju kuću, pogotovo inovjerce, ni za kakav novac; radije bi se iselio i ostavio kuću praznu nego da dijeli svoje prostore s drugima. Ovaj slučaj nije bio jedinstven samo u Mostaru, već i izvan njega, kada se snažno raspravljalo u pokrajinskoj vladi, da bi dužnosnici i časnici trebali biti pristojnije smješteni.

Inače, glavni grad ove stjenovite zemlje, također će biti naviknut na razne luksuze za potrebe društva. Nekoliko slastičarskih pogona s proizvodnjom sode, limunade i sladoleda već je otvorilo svoje firme, a svoje proizvode preporučuju u savršenoj kvaliteti, koji s obzirom na nepodnošljivu vrućinu koja ljeti vlada u Mostaru, već imaju dobru prodaju čak i među domaćim stanovništvom. Kaže se da haremi bogatih muhamedanaca troše znatne količine limunade i sladoleda. Zanimljiv je i način na koji pogoni dobivaju led potreban za hlađenje svojih proizvoda. Na visovima Raške gore i Veleža nad Mostarom, u skrivenim gudurama nalaze se neiscrpne naslage vječnog snijega koji su se tu kristalizirali u čvrste ledene komade. Tokom cijelog ljeta, vješti Mostarci, uglavnom iz siromašnijih slojeva stanovništva, penju se planinskim područjima svaki dan nakon ponoći, a ubrzo nakon jutra, kada grad još nije izašao ispod maglenog pokrivača, čitavo mnoštvo muškaraca i dječaka, nosi ulov noćnog puta, umotan u veliku i debelu vunenu čebad. Cijena pravilno napunjene deke s kristaliziranim snijegom, plaća se prema količini i potrebi od 60 kr. do 1 zlota.

Mostar je cestom dostupan samo s juga i sjevera, jer zauzimanjem oba mosta, prekida se treći izlaz za Ljubuški. Stoga je vojna uprava, kako bi osigurala ključeve s obje strane grada za sve moguće i nemoguće slučajeve, a ujedno i da bi dobila značajan prostor za izgradnju vojnih stanova, uspostavila dva vojna logora ispred i iza grada, južni i sjeverni, koje je pokrila velikim brojem vojnih zgrada. Pokušaji da se u obje kasarne podignu voćnjaci, nisu uspjeli kako su željeli, uglavnom u južnom odjelu, zbog čega se može požaliti, jer bi ulaz u Mostar s morske strane, kao i cijela panorama glavnog grada Hercegovine, imala priličnu dobit.

Među običnim likovima na mostarskim ulicama naći ćete nove uniformirane pojave. Nova je to vojska; svijetloplavi kaput, široke, tamne hlače i crveni fes kod muslimanskih regruta, to je njihova propisana je oprema. Već na prvi pogled, stasiti su to ljudi! Sa savjesnom poslušnošću Caru, izvršavaju naredbe s izvanrednom tačnošću. Vojna uprava to jako hvali i puno očekuje od bosanskohercegovačkog vojnog zbora u budućnosti. Čini se da se i ta sama vojska navikla na vojnu disciplinu, ali oni još uvijek ne vole „švapske komande“ i pretpostavljam da im se još za dugo neće svidjeti.

Međutim, s pojavom novih prilika, i tamne strane pobjedničke civilizacije uvlače se u vijugave ulice Mostara. Iako su nove gostionice rasle uglavnom nakon okupacije poput gljiva, skoro u svakoj drugoj, koju obično drži pripadnik izabranog naroda, taj polusvijet je razbacao svoje štandove u velikom broju. Takve prostorije, kojih nema u velikom broju po sporednim ulicama, nego na prednjim ulicama Mostara, nažalost šire puno nemorala u mlađoj generaciji nacije koja se tek probudila u novom životu, ali i drugi sadržaji pomažu potkopavanju poznate čednosti hercegovačkih djevojaka. Samo ova jedna majušna slika, pokazala mi je grozno lice tužne stvarnosti u tom pogledu.

Polazeći iz Mostara cestom prema Metkoviću, prolazim pored ruševina stare janičarske kasarne. Ispred nas, slijeva, nova izgrađena zgrada na kojoj se veliki dvojezični natpis hvali pravom svrhom: „Tvornica duhana“, *Tabak-Fabrik*. Od jutra, čitave gomile djevojaka hrle na posao kroz otvorenu kapiju, kroz koju naša kočija slobodno prolazi. Sve mlada lica, svako puca od zdravlja, koje je snažni planinski zrak ulio u temeljita tijela kćerki ove zemlje. Međutim, iz središta radnica u uho mi padaju glasne primjedbe tako opscenog sadržaja, da sam se na putu zapitao, koliko su skliski

ti putevi čežnje za modernom civilizacijom, koliko je omamljujući njen dah, koji puše halama takvih tvornica, da su osnivači možda s pravom mislili da će siromašnima možda donijeti prosperitet i bogatstvo, ali do tada moralno neiskvarenom narodu.

(Preveo: Armin Džabirov)

Južni logor, 1882. g.

Veličanstvena posebnost Mostara, 1897.

Samo šest godina nakon objave velikog teksta o Mostaru u časopisu „Vlast“, Jan Třeštík objavljuje još jedan tekst o Mostaru. Ovaj put je to objavljena knjiga. Originalan naslov putopisne knjige ovog češkog autora je „Ku břehum Adrie: Od Sarajeva do Dubrovníku“ (K obalama Jadrana; od Sarajeva do Dubrovnika), a izdata je 1897. godine u izdanju J. Otto. U knjizi su objavljene grafike i fotografije iz Mostara. Autori ilustracija i fotografija bili su Karel Liebscher te Ljudevit Kuba i František Topič.

Nakon austrougarske okupacije osmanske Bosne i Hercegovine 1878. godine, Česi su mogli imati koristi od austrougarskog imperijalnog pothvata, a neki su to odmah i učinili. Krajem 19. i početkom 20. vijeka, Česi su osnovali fabrike i građevinske firme u Bosni i Hercegovini, češki kapital je sudjelovao u financiranju lokalnih preduzeća, a u Sarajevu su osnovane podružnice čeških finansijskih institucija (Nečas 1987). Česi su bili službenici u austrougarskoj administraciji okupiranih zemalja, a Bosna i Hercegovina je pružala posao mnogim češkim učiteljima, ljekarima, arhitektama, oficirima i kvalificiranim i nekvalificiranim radnicima.

Čehe su toga vremena posebno zanimali domaći stanovnici u novim krajevima, s kojima su trebali razvijati daljnju saradnju u proizvodnji i trgovini. Třeštík je u ovoj knjizi posebno naglašavao da muslimani i kršćani Bosne i Hercegovine govore istim slavenskim jezikom i da su sačuvali mnoge navike i običaje iz zajedničke prošlosti: iskreno gostoprimstvo, vjernost u prijateljstvu i bratstvo po izboru (pobratimstvu), kao i pravu patriotsku ljubav prema svojoj zemlji. A to je bio znak, da se s domaćim ljudima može ući u posao.

Za nas su iz ove knjige zanimljive ilustracije iz Mostara, gore spomenutih autora, kao i detaljan opis i doživljaj Mostara, čije prijevode donosimo:

Mostar

Koliko li je samo vrijedna divljenja gorljiva sklonost Hercegovca stjenovitoj domovini! Ništa mu dragocjenije nema od tih golih stijena, ništa ugodnije u životu od razgovora o domovini. Volio bih da ste upoznali žar patriotskog entuzijazma, kada ste uspjeli probiti led domorodačkog nepovjerenja i kada slobodno razgovarate, pobratimski, s hercegovačkim gorštacima. Mirnoća južnjačke zvjezdane noći donijet će vam drhtavi zvuk žice, popraćen pjevanjem guslara:

„o pušci
o konjima i o junacima
a najviše o Hercegovini
o Neretvi, vodi plemenitoj,
i o mostarskim rodним vinogradima“

To su bili utisci s kojima sam nakon mnogo godina ponovo stigao na ulice Mostara. Slikovita, orijentalna slika Mostara u svojoj osebnosti nije se puno promijenila od tada. Stvarno, toplo me gleda i s nekom vrstom prisnosti. U prostranim vrtovima, koji tako bogato ukrašavaju Predhumlje i u divljim voćnjacima, koji su blizu

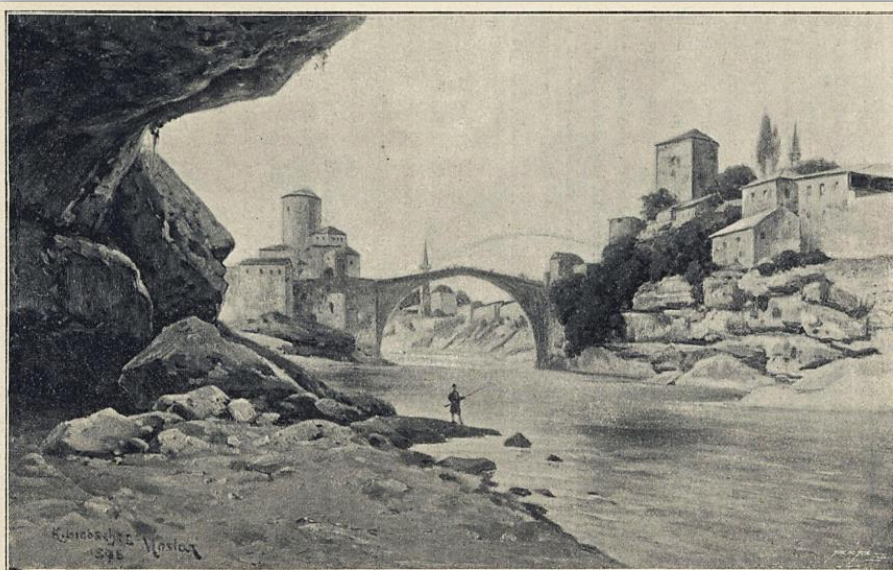
sjevernog dijela grada, južna vegetacija uspijeva i cvjeta u takvoj udobnosti kao što je ima tu. Gole padine okolnih planina u svojim uvalama još uvijek ugošćuju čitave nakupine kadulje i grmolike skupine mirisnog ružmarina. I tako, unatoč očitoj vanjskoj stabilnosti, Mostar je postigao izvanredan napredak u ekonomskom i kulturnom smislu. Stanovništvo se od 1885. godine umnožilo za više od trećine, a prethodna nepovjerenja i zimske tegobe, ustupili su mjesto socijalnom miru i postupnom povjerenju u nove ustanove, čiji je industrijski i komercijalni razvoj pun koristi.

Danas je praznik. Na čistom sokaku, kojeg je noćna kiša tako isprala da se bijeli, prolazite pored stasitih figura Hercegovaca koji se od bosanskog tipa razlikuju atletskim držanjem i ponosnim izrazom lica. Vijekovima je priroda ove zemlje, u velikoj mjeri pridonosila posebnom razvoju prirode Hercegovaca. Robusnost i grubost krških planina, koje dižu svoje gole vrhove do plavih nebesa, podigle su pravo planinsko pleme na nacionalnu razinu i utisnule sve svoje snage i mane u njegov karakter. S jedne strane osuđen da iz siromašne zemlje pravi svoj jadni hljeb od mekinja, i da od divljih zvijeri brani ognjište i siromašno imanje, a s druge strane, da zgaženu slobodu vjere brani s oružjem u ruci od nemilosrdnog Turčina – tako se vijekovima Hercegovac razvijao u nesalomljivoj borbi protiv divljine i protivnika vjere. Također, šarmanтна narodna nošnja, na čiju je čistoću i uređenje, posebno u praznične dane, Hercegovac djetinje pažljiv, znatno povećava karakter ovog naroda.

Nehotice, spuštate se niz dugu zanatsku ulicu – čaršiju – do rijeke Neretve, koja još uvijek s istom upornošću pere zagrijane stjenovite obale. Mostarska čaršija, odnosno trgovačka i zanatska četvrt grada, predstavlja najživlju ulicu s obje strane starog mosta. Preko 500 otvorenih dućana, zdesna i slijeva, s izlozima ispunjenim svakodnevim potrepštinama, luksuznim tkaninama i raznim drangulijama, u kojima Orijent oduševljava, privlače pažnju stranaca i želju za kupnjom takvih raznih predmeta, koji su potpuno novi za sjevernjačko oko. U ovom raznolikom nizu izdvajaju se trgovine zlatara i srebrara, papučara, kožara, bakrorezaca, krojača i drugih trgovaca raznim predmetima, bilo domaćim, bilo iz Carigrada, a mnogi od njih

uvezeni su iz Perzije i daleke Indije.

U pozadini dućana, zanatlije mirno rade pred prolaznicima i svojim raznim aktivnostima uvelike dopunjuju prepoznatljivu slikovitost ove četvrti.

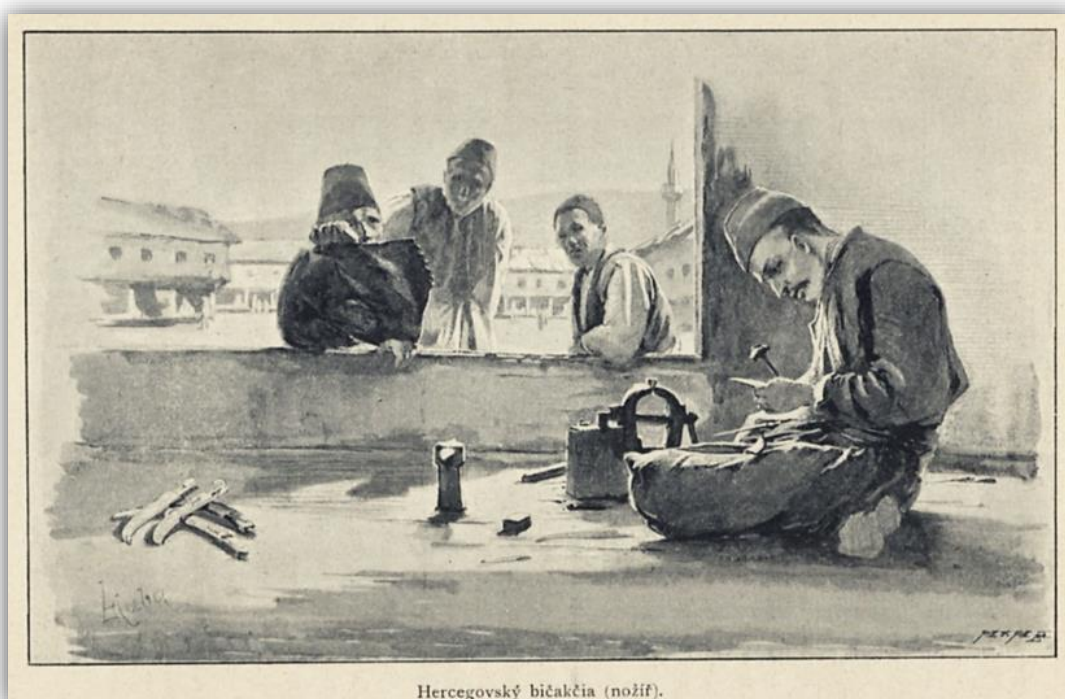
Mostar. Starý most přes Neretvu.

Veličanstvena posebnost Mostara, do koje korača svaki stranac, je stari kameni most koji se u jednom luku uzdiže nad divljom Neretvom. Još uvijek se postojano opire zubu vremena, iako je zbog mnogih pukotina, policija zabranila vožnju po njemu. Međutim, savremena studija, bosansko-hercegovačkih arhitektonskih spomenika, umanjila je starost izgradnje ove božanske građevine, koja je prema narodnom predanju izgrađena u rimsko doba. Kako dosadašnja istraživanja potvrđuju, most je izgrađen tek nakon okupacije Hercegovine od strane Turskog Carstva, pod vodstvom velikog sultana Sulejmana II. 974. prema hidžri, tj. godine Gospodnje 1566. Jedan od dokaza je izbljednjeni natpis, naravno na arapskom, uklesan u sredini luka, koji glasi „Kudret Kemerî“, tj. luk Svemoćnog Boga. Prema arapskom običaju, zbroj vrijednosti pojedinih slova tačno označava godinu gradnje, odnosno 974. Izvor toga nalazimo i u putopisnom djelu „Rumelija i Bosna“ od turskog geografa Hadži Kalfe koji daje objašnjenje nastanka ovog mosta. Dotični pisac piše na sljedeći način: „U Mostaru postoji znameniti most, podignut u jednom luku, izgrađen 974. godine...Iako većina vrtova leži u dolini potoka Radobolje, s druge strane grada, do njih se moglo doći samo drvenim mostom koji je visio na lancima i nije imao stubove, a tako se treseo da se po njemu hodalo sa smrtnim strahom. Nakon osvajanja zemlje, stanovnici su molili sultana Sulejmana da im se sagradi kameni most. Sulejman je poslao graditelja Sinana - najvećeg turskog arhitektu svih vremena – koji je dao mišljenje da se ovdje ne može bilo kakav most sagraditi. I odustao je od njega. Međutim, kasnije je vješti stolarski majstor obećao izgradnju mosta u gradu a tako je i uradio. Isti ima jedan luk, čiji promjer iznosi 150 laktova; čudesno djelo kojem se dive svi graditelji svijeta. Zidanje na kojem počiva luk široko je gotovo 8 lakata.“ Pravoslavna narodna tradicija o porijeklu ovog mosta, opet govori o takozvanom žrtvovanju prilikom izgradnje. Vješti graditelj, majstor Rade, kojeg su Turci zatvorili, navodno je svoju slobodu kupio obećavajući da će izgraditi željeni most. No, unatoč svim svojim naporima, nije uspio u ovome poslu, tek nakon savjeta vile zaštitnice s brda Veleža, kada je zazidao zaljubljeni par u temelje mosta, izgradnja je omogućena. Ljudi su u svojim legendama, o sličnim građevinskim žrtvovanjima; nevine djevojke, djeca, i mnogi ljubavni parovi, koje su graditelji morali žrtvovati kako bi udovoljili vilama zaštitnicama, tumačili svaku izuzetnu građevinu u zemlji. Čitav dio oko starog mosta, je posebno zanimljiv gledajući odozdo s obala Neretve i čini posebno šarmantan krajolik. Razumljivo je, dakle, da su pravoslavni i katolički Hercegovci, ili muhamedanci, ako su u prošlosti razgovarali sa strancem o Mostaru, s pravim ponosom uvijek spominjali njegov Stari most kao najvažniji ukras. Tako i turski pjesnik Derviš paša, rodnom iz Mostara, koji je bio bosanski vezir 1595. godine, u svojim sjećanjima hiperbolično pjeva o Mostaru na sljedeći način:

„Ljepota Mostara, kojoj nema ravne, ne može se opisati perom! O srce! Ne čudi se što te je Mostar očarao! Širom svijeta, osim rajskih područja, ne nalazim tako mirisan zrak koji širi grudi i takvu vodu koja produžuje život. Ko god pogleda Mostar, budi se da bi ga opet video. Svaki kutak Mostara ispunjava srce novom radošću. Sa svojim vodama i voćem, samo se Anadolija, može mjeriti s njim. Svaki je vrt ovdje rajski voćnjak. Mostarski most sa svoja dva tornja jednak je nebeskom svodu po kojem zvijezde putuju. Međutim, čak se i nebeski svod ne može usporediti s njim, jer je čak i njegovu veličinu nadmašil ljepota luka mosta. A ako okupite cijeli svijet, nećete naći nigdje sličnog životu kao ovdje, u stvaranju svih znanosti i umjetnosti. Kao nekada, i sada iz Mostara izlaze junaci mačeva i pera. Indijske papige moraju šutjeti preda mnom, jer sam slavuj koji opjeva ljepotu Mostara.“

Pogled na ovaj grad zaista ima posebnu draž. 30 minareta uzdiže se iznad nakupina kamenih kuća i ti vitki tornjevi pripadaju džamijama, koje su poznate po konstrukciji i ukrasima, kao što je to Karađozbegova džamija. Ako se izgubite na putu kroz grad do dvorišta džamije, pronaći ćete prirodu obavijenu istinskom orijentalnom zamišljenošću. Usred avlije, voda teče i prska po fontani, iznad koje se savija rascvjetana krupnolisna lipa, a gusti čempres oduševljava svojim bogatim zelenilom. Pogledajte dalje skupinu pravovjernih muslimana koji, bez obzira na vašu prisutnost, padnu na koljena u predvorju molitvenog doma, dignu ruke i u fanatičnoj revnosti između namaza, nebrojeno puta, prema pravilima, dotaknu čelom zemlju ispred sebe. A okolo vlada tišina, poremećena samo prskanjem vode u bazenu ili cvrkutom ptice, na grani obližnjeg drveta. To je slika nepogrešivo idiličnog šarma koji samo Orijent može izazvati pred očima razdražljivog sjevernjaka.

Pravo bogatstvo prirode je četvrt Zahumlje sa svojim vrtovima, koje krase najljepša flora, nedaleko od Starog mosta. Reda se bašča za baščom, a preko njihovih ograda i niskih zidova, šire se grane masivnih smokava, stabla murvi i oraha. Između bogatog zelenila, ističu se stabla šipka u crvenom velu svojih prekrasnih cvjetova. U vrtovima bogatijih građana - posebno begova, sve su staze obrubljene visokim grmljem izvrsnih vrsta ruža, posebno omiljeno cvijeće među ovdašnjim muhamedancima. Javni vrt mostarskog okruga, koji je u ovom mjestu osnovala vlada, a podržalo ga je uzorno poduzeće u svrhu napretka lokalnih cvjećara i povrtlara, također pruža lijep dokaz truda u ovom smjeru. Dok još osjećamo mirise ovog zraka, preko visokih zidina nas dočekuje nova katolička crkva s velikim franjevačkim samostanom. Cjelokupni izgled zgrade je kao bazilika, već ukrašena detaljima izrađenim u korintskom stilu. Ove zgrade pružaju zanimljiv dio iz istorije stradanja mostarske katoličke zajednice i zajedno pružaju jasne dokaze lijepog slogana prema kojem: „*dobroj volji, plemenitoj želji, nebo voli dati da postigne cilj!*” Godina dovršenja hrama naznačena je natpisom iznad glavnog portala: „*Bogu, Svemogućem Stvoritelju,*

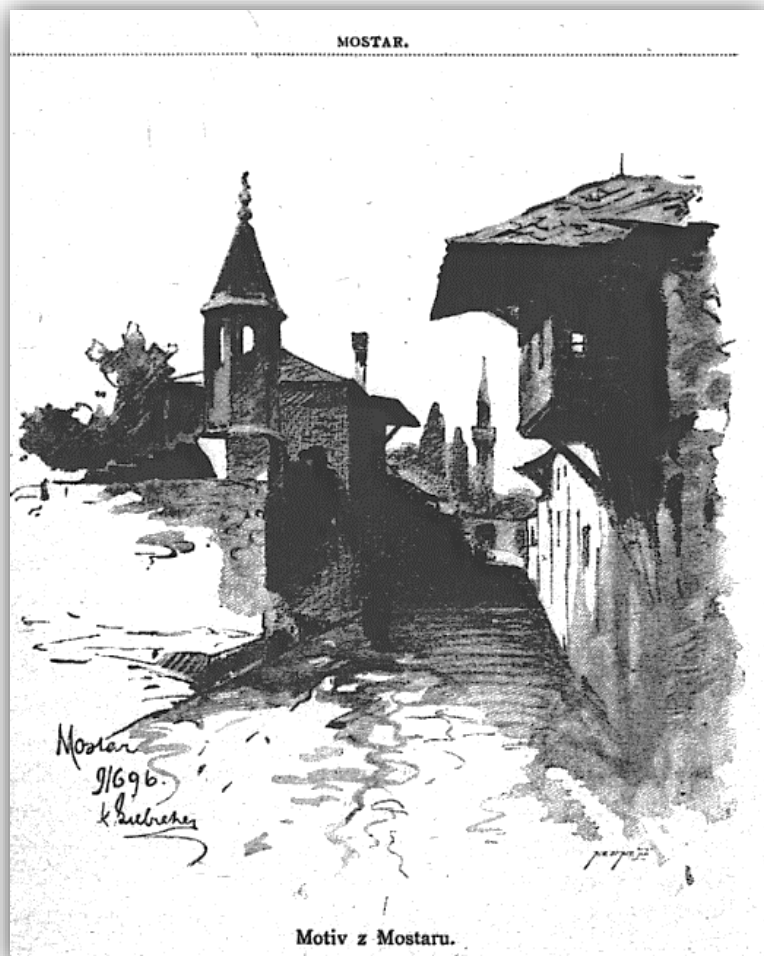

Hercegovski bičakčija (nož).

Sv.Petru i Sv.Pavlu, ova crkva je posvećena. Dobrostitvi Car u Carigradu pridonio je njegovoj izgradnji mirnim mjestom i sa preko pedeset vreća (novca op.prev.). Siromašni narod podnio je malu pomoć; sve ostale, znatne troškove podnijeli su stranci, zalaganjem braće franjevac i njihovih biskupskih glavara. Ljeta Gospodnjeg 1866 sedmog ožujka." Zanimljiv nastanak ove zgrade na privlačan je način ispričao dr. Hörnes u svom djelu „Dinarische Wanderungen“ na sljedeći način: Sve do pedesetih godina našega vijeka (19 vijek op.prev.) katoličkom vikaru Hercegovine nije bio dozvoljen ulaz u Mostar. Samo prerušen i pod zaštitom mraka i noći i izlaganjem vlastitog života,sa vremena na vrijeme potajno bi ušao u grad kako bi vjernicima pružio vjersku utjehu. Četrdesetih godina (19.vijek) Rafael Barišić je postao hercegovački vikar, sposoban i hrabar čovjek u vjeri, koji je živio u kolibi u selu Seonica. Isti je imao plemenitu namjeru da ovom ponižavajućem stanju učini kraj. Ustrajnošću i pažljivim pregovorima, premda ne bez teških briga i znatnog mita, konačno je stigao do gospodarevog (carevog op.prev.) fermana, koji je Barišiću omogućio izgradnju biskupske kuće u Mostaru. Međutim, muslimani u gradu, čim su čuli za ovu pogodnost za katoličkog vikara, odlučili su, u fanatičnom ogorčenju, prkositi sultanovoj naredbi. Uzeli su oružje u ruke i gotovo bi ubili Barišića, koji je došao u Mostar da traži od valije svoje pravo, da na vrijeme nije intervenisao hercegovački vezir, poznati

Ali-paša Rizvanbegović. Budući da Turci nisu željeli dati zemlju za namjeravanu izgradnju unutar Mostara ni za sve blago svijeta, Ali-paša je kupio izvan gradske četvrti, u tzv. Vukodolu, u svoje ime komad polja, koji je potom prepustio vikaru po cijeni od šest vreća piastera (300 zloti). Muhamedanci su se okupili zbog ove vijesti i zakleli se da će radije izginuti do posljednjeg čovjeka, nego što će nevjerniku dopustiti da izgradi ovu zgradu. Ali Barišić je, okružen s deset naoružanih vezirovih kavaza, neustrašivo koračao s jednog kraja grada na drugi, sve do Vukodola, bez obzira na cijevi pušaka koja su na njega bila uperena sa svakog prozora. Iako su se svi njegovi suvjernici bojali za njegov život, junačka hrabrost ni na trenutak nije napustila Barišića. Kad je došao u Vukodol, zgrabio je oštar kamen i slobodnom rukom u zemlji označio osnovne linije nove kuće. Naredio je graditelju da napravi zgradu, onako kako je napisano u carskom fermanu i netaknut se vratio u Seonicu, gdje je dočekan kao pobjednik."

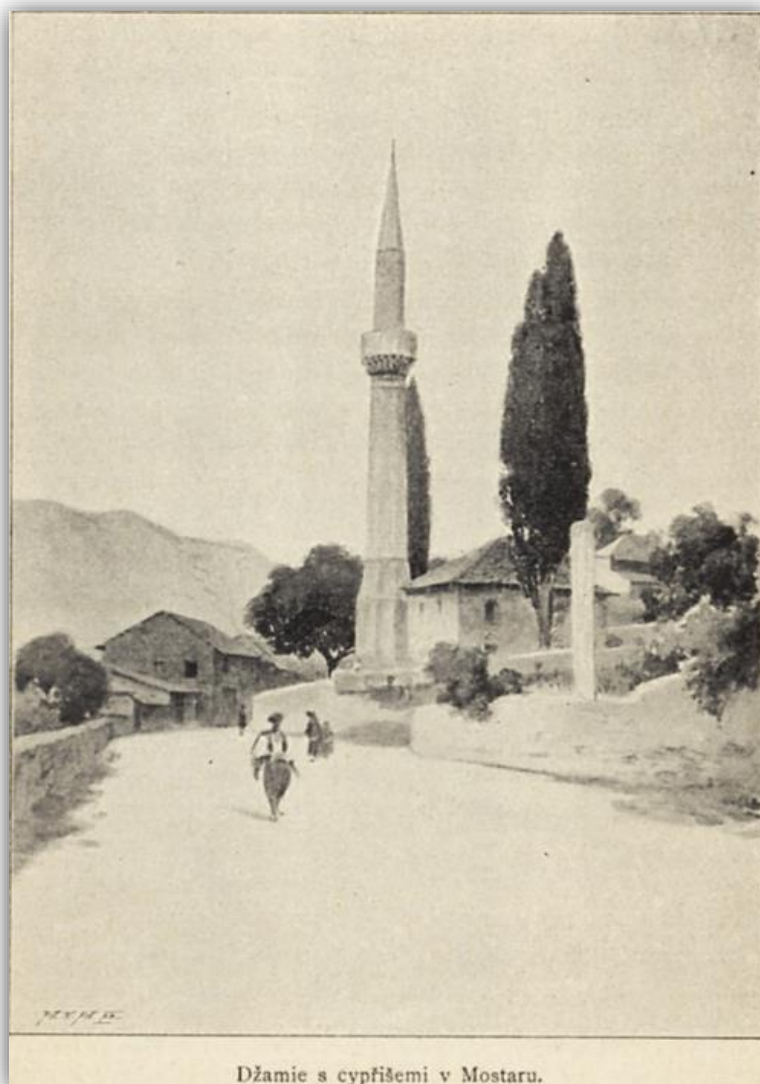
To se dogodilo 1847
godine. Međutim, stalni

fanatizam muslimana, neprestano je prijetio ovom pothvatu do te mjere da su radnici bili sigurni na poslu, tek kad su imali oružje zataknuo za pojas ili kad im je puška bila pri ruci. Gradnja je završena 1852. godine, a iste godine se vikar preselio u Mostar. Značaj ovog koraka za katoličku zajednicu u Mostaru bio je odmah uočljiv. Prije 1852. godine u Mostaru je bilo jedva 120 katoličkih obitelji, koje su pripadale klasi siromašnih sluga i zanatlija, od kojih nijedan nije držao neki manji dućan u čaršiji. Već 1867. godine broj katoličkih obitelji u Mostaru iznosio je 398 sa 1.715 duša, a ubrzo su se tako brzo umnožile da je za njih morala biti osnovana nova škola. Ubrzo je kapela, koja se nalazila pri biskupiji, bila mala za zajednicu, pa se izgradnja veće katoličke crkve činila više nego poželjnom. U međuvremenu je s vezirstva bio zbačen slavni Ali-paša Rizvanbegović Stočević, koji je gotovo neograničeno vladao u Hercegovini od 1832. do 1849. godine i preko koga su diplomatske intervencije susjedne Austrije, u korist katolika, kako-tako bile dostupne. Prevaren turskom lukavošću, bio je zarobljen na gozbi i prema nalogu Omer-paše strijeljan, neki kažu da je otrovan. Međutim, biskup Barišić uspio je steći i naklonost Omera, generala carske vojske, koji je vladao u Mostaru nakon pada Ali-paše Rizvanbegovića. Na njegov je zagovor u Carigradu dobio ne samo dozvolu za izgradnju crkve, već i ukaz za izdavanje odgovarajućeg gradilišta i dar od pedeset vreća pijastera od samog sultana. Slično kao i prije, ovu izgradnju omelo je neprijateljstvo mostarskih muhamedanaca koji nisu htjeli dopustiti da se izvadi potreban kamen u gradskoj četvrti ili u blizini Mostara. Na jedanaest različitih mjesta daleko od grada, morali su se otvoriti kamenolomi, što je gradnju znatno poskupilo. Radnici su bili rođeni Hercegovci, većinom iz Popova polja, a voditelj gradnje tokom šest godina je bio Petar Bakula, rodom iz Mostara, koji je na svojim putovanjima po zapadnim zemljama, stekao određene vještine u građevinarstvu. Barišić nije uspio dočekati završetak ovoga djela, ali je uspio da se sa zahvalnošću spominje neustrašivost njegovog začetnika. Do danas se iz franjevačkog reda bira upravitelj mostarsko-duvanjske biskupije. Trenutni biskup je Paškal Buconjić, vitez Reda Franje Josipa sa zvijezdom. Katolika, prema popisu stanovništva iz 1895. godine, u gradu Mostaru živi 3.353 duša, a u cijelom mostarskom okrugu, prema istom popisu, živi 28.409 duša.

U blizini željezničke stanice, Mostar se razvio na zapadnoevropski način. Nakon prekrasnog mosta Franje Josipa, koji se impresivno proteže na visokim stubovima preko Neretve, hodamo od stanice do širokih ulica, koje su ukrašene novim zgradama. Prekrasan hotel Narenta, s lijepo uređenim vrtnim restoranom, udovoljavajući strožim zahtjevima turista, smješten je na samoj obali Neretve, u blizini željezničke stanice. Regionalni ured, koji je izgrađen posljednjih godina, prava je palača, a sviđa nam se i vakufska zgrada, izrađena u maurskom stilu. Napredna viša gimnazija (danas 5. razreda), poslovna škola, djevojačka škola i narodna javna škola, uglavnom smještene u prekrasnim zgradama, pružaju nepogrešiv dokaz da se i za razvoj prosvjetiteljstva u glavnom gradu kamene Hercegovine prilično izdašno brine. U Mostaru također nalazimo privatne narodne škole, kao i inače u cijeloj Bosni i Hercegovini, koje su razvrstane po vjeri.

Provincijska je vlada uspostavila javne četverorazredne opšte škole, koje su dostupne mladima svih vjera u zemlji, istodobno štiteći interese pojedinih religija u nastavi vjeronauka. Osim toga, katolici (franjevci i školske medicinske sestre) i pravoslavci i dalje drže svoje ustanove u većim gradovima. U Mostaru postoji takva pravoslavna narodna škola pored velikog srpskog hrama, koji je izgrađen u bizantskom stilu. Crkva stoji na visokoj strmini, odakle se pruža prekrasan pogled na gotovo cijeli grad. Prema načinu uređenja pravoslavnih hramova, ukrašavanje ove crkve je prilično jednostavno, osim ikonostasa, odnosno prednjeg slikovnog zida. Zato masivni raspon svoda, postavljen na glave stubova, koje se ističu vješto izvedenim arhitektonskim ukrasima, ostavlja veličanstven utisak. Posjet crkvi donio mi je lijep i iznenađujući susret sa sadašnjim mitropolitom hercegovačko-zahumskim Serafinom Perovićem, koji je 1880-ih bio opat samostana Žitomislić na Neretvi. Izleti iz Mostara mogu se obaviti u smjeru sjevera ili juga. Zahvalna je šetnja do izvora Radobolje koji je udaljen sat vremena hoda, odakle se Mostar opskrbljuje izvrsnom vodom za piće, koju su već i Turci koristili za opskrbu vodom. Drugi izlet vodi od stanice preko prekrasnog Štefanijinog drvoreda do takozvanog Mostarskog blata. Ovo je jezero površine od 30 km² i, suprotno imenu, jednako je alpskim jezerima i ima čistu i bistru vodu tokom cijele godine. Područje oko jezera naseljavaju isključivo katolici. Odlučimo li se za put na jug, pokraj tvornice duhana i austrijskog logora, prolazimo rubom ogromnog Bišće-polja, pored glavnog puta za Blagaj nalazimo predivno napravljenu Zemaljsku eksperimentalnu vinsku i voćnu stanicu. Institut se prostire na 40 hektara zasađenog zemljišta i u svakom pogledu se ističe modernom opremom. Okolica Mostara poznata je po izvrsnim vrstama vina, koja odnedavno pokazuju dobre rezultate u izvozu.

Džamie s cypřišemi v Mostaru.

Nakon vožnje duge sat vremena, dolazimo do velikih ruševina Stjepan-grada, a za njim dolazi Blagaj, sa šarmantnim vrelom rijeke Bune iz kamenite pećine. Za bilo kojeg turista posjet Hercegovini i Mostaru nije potpun ako izostavi zahvalan izlet na zanimljive izvore Bune i istorijski i nezaboravan Stjepan-grad. Blagaj, nekadašnji glavni grad vojvodstva Zahumskog, sada nam se predstavlja kao maleno selo koje je posljednjih godina ukrašeno novom katoličkom crkvom i urednom džamijom. U ranije doba, dvije su obale rijeke Bune bile povezane s dva kamena mosta, od kojih je jedan već napola srušen, a sada služi kao potporni zid za drveni pješački most. Preko drugog, još uvijek sačuvanog mosta, put vodi do daleke Bileće, na crnogorskoj granici. Kao i svaka izvanredna javna građevina u Bosni, iz vremena turske vladavine, i ovaj most opstaje zahvaljujući naslijeđu pobožne i bogate muslimanske udovice, o čemu svjedoči zanimljiv natpis na spomen ploči na kojoj je ugravirano na turskom jeziku: *„Bože Jedini, Ti si bez početka i bez kraja. Sva pomoć dolazi od Tebe i sva nada je od Tebe! Ovak most obnovila je Belfa Kadina, kći Ali bega Velagića. Neka joj Bog oprosti grijeha i podari je svojom milošću. Postavljeno 1265 po hidžri (1849). Napravila sam ovu popravku kao trajni podsjetnik, da se molitva uputi za mene i moje roditelje. A ko se bude molio Bogu za mog sina Aliju, kao da se moli za moju dušu.”* Ako skrenemo s ceste koja vodi prema Nevesinju, koja je obrubljena gustim grmljem, uskoro dolazimo do slikovite skupine kamenih zidova u čijem se podnožju nalazi nekoliko malih koliba. Već smo blizu rijeke Bune. U ruševinama male molitvene kuće koju je osnovao poznati Ali paša Rizvanbegović,

hodža, očekivajući bakšiš, vodi nas preko susjednog dvorišta do trijema, odakle nam se pruža zanimljiv pogled na tajanstveni izvor rijeke Bune. Iz ponora čiji je ždrijelo ispod strmog stijenskog zida ukrašenog vijencem od stalaktitnih oblika, u snažnom izboju izlaze hladni valovi kristalno bistrog potoka. Na bistroj površini potoka lete brze pastrmke i tako oživljavaju ovu stijenovitu dvoranu, čiju smirenost narušava samo prskanje vode. Postoje razne pretpostavke o porijeklu ovog izvora.

Prema jednoj, izvor Bune navodno tvori nastavak rijeke Zalomke, koja netragom nestaje u ponoru blizu Ljubovića, na rubu Nevesinjskog polja. Legenda kaže da je neki stočar iz Nevesinja, sin mlinara iz Blagaja, bacio svoj štap u

potok, kojeg je njegov otac sutradan pronašao na valovima Bune, blizu mlina. Navodno su obojica htjeli koristiti taj fenomen za nepoštenu namjeru. Sin je ubijao svaki dan iz stada koje mu je bilo povjereno po jednu ovcu, a uvečer bi ih bacio u ponor. Sljedeće jutro, mlinar bi uvijek izvlačio mrtve ovce iz Bune. Pastir je agi, kome je stado pripadalo, gubitak životinja objasnio čestim posjetima gladnih vukova, ali je ovaj ubrzo izgubio povjerenje u ovu priču, pa je dječaka promatrao i onda okrutno kaznio. Sljedećeg dana, s užasom je blagajski mlinar, umjesto očekivane ovce, izlovio bezglavo tijelo svoga sina.

Još jedna zanimljivost ovoga mjesta je kuća koja stoji uz izvor. Unutra se nalaze grobovi muslimanskog sveca i njegovog sluga kojima okolni poštovaoci Islama često hodočaste. Unutrašnjost je jednostavna, a sami lijesovi su prekriveni ćilimima. Čuvar nadgrobnog spomenika turistima govori, s izrazom čvrstog uvjerenja, da svaku večer ostavi prema svečevom nadgrobnom spomeniku, vrč pun vode i ručnike, koji su sutradan mokri i uvijek u vrču pola vode nedostaje, jer kaže da svetac i dalje obavlja propisane molitve svake noći, uz rutualno pranje udova. Međutim, suprotno svjedočanstvo o njegovom bogobojažnom djelu, daje njegov vlastiti buzdovan, dostojan srednjovjekovnog razbojnika, koji kao relikvija visi na zidu i kojim je, prema priznanju čuvara, pokojnik u vjerskoj revnosti mnogo kršćana otpravio s ovoga svijeta. Ruševine Stjepan-grada, o čijem istorijskom značaju, među stanovnicima Hercegovine, odjekuju mnoge guslarske žice, stoje na teško dostupnom brdu, 600 metara iznad ravnice koju nadvisuje. Ovdje je bilo posljednje sjedište samostalnih provincijskih knezova, a uz ovaj spomenik stare slave domaćih vladara, možda je povezano istorijsko sjećanje cara Konstantina, o dvorcu Bonu u zemlji Chlum. Ovdje na jugu se ukrštaju istorijski događaji kao i nebrojene legende, koje su ljudi u svojoj mašti stvarali, ili kao prozu ili u raznim narodnim pjesmama. Ruševine tvore nepravilan trg, okružen zidanim, ukrašenim grudobranima; tri kule su nadgledale ovu cjelinu. U ovome gradu, opsjedao je svoju porodicu radi prepirke, Ahmed Hercegović, pobunjenik, a kasnije otpadnik, sin posljednjeg vojvode zahumskog Stjepana Kosače. Ova epizoda stoji obilježena na starom bosanskom natpisu, na kamenju u dvorištu ruševina koje su još uvijek tu na mjestu. To je bio početak turskih invazija na slobodu regije Zahum, koja je nakon smrti vojvode Stjepana 1466. godine bila u potpunosti pod vlašću polumjeseca. Ali stijene su se stoljećima slijevale u srca i umove hrabrih ljudi, očajnički otpor orla brutalnoj moći fanatičnog nevjernika, a krvavi ustanak često je privlačio pažnju cijele Evrope herojskim ratnicima „za sveti krst i slobodu zlatnu.” Turska je kroz vijekove imala prave nevolje s junačkim stanovništvom Hercegovine. Svaki novi vladin propis, svaka moguća naplata poreza, izvršena je uz pomoć vojske i izazvala je brojne krvave sukobe s narodom. To objašnjava sastanak prvog predstavnika Turske na Berlinskom kongresu Mehmeda Alija, koji je na predloženu okupaciju Austrije; razgovarao s predstavnicima ostalih sila koji su još bili neodlučni, ističući kako: „Austrijanci nikada neće uspjeti učiniti ništa od tako neobuzdanog i fanatičnog naroda kao što su to do sada bili Hercegovci.” Mnogo se stvari promijenilo od tih dana. Na ruševinama raspadajuće turske državne moći u Bosni i Hercegovini, pod moćnom zaštitom našeg carstva, uveden je novi poredak u zemlji koja se još uvijek budi u nadi društvenog i gospodarskog procvata. Međutim, kratki utisak o nacionalnim prilikama u tim zemljama nije dovoljan za istinsko upoznavanje, bez jednostranih prikaza društvenih događaja koji strancima otkrivaju pravo stanje zemlje koja se vijekovima nalazila u vihoru prodornih društvenih posebnosti, vjerskih razmirica i nacionalnih

tržavica, koje mi Česi, kao slavenska braća spojena po duši, još ne možemo u potpunosti razumjeti.

Před čaršii v Mostaru.

Kavárník v práci.

Njegovo veličanstvo u Mostaru, 1910.

U časopisu Musavat, broj 50. od 8. juna 1910. godine objavljen je prigodan tekst o posjeti Cara Franje Josipa Mostaru, 3. juna 1910. godine.

Njegovo Veličanstvo krenulo je iz Sarajeva u petak u 6 sati iz jutra put Mostara. Do stanice kod

duhanske fabrike bilo je Njegovo veličanstvo ispraćeno, kao što su ga svečano i dočekali. Usprkos oblačnijem vremenu i ranim jutarnjim sahatima opet su tribine za gledaoce bile dupkom pune.

Njegovo Veličanstvo na putu iz Sarajeva u Mostar ustavljalo se ja u Konjicu, gdje je bio najiskrenije i najsrdahnije pozdravljen i primljen.

Iz Konjica se je krenulo Njegovo Veličanstvo put Mostara, kuji je bio mnogo svečanije iskićen, nego samo Sarajevo, i to inicijativom samih gragjana, a ne kao što je u nas u Sarajevu bilo troškom općine.

Na željezničkoj stanici napravila je gradska općina krasan paviljon, u kome su Njegovo Veličanstvo, čim je izašlo iz vagona pozdravila razna izaslanstva. Put, kojim će Njegovo Veličanstvo proći od vagona kroz paviljon, pa do slavluka, koga je takogjer podigla gradska općina, kod željezničke stanice u ulaz grada u duljini od 140 metara, pokriće gradonačelnik gosp. Mujaga Komadina o svome trošku sa ćilimovima, serdžadama, halijama. Kod kafane »Bristol« podigli su o svome trošku krasan slavluk g g. Hadži Salih i Ibrahim Ribica.

Čitava varoš podijeljena je u tri rajona i to;

Muslimani počam od musale kroz sauervaldovu ulicu pa do Karagjozbegove džamije iskitili su sokake vijencima od raznog zelenila. Kod musale podigli su lijep slavluk. Od Karagjozbegove džamije biće čitav Karagjozbegov sokak pokriven halijama, ćilimima, na vrh koga je podignut opet krasan slavluk. Odatle pa do kirathane okićen je raznim zelenilom i barjacima. Srpsko odjeljenje počimlje od Srpske banke sva do Suhodoline. Na početku odjeljenja kod Srpske banke podignut je krasan i velik slavluk, a od slavluka pa sve do Suhodoline, gdje se nalazi drugi još mnogo veći slavluk, okićen je sokak raznim zelenilom i bajracima i to sve do sokaka Save Bilića.

Kod Ćejvanbegove džamije na tepi podiglo je muslimansko trgovačko udruženje krasan slavluk, a iskitilo sokak počam od Save Bilića ulice pa sve do džamije raznim zelenilom i bajracima.

Od slavluka muslimanskog trgovačkog udruženja pa niz Hendek i svu staru ćupriju pokriće o svome trošku sa ćilimovimn, zilijama i serdžedama trgovac g. Šaćir ef. Kajtaz

Počam od Tabacke džamije sokakom pokraj crkve i željeznice pa sve do

maltarnice proteže se katoličko odjeljenje, koje je okićeno kroz sve sokake zelenilom i barjacima. Pred crkvom su podigli krasan slavluk.

Upravo kod multe podigao je lijep slavluk g. Nikola Spužević.

Kakav je čitav doček učinio utisak na Njegovo Veličanstvo, najbolje govori ovo ručno pismo, koje je Njegovo Veličanstvo upravilo poglavaru zemlje pl. Varešaninu:

Dragi generale infanterije plemeniti Varešanine!

Moje su srce radošću ispunile tople izjave vjernosti i privrženosti, koje su Me svuda na mom putu u ovim lijepim zemljama susrele.

Vidio sam živim zadovoljstvom, da je osjećaj lojalnosti za Moju osobu i za Moj dom zahvatio dubok korjen u svima krugovima stanovništva.

Takogjer Me veseli, što vidim, da je shvatio narod Bosne i Hercegovine kako je pomoć i zaštitu svoje sigurnosti i svoga napretka dobio time, što sam Ja ove zemlje sa Austro-ugarskom monarhijom spojio.

Dosadašnje tekovine na svima poljima kulture, koje je Moja uprava uspješno rasprostrla megju ovim vrijednim i za razvitak sposobnim narodom, pružaju jamstvo, da će već zakonom uregjeno, naskoro počinjuće učestvovanje Bosanaca i Hercegovaca u javnim (poslovima njihove domovine, procvat njen novim i snažnim poticanjima pospješiti.

Nalažem Vam, da objavite cijelom narodu ovih zemalja, koje mogavši da posjetim, bijaše za Me radosno zadovoljstvo, Moju zahvalnost na srdačnosti jer Hercegovci Mome srcu isto tako blizu stoje kao i Moji drugi podajnici.

Dano u Mostaru, 3. juna 1910.

Franjo Josip m. p.

Njegovo je Veličanstvo iz naše otadžbine otišlo i mi smo uvjereni, da će onaj Velečanstveni doček, koga su Bosanci i Hercegovci pripemili Njegovom Veličanstvu raspršiti sve one bajke o našoj nelojalnosti, antidinastičnosti i t. d.

Njegovo se je Veličanstvo na svoje oči uvjerilo, ko su i šta su Bosanci i Hercegovci i mi se nadamo, da će ovo uvjerenje i donijeti ploda i koristi ovoj napaćenoj grudi i njenim sinovima."

O posjeti cara Franje Josipa Mostaru detaljnije je pisao Tibor Vrančić u knjizi „Ćesar na ćupriji”, 2013. godine, izdavač Fram Ziral d.o.o. Mostar.

Zemlja, ljudi, nošnje, običaji, 1908.

O Bosni i Hercegovini, prirodi, njenim ljudima, kućama, nošnji i običajima zanimljivo tekst objavio je u knjizi „Islam u Bosni i Hercegovini, Mostar Foča i Sarajevo, Foto izvještaj iz 1908. godine”, autor Dr. Hugo Hartmann. Uz tekst je postavio i fotografije iz tog perioda.

„Politički događaji zadnjih mjeseci ponovo su upravili pogled svijeta na jednu, do sada malo zapaženu zemlju, Bosnu i Hercegovinu.

Nekolicina ljudi, koji su zemlju upoznali do sada, zavoljeli su je i čeznu za tim da je mogu posjetiti opet i iznova. Upravo ovaj novi dio austrijskog carstva nudi obilje zanimljivosti u svakom pogledu.

Bosna i Hercegovina su dvije planinske zemlje i krajolik se međusobno jako razlikuje, jer u prvoj zemlji prevladava šuma, koja zauzima više od polovine tla; s druge strane u Hercegovini, pogled na drvo je nešto neuobičajeno. Planinski lanci protežu se bez drveća i potpuno su goli. Raznolikost zemlje vidljiva je i na kućama. Na slikama, koje nam pokazuju ulicu u Sarajevu, glavnom gradu Bosne, vidimo male turske drvene kućice prekrivene drvenom šindrom. S druge strane, na slici u Mostaru vidimo krovove kuća od škriljevca, drvo je ovdje skupo, ali je kamen zato jeftin. U Hercegovini često možete vidjeti kuće koje se više ne koriste, čiji su zidovi od kamena ostavljeni mirno da stoje, ali su grede i rogovu kuće uklonjeni do posljednjeg komada drveta.

Još zanimljiviji od pejzaža su ljudi koji ga naseljavaju. Posebno nas privlače Turci, kako se ukratko zovu bosanski Muhamedanci. Žene uglavnom nose jašmak, veo na licu i drugi šal, šamiju, preko glave, tako da između njih ostaje samo uski prorez za oči; njihova je figura u potpunosti pokrivena ogrtačem, feredžom. Samo devojkama je nesmetano dozvoljeno da šetaju ulicom u dimijama (sl. P. 1957). Kršćanske Bošnjakinje se takođe oblače na isti način, osim što skidaju veo sa lica (sl. S. 1956). Muškarci uglavnom nose fes, crvenu kapu: Mohamedanci oko svog fesa omotavaju platno, turban, koji je za sveštenika hodžu bijele boje, a za hodočasnike u Meku, hadžije, sa zlatnim vezom boje slonovače, a za dervise, mohamedanske monahe, zelene je boje. Ostali nose crvenu ili bijelu tkaninu s raznobojnim cvijećem utkanim u turban. Kao obuća, popularni su opanci s visoko uzdignutim vrhom. Odjeća seljaka sastoji se od pantalona koje su vidljive do koljena, a zatim od svojevrzne dokoljenice, čija je stražnja strana toliko dugačka i široka da ide do udubljenja koljena, i jedne vrste platnenog ogrtača sa širokim rukavima, navučenima na tijelo, džemadanom. Slijedi, fermen, bez rukava, dok se zimi nosi ogrtač, gunj. Samo ugledni muškarci nose i dolamu preko farmena, jednu široku suknju koja doseže do koljena. Bošnjak nosi široki pojas oko tijela, u kojem se čuvaju lula, duhan, novac i oružje.

Srebrni nakit je veoma popularan i kod muškaraca i kod žena. Teški privjesci od novčića spuštaju se s vrata preko grudi žena, ili lijepi filigranski privjesci, na rubu tepeluka, ženske kapice s novčićima. Imućniji ljudi na prstima nosi široke, teške srebrne prstenove s velikim rubinima i drugim dragim kamenjem.

Sve dok su Bošnjaci pripadali Turskom carstvu, bili su izgubljeni u istoj indolenciji kao i ostali narodi. Trideset godina stara austrougarska administracija inzistirala je da se zadrže sve te kuće, između kojih stoje minareti brojnih džamija. Sada se pojavljuje sve više evropskih zgrada. Gradska vijećnica u Sarajevu, gimazija u Mostaru, sagrađene u pseudo-maurskom stilu, također su nova gradnja.

Usporedba ovih slika sasvim nam jasno pokazuje napredak glavnog grada i zemlje. Sada kada je Austrougarska u neograničenom, trajnom posjedu ove zemlje, ona će, u svom najboljem interesu, uložiti dvostruki napor da ova divna zemlja bude što naprednija u ekonomskom i kulturnom pogledu.”

(Preveo: Smail Špago)

Novi ljekar. Naš sugrađjanin Dr. Uroš Krulj,
došao je u Mostar, gdje će se ponovo nastaniti.
U g. Krulju Mostar dobija jednog odličnog i va-
ljanog ljekara, te se nadamo, da će ga naš narod,
kao domaćeg sina, primiti sa onakovom ljubavlju,
kakvu i treba da gojimo prema ljudima, koji su
naše gore list.

Dr. UROŠ KRULJ
bivši sekundarni ljekar u
zemaljskoj bolnici u Sara-
jevu i bivši gradski ljekar
i upravitelj općinske bol-
nice u Bijeljini nastanio se
u Mostaru
GLAVNA ULICA broj 37.
== (Jelačića kuća) ==
prima bolesnike od 11—12
prije podne i od 2—3
== poslije podne. ==

1—10
Штампарско-Уміетнички Завод Нахона у Руску у Мостару.

Vijest o novom ljekaru Urošu Krulju – oglas i vijest objavljeni u listu Musavat br. 1 1907.

Kroz Mostar, 1932.

Reportaža iz Mostara, potpisana od g. dr. Joška Jerića, objavljena je u splitskom listu Novo Doba od 9.09.1932. Inače je dr. Jerić Mostar posjet obavio u augustu 1932. g.

Ako ste poznavali Mostar još pred jedno petnaest godina, pa vas sada tamo slučaj nanese, ništa vas u tom gradu novog ili nepoznatog neće iznenaditi. Ulazeći sa južne strane u grad, uzalud će vam se oko još kroz okno vagona naprezati da se zaustavi na nečemu što već ranije niste vidjeli. Isti nahereni kućerci sivog predgrađa, iste bijele, pod žarkim suncem opustjele ulice, sa zgradama koje kao da je ljudska ruka zanemarila, pa su tokom vremena nešto potamnile i oronule. Pa kada slučajno ne bi morali da se zaustavite na par dana, projurili bi dalje, misleći da je to grad kojem je sudbina odredila da utone u potpunu malaksalost, čekajući uzalud na svoju bolju sudbinu.

Mostar je srce Hercegovine i u njemu se odrazuju svi napori i patnje Hercegovaca, koji boreći se sa goletnom prirodom, hoće pošto poto da osigura sebi opstanak i prosperitet. Izudarana čestim mršavim ljetinama, pa uslijed žalosnih općenitih prilika u cijelom svijetu, Hercegovina je naročito iscrpljena, jer joj manjka mnogostrukost i raznolikost uslova za život, koji postoje više ili manje u drugim krajevima. Uslijed takovih prilika malo se je šta učinilo, stvorilo, izgradilo, zaključujući bar po onome što oko može da zapazi. Ali zato se svugdje i na svakom koraku možete uvjeriti, da hercegovački živalj uslijed svoje prirodne bistrine i otpornosti nije malaksao, i da uprkos ekonomskim nepogodama koje ga biju, u svakoj svojoj djelatnosti daje vidnog izražaja onom vitalitetu, koji uvijek krije nepokolebivu vjeru u sebe i način u bolju budućnost.

Čim ispadnete iz vagona na uredan peron mostarske stanice, upada vam u oči čista i lijepo vođena željeznička restauracija, koja svakom strancu mora da ostavi ugodan dojam. Ostavljajući stanicu, mjesto zapuštenosti, iznenađuje vas čistoća ulica, lijep izgled lokala, upadaju u oči prodavnice voća, kojih ima veoma mnogo, a u kojima je voće lijepo sortirano i zaštićeno od muha i prašine. Ponos Mostara bili su oduvijek hotel Neretva, gradsko kupatilo i šetalište, prije Štefanijino, a sada Vojvode Mišića. Istina, nema više u hotel Neretvi upeglanog direktora, pod čijim nadzorom su konobari u bijelim rukavicama u vrijeme rata posluživali goropadne austrijske feldmaršale i njihovu pratnju i hotel je sada, valjda uslijed slabe posjete ili slabe uprave, dosta zapušten.

Kada radi žege ne možete da se odmarate u hotelu, odete u gradsko kupatilo preko puta, gdje možete za par dinara da se okupate u prostranim basenima i da se u raskošnom salonu uz crnu kafu odmarate. Samo jedna velika svijest i volja za očuvanjem mukom stečenog blaga mogla je da ovo, u arapskom stilu građeno i najljepše kupatilo na Balkanu, uzdrži i sačuva uvijek na doličnoj visini, što služi na diku i ponos samom gradu. Zadiće vas uzoran red i čistoća u svim prostorijama kupatila, susretljivost revnost posluge, a nadasve ona orijentalna udobnost, koja vas upravo razblažuje. Turisti koji ljeti otsjedaju u obližnjim hotelima, kupe se obično

poslije podne u salonu kupatila. Vjdjećete tu Nijemca, Engleza, Holandeza, gdje se zavaljeni u salonu za odmaranje, uz crnu kavu zanose orijentalnim štimungom, kao negdje u Carigradu.

Pa kada se već nalazimo u ovom orijentalnom rasapoloženju, onda treba da spomenemo da kroz Mostar prolazi godišnje veliki broj turista, koji se tu naročito zaustavljaju radi orijentalnog karaktera samoga grada. Oni tu traže onaj Orijent kojeg više u modernoj Kemalovoj republici ne mogu da nađu, istina, mi ne možemo niti hoćemo usporiti emancipaciju naših muslimana, niti možemo iz tu rističkih razloga, da naše mlade, lijepe muslimanke, koje još jedva što nose vrlo prozirne zarove ili pak više ni to, prisilimo da se opet zakukulje u feredže i sakriju svoja rumena lica sada, kad su nam ih već jednom otkrile, ali ipak treba nastojati da se sačuva bar ono što se može i što će, ako se ne bude uništavalo; imati tokom vremena sve to veću vrijednost, a to su stare građevine i spomenici. Ako je već potrebno da se krče neka groblja u centru grada treba ipak kod toga vrlo oprezno postupati.

Kad sunce zađe, Mostarci se razidu po šetalištu Vojvode Mišića, da poslije sparnog dana, ispod granatih platana, uživaju svježinu večeri. Tu mladež, uz veseo razgovor, šeta gore i dole, dok ostali građani zasjednu pred kafane, kojih ima nekoliko duž šetališta. Unatoč slabih prilika, ovi su lokali dobro posjećeni, jer su vrlo jeftini. Crnu kavu dobijete za 1 ½, limunadu za 2 din., pa stim možete cijelu večer da sjedite i još muziku da slušate. Ljudi se prilagođuju prilikama, kad je dobro naplaćuju kavu i 4 dinara, a kad je kriza, onda jedan i po dinar. A kod nas u Splitu?

Mostar živi u teškim kondicijama, ali ipak živi. Ni ranije nije plivao u obilnosti, pa se je pak išlo naprijed. Kad bi se još u ono vrijeme, jedan mali čovjek u zelenom kaftanu, uputio zamišljen u općinsku vijećnicu, uvijek bi poslije toga nešto novoga niklo. Došao bi pred vijećnike i rekao bi: kupio sam zemljište, zidaćemo banju. Vijećnici bi digli graju, a on bi onda ispod kaftana izvukao kesu dukata i bacivši je na stol rekao bi: ako neće općina, onda neka bude za mene! Svi bi mukom umuknuli, a banja je bila tu, pa tako most, pa hotel i mnogo toga ostalog. Bio je to legendarni načelnik Mostara pok. Mujaga Komadina. Sve se može kad se hoće, a ljudi Mujagina kova izgleda kao da Mostaru danas fale ili su pak prošli oni zemani.

Hercegovina ove godine lakše diše. Treba znati da su njezio blago duhan, grožđe i kukuruz, a toga je ove godine Bog dao dosta. E da bude i dobre prođe pak će i kolo da se poigra, jer Hercegovci brzo zaboravljaju prošle jade, a kad im je dobro, ne misle na one što ih čekaju.

Mostar je oduvijek politički, ekonomski i kulturno bio upućen na Sarajevo. Sada, međutim, Hercegovina pripada politički Primorskoj Banovini. Potrebno je da ta veza bude čvršća. Da nas ništa drugo ne veže nego zajedničko siromaštvo i jednaka borba za život, bio bi to dovoljan razlog da se što više povežemo i ekonomski i kulturno. Poneki Mostarac zna da rekne, da ih Split zanemaruje. Takova predbacivanja ne bi trebala da se čuju, a u koliko su opravdana, treba do im se uzroci uklone.

Mostar je blizu, prometne veze su odlične, ali kulturno i ekonomski treba da nam postane još bliži.

Austrijski biciklisti u Mostaru, 1902.

U časopisu „Club-Organ des Oesterreichischen Touring-Club“, u nastavcima je, tokom 1903. i 1904. godine, objavljen tekst pod naslovom „Zajedničko putovanje biciklima ÖTC, Austrijskog Touring kluba“ kroz Hrvatsku, Dalmaciju, Hercegovinu i Bosnu u julu 1902. godine.

Autor teksta je bio Dr. Oransz, a tekst o boravku u Mostaru objavljen je od 12. do 14. nastavka serijala. Prema podacima u tekstu, biciklisti su boravili u Mostaru 30. jula 1902. godine, došli su s juga, iz pravca Dubrovnika, preko Trebinja, boravili jedan dan u Mostaru, prenoćili u hotel Neretvi, i iz Mostara krenuli k sjeveru, preko Jablanice, Konjica, do Sarajeva. Ovdje donosimo izvorni tekst koji se odnosi na Mostar.

Putovanje vozom Dubrovnik - Trebinje - Buna

Biciklisti iz austrijskog biciklističkog kluba su 1902. godine poduzeli biciklističku turu kroz Hrvatsku, Dalmaciju, Hercegovinu i Bosnu. Putovanje biciklima su kombinovali s vožnjom vozovima na pruzi od stanice Gravosa (Gruž), do Sarajeva, s boravkom u Mostaru i okolini, a to ja dio putovanja koji nas je posebno zanimao. Nakon boravka u Dubrovniku, po dogovoru s lokalnim aktivistima biciklističkog kluba, krenuli su vozom iz Dubrovnika u pravcu Trebinja, gdje su stigli nakon 2 sata vožnje.

Nakon dva dana boravka u Trebinju, obilaska znamenitosti i kontakata s domaćim ljudima, biciklisti su vozom krenuli prema željezničkoj stanici Buna.

Zašto Buna?

Jedan vrlo interesantan detalj i pitanje, jer željezničku stanicu Buna rijetko ko je spominjao u svojim putopisima, a samo oni malo stariji čitaoci, koji se sjećaju uskotračne željeznice, sjećaju se da je nekada postojala i stanica Buna. Gornjem pitanju ćemo se vratiti tokom daljnjeg teksta.

Biciklisti su se po planu trebali voziti vozom iz Trebinja do Ravnog, a odatle biciklima preko Popovog polja do Ljubinja, zatim u Stolac, gdje su trebali prenoćiti. Po planu su iz Stoca trebali krenuti biciklima do Domanovića, i spustiti se cestom do Bune.

Zbog velike vrućine domaćini su im preporučili, a biciklisti su tako i prihvatili, da se od Trebinja voze vozom do stanice Gabela, željezničkom prugom koja je bila završena tek dvije godine prije ovog putovanja. U tekstu se nabrajaju usputne stanice Duži, zatim Hum, koji je bilo željeznički čvor, u pravcima za Gabelu, Zeleniku, Trebinje i Dubrovnik. Vozeći se duž Popovog polja bilježili su stanice Jasenica, Zavala, Ravno, s opisima svih znamenitosti ovih krajeva, spominjući i pećinu Vjetrenicu. Biciklisti su bili vrlo dobro informisani o svim cestovnim putevima, onoga vremena isključivo makadamskim, koji su se ukrštali sa željezničkom prugom. Slijedile su stanice Velja Međa, Turković i Hutovo, zatim stanice Dubravica i Hrasno, odakle se moglo vidjeti jezero Svitava (Hutovo blato), a zatim su preko željeznog mosta prešli preko rijeka Krupa i Neretva, i našli se na stanici Gabela. Ovdje su se susretali vozovi, koji su iz pravca Metkovića išali u pravcu Mostara, prugom sagrađenom 1885. godine.

U tekstu je naveden i jedan vrlo interesantan i za ono vrijeme bitan detalj, naime, biciklisti

su već dolaskom u Trebinje postali gosti bosansko-hercegovačke vlade, te im je u svrhu promovisanja kulturno istorijskih znamenitosti u svim mjestima na raspolaganje stavila domaće ljude, koji su znali gdje ih odvesti, šta im pokazati, i kako ih ugostiti, uz nadu da će tom promocijom u narednim periodima privući više stranih gostiju te tako postati konkurencija ljepotama Italije, Švajcarske, i Tirola. U tu svrhu su od zemaljske vlade za vožnju svim prugama Bosne i Hercegovine dobili na raspolaganje jedan putnički vagon, u koji su se mogli smjestiti biciklisti, kao i jedan teretni vagon za njihova bicikla i prateću opremu. U dogovoru s direkcijom željeznice, svaki put kad bi biciklisti prekidali putovanje, njihova dva vagona su bili otkaćeni od voza kojim su se vozili, a prilikom nastavka putovanja prikačeni na voz, ili čak bili odvezeni na onu stanicu, do koje bi se biciklisti prevezli biciklima, i na kojoj bi se trebali ukrcati na voz za nastavak putovanja.

Gospodin inspektor Poimann preuzeo je službu vođe puta od Trebinja, i pod njegovim vodstvom krenuli su na put prema Buni.

Bicikliste je na stanici Žitomislići sačekao jedan sportski kolega iz mostarskog biciklističkog kluba, koji je do Žitomislića stigao biciklom.

Iz Žitomislića su vozom krenuli do stanice Buna. Tu su se trebali iskrcati s biciklima, i po planu i programu, sa željezničke stanice Buna, trebali odvesti na vrelo Bune u Blagaju.

Voz se na stanici Buna zaustavio tačno u 11 sati prije podne.

Dakle, to je bio odgovor na ono zagonetno pitanje s početka teksta i zaustavljanja voza na stanici Buna!

Buna, i vožnja biciklima biciklima do Blagaja i vrela Bune

Na stanici Buna biciklisti su se suočili s velikom vrućinom, a kako su saznali, u julu mjesecu, godinu dana prije toga, termometar na stanici Buna mjerio je čak 61 stepen Celzijusa. Ponekad uz ovakvu vrućinu dolinom Neretve zna zapuhati i jak vjetar, koji domaći ljudi nazivaju bura, kako bi barem donekle rashladio ugrijanu zemlju i tijela stanovnika. I kako je navedeno, takva bura je puhala baš toga dana ovdje, na stanici Buna. Vruće nije bilo, ali je zbog jakog vjetra bilo nemoguće nastaviti vožnju na biciklima.

„Po izlasku iz vagona pozdravilo nas je deset članova biciklističkog kluba Mostar, kao i tek osnovanog biciklističkog društva „Soko“. Nekoliko momaka iz susjednog sela Buna pomoglo nam je istovariti bicikla, koja smo po djelimično kamenitom putu morali sami gurati, ili nositi, a povremeno smo to zadovoljstvo prepuštali i momcima iz sela. Vraćali smo se nazad u pravcu Žitomislića, kanjonom bučne Neretve, širokim oko 400 metara. I onda je odjednom slijedilo nešto neugodno. Za gradnju jednog mosta preko Neretve, zbog malog broja putnika i stanovnika ovog kraja, zemaljska vlada se nije mogla odlučiti. I tako smo došli do mjesta gdje smo uz pomoć kamenih blokova u koritu Neretve, i nekoliko dasaka, trebali preći preko rijeke. Prelaz smo obavili uz jaku buru, prilično teško i opasno, a s biciklom na leđima bili smo skoro blizu pada u brzu rijeku. Da je kojim slučajem neko upao, spasa mu ne bi bilo. Prelaskom na drugu stranu svako od nas je mogao odahnuti i komotno izmoliti jednu molitvu zahvale. Zatim smo krenuli preko kamenitog polja, koje se na ovom dijelu naziva Mostarsko polje, a polje između Bune i Blagaja Bišće polje. Nakon nekih

600 metara, djelimično gurajući, djelimično vozeći se na biciklima, stigli smo na cestu Metković – Mostar, a zatim, vozeći desno, i u mjesto Buna, koje se nalazilo s druge strane mosta, na lijevoj obali rijeke Buna. Prešli smo preko mosta i došli do jedne gostionice, smještene odmah uz most. Još prilikom prelaska preko mosta, pored niskih kuća, u oči nam je upala i jedna stara višespratna građevina s verandama, usred jednog velikog zapuštenog vrta. Ovaj objekt nam je pružio neke istorijske podatke o samom mjestu Buna i onome što se ovdje dešavalo.

Buna je još u vrijeme Rimljana igrala veoma važnu ulogu kao prolazno mjesto, o čemu i danas svjedoči rimski kameni most u blizini mjesta Ortiješ, koji nosi naziv Kosorska ćuprija, sa svojih devet moćnih lukova prelazi preko rijeke Bune. Najveći istorijski značaj Buna je dobila tek pod zadnjim hercegovačkim vezirom Ali pašom Rizvanbegovićem. On je bio nasljednik stare plemićke loze i živio je u kamenoj tvrđavi Stolac. U vrijeme ustanka protiv Turaka 1831. godine Ali paša je pokazao svoju vjernost Sultanu, a kao znak zahvalnosti, nakon ugušenja ustanka, sultan Selim ga je proglasio Vezinom Hercegovine. On je uživao neograničeno povjerenje svoga gospodara i pokušao je Hercegovinu krvavo uzdići. On je uveo rižu, ulje i kulturu vina, zahtijevao je pravljenje oranica u kršu i uzgoj svile. Na Buni je sagradio svoju ljetnu rezidenciju s džamijom, a to je onaj objekat koji smo ranije već spomenuli. Kada je 1849. godine u Bosni i u Hercegovini ponovo izbio ustanak, Ali paša se postavio na stranu njegovih pobunjenika i počinio zločine nad kršćanima. Prilikom ugušenja ustanka od strane Omer paše, Ali paša je navodno uhvaćen lukavstvom i prilikom jedne namještene nesreće ubijen jednim pucnjem. Njegovi posjedi su zaplijenjeni, a objekti uglavnom uništeni. Stariji ljudi s Bune znaju još dosta toga pričati o Ali Paši i njegovim djelima. Oni ga stavljaju odmah pored Hercega Stjepana, po djelima najboljim vladarom Hercegovine.

Nakon što smo se okrijepili u gostionici na Buni, uzjašili smo na naša bicikla, i preko mosta se vratili na drugu stranu rijeke Bune, i odmah s dobre ceste Metković Mostar, skrenuli desno. Vozili smo se prvo skoro 20 minuta preko jednog prašnjavog, djelimično i brežuljkastog poljskog puta uzduž obale rijeke, suprotno od pravca njenog toka. Tu smo dobili lijepu priliku da vidimo gore spomenuti Rimski most. Oluja, šljunak i prašina su nam otežavali vožnju. Uz to, gospodin *Poimann* nas je napustio, i krenuo kolima prema Mostaru, kako bi se susreo s našim domaćinom, gospodinom Jelačićem. Sa njim je krenuo i naš novinar *Schwarz*, koji je radije propustio vožnju biciklom do vrela Bune, i udobnim kolima, zajedno s gospodinom *Poimannom*, krenuo u vinske podrume gospodina Jelačića, te dogovoriti doček nam kod njega.

Nakon 3 kilometra vožnje uz obalu rijeke, skrenuli smo lijevo na jedan kvrgavi poljski put, koji se povremeno potpuno gubio, preko koga smo stigli na vidljivu cestu Mostar – Nevesinje. Uprkos udaljenosti od samo 2 kilometra, ovaj zadatak je bio otežan preko golog kamenitog Bišća polja, i uz to stalno jaku buru. Kad smo stigli na ovu cestu ugledali smo, oko 1,5 kilometara udaljeno naselje Blagaj, a lijevo od njega kamenite obronke Podveleža, između njih put za Dubrave, i ruševine jednog utvrđenog grada. Bile su to ruševine Stjepanograda.

Cesta se penjala lagano i nakon četvrt sata ušli smo u jedno malo, nekada po svojoj ulozi značajno mjesto. Pred jednom, s lijeve strane smještenom kafanom, napravili smo pauzu, a ispod jedne, pored napravljene nadstrešnice, ostavili smo naša

bicikla. Još nekoliko radnji i trgovina, i sasvim simpatičnih kuća, jedne džamije, jedne grčko katoličke crkve, sačinjavali su sliku Blagaja. Jedan dio naselja nalazi se s druge strane rijeke Bune, koja ovdje izvire, i povezan je sa dva turska kamena mosta s glavnim djelom mjesta.

Blagaj i vrelo Bune

Blagaj je nekada bio glavni grad kneževine Chlum (Hum) ili Zahumlje, to jest današnje Hercegovine. Tvrđava kneza Stjepangrad (*Stephansburg*) je na istom mjestu gdje i danas stoje dobro očuvane ruševine. Jedna hercegovačka pjesma kaže: „Mostar šehar, a Blagaj varoš” (Mostar mrlja, a Blagaj grad). A danas je upravo obrnuto.

Od naše kafane, koja se nalazi na putu za Nevesinje, odvaja se jedan uski pješački put, koji vodi na visoravan s koje pada strma stijena prema rijeci Buna, koja je okružena velikim baščama i kućama. Nakon svega 5 minuta hoda, na kraju puta našli smo se pred jednim skupom trošnih, kuća, stijena i vode. Majka priroda je ovdje uz pomoć ljudskih ruku napravila jedan interesantan i lijepi kutak na zemlji. Mi smo stupili u unutrašnjost kuće, koja dodiruje jednu džamiju, koju je četrdesetih godina devetnaestog stoljeća dao napraviti Ali paša Rizvanbegović, a koja je kasnije oštećena od jednog kamenog bloka, koji se odvalio od stijene. Nekoliko koraka dalje stupili smo u jedno dvorište, gdje u samom podnožju 500 metra visoke stijene s jedne strane i izvor rijeke Bune s druge strane čine ugao, u kome stoji jedna kuća s verandom. Šutke, bez ikakve mimike, do nas je došao stanar kuće, jedan hodža (muhamedanski sveštenik) i odveo nas na izvanrednu verandu u samom koritu rijeke, odakle smo se mogli diviti djelu prirode. Lijevo od nas, svega nekoliko metara udaljena od kuća, u zidu stijene ugledali smo pećinu okićenu stalaktitima, koja se unutra proteže 10 metara, a na najširem dijelu je široka oko 12 metara, iz koje odjednom izvire rijeka Buna, slično kao što se dešava s mnogim drugim rijekama ponornicama u kraškom području. Jedna rijeka ponire iznenada u nekoj kraškoj pukotini, protiče nekoliko kilometara kroz stijenovite pećine, i pojavljuje se na drugom mjestu, kao neka druga rijeka. Buna je nastavak rijeke Zalomke koja izvire kod Gacka, a oko 20 kilometara istočno, na kraju Nevesinjskog polja, nestaje u jednom planinskom grotlu. Jedna s tim povezana narodna legenda kaže kako je jednog dana jedan čoban u Nevesinju bacio svoj štap u Zalomku, a njegov otac, mlinar iz Blagaja, isti je pronašao u vodi rijeke Bune. Otac i sin su htjeli dalje iskorištavati ovo njihovo otkriće. Sin, čoban, zaklao bi svakog dana po jednu ovcu svoga gazde, nekog age, ubacio bi je u rijeku na ponoru, a kad bi istu u Blagaju izbacila voda, uhvatio bi je njegov otac mlinar. Aga je primijetio da je ovaca svaki dan manje, a čoban se pravdao da ovce kolju vukovi iz okoline. Aga je jednog dana uhvatio čobana na djelu, otkinuo mu glavu i ubacio u vodu. Kada je otac u Blagaju očekivao da voda izbacii ovcu, ugledao je tijelo svoga sina bez glave.

Veranda, kojoj smo se divili i sa koje smo brojali pastrmke u vodi, bila je okićena bezbrojnim vjencima suhog duhana, koji se prodavao u okolnim mjestima. Nakon što nas je sin domaćina počastio s preko 20 šoljica turske kafe, pojavi se hodža i pozva nas jednim pokretom ruke, da pođemo za njim, na jedan čamac vezan za verandu, kako bi lično pogledali pećinu. Pomoću jednog lanca zategnutog između kuće i stijene, povukao nas je u pećinu, bez upotrebe vesla, a sa svakim daljnjim pokretom osjećao sam da nam slijedi i kupanje. Uostalom, ispred pećine se već kupalo dosta djece u hladnoj vodi Bune, temperature ne više od 8 stepeni, ne žaleći se zbog toga. Hodža je

bio visokog rasta, i snažnog tijela, pocrnjele kože, i podsjećao je na nekog Beduina. A kako sam saznao od mostarskih sportskih kolega, nisam se prevario. On je stvarno poticao od njih.

Nakon što smo se vratili na verandu, poveo nas je u jednu sobu, koja je stajala lijevo od stambenog objekta, otvorivši mala vrata. Soba je bila ustvari jedna mala turska grobnica, po imenu turbe, i skrivala je grob jednog turskog sveca, koji je jednako kao i njegov sluga do njega, mirovao u drvenom sanduku, prekrivenim tepihom. Ovdje svake godine hodočaste mnogi muhamedanci. Pored sanduka svaku večer se ostavlja jedna posuda s vodom, i jedan peškir, koji svako jutro osvane mokr, navodno pošto ga je svetac koristio za ritualno obredno pranje. Na zidu turbeta visi jedna sablja, kojom je taj sveti ubio mnoge hrišćane. U jednu kutiju postavljenu pored, svaki posjetilac ubaci svoj obolus, (novčić), kojim hodža biva plaćen za njegov trud.

Prazan stomak, i želja da se što prije domognemo Jelačića vinskog podruma, gdje smo prije naše vožnje u Mostar, pozvani na jednu malu zakusku, dogovorismo se da nastavimo vožnju biciklima.

Na povratku sam još jednom osmotrio ovu visoku moćnu stijenu, gdje golubovi savijaju gnijezda pored sokolova, na čijem vrhu se vide ruševine Stjepanograda. Penjanje do grada lošim i neodržavanim brdskim putem, činilo nam se prilično teškim. Ruine su bile još u dobrom stanju.

Otud je vladao Herceg od Zahumlja, Stjepan Kosača, vojvoda bosanaskog kralja Tomaša Ostojića. Stjepan se otrgao bosanskom suverenitetu i stavio pod njemačkog cara, 1440. godine. Tada je dobio titulu Hercoga – njemačkog vojvode, i nazvao svoju državu Hercegovinom. Bosanski kralj ga nije želio priznati kao vojvodu, a ta titula je proglašena nevažećom na državnom skupu u Konjicu, 1446. godine, sve dotle dok Stjepan ne položi zakletvu i potvrdi odanost kralju. Isti skup je presudio i protiv Bogumila, na insistiranje pape. Herceg Stjepan, koji je i sam bio Bogumil, pobrinuo se i stavio pod svoju zaštitu 40.000 Bosanaca koji su bili emigrirali. On se vrlo malo obazirao na odluke konjičkog skupa i udobno vladao u svom utvrđenom dvorcu Stjepangradu. Umro je 1446. godine u istom dvorcu, kao zarobljenik svog sina, kojem je prethodno preotelo, i oženio ženu. Sin je iz osвете prešao na islam, i pojavio se s turskom vojskom ispred grada, u kojem je oca učinio zarobljenikom. Nakon njegove smrti 1466. godine zemlja je prešla pod tursku vlast i ostala sve do okupacije 1878. godine.

S moje lijeve strane sportske kolege iz Mostara pokazali su mi jednu lijepu kuću usred prekrasne bašte okružene zidinama, koja je pripadala nekom bogatom muhamedancu. Vlasnik, prilično fanatični vjernik, od okupacije Hercegovine od strane Austrije, do danas nije provirio u obližnji Mostar. Prije nekog vremena, kada mu je jedan službenik u šali rekao da će uskoro dobiti poziv od mostarskih vlasti, i da će biti prisiljen da se tamo pojavi, muhamedanac mu je odgovorio: „Schwabo, misliš li da si samo ti pametan? Ja dobro znam kako ću sam sebi pomoći, i tamo ću poslati svoga opunomoćenika“. Za Bošnjake i Hercegovce, „Schwaba“ označava svakog ko nosi evropsko odijelo.

Jelačića podrum, i vožnja biciklima do hotela Neretva

Čim smo stigli do naše kućice, popeli smo se na naše čelične dvotočkaše i uz prilično lijepe tonove signalnog zvižduka mostarskog vođe Acsa, poznatog planinskog trkača, krenuli smo Nevesinjskom cestom prema Mostaru, a nakon 4 kilometra od Blagaja nalazi se vinarija gospode G. & R. Jelačića. Put je u početku bio lagan i vrlo ravan, prolazi kroz Mostarsko polje i nalazi se idealnom stanju, a jaka bura također pripada ovom putu. Napokon stigismo u dvorište vinarije našim dragim prijateljima. Šef, gospodin Risto Jelačić, robustan, dopadljiv jušnjak, i njegov bratić, mladi, inteligentni gospodin, koji je završio vinogradarsku školu u Klosterneuburgu, a nakon toga odslužio jednogodišnji vojni rok, kao bosanski volonter u vojsci, primili su nas u društvu gospodina *Poimanna* na ulazu, i odmah smo odvedeni u salu za novinare, do stola koji je bio dobro postavljen. *Dejeuner*, ni manje ni više, odlična vina, posebno odličan lokalni rod Žilavka, imaju izuzetno dobar okus za sve. Naravno, ova posebna gostoljubivost morala je biti nagrađena srdačnim zdravicama plemenitim donatorima. Topli odgovor g. Rista Jelačića, na hrvatskom, nije izostao, kao ni još nekoliko zdravica, od kojih posebno spominjem zgodnu zdravicu predsjednika mostarskog biciklističkog udruženja Sokol, gradskog inženjera. Gospodin Jelačić nas je zatim proveo kroz dugi podzemni vinski podrum, gdje smo se divili broju i veličini punih bačvi.

Na kraju smo ovu posjetu ovjekovječili u dvorištu, od strane naših fotografa i oprostili se od naših domaćina. Od Mostara smo bili udaljeni manje od 8 kilometara. Pun želudac i obilno uživanje u vinu, naveli su nas da popijemo tursku kafu u Hanu, koji je bio udaljen jedva 1 km od Jelačića podruma, a popili smo je u malo većoj količini. Han je naziv jedinstvene gostionice u ovim zemljama, prema stilu naših gostionica na prometnim cestama, s tom razlikom, što se u mnogim hanovima obično ne može dobiti ništa drugo osim kafe. Gospoda *Poimann* i *Schwarz*, naravno ponovo su koristili Jelačićeva kola i krenuli naprijed da nam obezbijede smještaj. Nakon kafe nastavljamo put. Uskoro prolazimo pored velike vinogradske stanicu Gnojnice, koja obuhvata 32 hektara zemlje.

Cesta Blagaj – Mostar bila je najbolja cesta kojom sam se vozio u ovim krajevima. Ipak, zbog vjetrova, u Mostar smo stigli tek nakon sat vremena vožnje biciklima. Naš sportski kolega iz Mostara, koji je bio pomalo gojazan, prošao je loše tokom ove vožnje.

Prolazeći pored vojne bolnice, fabrike duhana, a zatim pored turskog groblja, našli smo se na glavnoj ulici po imenu Luka, i lagano uvezli u ovaj veoma zanimljivi grad. Nastavili smo vožnju ulicom Carina, skrenuli lijevo u Novu ulicu, „*Neue Gasse*“ (Brkića, op. prev.) i stigli do veličanstvenog hotela Neretva, koji se nalazio između vrlo lijepog parka i rijeke Neretve.⁴

Hotel Neretva i obilazak Mostara

Gospodin *Pomann* se dobro pobrinuo za nas. Svatko od nas je već unaprijed znao broj svoje sobe, tako da je smještaj bio brz i jednostavan. A kako su samo predivne ove

⁴ Za bicikliste je put od Metkovića do Mostara detaljno opisan u mom vodiču „Na biciklu kroz Hrvatsku, Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu“, (opaska autora teksta dr. Oransza)

sobe! Najprostraniji i najčišći hotel, u kojem sam ikad boravio.

Mostar nudi izuzetno zanimljivu sliku. Grad leži na sredini široke ravnice, koju okružuju planine Podvelež i Hum, s obje strane Neretve i dijeli ravnicu na dva dijela, južno, na ranije spomenuto Mostarsko polje, na sjeveru, na manje Bjelo polje. Grad je okružen moćnim utvrdama koje su smještene na vrhovima brda. Sve su kuće napravljene od kamena; orijentalni i dalmatinsko-italijanski stil, pomiješan s veličanstvenim novim evropskim gradnjama, ugodno djeluju za oko. Pojedine uličice su još u potpunosti sačuvale orijentalni karakter. U vrtovima vidimo izuzetnu tropsku vegetaciju, vino i duhan izvrsno uspijevaju oko Mostara. Mostar trenutno ima preko 17.000 stanovnika. Polovina njih su muslimani, nadalje grčki pravoslavci i katolici gotovo u istom broju i nekoliko stotina Španjolaca. Mostar je glavni grad Hercegovine, sjedište je crkvene vlasti, ovdje svoje sjedište imaju katolički biskup, mitropolit i muftija. Hercegovačka nošnja značajno se razlikuje od one kod Bošnjaka, slična je onoj kod Crnogoraca; a na kapama umjesto inicijala prinčeva, imaju zabodenu zlatnu zvijezdu. Ovo je prvi put da smo čuvare reda vidjeli s fesom, kao pokrivačem za glavu.

Nakon što smo odložili bicikle i prtljagu i obavili toalet, započeli smo šetnju gradom - možda je bilo 3 sata popodne - uz vođstvo nekih lokalnih sportskih kolega. Ulice su u dobrom stanju, na desnoj obali Narente, u blizini željezničke stanice i gimnazije, mogu se čak opisati kao vrlo lijepe i široke. Napuštamo hotel i kroz Sauervaldovu ulicu (danas Fejićeva op. prev.) na lijevoj obali Neretve, stižemo do četvrti s turskim bazarima, pod nazivom Čaršija. Na putu prema starom kamenom mostu nalazi se oko 500 dućana, gdje se prodaje turska roba, proizvedena u Mostaru i Livnu. Prodaju se nakit, vezovi, tepisi, opanci (obuća iz južnih krajeva), potkovice, konjska oprema, vreće za pokrivanje, keramika, brončani predmeti, pružaju usluge, i uz sve to, razne vrste starih i novih stvari. Velika drvena radnja sa skladišnim prostorom za mohamedance, koji se vole protezati cijeli dan, česta je slika ovih prodavnica, u kojoj vlasnici marljivo ispijaju svoju kafu i popuše bezbroj cigareta. U mnogim takvim radnjama ne vidi se često ništa više, osim što se muhamedanci odmaraju na slamnatim prostirkama, a češće su tu njih dvojica ispružena, a pored njih izložena roba, u vrijednosti od nekoliko kruna. U Čaršiji u Sarajevu često sam vidio po dvije takve radnje, što je značilo, da je to prodavaonica dvojice različitih vlasnika, jedna pored druge, a svaki od šefova firme, leži ili čuči.

Sarajevska Čaršija je mnogo veća i zanimljivija, pa se zbog toga više neću zamarati opisom. Prije nego što odemo posjetiti obližnji most preko Neretve, posjetili smo nedaleko od njega, pod teškom kamenom gromadom, na lijevoj obali rijeke, jednu veliku pećinu, koja je vjerovatno nastala kao posljedica porasta i poplava Neretve, u kojoj se nalazi skladište Sarajevske pivare. Pivo se pije za mnogim stolovima postavljenima u pećini, kao i u susjednoj bašti. Uskoro smo je napustili i krenuli prema starom mostarskom kamenom mostu, čiju smo sliku mnogi vidjeli, i o kojoj smo ranije čuli i čitali. Most čini samo jedan luk, širok 27,5 metara i visok 19 metara, iznad Neretve i predstavlja umjetničko djelo u najpotpunijem smislu te riječi, izgrađen samo od kamena, na oba kraja utvrđen kulama s kapijama, koje su dijelom služile kao skladišta za barut, a dijelom i kao tamnice. Most se u sredini izdiže. Promet kolima preko mosta je obustavljen zbog postojećih stepenica; a isti se sada uglavnom obavlja novim mostom koji nosi ime „*Kaiser Franz Josef*“ most. Ranija pretpostavka da je most bio rimskog

porijekla, pokazala se kao netačna; podigli su ga Turci pod Sulejmanom Drugim 1566. godine, kako kaže jedan natpis na luku i izvještaj turskog povjesničara *Haji Chalfi*. Most, kamenito korito rijeke Neretve, i njeni srebrno bijeli valovi nude nam zadivljujuću sliku prirode. Nismo ostali zadovoljni samo tim, nego su se neki od nas spustili nasipom do riječnog korita i stali tačno na mjesto, gdje se potok Radobolja ulijeva u Neretvu. Izvor ovog potoka napaja mostarski vodovod. Umjetnički izgled mosta može se još bolje vidjeti odozdo. Sada smo se našli na desnoj obali Neretve, i posjetili ovu četvrt. Dio grada koji se nalazi uz most zove se Zahumje. To je mirni dio Mostara, u kome jedan vrt graniči s drugim, njegovo drveće prelazi granama preko zidova koji ih okružuju. Grane šipaka, stabla smokava i oraha, stabla murvi i raznih drugih vrste voća zastupljeni su u velikom broju. U ovom dijelu grada nalazi se voćarska škola i rasadnik voćaka. Stanovništvo ovog dijela grada većinom je muslimansko, ali je katolički sveštenik Barišić mogao dobiti sultanovo odobrenje za izgradnju katoličke crkve, već pedesetih godina devetnaestog vijeka, iako se muslimansko stanovništvo tome snažno protivilo. Crkva je u obliku bazilike i okružena je visokim zidovima.

Prolazeći ulicom Baščine i Liska, Kolodvorskom ulicom uzduž željezničkih šina, stigli smo do veličanstvene zgrade gimnazije. Nalazimo se u novom dijelu grada, s prekrasnim zgradama, vilama i širokim ulicama, koje obećavaju da će ovo uskoro biti najljepši dio grada Mostara.

Jedan prednji dio zgrade gimnazije nalazi se na *Stephanie-Allee*. To je prekrasna, ravna ulica, zasađena s dva reda stabala, koja se nastavlja na ulicu *Franza Josefa*, koja vodi od hotela Neretva. Zapadno od gimnazije, prolazi pored vila i kafana do samog izvora Radobolje. Izvor se nalazi ispod brda Mikuljača kod Cima, oko 4,5 kilometara od Mostara.

Skrećemo lijevo prema *Stephanie-Allee*, posmatramo lijepu Vilu Komadina s lijeve strane, Villu Bašadur s desne strane, dalje prema vilama Kajtaž i Fessler, koje su također s lijeve strane. S desne strane privlače nas zvukovi kapele iz male bašte, te pod vođstvom mostarskih drugova ulazimo u ovaj zabavni objekt, kojeg u Mostaru u šali nazivaju Mostarski Prater. U tom, kao i u jednom drugom, sličnom vrtu, svaki dan nastupa orkestar bugarskih muzičara. U jednostavnom drvenom paviljonu s lijeve strane, stari muhamedanac, uz podršku nekoliko mlađih muškaraca, priprema obaveznu tursku kafu; mještani su dobro zauzeli brojne drvene klupe; svako od njih ispred sebe na drvenom stolu, sa šoljicom kafe i cigaretom u ustima. Mi se smještamo za dugački stol, koji je upravo bio slobodan. Ubrzo se pojavljuje mladi muhamedanac, s pristojnim naklonom, pozdravljajući nas na uobičajen način, primio je narudžbu. Nakon nekoliko minuta, pred nama se našla kafa, u malim mesinganim posudama, iz koje smo mogli uliti kafe u male posude, koliko smo željeli. I na kraju, plaćanje se vrši po broju posuda sa kafom. Dok slušamo prelijepu pjesmu Bugara koji sviraju violine i ujedno pjevaju, smještene ispod drvene nadstrešnice pored kafe kuhinje, mostarski drugovi su nam skrenuli pažnju na jednu malu drvenu baraku iza nas, s prozorima koji gledaju u baštu, gdje se smjestilo četvero mještana uz kafu. Ovaj štand sagradio je bogati muhamedanac o svom trošku, kao kućicu za sebe i rodbinu, odakle svakodnevno uživa u koncertima, kao i u životu i svim aktivnostima u ovom vrtu. Ovdje on uživa za svoj ćef. Čudno i ujedno skromno zadovoljstvo! Nakon otprilike

sat vremena plaćamo naš ceh (koncertna cijena po posudi odlične kafe je šest helera) i odatle nastavljamo našu šetnju. Posjetili smo željezničku stanicu koja se nalazi dijagonalno nasuprot gimnazije, te se preko novog Franz Josef mosta, konačno vraćamo u hotel Neretvu. S mosta se ovaj, najljepši od svih regionalnih hotela, predstavlja u svom punom šarmu. Na prozračnoj prizemnoj verandi, okrenutoj prema parku, već nam je bio pripremljen dugački stol, smještamo se u blizini tako da možemo slušati uobičajenom korespondenciju. Odjednom začusmo jake zvukove muškog glasa u blizini, koji je iznenada privukao našu pažnju. Radoznalo gledamo u smjeru iz kojeg nam dolazi taj zvuk. Naši mostarski drugovi su to primijetili i odmah nam objasnili. To je Mujezin, muslimanski sveštenik, koji se prije molitve penje na minaret, toranj džamije, i odozgo pet puta dnevno poziva vjernike na molitvu.

Bura je bjesnila istim intenzitetom, kao i jutros, a naš plan putovanja sljedećeg dana, zbog toga je morao doživjeti neke promjene. Oko sedam uvečer svi smo se bili skupili na večeri i otišli za veliki, lijepo postavljeni stol. Lijepe pastrmke, kao i ostala jela, bili su izvrsnog ukusa. Neke kolege iz mostarskog biciklističkog kluba činili su nam društvo. Nakon večere predsjednik mostarskog biciklističkog kluba, jedan odriješiti advokat i nekadašnji bečki student, nazdravio je gostima. Nisu izostali odgovori, i nakon što smo ugodno sjedili do deset sati, otišli smo na odmor, vođeni namjerom da se sljedećeg jutra povežemo biciklima do Jablanice, a odatle vozom do Konjica, te preko Ivan sedla do Rašteliće.

Odlazak iz Mostara u pravcu Jablanice, Konjica i Sarajeva

Kada smo se probudili sljedećeg jutra, a bio je 30. juli 1902. godine, bura je puhala još uvijek, iako s malo manjim intenzitetom. To, kao i činjenica da se toga jutra nisam osjećao baš najbolje, a i pretjerano umijeće gospodina *Poimanna* da nas nagovori, natjeralo nas je da na put krenemo vozom iz Mostara do Jablanice. Ne baš rado, odlučili smo da se lijepom kanjonu Neretve ne divimo s bicikla, nego kroz prozor iz kupea voza. Jedino se kolega *Carniaux*, neuništivi biciklista, nije odlučio tako i u pratnji jednog mostarskog bicikliste, koji je krenuo na uličnu trku u Banja Luku, usprkos vjetru, biciklom krenuo za Jablanicu.

Željeznička pruga od Mostara do Ivan sedla, bez sumnje je jedna od najljepših dionica kojima sam se ikada vozio vozom. Na izlasku iz grada prošli smo pored objekata Sjevernog logora, tamnošnjeg garnizona, smještenog pored Neretve i pored starih turskih kula s barutom. Pred nama se otvorila sjeverna dolina Mostara, koje se proteže nekoliko kilometara s desna. U pozadini se uzdižu obronci moćne planine Velež (visoka 1897 metara). Nakon 11 kilometara stigli smo do stanice Vojno. Odavde se dolina počinje sužavati, a pruga se počela približavati stjenovitoj, pećinama bogatoj desnoj obali rijeke Neretve. Nakon još 6 kilometara stigli smo do stanice Raška Gora. Odavde počinje veliki kanjon Neretve, koji se proteže na oko 30 kilometara, sve do Jablanice.

Cesta, željeznica i Neretva, ovdje uglavnom prolaze paralelno, kroz jedno veoma usko grlo.

(Preveo: Smail Špago)

Zastrašujući luk bačen preko gudure Narente, 1897.

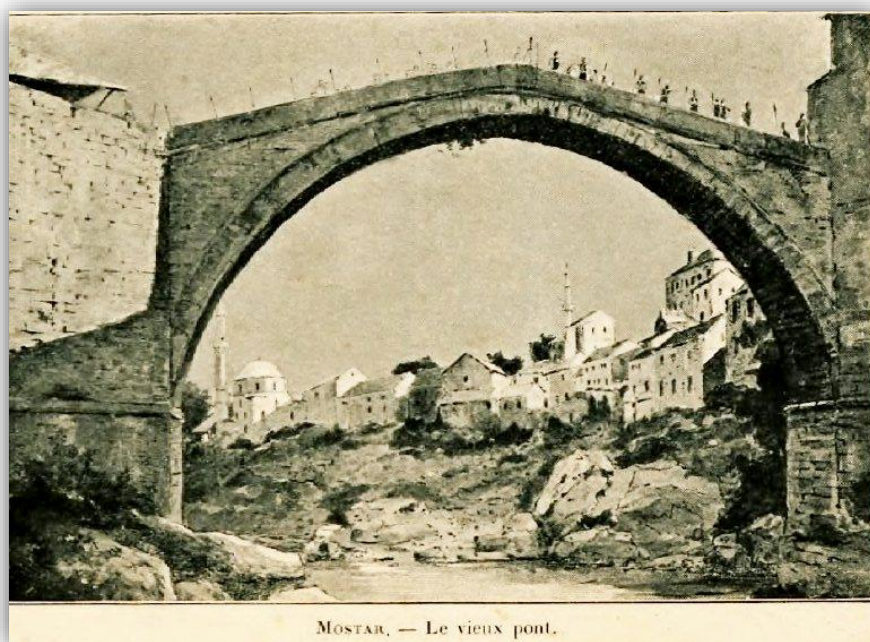
Francuz E. Meignen je 1897. g. izdao putopisnu knjigu naziva „Huit Jours en Bosnie” (Osam dana u Bosni). Među ostalima kratko je dao i opis Mostara, a kao naslovnu fotografiju cijele knjige postavio je snimak Starog mosta koji donosimo ovdje:

„Pod sivim tonovima široke ravnice vidimo Mostar, grad divljeg imena, prevedeno na francuski jednostavno znači *le pont* most), banalno sjećanje na Joinville ili Charenton. To je Anditrij Rimljana, Vitriniza Slavena iz 15. stoljeća – ova imena oduvijek zbunjuju etimologe! Most ! To je veliko djelo muslimana, ključ Hercegovine, zastrašujući luk visok 80 stopa, bačen preko stjenovite gudure Narente. Sve je tursko i sa svojih četrdeset bijelih minareta kao ljudi koji stoje do nebesa, grad različit; s jedne strane moderni hoteli, a s druge strane austrijske vojarne, opstajući onakav kakav je bio u prošlosti, kada je služio kao glavni grad vojvodama sv. Save.

Ulice nemaju trotoara niti kuća na dva sprata; iznad oronulih kapija stoji prozor s demirima gdje su ženske odaje, u stvari odaja, jer iako poligamija nije zabranjena i ako postoji u mnogim preporukama poslanika (Muhameda) mnogi muslimani, radi ekonomičnosti i potrebe za mirom, čekaju Muhamedov raj da bi je praktikovali.

Nekoliko kilometara od Mostara, u podnožju visoke planine, izvor je Bune. Ako, nakon vrućeg ljetnog dana, imamo hrabrosti suočiti se s prašnjavim putem možemo obaviti dojmljiv izlet prema ovoj crnoj rupi koju čuvaju dva turbeta koje osvjetljavaju zadimljeni lampioni. Buna je ustvari rijeka Zalomka koja se gubi u Crnoj Gori i pojavljuje ovdje nakon što je prošla visoravan Dubrava.

(Preveo: Mirsad Lakišić)

Stari most – fotografija objavljena u knjizi Huit Jours en Bosnie, 1897.

Vitke igle šesnaest minareta, 1908.

Emily Greene Balch (8. siječnja 1867. - 9. siječnja 1961.) bila je američka ekonomistica, sociologinja i pacifistica. Balch je kombinirala akademsku karijeru s dugogodišnjim zanimanjem za socijalna pitanja poput siromaštva, dječjeg rada i imigracije, kao i za rad na naseljavanju kako bi podigala siromašne imigrante i smanjila maloljetničku delinkvenciju. Radila je u brojnim državnim povjerenstvima, poput prvog povjerenstva za minimalne plaće za žene. Objavila je glavnu sociološku studiju o našim slavenskim sugrađanima 1910. Surađivala je s Jane Addams u ženskoj mirovnoj stranci i brojnim drugim skupinama. Dobitnica je Nobelove nagrade za mir 1946. godine za rad sa Ženskom međunarodnom ligom za mir i slobodu (WILPF), a svoj je dio novčane nagrade donirala WILPF-u. Njezin govor o prihvaćanju naglasio je pitanja nacionalizma i napora za međunarodni mir. Balch se nikad nije udavala, a umrla je 9. siječnja 1961., dan nakon svog 94. rođendana.

U svojoj knjižici naslova „A week in Hercegovina and Bosnia“ (Tjedan u Hercegovini i Bosni), od 22 stranice opisala je svoje dojmove o Mostaru i Sarajevu koje je posjetila na putovanju koje je trajalo tjedan dana. Donosimo samo dio koji se odnosi na Mostar:

„Dan koji smo proveli u Mostaru bio je Uskrsni ponedjeljak za grčke pravoslavce, i privučeni zvonjavom zvona - zvona koja su bila tako često uzrokom sukoba u balkanskim zemljama, simbolizirajući u turskim ušima samu srž kršćanske nevjere, ujutro krenusmo u pronalaženje srpske katedrale. Katedrala je ljupko smještena na uzvisini iznad glavnoga dijela grada. Obredi unutar nje su bili zanimljivi i impresivni, s neobičnim ceremonijalom i upadljivim haljinama grčkog svećenstva. Ali bilo nam je drago što smo izašli i što smo uživali u pogledu na grad ispod nas. Na sjevernom obzoru teče dražesna Narenta, draguljastozelena i brza kao strijela kroz njenu sredinu. Mogli smo nabrojati vitke igle šesnaest minareta, mnogi od njih s kupolom ili dvije pored sebe, što je slučaj samo polovice džamija u gradu.

Spuštajući se strmim i uskim ulicama imali smo priliku vidjeti pojedine ljude iz neposredne blizine. Neopisivo neobičan je bio dojam haljina mnogih žena koje su nosile obične košulje do struka uz suknje, za koje se činilo da su poput naših, samo što su se vezane uz gležnjeve odjednom pretvorile u turske hlače (dimije – op. prev.). Dječaćići su bili odjeveni u odjeću poput dječjih noćnih košulja ili kostim Kate Greenaway, odjevni komad iz jednog dijela zakopčan gore na leđima i sežući do gležnja. Neke su žene bile u punoj turskoj odjeći, jako zastrte, s crnom maskom na gornjem dijelu lica i bijelim velom ispod. Među gologlavim djevojkama i ženama nižeg staleža primijetila sam najnevjerovatniju kosu bakrene boje koja je doslovno blistala kao polirana žica na suncu. Iznenadila sam se ovome među pretežito tamnokosim narodom, ali nakon toga sam saznala da je taj učinak bio umjetno proizveden.

Šetnja nam je pružila brojne ugodne poglede u dvorišta, verande, drvene zaslone prozora, hrabrih uzoraka i boja, a proveli su nas i pored zatvorenih i zabranjenih vrata ukrašenih s mnogo istrošene rezbarije na neobrađenom drvetu ili s grubim željeznim prstenovima koji su visili s ukrasnih perforiranih diskova. Jednom smo se sprijateljili sa siromašnom ženom, koja nam je uputila zagonetan osmijeh i neznatan pomak

glavom te izrekla nekoliko isprekidanih fraza na srpskohrvatskom jeziku, a zatim nam je pokazala svoju kuću. Uspeli smo se klimavim vanjskim stepenicama iz dvorišta do njezinih soba koje su bile prilično gole, ali i neočekivano čiste, okrečene i izuzetno uredne. Četvrtasta petrolejska limena kanta i prijenosni štednjak očito su bili sa Zapada; dok nam je Istok predstavljen pokraj niskog stola obješenog na zidu, s malenim šalicama kave i djevojkom koja je čučala na podu kad smo ušli. Ubrzo smo prošli pored džamije, prve kojoj smo se približili, a budući smo se malo zadržali, poluodrastao mladić nam je ponudio da nam je pokaže. Kad bi se sudilo po načinu na koji je nosom tražio ključ, koji je napokon pronašao skriven na nadstrešnici dubokog trijema, jedva da smo zakonito ušli u nju. Unutrašnjost je bila orijentalna u svakoj liniji, u svakoj boji i detaljima, u čistim istrošenim tepisima koji su prekrivali cijeli pod, obojenim zidovima i rezbarijama poput obojenih stalaktita, preko niše koja pokazuje smjer molitve, i sirovih freski po zidovima koje predstavljaju plodove raja - smokve, datulje, trešnje, naranče, limunove i grožđe.

Kad smo stigli do predivnog mosta preko rijeke, sunce je grijalo gotovo nepodnošljivo vruće, a mi smo odjednom postali očarani zamamnim pogledom na kose padine grada dok je u daljini blistala snježna glava planine Porim. Porim - je planina prema Rimu (Po Rim - op.prev), jer prema grčko-pravoslavnim Slavenima, sve ono što je bilo okrenuto prema zapadu bilo je „prema Rimu” - Rim prema njihovu mišljenju predstavlja rimokatoličku primorsku zemlju - Dalmaciju.

Sam Stari most, po kojem je grad i dobio ime, kaže se da je izvorno bilo rimsko djelo. Svakako izgleda dostojno bilo kojeg pontifexa, s jednim šiljastim lukom gotovo sto metara iznad brze zelene vode. Pješačka staza, koju most jedino i ima, i sama je prilično strma. S naše strane je više slapova manjih potoka koji naglo padaju u rijeku tik uz most, održavajući rast vrtova u blizini svježim i blistavim neprestanim sprejom svojih kapljica.

Još jednom smo među ovim strancima pronašli točku ljudskog kontakta. Dva seljaka, muškarac i žena, vjerojatno kršćani, pozdravljaju nas dok su prolazili. Njihove blage sive slavenske oči na njihovim osunčanim licima bile su prijateljske i inteligentne. Razgovarali smo znakovima i razlomljenim riječima, žena nas je pustila da ispitamo izrezbarenu preslicu iz koje je vrtjela pređu u hodu i oboje su bili sasvim spremni za fotografiranje. Neki ljudi u ovim krajevima pokazali su, naprotiv, takav stid i skrivanje pogleda prilikom snimanja, da sam mogla samo pretpostaviti da su se bojali zloga oka. Kako je popodne malo zahladilo, pošli smo na vožnju do sela Blagaj, kako bi vidjeli izvor rijeke Bune - izvor gdje rijeka bogata vodom izvire u pećini ponad goleme litice.

Naš vodič do špilje bio je starac u vrlo odrpanom turskoj haljini, s manirima nježnim i gotovo udvornim. Srećom mogli smo slobodno razgovarati s njim, jer je naučio njemački u vojsci. Upozorio nas je da svoje stvari uzmemo sa sobom iz kočije i predložio da ih on čuva čim smoi ušli u hladnu hladovinu stijene i vratio nam ih je kad smo izašli na sunce. Donio nam je male šalice turske kave iz muhamedanske kavane u podnožju litice; zamotao je cigaretu i na našu zamolbu ju popušio; rekao nam je sve što nas je zanimalo, sve s ljubaznom prijateljskom familijarnošću.

Sama je špilja, dovoljno velika da se u nju uvesla kad je vodostaj malo niži nego kad smo bili tamo, a bila je ispunjena vrtlozima uskovitlane rijeke. Divlji golubovi, s bijelom ogrlicom koji su zanimali Darwina, uletavali su i izlijetali iz rupa na obodima stijena; jedan je uletio unutar špilje, popio vode, podigao glavu i opet pio. Lastavice su jurile natrag i naprijed blistajući najsajnijim i najljepšim plavetnilom na sunčevoj svjetlosti. Iznad, na vrhu litice, stoje ruševine vojvodskog zamka, Stjepangrad, predmet daleke prošlosti, manje-više povijesne. Kaže se da otvor na litici predstavlja usta jednog od njegovih podzemnih prolaza, iako izgleda izrazito nepogodno mjesto.

Jedna priča koja povezuje dvorac, špilju i klaustar pokazuje vrlo neobično miješanje u narodnom predanju klasičnih i istočnjačkih elemenata. Ispod, u špilji, priča se, nekada je prebivao zmaj, koji je prema uobičajenim pričama, svake godine zahtijevao žrtvu djevojke. Jednom je ždrijeb pao na Milicu, kćer vojvode, i bila je okovana za stijenu, kao slavenska Andromeda. Ali ovdje se priča razilazi - pojavio se plavokosi Sari Saltik, mladi derviš iz Sirije, u pravom je trenutku ubio zmaja svojim buzdovanom, a samrtno grčenje zvijeri izbacilo je velike komade iz litica. Sretni otac dao je kćer njezinu izbavitelju i sagradio za njega, muhamedanski klaustar na kamenoj polici ispod litice. Klaustar je nedavno oštećen padom kamena, ali u njemu još uvijek živi jedan ili dva muhamedanska derviša. Štoviše, posvećen je grobnicom samog Sarija Saltika koji posjećuju pobožni hodočasnici. Naš vodič, iako kršćanin, pokazao nam ga je s očitim pijetetom. Također smo vidjeli i buzdovan kojim je zmaj ubijen obješen na zidu uz grobnicu, starinsko oružje ubojitog izgleda. Na podu, u neposrednoj blizini, stoji zemljani vrč koji se svake noći iznova puni vodom za svečeve abdeste. Kažu da ga umrli svetac koristi jer je vrč svako jutro prazan, a pod moka, ali to sami nismo vidjeli.

Razmišljajući o mogućnostima profinjenog i zadovoljavajućeg života unutar pokidane odjeće, pratili smo našeg dronjavog vodiča da vidimo staru mlinicu najprimitivnije gradnje. Kao u Salomonovom hramu, nije bilo čavala; sve je bilo od drveta i održavao se na mjestu zakovan nespretnim klinovima. Mještani ovdje peru vunene tkanine, ubačene u vodenu struju, ispod dva velika drvena bata, koji ih naizmjenice udaraju. Na povratku smo prošli po drugi put vinograde, ispod zavjetrine snijegom prekrivene planine, uz vojarnu austrijskog odreda, kraj zapuštenih turskih groblja, gdje su grobovi muškaraca bili obilježeni turbanima, kao i pored ciganskog logora. Mali prljavi šatori bili su napravljeni od jedne trake tamne tkanine navučene preko grebenskog stupa, bez ikakva reda. Djeca su trčala za nama proseći, neki mlađi potpuno golih smeđih tijela.

Putovanje vlakom od Mostara do Sarajeva, glavnog grada Bosne, trajalo je nekih osam sati, prekrasna vožnja prekrasnim šumovitim padinama, a prevladavala je uglavnom bukva. Zupčasti motor vuče uskotračni vlak usponom do vrha Ivan Planine, granice sliva između Jadrana i Crnog mora. Razbacane tu i tamo stoje drvene kuće sa strmim krovovima od šindre i gospodarske zgrade, uključujući i kućice za pse.

Preveo: Tibor Vrančić

Rijetko lijepe džamije, 1907

Harry de Windt rođen je 9. travnja 1856. u Parizu, a njegovo puno ime bilo je Harry Willes Darell de Windt. Najpoznatiji je kao istraživač i putopisac, a knjige je objavljivao pod imenom Harry de Windt. Do četrnaeste godine oba su mu roditelja umrla, a zbog francusko-pruskog rata, koji je harao Francuskom, poslan je u školu u Englesku. Nekoliko puta bio je oženjen. Uglavnom je putovao kao dopisnik raznih novina, odlazeći na prvo putovanje 1887. godine, iz Pekinga u Francusku. Slijedilo je putovanje iz Rusije u Indiju, opsežno putovanje po Sibiru i putovanje po istočnoj Europi što je bilo temelj njegove knjige pomalo pogrdnog naziva „Through savage Europe” (Kroz divlju Europu). No, vjerojatno je njegovo najpoznatije i najambicioznije putovanje bila kopnena ruta od New Yorka do Pariza. Knjigu, Kroz divlju Europu, napisao je kao pripovijest o putovanju (poduzetom kao posebni dopisnik Westminsterškog glasnika), kroz balkanske države i europsku Rusiju. Preminuo je u staračkom domu u Bournemouthu 1933. godine u dobi od 77 godina.

Prije dvadeset godina teritorij Hercegovine (koji se mora prijeći da bi se stiglo od mora do Bosne) bilo je toliko divlje i opasno da se malo putnika odvažilo putovati u unutrašnjost zemlje bez dobra razloga i moćne pratnje. Nije bilo ceste dostojne imena. Mogli ste putovati na kotačima (ali ne i oprugama) od Mostara, glavnog grada, do Jadranske obale, uz staze nehajno položene ponad vrtoglavih visina, pokraj provalija nalik zidu i konačno slijedeći obale brze Narente sve do mora. Sjeverno, prema bosanskoj granici, bilo je lakše putovanje, ali, s druge strane, bilo je vjerojatnije da će vam prerezati grlo! Usporedite ovo danas, kada možete ući u željeznički vagon u Ragusi (Dubrovnik op. prev.), i stići nekoliko sati kasnije u Mostar pod najluksuznijim uvjetima, nakon što je vlak prešao neke od najljepših pejzaža na svijetu (Hercegovina je s pravom nazvana turska Švicarska)! Pruga prelazi lijevu obalu Narente (bistru, brzog toka, sa kaskadama i slapovima koji vrve pastrmkama), i čas vijuga kroz stjenovite kanjone i doline koje plamte ružičastim i bijelim cvijetom, čas preko zelenih prostranih ravnica, bogatim ražom i duhanom. Otprilike na pola puta stižemo do Petchilitza (vjerojatno Počitelj – op. prev.), nakupine sivih kuća crvenih krovova i minareta, sa stijenama koje se uzdižu nekoliko stotina metara od vode. Na vrhu je uništena utvrda obrasla mahovinom, s njenim hrđavim topom koji još uvijek viri. Mjesto izgleda čudno i romantično, jer Petchilitz je nekoć bio glavno uporište razbojništva u Hercegovini, a karavani su ga obilazili miljama da bi ga izbjegli. Danas mogu mirno istražiti mjesto dok raspravljajam uz izvrstan obrok u vlaku.

Ova epizodica služi samo da pokaže što je sve učinjeno u gigantskim razmjerima na austrijskom Balkanu od okupacije 1878. Mi u Engleskoj ne možemo stvoriti nikakvo poimanje čudesne preobrazbe koju je ovdje izvela Austrija u tom kratkom vremenskom razmaku, niti shvatiti kako su gotovo čarobnom brzinom donedavno barbarske provincije Hercegovine i Bosne pretvorene u rastuća trgovačka središta i civilizaciju. Tijekom putovanja iz Raguse uz srpsku granicu, susreo sam se u svakom gradu ili selu, s nekim svježim i divnim dokazom da su Austrijanci (općenito smatrani zagovornicima ostanka nacija na svojim mjestima) stvarno najbolji (i najbrži) kolonizatori u svijetu. Jer ne samo da se ističu u upravljanju državnim poslovima pod

novim i kompliciranim uvjetima, nego i u obraćanju pažnju na detalje što utječe čak i na osobnu udobnost putnika.

Gospodin Gladstone jednom je izjavio da „*nitko ne može staviti prst na kartu Europe i pronaći mjesto gdje je Austrija učinila nešto dobro*“, ali osjećam da bi veliki i oplakivani državnik danas promijenio svoje mišljenje. Čak i stanice duž željezničke pruge u Bosni i Hercegovini jednako su ugodne i dobro održavane kao one iz domovine, i iako su vlakovi na ovoj trasi sporiji, bespogovorno je udobnije. Cijene su smiješno jeftine, čak i one za prvi razred, ali ovdášnji mještani općenito više vole putovati vagonima četvrte klase, pa čak i u otvorenim vagonima kao na turskim linijama.

Mostar, glavni grad Hercegovine, još uvijek zadržava veliki dio svog drevnog i orijentalnog šarma. Teutonski element ograničen je na par bijelih, blještavih ulica, moderan hotel, javni vrt s nekoliko prašnjavih grmova s trošnim orkestrom i vojne barake. Drugdje u Mostaru ste u Turskoj i sudarate se u mračnim i uskim ulicama s istim Židovima, nevjernicima, i hereticima kao na stambolskim bazarima. Munare u Bosni brzo nestaju, ali ovdje još uvijek možete čuti večernji vapaj "mujezina" i vidjeti svečane Turke s bijelim turbanima kako čuče u mračnim vratima i proklinju dolazak i vladavinu „Đaura.“ Sva okolica je potpuno istočnjačka, od blata i prljavštine pod nogama, do šugavih uličnih zavoja i zveketa metalnih ibrika s vodom, pa sve do tog suptilnog istočnjačkog mirisa (karakteristična mješavina začina, duhanskog dima, kože i slastica) koji prožimaju svaki bazar od Ranguna do Raguse.

Mostar je oduvijek bio poznat po svom slikovitom okruženju, a ime mjesta potječe od „most“ i „star“, od starog rimskog mosta⁵ neusporedive ljepote, koji presvođuje jureću Narentu i do kojega vrijedi preći mnoge umorne kilometre kako bi ga se vidjelo. Porijeklo građevine je nepoznato. Neki kažu da potječe iz turskog doba i djelo je dalmatinsko-talijanskog arhitekta i ta je teorija potkrijepljena činjenicom da je jedini natpis na zdanju do sada otkriven turskog porijekla i nalazi se blizu ruba vode. S druge strane, jedan ugledni austrijski arheolog smatra da je most nesumnjivo djelo Rimljana od oko 72. godine poslije Krista; a ovo je gledište također prihvaćeno od strane vlasti. U svakom slučaju, svi se povijesničari slažu da je simetrija ovog jednog luka, visine 80 stopa, bez premca u cijelom svijetu. Ima najmanje trideset džamija u ovom gradu od dvadeset tisuća stanovnika (od kojih možda polovica je katoličke i pravoslavne vjere). Iako postoje kupole raskošnog sjaja i rijetko lijepe džamije, većina interijera puke su okrečene staje. Lokalne četvrti za nas su pune novosti i interesa, a također i narod; ali moj je Kodak stvorio veliki strah ovdje kao i među austrijskim vlastima u Kotoru i Mackenzie je bio prisiljen na povlačenje u žurbi pred prijetećom svjetinom Hercegovaca koja očito nije cijenila čast poziranja u živoj slici!

Ovo je bilo čudno, jer je postojala neobična količina zanimljivih stvari za kameru, posebno muslimanske žene iz mjesta, koje nose ne samo uobičajeni jašmak, već uz njega i dugačak, crni ogrtač s ogromnom kragom svojstvenim samo Mostaru i nije viđen ni u jednoj drugoj zemlji u muslimanskom svijetu. Učinak koji proizvode ovi zakrbuljeni oblici koji tiho klize kroz ulice su bile čudne i neobične čak i u svijetlu sunčeve svjetlosti i primjerenije su za jezivu italijansku udrugu „Braća smrti“, nego za lijepu ženu koju ova odjeća poput pokrova skriva. Poligamija je sada uveliko (i

⁵ Pod Rimljanima mjesto je bilo poznato kao Andetrium.

dobrovoljno) ograničena na austrijskom Balkanu, gdje se jedino bogati muškarci općenito zadovoljavaju s najviše četiri ili pet supruge. To možda objašnjava dodatne mjere predostrožnosti pri zastiranju svojih žena od znatiželjnih pogleda vojnika i drugih raskalašenih nevjernika. Međutim, ova je pojava spremno prihvaćena od hercegovačkih dama koje su uistinu poznate po svom dobrom izgledu, a koje, budući da su kršćanke, nisu bile opterećene skrivanjem ili neobičnom količinom stidljivosti.

Hotel u Mostaru bio je pravo otkriće. Očekivali smo da ćemo naći bijedan turski han, ali su nas uveli u luksuzne apartmane, premda nas je na prvi pogled podnevno poslužnje, u svom prostranom i blistavom *Speise Saal-u*, više podsjećalo na vojni banket. Jer, gotovo svi su bili u uniformama, od sijedih veterana u pelerinama do najmlađeg školarca još neprilagođenom luksuzu do svijetloplavih austrijskih husara. Nekoliko poslovne gospode židovske vanjštine, koji su se povremeno pridruživali poslužnju, a koje je mirno ignorirala vojska (jer semitska rasa ovdje nije popularna); ali bili smo toplo dočekani, kao i većina Engleza diljem Austro-mađarskog carstva. Bili su to veseli objedi, jer su neki od ovih veselih husara već bili upoznati s *Piccadillyjem* kao i s Grabenom, i igrali su polo i igre kao „između zastava” u Engleskoj. Bio sam gost pukovnijama u svim dijelovima svijeta, od gorštaka i Ghoorkasa na Malti i Istoku, do francuskog *Chasseurs i Eussian Cossacks* u Tonkinu i Sibiru, ali za pravo gostoprimstvo austrijski vojnik nadmašuje naše, što je sjajno. Ali morate biti Englez da biste uživali, jer su druge nacionalnosti i, naravno, Židovi (u svim životnim klasama) ozbiljno tabuizirani ili bojkotirani.

Iako su njegova predgrađa i dalje orijentalna, dakle slikovita, Mostar nema čaršiju dostojnu imena. To nije bio slučaj u prošlom stoljeću, kada je ovdje izrađivano oružje koje je bilo ravno onima iz Damaska, a neprocjenjivo blago s Dalekog istoka bilo izloženo ovdje gdje se sada prodaje samo jeftina roba iz Beča i Birminghama. Za nekoliko godina Mostar će postati uobičajeni njemački grad, što svjedoče i dvije spomenute sjajne prometnice i novi željezni most, koji se sada proteže preko rijeke nedaleko od prekrasne rimske građevine. Mnogi Hercegovci ne odobravaju austrijsku okupaciju, vjerojatno zaboravljajući okrutnost i ugnjetavanje koje su trpili pod turskom vlašću. Još uvijek se prikazuje mjesto stolovanja zloglasnog Ali-paše gdje je dao spustiti vanjske zidove svoje rezidencije kako bi mogao biti svjedok nabijanja na kolac dvjesto kršćana; ali iako se ovo dogodio prije samo pedeset godina, mostarski trgovac kojega sam upoznao u hotelu kaže da je njegova zemlja bila sretnija i prosperitetnija tada nego sada pod Franjom Josipom I. Ali rekao mi je upravitelj da je to samo "poza" koju izvode mnogi Hercegovci bolje klase i da bi oni, kao i seljaci, uskoro zavapili kad bi se povratio barbarski turski režim, kada su čak i bogati kršćani bivali pljačkani i podvrgavani svakojakim poniženjima, dok su siromašnije klase bile tretirane kao puke zvijeri. Štoviše, austrijske snage susrele su se sa žestokim otporom prije nego što je Mostar konačno okupiran u 1878., kada su čak i žene i mala djeca pucala na napadače s prozora svojih kuća.

Mnogi su imućniji stanovnici pobjegli preko granice u Crnu Goru, gdje i danas žive, u stanovitom siromaštvu, iako je trgovina Mostara uvelike porasla nakon okupacije, a život i imovina ovde daleko su sigurniji nego u bilo kojem drugom dijelu divlje Crne Gore.

Iako je okolica slikovita, malo je u samom Mostaru toga što može privući ili zadržati stranca. Najdraže mjesto mi je bio stari Rimski most koji je ujutro uglavnom bio krcat neprekidnom svjetinom čudnih lica i nepoznatih kostima. U pazarne dane karavani konja, mazgi i magaraca, natovareni s proizvodima i stada ovaca i goveda činio je prijelaz preko mosta dosta rizičnim, pa sam jednom zamalo gurnut preko niskog parapeta u bujicu ispod. A kakva je tek zbrka od jezika! Turski, grčki, srpski, albanski i hrvatski čak i neka vrsta frankofonskog koji prolazi kao talijanski na dalmatinskoj obali. Kostimi bi mogli biti materijal za desetak sjajnih baleta i u rasponu su od ogrtača i fesa moderniziranog Turčina do pravih stvari iz Albanije – smrdljivaca, čistih divljaka u iznošenim krpama, sa svijetlim noževima i vatrenim oružjem. Povremeno bi koja muslimanka u crnom kaputu žurno proletjela, kao da želi pobjeći od posmatrača, ali čini se da nikakva sramežljivost nije stvarala probleme kršćankama ljepšeg spola, lako prepoznatljivima po njihovim haljinama od bijelog platna i crnog veza, s teškim srebrnim ukrasima i kosama ukrašenim cvijećem. Dame iz Mostara poznate su po svojoj ljepoti, a neke bi nesumnjivo bili ljepše, kad bi umjerenije koristile ruž i kanu.

Austrijski časnik rekao mi je da tijekom utrke konja (nedavno ih je organizirao garnizon) Stari most postaje prizor koji treba pamtiti i da rijetko prođe dan bez neke teške nesreće zbog gustog prometa. Utrke su također vrijedne za pogledati, prosuđujući iz činjenice da je prethodne godine pobjednik glavnog događaja, džokej star gotovo sedamdeset godina, bio pobjednik. I iako je organizator isplatio samo deset florina pobjedniku, sve u svemu, i konja i jahača je oduševljena gomila više puta poljubila prilikom povratka na vagu!

Hercegovci su još praznovjerniji od Talijana. Nijedan muškarac, žena ili dijete ni u snu ne bi izašao van bez jednog ili više talismana, koje se mogu kupiti na bazaru. Ti se talismani uglavnom sastoje od zlatnih i srebrnih križeva i zvijezda, mrtvačkih glava od slonovače, sitnih kornjača, zečeva izrađenih od rogova, ruku od koralja protiv zloga oka, i bezbroj drugih, a amajlija koja se nosi tijekom cijelog života se uvijek pokopa s nositeljem radi osiguranja sigurnog prolaza u kraljevstvo mrtvih. Nije je to praksa ograničena samo na Hercegovce, jer gotovo svaki austrijski časnik kojeg sam ovdje upoznao nosio je fetiš kojega bi vjerojatno prezirao doma. Stoga ne čudi što je i praznovjerje u vezi s vampirima stiglo ovamo iz susjedne zemlje Srbije, zemlja njegova rođenja.⁶ U Hercegovini se kaže da je vampir duša mrtvaca, koja napušta njegov grob noću kako bi usisao krv njegove žive žrtve. To su mi rekli sasvim ozbiljno kad je jedno od tih čudovišta ekshumirano u blizini Beograda, a pokazivao je sve znakove života, i spavao je i disao mirno kao i čovjek prije njegove smrti, stoljeće prije! Ovo se dogodilo prije trideset godina, i prema običaju lešu je odrubljena glava i zabijen kolac kroz tijelo, koje je potom spaljeno, a grob pročišćen svetom vodom i octom. A mršavi, pojedinac nalik mrtvacu koji je posjećivao Hotel Cafe u Mostaru, istaknuto mi je da žrtve noćnih posjeta vampira kao posljedicu toga i sami nakon smrti postaju takvi. Moj informator bio je sijedi major, koga sam duboko uvrijedio sugerirajući mu da probavne smetnje i srodne tegobe ponekad stvaraju neprirodno bljedilo. Ali glavni je bio Mađar, gdje je

⁶ Srbini = vampiri

ovo praznovjerje gotovo isto rasprostranjeno kao u Bjelorusiji, Poljskoj i Srbiji i on je zato prijedlog primio šutke i uz prijezir.⁷

Ovdje smo doživjeli ugodan boravak jer zemlja pruža mnogo atrakcija, kako sa stanovišta pejzaža, tako i s arheološkog gledišta. Poljoprivreda je doživjela ogromne korake u zadnjem desetljeću i kiseli bučkuriši koji su se nekad proizvodili u okolnim vinogradima, a nazivani su vinom, danas se proizvode prema modernim metodama i postaju stabilna i pitka vina poput laganog *hocka* ili klareta. I ugodno je bilo nakon istraživanja okoline vratiti se noću u pristojan hotel, umjesto u prljavo tursko konačište koje je samo do prije nekoliko godina predstavljalo jedini noćni smještaj koji se ovdje mogao pronaći. Ali luksuzan kakav je bio mostarski u pogledu smještaja, u drugim ugođajima kao što je kupanje, sigurno je bio ograničen. Nakon povratka, promrzao do kostiju nakon dugog dnevnog snimanja na kiši, tražio bih vruću kupku, a donosili bi mi lavor poput velikog kalupa za biskvit!

Doživjeli smo divnu vožnju ili jahanje do Blagaja, drevnog glavnog grada Hercegovine, koji je danas u ruševinama. Ovdje u blizini, rijeka Buna izvire iz pukotine u vapnenačke planine, koja ispušta svoje plave vode, očito, iz utrobe zemlje. Nitko nikada nije skupio hrabrost da istraži ovaj podzeman tok; jer, zaista, to bi bilo nemoguće. Pogled u mračnu špilju i nalet bujice vode otkriva nazubljene stalaktite koji se spuštaju s krova na nekoliko centimetara do vode. Priča se da je ovaj tok samo nastavak jednog drugog koji ulazi u zemlju (kao što rijeke funkcioniraju u ovim predjelima), a pojavljuju se dvadesetak milja dalje prema sjeveru. Ovo je vjerojatno i ovdje slučaj, i kao što je naš vodič ozbiljno ispričao, ova teorija se dokazuje sljedećim incidentom za koji se navodi da se dogodio u stari turski vakat: Starac iz Blagaja, dok je lovio ribu na Buni, vidio je ovcu koja pluta nizvodno i nakon toga otkrio da ju je izgubio njegov sin-pastir u rijeci Zakomki, koja nestaje s vidika s druge strane planinskog lanca. Starac ovu priliku nije htio propustiti, pa je lukavo uredio da njegov sin svaki dan ubije jednu ovcu, ubaci ju u rijeku prije nego nestane pod zemljom, a ovcu će izvaditi starac kad leš stigne do izvora Bune. Ali vlasnik stada otkrio je prijevaru, i jednog dana nije stigla ovca, već se obezglavljeno tijelo pastira pojavilo na površini rijeke pred užasnutim ocem.

Hercegovina je u osnovi poljoprivredna pokrajina, a uzgoj stoke i sadnja duhana su glavna zanimanja ljudi. Njena mineralna bogatstva, u usporedbi s Bosnom, su beznačajna, ali trebam dodati i činjenicu da je Hercegovina samo površno istražena u ovom smislu. Klima je prekrasna, s vrlo malo snježnih oborina, iako je ljeti često prevruće da bi bilo ugodno, termometar ponekad doseže 98° Fahr. u hladu. Dolina Narente je vrlo plodna, i ovdje kukuruz i duhan rastu poput korova, a grožđe, masline i smokve cvjetaju južnjačkom raskoši. Sport, osim lova, slabo je zastupljen, iako u Buni, kao i u većini potoka u Hercegovini, postoje odlični uvjeti za ribolov pastrve, ali teško da će tako i ostati. Život u Mostaru je jeftin i dobar, a troškovi putovanja vrlo mali u usporedbi s drugim zemljama; tako da bi čovjek mogao ovdje boraviti nekoliko tjedana u odgovarajuće godišnje doba.

Preveo: Tibor Vrančić

⁷ Zanimljiv prikaz vampira može se naći u djelu pod nazivom "U mračnoj čaši", Sheridan Le Fanu.

Mostar očima jednog lovca, 1897.

Lovac po profesiji i opredjeljenju, Robert Dunkin, poznatiji u književnim i lovačkim krugovima po nadimku Snaffle (konjski ular – dio uzde koji se stavlja konju u gubicu, žvale), skupa sa svojom suprugom (također lovkinja), obilaze 1897. g. Dalmaciju i Hercegovinu i doživljaje pretače u zanimljivu putopisnu knjigu „In the land of bora” (U zemlji bure) izdatu iste godine. U Metković stižu parobrodom, a po Hercegovini putuju koristeći sve moguće načine – pješice, jašući konja, kočijama i vlakom. U uvodu svoje knjige, Snaffle navodi kako većina putopisaca čini grešku jer svoje dojmove stavljaju na papir nakon povratka kući, s odmakom od nekoliko mjeseci, pa čak i godina, čime se gubi onaj prvotni udar osjećaja i dojмова koja putopisca zapljusnu kad dožive ushit posjetom nekom kraju. Želeći baš to izbjeći, on skoro cijelu svoju knjigu (osim par poglavlja) piše za vrijeme putovanja isključivo pod svojim šatorom koji je tada imao najnoviju kamp opremu, i time opravdava sve nedosljednosti iz štiva. Po Hercegovini odlazi na lovne ture koje ponekad organiziraju i austrougarske vlasti, stoga nije ni čudo što su oduševljeni austrougarskom upravom i redom koji su uveli među „domorodce”, navodeći da njihova „uprava u Hercegovini predstavlja trijumfalnu potvrdu metoda civilizacije”. Jedan je od rijetkih koji je čak 17 godina prije početka Prvog svjetskog rata previdio njegovo izbijanje.

[...] Izgleda neobično doći u jedan turski grad – a Mostar je svakako to jer muhamedansko stanovništvo brojem nadmašuje ostalo – i ponovno ući u civilizaciju, ali to je upravo ono što nam se desilo. Samo nas je odlučan zahtjev da pokažemo pasoše na izlazu iz stanice podsjetio da smo pod vojnom okupacijom, a zatim smo ušli u hotelski omnibus i odvezli se. Zacijelo ni najmaštovitiji romansijer ne bi mogao zamisliti tako čudnu mješavinu kakvu predstavljaju veći gradovi ovih pokrajina pod austrijskom upravom. Hoteli imaju bečki stil iako ne i komfor, dok su glavne prodavaonice gotovo jednake onima u našim engleskim provincijskim gradovima. Ulice su čiste i dobro održavane, a higijenski uvjeti izvrsni. A onda, na svakom uglu ima džamija, muhamedansko groblje ili pravi istočnjački bazar – što jednog Anglo-Indijca još više podsjeća na kuću. Mješavina nošnji i odjeće je podjednako neobična. Bečki kicoš sa zanimanjem zagleda bezoblično tursko ženskinje, bosanski konjanici u crvenim čakširama pozdravljaju dotjerane mađarske *Jäger* oficire; a tipično njemačke *Mädchen* idu u školu u pratnji srpskih služavki u dimijama. Službeno, u Mostaru svi govorimo njemački, ali jezici kao u Babilonu, od kojih se jedino ne čuje turski, dopiru do uha sa sviju strana. Svaka od pokrajina mnogojezične Austrije dobro je zastupljena u ovom gradiću.

Okrenimo se sad samom gradu. Položaj mu je slikovit, a bio bi i ljepši da nije golih brda koja ga okružuju. Neretva teče između i preko tamnih stijena, a niže grada brda se toliko približavaju rijeci da gotovo tvore klanac. Dalje k sjeverozapadu predio se širi u vedru ravnici s poljima zasađenim kukuruzom i vinogradima, ali isto tako okruženu golim brdima. Grad se nalazi na lijevoj obali rijeke koja krivuda između zbijenih kuća i prolazi pored stalnih vojnih logora na oba kraja grada. Niske turske kuće pokrivene kamenom pločom i munare neobično odudaraju od ogromnih kuća pokrivenih crvenim crijepom izgrađenih od okupacije u stambene i službene svrhe.

Predgrađa na drugoj obali rijeke naseljena su uglavnom domaćim življem, a brojni vrtovi u njemu pravi su užitek za oko.[...]

[...] Od svih vjera, rimokatolici zadaju vlastima najmanje problema, i u čisto katoličkim područjima kao što je Ljubuško, sada uopće nema trupa. Pravoslavci su, naprotiv, prirodno izloženi lukavim savjetima ruskih tajnih agenata i oni su ti, čak više nego Turci, koji su činili okosnicu pobune iz 1882. g., čiji je navodni uzrok bio uvođenje obaveznog služenja vojske. I oni su naučili lekciju da „sa Švabom nema šale” (*Der Schwabe versteht kein Spass*), a što se tiče unutarnjih stvari, oni se mogu nadati mirnom i brzom razvoju. Nažalost, ove pokrajine mogu svakog trenutka postati poprište europskog sukoba. Tako nešto sigurno neće zateći Austriju nespremnom. Mostarski se garnizon u vrijeme mira sastoji od deset tisuća ljudi, ne računajući brigadu u Nevesinju, dvadeset milja odavde. Mostar je, štoviše, dobro utvrđen [...] Ovdje čovjeka sve podsjeća da je pod vojnom okupacijom. Poštanski i telegrafski uredi su vojni i bojim se da im dosta toga nedostaje. Ovdje plaćamo više za pakete i ostalo nego bilo gdje drugdje u Europi. Putničke su kočije svukud pod vojnom kontrolom, a i samim putevima po kojima se one voze patrolira vojska. [...]

[...] Ako je Mostar slabašno snabdjeven objektima antičke ili slikovite vrijednosti, onda možemo reći da ima mnogo jedinstvenih objekata vrijednih posjeta. Takve su razne škole, iznad svih ona koja služi unaprjeđenje vinogradarstva, hortikulture, šumarstva i uzgoja stoke. [...]

[...] Još jedan objekt je vrijedan posjeta, a to je velika tvorica duhana. Tu vas korak po korak provode kroz pogone.

Iza dvokrilnih vrata stoji vaga za mjerenje sirovina. Neobično odjeveni seljaci rastovaruju svoje tegleće ponije na ulaznim vratima. Svaka bala se zatim odvojeno važe i iz svake se uzimaju uzorci od stručnjaka koji ih zatim klasificiraju u lotove kao što su prva, druga ili treća klasa. Sljedeći službenik upravlja strojem kojim odnosi bale u skladište otraga. Zatim, kad dođe vrijeme, bale se prenose u posebne prostorije gdje posebno uvježbane žene sortiraju svaki list duhana i ubacuju ih u velike sanduke označene s „lijep”, „odličan” i tako dalje. Nakon sušenja duhan se odnosi do stroja za rezanje svake kvalitete ponaosob. Duhan je nakon tog spreman za pakiranje. Od većine rezanog duhana djevojke prave cigarete. Proces nije isti onakav kakvoga mi poznamo, jer se ovdje radi s već smotanim cigaret papirom u kojega se duhan gura iz cilindara. Druga grupa djevojaka reže krajeve i cigareta je gotova. Zatim se pakiraju u kutije. Hercegovačke cigarete se u pravilu prave s piskom za usta. Ovdje ne izrađuju cigare.

Duhan, koji se prodaje kao takav, djevojke također pakiraju u kutije. Najfiniji (flor) se posebnim češljevima ručno vadi, vezuje onaj koji je istoga kvaliteta i zatim pakira u tanke kutije. Naravno da je ova kvaliteta vrlo skupa. [...]

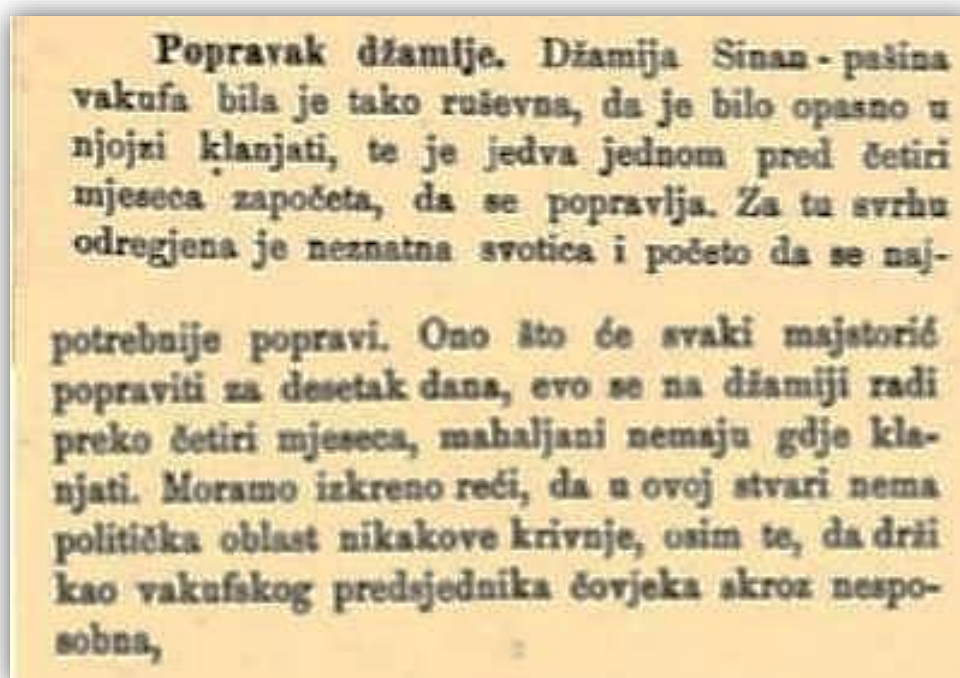
[...] Većina stanovnika Mostara su Turci ili, da se tačnije izrazim, muslimani, jer je religija jedina razlika između bosanskohercegovačkih muslimana i kršćana. U odjeći, pa čak i u jeziku, nema razlike između njih i njihovih kršćanskih susjeda. Doduše, svi oni imaju posebnu nošnju, ali samo za svečane prilike i po pravilu se razlikuju samo po tome što Muslimani briju glavu. Vjerovatno je tek u ovome stoljeću kršćanima

dozvoljeno da uopće žive u gradovima; u svakom slučaju, zemlju nisu mogli posjedovati do vremena Omer-paše. On je mnogo popravio njihov položaj, i, mada ih je razoružao, bez razlike je strijeljao svakoga Turčina koji bi ubio kršćanina, što je prije tog vremena smatrano kao sasvim beznačajna stvar, baš kao što je i danas u Jermeniji.

Bosanski Muslimani su beskrajno mnogo strožiji u pogledu vjerskih dužnosti i običaja nego Turci u Carigradu. To se najbolje može uočiti u odjeći žena. Čitalac se sjeća da su prije nekoliko godina vjerske vlasti u Carigradu izdale proglas u kojem skreću pažnju na uobičajeni nemar u tome gradu prema Poslanikovim izričitim nalogima u pogledu odijevanja žena. Ovdje je to sasvim drugačije; prozirni su velovi i pariške haljine nepoznata stvar. Ne samo da žene nose lijep platneni zar (jašmak) nego i mnogo čvršći na leđima. Ovaj komad odjeće ima visoku krutu kragnu, koja se, međutim, ne nosi oko vrata, već preko glave. Sve žene se podjednako pridržavaju nošenja bezobličnoga ogrtača i visokih žutih čizmica u kojima vuku noge tako da prolaznik ne može pogoditi gleda li u djevojku ili staru babu. Muškarci su naočiti, aktivni, inteligentnog izgleda i čini se da su izuzetno revnosni u vršenju svojih vjerskih dužnosti.

Muhamedanski je seljak, naravno, sasvim drugačiji, a seoske žene ne pokrivaju lice, mada nose maramu na glavi spremne da je navuku preko usta ako naiđe neki zapadnjak [...]. Seljaci svih vjera nose fes ili čalmu. Žene se oblače samo u bijelo domaće platno; suknja je obično pričvršćena pozadi, tako da se vide hlače. U svečanim prilikama one nose dosta nakita koji je u Engleskoj poznat kao nakit bugarskog tipa i ukrase na glavi, uglavnom od starog zlata i dukata. Gradske žene nose široke dimije i dolamice, često potpuno prekrivene zlatnim vezom. Kape su im isto tako izrađene.

(Preveo: Tibor Vrančić)

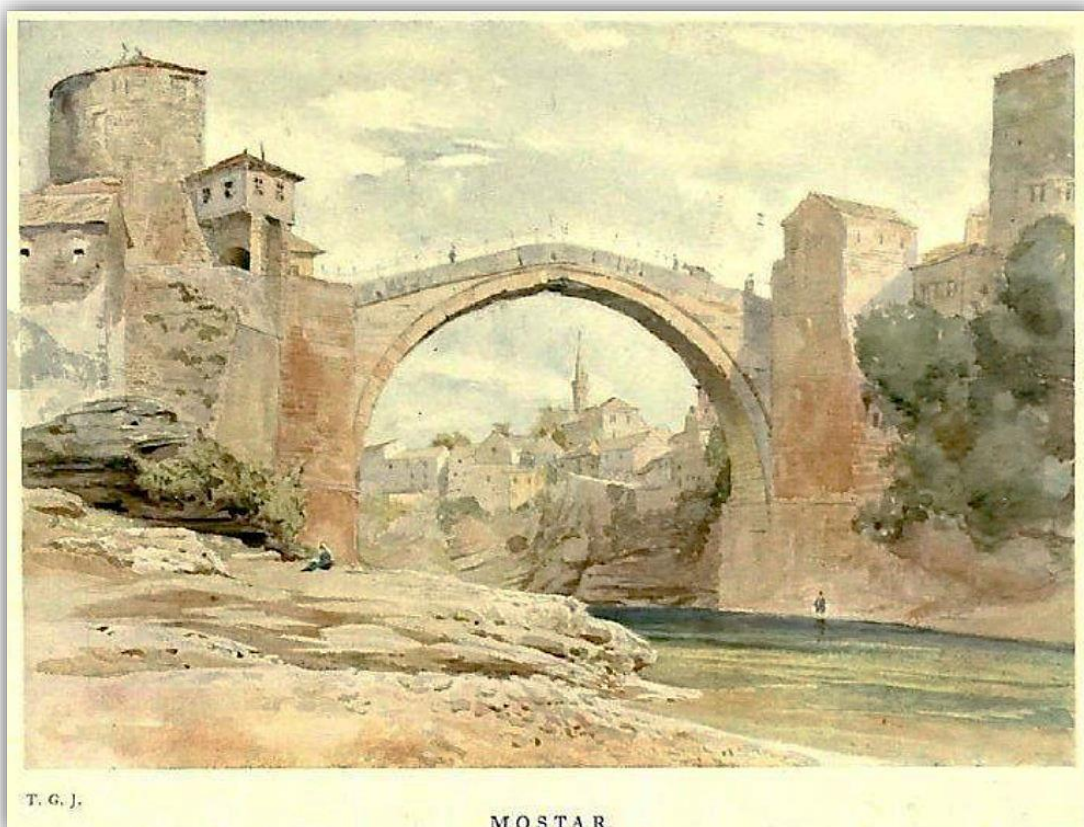
Popravak Sinan pašine džamije – objavljeno u listu Musavat br. 2 iz 1907.

Masivni tornjevi brane most, 1893. – 1923.

Jedan od najboljih engleskih arhitekata svoje generacije, Sir Thomas Graham Jackson, objavio je putopisnu knjigu „Memories of travel” (Sjećanja na putovanja) u izdanju Cambridge University Press 1923. godine. U njoj je iznio svoje dojmove s putovanja po zemljama Balkana koja je obavio u periodu između 1893. i 1923. Mostar je posjetio u okviru putovanja iz 1893., kojom prigodom je posjetio Bosnu, Dalmaciju, Dubrovnik i Hercegovinu. Naslovni akvarel, koji je sam nacrtao, smješten je na samom početku knjige i zauzima centralno, naslovno mjesto.

Od Metkovića, malog grada na padini uzvisine, uskotračna pruga ulazi u unutrašnjost, kojim smo po mraku stigli do Mostara, glavnog grada Hercegovine. I ovdje u gradu koji prije petnaest godina nije imao pružiti smještaj za putnike, osim turskog hana, bili smo iznenađeni pronašavši lijep hotel sa svim raskošima Beča. Nepotrebno je reći da Mostar sam po sebi nije mogao izgraditi takvu raskoš. Izgrađen je uz subvenciju vlade za korist garnizona i službeno osoblje. Postoji velika kavana i sjajan restoran ili Speise-saal s vanjskom verandom, gdje ste mogli večerati ako želite, gledajući vrt i slušajući zvuke vojnog orkestra. Mjesto je bilo puno austrijskih časnika i njihovih obitelji, i umjesto da smo se našli u polubarbarski okoliš, kako smo očekivali, našli smo se u vrtlogu veselog društva koje je podsjećalo na Trst ili sami Beč.

Mostar je ime dobio po Starom Mostu koji ovdje premošćuje Narentu u njenom najužem dijelu sa stijene na stijenu. To je veličanstveno djelo, koje se općenito pripisuje Trajanu ili Hadrianu, iako neki kažu da su ga sagradili talijansko-dalmatinski arhitekti

za sultana Sulejmana dvije godine nakon turskog osvajanja. Ali premda je dograđeno turskim zidovima, djelo je vjerojatno rimsko. Ime grada dokazuje da je ovdje postojao drveni most koji je postojao još prije dolaska Turaka. *Sir Gardner Wilkinson* procjenjuje raspon na 95 stopa 3 inča, a visinu iznad razine tijekom ljeta od 70 stopa bez parapeta. Nogostup se uzdiže sa strmim nagibom s oba kraja na sredinu, što daje varljiv izgled blago šiljastog. Masivni tornjevi brane ga na oba kraja, i djelo je Hercega ili Paše u kasnijim vremenima, iako sadrže tragove rimske građevine. Tko god im je bio autor uvelike pridodaju slikovit efekt cijelokupnoj strukturi. Kada kroz ogradu uhvatiš pogled na džamiju i munaru, stvorena slika je oličenje povijesti, od mezijskog osvajanja od strane Rima, do vladavine kršćanskih kraljeva Bosne i vojvoda od Hercegovine, kao i na onu turskih paša. Dok je serija bila dovršena od austrijskih zgrada koje su se počele uzdizati među starijim građevinama u gradu.

Mostar, međutim, još nije bio europeiziran, još uvijek je bio orijentalni grad, a dvije trećine od njegovih 15 000 stanovnika još uvijek je priznavalo vjeru islama. Bilo je trideset džamija i minareta, s kojih je pet puta dnevno mujezin proglašavao jedinstvo Boga i pozvao vjernike na molitvu. Za nas oboje Istok je još uvijek bio neispitana zemlja i bilo je divno lutati između niskih drvenih kućica koje su bile poredane ulicom, s otvorenim trgovinama punih veselih krpica, tkanina u bogatim bojama, koje su povješane po zidovima i visjele vani, dok unutra sjedi figura s ogromnim turbanom, prekriženih nogu na orijentalnim tepisima i puši dugu lulu ili pije tursku kavu iz sićušnih šalica.

Tu su bili krojači koji su radili veselu vezenu odjeću, brojne kujundžije koje su u mesingu i bakru iskucavali svoje lonce i tave, džezve i ibrike za kuhanje turske kave, koju su ovdašnji ljudi pili izgleda cijeli dan. Bilo je srebrara koji su izrađivali za seljake fini nakit u srebru ili osnovnom metalu, brijači koji briju svoje kupce i mesnice odakle su kupci izlazili noseći komade nejestiva mesa držeći ih između prsta i palca. Turska gospoda koja su prolazila kroz gomilu bili su uredno odjeveni i besprijekorno čisti, obrijanih glava i dobro podšišane brade, sa svojim oblikovanim rukama i licima kao da su tek izašli iz salona za uljepšavanje. Kada se ovdje oslovljava s Turčin, misli se na muhamedance, a kršćanin je bio podčinjen prvom. Puno generacija robovanja i ugnjetavanja ostavile su svoj pečat na kršćanskom seljaku, koji se činio nekoliko razreda niži od muslimanskog. Turčin je bio angažirano iskren i neovisan i pun čistog samopoštovanja, i bilo je izvanredno to što ste se u kontaktu s kršćanskim trgovcem morali cjenkati i rušiti cijenu, dok je s Turčinom bilo to beskorisno pokušavati – izrekao bi svoju cijenu, a vi ste je morali dati, ili otići bez robe. Naravno kad se u ovim krajevima govori o Turcima, to jednostavno znači muhamedanci. Hercegovci i Bosanci uopće nisu Turci, već kršćani ili muslimani i svi su slični srpskim Slavenima i svi govore slavenskim jezikom. Ali muhamedanci sami sebe nazivaju Turcima, a kako bi ih poštivali i nazivi ulica ispisani su na turskom kao i na slavenskom i njemačkom.

Formalno, ni u jednom dijelu sultanove nadležnosti, muhamedanci ne pokazuju takvu religioznu zadrtnost i takav fanatični bijes kao u ovim, nekoć kršćanskim zemljama i u Albaniji. Ispočetka, poslije dolaska Austrijanaca, bosanski begovi, preponosni da bi se podredili kršćanima, emigrirali su u znatnom broju u Malu Aziju, gdje im je sultan dao zemlju. Prilikom naših prethodnih posjeta Dalmaciji viđali bismo ih kako odlaze s obiteljima na austrijskim *Lloydovim* parobrodima i zabrinjavala

ih je njihova poteškoća u pravilnom skrivanju svojih žena. Ali to je sada prestalo i muslimani nisu bili uznemireni zbog svoga vlasništva niti u svojoj religiji; mnogi od njih su bogati, a neki su izgradili sebi nove kuće u bečkom stilu. Jednostavno su rekli „Kismet“ i odlučili živjeti u dobrim odnosima s njihovim novim vladarima.

Pozvali smo baruna Benka, civilnog guvernera Hercegovine, kojemu me barun Gondola predstavio. Primio nas je vrlo ljubazno i dopustio mi je da pravim skice i crteže. Rekao je: „*Mi nismo poput Francuske i Njemačke, gdje se sumnja da je špijun svaki onaj koji skicira.*“ Svejedno mislim da bih loše prošao bez ovog formalnog dopuštenja. Barun Benko uzvratilo nam je posjet popodne i predstavio nas jednom od svojih tajnika, *Ritteru von Zambaueru*, koji ima ženu Dubrovčanku i šogoricu iz obitelji *de 'Reglia*, a sada žive u Zadru i njima smo bili puno zahvalni za zadovoljstvo našeg posjeta. Mostarske džamije su jednostavne građevine bez puno arhitektonskih pretenzija, iako su neki od njihovih minareta lijepi. Glavna džamija je Karađozbegova ili u prijevodu bega s crnim očima. Pravi Turčin nema prezimena i mora se razlikovati nekim epitetom iza njegova vlastitog imena, Selim ili Mustafa ili neko drugo. Sve džamije su bizantskog stila, kvadrat s kupolom na obodima, i trijemom ili pripratom, koji je u boljim džamijama natkriven s tri male kupole.

Činilo se da muhamedanske žene idu slobodno i same, premda je dame pratio sluga. U Mostaru one su više skrivene nego na većini mjesta, ili bolje rečeno, osim toga da bi bile samo zastrte, nose neku vrstu kapuljače preko očiju, što ih obvezuje da glavu zabace unatrag kako bi vidjele svoju put. To ima najčudniji učinak. Njihove haljine su često zelene, i njihove su čizme koje sežu do nogu jarko žute boje.

Kršćanke bolje klase izlaze nedjeljom u najsajnijim haljinama, s kratkim ljubičastim i crvenim baršunastim jaknama do struka, a široki rukavi vezeni su zlatom. Žene nose široke hlače koje izgledaju gotovo kao suknja, a jedna je djevojka bila simfonija u žutom, a hlače su joj tamno narančaste boje, prsluk svjetlije žute boje, a njezina jakna od tamno kestenjastog baršuna prekrivena zlatnim vezom. Djevojke imaju kosu u jednoj pletenici niz leđa i nose male kapice s kičankama. Nedjeljom stavljaju sve svoje ukrase, koji sjaje plamtećim srebrnicima, gumbima i kuglastim metalnim privjescima.

Otišli smo sa Zambauerima u Blagaj, raštrkano selo, nekad važnije nego Mostar, gdje je hercegovački knez imao dvorac. Ovdje na kraju jaruge koju zatvara ogromna provalija, rijeka, poput one kod Omble, okreće mlin. Uz mlin je srušena džamija s imamovom kućom, u kojoj je sada mlinar, koji je ujedno i skrbnik grobova dvojice muhamedanskih svetaca, koji su jako poštovani. Njihovi lijesovi leže jedan pored drugog, jedan prekriven zelenom tkaninom i drugi u plavoj boji i sa izrezbarenim turbanima na glavi poput nadgrobničkih spomenika na turskom groblju. Pokraj njih su bili povješani vezeni ručnici i vrč vode za korištenje svetaca, za koje vjeruju da noću izlaze iz njihovih grobova da se operu i mole. Žena mlinara pobjegla je pri našem ulasku u unutrašnjost kuće, ali je vodič poslao kršćansku sluškinju da provede svoju ženu i *signorinu de 'Reglia* u razgledanje kuće.

Rijeka Narenta prolazi kroz grad u dubokom koritu sa stranicama od bijelog kamena poput mramora, a voda je duboka i gotovo nevjerojatno ultramorske plave boje, gotovo crna pri prolasku ispod mosta i čista poput stakla. Tijekom našeg posjeta

voda je bila niska, ali nakon kiše ponekad se penje i do dvadeset četiri metra, do početka luka. Tamnoplava rijeka među liticama bijelog krečnjaka prošaranih raslinjem i graciozan most sa svojim bočnim tornjevima, predstavlja sliku ljepote i romantike gotovo bez premca.

Iz Mostara smo krenuli rano ujutro za Sarajevo. Željeznička pruga prati zavoje Narente, u klancu koji je bio izuzetno lijep, planine su vrlo divlje i često izviru sužavajući dolinu do puke jaruge.

(Preveo: Tibor Vrančić)

Izgorjela aščinica. U srijedu večer oko 10 sati u noći buknuo je vatru u aščinici Saliha Jahića na Velikoj Tepi. Očevideci kažu, da se je moglo mnogo halata spasiti, da je bilo vode. Čekalo se je skoro 20 minuta, dok se je vodom počelo gasiti, premda su u neposrednoj blizini 3 česme. Da se nije ništa moglo spasti i policija je dosta kriva, a naročito policaj Bubaš, koji je kako zli jezici govore bio zir zurna. Nije onda ni čudo, što je vječito govorio „olles Militar, olles Civil mir olles“ i što je onako drsko postupao sa svijetom, kad je nakresan bio. Kakov je onda u 2 po ponoći, kad je onaki u 10 sah. I ovijem se ljudima kod policije bolje vjeruje, nego uglednim građanima. Vatra je upropastila siromaha Jahića, jer njegove komšije kažu, da mu je bilo oko 3000 K robe i halata, a osigurao je samo na 1500 K. Zastupnik osiguravajućeg društva, kod kog je bio Jahić dućan osigurao procijenio je štetu kako kažu na 4000 K., ali sa ovom procjenom nije zadovoljan Ferman Bisman i muftar Murat. Kažu, da su ona dvojica zborila, da nije bilo ni 100 K. Nama se čini, da bi im bolje bilo, da paze svoga posla, nego da procjenjuju tugje štete, za što nisu pozvani. Naročito bi bolje bilo Fermanu, da bolje pazi, da se ne otimlju vakufska dobra i haremi, nego da niče gdje ga ne siju.

Izgorjela aščinica – objavljeno u listu Musavat br. 2. 1907.

Visoki, smjeli most, 1911.

Růžena Svobodová (rođena Čáповá) (10. srpnja 1868. - 1. siječnja 1920.) bila je češka književnica. Rođena je u Mikulovicama kod Znojma, gdje joj je otac bio upravitelj samostanskog imanja. Ubrzo se obitelj preselila u Prag i ona je odrasla u samostanu u Strahovu, gdje je njezin otac dobio veliki stan. Růžena je pohađala Višu djevojačku školu, pohađala pansion samostana Sacré Coeur u Smíchovu kako bi poboljšala svoje francuske vještine. Postala je kućna učiteljica. Godine 1890. udala se za pjesnika F. X. Svobodu u nadi da će steći društvenu neovisnost. Tijekom Prvog svjetskog rata radila je u Češkom srcu. 1918. osnovala je časopis Lípa, koji je sama uređivala. Proputovala je bivšom Jugoslavijom uzduž i poprijeko i nakon tog putovanja objavila knjigu „Barvy Jugoslavie, obrázky z cest“ (Boje Jugoslavije, slike s putovanja), 1911. g., u kojoj je opisala i svoj doživljaj Mostara. Pokopana je u Slavínu u Pragu. Njen, tipično ženski, doživljaj s puno detalja i sporednih stvari koje muško oko jedva i zamijeti, donosimo ovdje:

MOSTAR

Mostar je planinski grad, gole stijene se nad njim uzdižu; i ljeti i zimi su kao olovne komore. Neretva, tirkizno plava rijeka, juri Mostarom, planinskim strmim koritom, leti divlje, šuška danju i noću, vrišti od buđenja sve do sna. Stara ćuprija, visoki smjeli most s jednim, savijenim lukom, pruža se nad zeleno-plavom Neretvom. Stražarnice ga štite s obje strane. Sultan Sulejman II. dao ga je izgraditi u drugoj polovici petnaestog vijeka. Kuće muslimanskih te pravoslavnih i katoličkih Srba vise na stjenovitim obalama, uzdižući se na obroncima golih planina. Minareti mnogih džamija uzdižu se poput neprekinutih lotosovih stabljika nad bijelim kupolama. Kiša pada, zrak je čist i mirisan. Ispred hotela stoji prekrasan mladić u fesu, kojeg šaljemo gdje god nam treba. Dječak nas gleda bistrim crno-baršunastim očima, sluša i nabavlja ono što mu je zapovjedbano. Nagrada mu se čini prevelikom. Prihvaća, ali je ipak vraća. Kad god izađemo ili uđemo u kuću, on stoji na vratima i poklanja nam kao dar svjež ruže ili drugo cvijeće.

Šetamo poslovnom četvrti, trgovine su otvorene, sagrađene na hrpama poput malih pozornica. Vjerojatno u njima žive kao u čaši vode. U jednom muškarcu glačaju fesove na kalupima postavljenima na ogradama; u drugom prodaju emajlirane, kao kutije za cigare obojene i ukrašene sanduke za muhamedanske djevojke, inače drveni kućanski pribor, bakreno posuđe za kafu, tekstil, bijele mekane valovite tkanine za košulje čednih Hercegovki; onda zlatne emajlirane kopče za pojas preko dimija, zakrivljene poput turskih sablija, za prekrasne muhamedanke. Bijele žene hercegovačke, katolkinje, seljanke, kupuju, gledaju pažljivo, plašljivo poput naših seljaka. Njihove bijele duge košulje uprljane su blatom. Muhamedanke, zakukuljene u crnim ogrtačima, zakopčanim iznad glave umjesto oko vrata, poput crnih kornjaša bez lica, gledajući samo kroz prorez u odjeći, lepršaju prolazima. Austrijski vojnici i činovnici prolaze dosadno glavnom ulicom. Začudo, bogovi su orijentalnu ljubav isprepleli s mržnjom, neobično su razdijelili vjeru i obožavanje. Turci sjede čučajući u svojim trgovinama, malo uzdignutim iznad zemlje, izrađenim od drveta u otvorenim sobama s tri zida. Oni su melanholični, nenasmjehani, sanjivi. Neki rade, drugi piju

crnu kafu, a svi imaju čašu na stolu ili na podu i u njoj ružu. Vidjeli smo ulični kafić, nalik velikoj razbijenoj drvenoj posudi s niskim klupama za sjedenje, izgrađenom oko stoljetne krošnje drveta. Turci su sjedili tamo čučeci, šutke, zamišljeno pijući crnu kafu. Susrećemo muhamedance umotane u malina-crvenim turbanima i u crvenim fesovima omotanima u bijelo. Oni s bijelim pojasevima su pismeni ljudi, učevni. Mazge s tovarom sijena i na bokovima natovarene ravnim vedrima s vodom, vuku se iza čovjeka u fesu, koji ih vodi, lijeno i zamišljeno koračajući ispred njih. Na ulici se igraju djevojčice, odjevene u graciozni, kao dim lagani, do glatkosti isprani kreton, njišući se na vitkim nogama poput dva cvijeta dature (vrsta cvijeta – op.prev.). Njihova vatrena, bakreno sjajna, na leđima raspuštena kosa, obojena je kanom i sjaji se na suncu. Nespretno se kreću na svojim neobičnim, gotovo japanskim, drvenim cipelama s dvije potpetice, na svojevrsnom kothurnu (vrsta cipela koje su nosili antički glumci – op.prev.). Mrači se. Drveće u svojim sjenama skriva bunare izgrađene u blizini džamija. Samo voda žubori ispod kupole bunara s dvanaest izvora. Muhamedanci se izgube u mraku drveća i onda izađu otamo. Nose peškire preko ruku da bi se obrisali nakon njihovog vjerskog pranja. Pet puta dnevno očiste svoja tijela i pet puta dnevno ostave svoj posao, sami sa svojim Bogom, sa svojom dušom, pet puta dnevno uđu u džamiju, skrušeni, prepuste se, mole. Pet puta dnevno se vraćaju poslu, porodici, djeci s uzdignutom dušom. Fontane govore u svojim tihim i blagim riječima u molitvi. Male džamije nalikuju našim drvenim seoskim hramovima: do pola su sagrađene od drveta. Glavno otvoreno predvorje hrama počiva na četiri ili šest stupova povezanih lukovima, a naslonjeno je na hram ima i drveni krov. Stubovi i lukovi oslikani su naivnim šarenim, kišom opranim ukrasima. Mala škripava vrata otvaraju mi ulaz u džamiju. Probuđuje se sav tajanstveni užas koji je u mojoj duši pohranjen od djetinjstva. Sva drhtavica, još tajnovitije poštovanje prema velikoj, zatvorenoj grupi, prema vjerskoj kulturi od stranog Boga, prolazi mi kroz živce. Poštujem sve što mi se prikazuje i bojim se uvrijediti osjećaje i svete navike ljudi koji mole. Mladi efendija, koji se našao na ulazu, poziva nas da uđemo i ulazimo u džamiju, odnosno jednu zasvođenu dvoranu, s podom obloženim crvenim pirotskim ćilimima, osvijetljenim malim, jedan iznad drugog poredanim prozorima, poput potkova okrugli i uglati, pokriveni mrežom šipki. Na zidovima, u perzijskom stilu, cvjetaju oslikane grančice rajskih grmova, tulipana, zumbula i karanfila, a šarene ptice pjevaju. Na ćilimima, okrenutim glavnom zidu, odnosno prema Meki, muslimani stoje ili sjede čučeci, duboko se klanjajući, otvaraju dlanove, mole, predaju se i zahvaljuju. Žao mi je svojim kršćanskim očima gledati na razgovor s Muhammedovim Bogom, Sveznajućim i Svemogućim, i usprkos efendijinom inzistiranju da ostanem, povlačim se prema vratima kako ne bih ometao one „*koji vjeruju u tajne i ispravno obavljaju svoje molitve, koji vjeruju u Boga, u posljednji sud, u anđele, u Knjigu i u proroke*“, onako kako je zapisano u „*Knjizi*“. Radnici u prljavoj odjeći, bogati ljudi, obrazovani ljudi, u finim kaftanima, s bijelim šalovima omotanima oko fesa, dolaze s prskajuće fontane i mole večernju molitvu. Napuštamo džamiju. Muhamedanci nestaju u gustoj hladovini, pod starim drvećem uz osvježavajući bunar. Bijeli ručnici koje su nosili za ritualno pranje sjaje iz tame.

HAREM

Mene i mladu Čehinju upoznala je s bogatim muslimanskim srpskim domaćinstvom, jedna Češka dama iz Mostara gdje nas je najavila dan ranije. Ušli smo u malo dvorište, zatvoreno vratima od kovanog željeza. Muškarci mogu ući u ovo dvorište, no nadalje je ulaz već zabranjen. Otvorili smo susjedna vrata i ušli u drugo dvorište, naše muhamedanske domaćice. Dvorište u koje smo ušli bilo je preslatko. Sastojalo se od dvije strane niskog, svijetlobijelog zida i s druge dvije strane, niskih kuća s povišenim minijaturnim spratom. Ispod zidina izgrađen je niski zid, udaljen oko tri četvrtine metra od glavnog, a tako stvoreni prostor ispunjen je zemljom i zasađen raznovrsnim cvijećem, koje je sada cvjetalo, i razveseljavalo čitave, bijele i sive kamenčiće umetnute u ornament u vrlo često ribanom dvorištu. Dvije žene su nas dočekale u ovom ljetnom salonu. Bila je to gospođa kuće, s najstarijom kćeri, supruga gradonačelnika ovog mostarskog okruga, četrdesetpetogodišnjakinja, lijepog, savršenog srpskog tipa, zanimljivo odjevena. Nisam se iznenadila, što ima gaće zvane dimije, a ne suknje i ogrtače. Dimije su resaste, sašivene od deset metara mekane tkanine, pola metra duže nego što je potrebno, podrezane odozdo i opet vezane ispod koljena, što tvori dva cvjetna nježna zvona, a čiji presavijeni rubovi skrivaju noge do gležnja; nije me iznenadio njezin remen, završen draguljem s dvije krive turske sablje, nije me iznenadio njezin bijeli i srebrom izvezeni kord, svileni, paučinasti, zlatom prošiveni košulja, ali izgled njene lijepe, crnim vlasima prekrivene glave me je iznenadio. Glava joj je bila prekrivena crvenom svilenom maramom, labavo vezanom za traku ispod bogate pletenice obješene na leđima, na kraju zadjevena cijelim vodopadom zlatnika; neobičan nakit ističe joj se na čelu, pričvršćen negdje ispod marame. Bio je to pravi zlatni rog, koji je počinjao iznad lijevog oka, sužavajući se i završavajući zlatnim vrhom sa safirom. Crne sjajne oči, orlovski lijepo zasvođen nos, tanke usne, bijela koža gospođe, ukazale se nama ženskim gostima bez vela, koji su muhamedanske žene, stavljale na lica pred muškarcima i na ulici. Njezina najstarija kći, koja je prema starom običaju, prije nego se uda, stalno lijepo odjevena, ukrašena svim draguljima i zlatnim novcem koji čini njezin miraz, odjevena u žučkast, svijetli muslin, mnogo šarmantniji od suknje, glava joj je umotana u maramu, crna pletenica također je završavala snopom svezanih novčića na svilenim uzicama, ali čelo joj je bilo nepokriveno, okruglo, visoko, čisto. Veliki zlatni novac, ne zasebno, već novčić uz novčić, ležao je kao vijenac oko vrata, prekinut izvanredno velikim novčićem, umetnutim u sredinu nakita, postavljenim ispod brade crne ljepotice i obloženim smaragdima. Ove lijepo odjevene žene donijele su čistu torbu s priborom i stavile je ispred nas da očistimo cipele. Zatim su nas odveli niskim stepenicama do prvog sprata, do široke, dvorane koja je zauzimala čitav sprat, do sobe s dva reda malih prozora i okružene širokim divanima prekrivenim perzijskim i srpskim ćilimima. Cijeli je pod bio prekriven crvenim pirotskim ćilimom, s bijelim stiliziranim drvećem. Posjeli su nas na divane, a one su sjele na drvene, izrezbarene, šarenim cvjetovima ukrašene tube. Mi pitamo njih, oni pitaju nas. Teško je reći ko je znatiželjniji. Žele znati naše običaje, naše gradove, naše domove. Djevojci se svidio moj vodič. Nježno je gleda; na njenu kovrčavu zlatnu kosu, na safirno plave oči, na evropske haljine, na nježno lice.

„Sigurno plemkinja“, pita djevojka češku damu koja nas je ovdje uvela.

„Oh, znala sam“, oduševi se kad ju je dama uvjerila.

Ljubazna gospođa objašnjava kako se ovdje sviđa mojem vodiču. Odmah bi se udala ovdje. Muhamedanska djevojka nudi brata. Mudar je. Sada živi u Sarajevu i urednik je Musavata. U pola glasa, obje djevojke se dogovaraju o tom udvaranju.

„Smije li se oženiti kršćankom?“ Pita.

„Da, muhamedanac se može oženiti kršćankom, ali ona mora prihvatiti i vjeru i moral njegove religije!“

Pitam djevojku bi li se mogla udati za kršćanina.

Dvije muslimanske dame uspravile su se ponosno i rekle oštro i s prezirom:

„Zakon to ne dopušta!“

„Vi ste pravovjerne?“

„Radije ćemo umrijeti nego se odreći svoje vjere!“, govore u jedan glas.

Govorimo o fotografijama. Jesu li nekada fotografirane.

Žene se ponovno usprave.

„Zakon to ne dopušta!“

„Šteta!“, uzdahnula sam.

„Nije šteta!“, odgovara strogo muslimanska dama, zlatni jednorog. „Šteta je što se vaše žene mogu fotografirati i što ih svaki muškarac može pogledati.“ I gleda me prezirno svojim krasnim orlovskim licem. Gledam djevojku.

Ima ravne tamne obrve, smeđe oči imaju oblik badema, crna kosa blista srebrnim sjajem. Međutim, zubi su joj nepravilni i nježna ih usta ne mogu sakriti. Pitam, zna li čitati? Muhamedanske žene ne uče čitati i pisati, a ja očekujem da odgovore kako je to zabranjeno zakonom. Ali djevojka me uvjerava da umije čitati. To ju je naučio brat. Ali ona zna samo latinicu. Ne zna ćirilicu. Pitam je što čita ili što voli čitati? Kaže mi nevinim licem da voli čitati novine, ali njezina majka, prelijepa orlica, smije se tankom usnom i otkriva četverostruko:

„Voli čitati samo u ljubavi!“

Zna li za-Hiljadu i jednu noć, pitam. Ne, ona ne zna i nikad nije čula za nju. Objasnim joj kakva je to knjiga i mislim: „Napokon, i sama si kao Đamila ili Safira, ili kao sama Šeharzada.“

Pocrnjela starica uteturala je u sobu, sjela na tepih, na prekrizene noge, klimala glavom, sa svime se slagala, svemu se čudila.

Začudila sam se užasnoj kapuljači koju su nosile hercegovačke muhamedanke (nose platnene kapute s kapuljačama, koji su zakopčani iznad glave umjesto oko vrata i tako su potpuno skrivene). Zlatni jednorog je s tim vrlo zadovoljan, žao joj je kršćanki i ponovno hvali zakon.

Naša ljubazna vodička razgovarala je o opremi s kćerkom i moli je da nama, strancima, pokaže opremu.

„To nije lako“, nevoljko je odgovorio zlatni jednorog, ne mičući se s oslikane škrinje na koju je sjela i gdje je bila spremljena oprema. Samo se nagnula nad svoju kćer i šapnula joj nešto. Kći je poslušno ustala i izašla iz sobe. Krasna orlica zamišljeno je sišla sa škrinje, otvorila je i izvadila nešto zakačeno u bijeli, uštirkani šal. Položila je paket na tepih, sjela do njega i oklijevajući izvlačila iglu po iglu. U raširenom šalu ležali su nagomilani bijeli muslin, ogrtači izvezeni zlatom, mekane duge, zlatom izvezene spavačice od batista, šalovi s ukrašeno izvezenim rogovima. Krasna orlica poredala je maramu po maramu, svaku vezenu drugačijim uzorkom. Mlade djevojke cijeli dan čuče na tepihu i vezu na pričvršćenom obrubu. Prijateljica prijateljici veze uzorak. Za svaki šal treba dva kalema zlata. Ove marame mlada dijeli svatovima. Svi od nje uzimaju maramu.

Djevojka se vratila u dnevnu sobu i na mjedeni poslužavnik donijela red bijelih čaša s pozlaćenim okvirom ispunjenih limunadom i postavila ih ispred nas na niski sedefasti stol. Ljubazna vodička nas je tiho poučila da se sve mora popiti, inače se to smatralo uvredom. Poslušali smo je.

Moja mlada suputnica šapuće s djevojkom turkinjom, piše joj adresu, obećava da će joj pisati, ponavlja svoja obećanja da će se uskoro vidjeti, Evropljanka da će se vratiti ovdje i da će se udati za njenog brata Turčina, urednika Musavata. Sišli smo u dvorište, cijelo vrijeme se opraštajući. Vrata u prizemlju su se otvorila i pojavila se glava druge djevojke, omotana ružičastim šalom. Domaćica ju je pozvala. S kuhinjskih vrata došla je „odjevena“ u dim i ružičasti prsluk. Bila je to mlađa kći kuće, koja mora održavati red, kuhati i čistiti dok se najstarija sestra ne uda, još uvijek odjevena i njegovana, ukrašena svim draguljima i uvijek spremna, da prima posjete od sestara, majki ili teta njezinih mogućih mladoženja. Mlađa djevojčica, do vjenčanja svoje sestre kao Pepeljuga, pokazala je svoju kuhinju, bakrene okrugle ogromne tanjure za pečenje i slastice, limene kovane kante za zalijevanje i umivaonike za ritualno pranje, također se pokušala nametnuti i skrenuti pažnju na sebe!

Oprostili smo se od prelijepih muhamedanki. Moja mlada vodička izgrlila se s djevojkama kao njihova buduća šogorica i mislim da je na njih zaboravila za manje od nedjelju dana.

(Preveo: Armin Džabirov)

Baedeker o Mostaru, 1892

Karl Baedeker je rođen 1801. u Essenu, Njemačka. Budući mu je otac bio poznati knjižar i tiskar, već 1827. g. osniva svoju vlastitu tvertku u Koblenzu i u njoj počinje objavljivati turističke vodiče. U svojim je izdanjima koristio najbolje izvore i najpouzdanije stručnjake, a osobno je provjeravao stvarno stanje na terenu. Prvi je uveo označavanje važnijih mjesta zvjezdicama zbog isticanja vrijednosti pojedinih lokaliteta.

U knjizi „*Illustriert Führer, Reisetouren in Bosnien und der Hercegovina*“, (Ilustrovani vodič, Putne relacije u Bosni i Hercegovini) objavljenoj u Beču 1892. godine, koja je toga vremena bila svojevrsni turistički vodič i prospekt (Baedeker), za putovanje u nove zemlje, opisano je putovanje kroz Bosnu i Hercegovinu. Vodič je donio veoma opširne i iscrpne informacije o svakom većem, ali i manjem mjestu. Date su informacije o načinu putovanja, o dobrim smještajima, restoranima, prirodnim ljepotama i kulturno istorijskim znamenitostima

Bilo je to vrijeme kada je tek bila završena gradnja željezničke pruge od Metkovića, gdje je toga vremena bila glavna bosansko-hercegovačka putnička i teretna luka, pa preko Mostara i Hercegovine, Sarajeva i Bosne, sve tamo do dalekog Beča. U knjizi je objavljeno 58 vrsnih fotografija, s planom grada Sarajeva i jednom kartom.

Koliko je bio značajan njegov vodič pokazuje i činjenica da se po njemu svi turistički vodiči ovakve vrste širom svijeta nazivaju bedekerima.

Ovdje ćemo se pozabaviti s dijelom tog putovanja, željeznicom od Metkovića, preko Mostara do Sarajeva, s posebnim osvrtom na detalje i opis grada Mostara.

Originalna knjiga, na njemačkom jeziku, može pronaći na našoj web stranici www.codom.org

U knjizi se posebno preporučuje putovanja željeznicom na tri relacije: Bosnabahn između Bosanskog Broda i Sarajeva, 269 kilometara, od Doboja do Simina Hana 76 kilometara, te Bosansko-hercegovačkom državnom željeznicom između Metkovića i Sarajeva 178 kilometara.

„Metković – Sarajevo definitivno je vrlo zanimljiva planinska željeznica na kojoj se u jednom dijelu koristi i zupčasti prenos. Vagoni 1. i 2. klase prilično su ugodni na svim prugama, a prozračni i otvoreni osmatračnički vagoni voze u ljetnoj sezoni na relaciji Mostar – Sarajevo.

U bliskoj budućnosti, bosanskohercegovačka državna mreža željeznica će se proširiti proširenjem pruge Lašva - Travnik, Donji Vakuf - Bugojno, s krakom od Donjeg Vakufa do Jajca. Ova linija će imati vezu sa Bosnabahnom na stanici u Lašvi.

Od Metkovića preko Mostara do Sarajeva. 178 kilometara – bosansko-hercegovačka jugozapadna državna željeznica. Voz uskog kolosijeka i djelomično uz pomoć zupčanika. Vrijeme putovanja 11 sati 36 minuta.

Cijene karata od Metkovića do Mostara I. Klasa, 1 fl.. 72 kr, II. Klasa 1 fl. 29 kr., III. klasa. 86 kr.

Od Mostara do Sarajeva I. klasa 5 fl. 40 kr., II. Klasa. 4. fl. 5 kr., III. klasa. 2 fl. 70 kr. (fl. - florin, kr. Kruna – op. autora)

Metković, polazište bosansko-hercegovačke državne željezničke pruge Metković - Sarajevo, leži na dalmatinskom tlu, do njega dolaze parobrodi iz austrijskih ili mađarskih luka, kroz široki Neretvanski kanal, koji je regulisan prije nekoliko godina. Voz iz Metkovića prolazi vrlo ravnim, plodnim i dobro obrađenim tlom, a nakon jednog kilometra dolazi na granicu Dalmacije sa Bosnom i Hercegovinom.

Slijede stanice Čapljina, Dretelj, Krućevici, Žitomislići, Buna.

Nakon stanice Buna, voz prelazi preko duboke i brze rijeke Jasenice i ulazi u južnu dolinu Mostara, Bišće polje, koje je zanimljivo zbog svojih arheoloških nalaza. U pozadini polja se nazire grad Mostar, u dolini između surovog i golog brda Hum i blage kosine Podveleža, zasađenog vinogradima i voćkama, kojima dominiraju kule i kupole Orijenta i ortodoksne crkve. Čim voz stigne do padina Huma, na trenutak se otvara zanimljiv pogled na duboko udubljenu stjenovitu klisuru Neretve i grad Mostar, a nakon toga pogled na bivšu tursku kasarnu i tzv. Južni logor. Nakon 43 kilometra, voz stiže na stanicu Mostar.

Hotel Neretva nalazi se na lijevoj obali rijeke, ne tako daleko od željezničke stanice. Hotel je elegantan i vrlo dobar. Ima čitaonicu, kafanu i dobar restoran. Cijene soba: s 1 krevetom od 1 fl. 5 kr. do 1 fl. 45 kr., s 2 kreveta od 2 fl. 5 kr. do 3 fl. 45 kr. Prevoz do željezničke stanice po osobi iznosi 20 kr.

Tarife za iznajmljivanje kola s jednim i dva konja: Do grada, za korištenje do pola sata, kola s jednim konjem 60 kr., s dva konja 1 florin, a za svakih sljedećih pola sata, za kola s jednim konjem 30 kr., s dva konja 50 kr.

Izvan grada: za upotrebu do pola sata s jednim konjem 80 kr, a s dva konja 1 fl. 40 kr., Za svakih sljedećih pola sata: s jednim konje, 40. kr., a s dva konja 70 kr. Vožnje u gradskom rejonu: do željezničke stanice, prema sjevernom ili južnom logoru: s jednim konjem 50 kr., s dva konja 80 kr. Za relacije do klaonice, do vojnog strelišta, do vojnog ili katoličkog civilnog groblja, do biskupske rezidencije, do rudnika uglja i do štale s konjima, s jednim konjem 60 kr., a s dva konja 1 fl.

Izvan grada: do Mukoš, ili do hana u Vrapčićima, jedan konj 1 florin, dva konja 1 florin 80 kr. Do Podveleške karaule: jedan konj 1 fl, dva konja 1 fl. 80 kr. Do hana u Potocima, do Blagaja ili Bune: jedan konj 1 fl. 30 kr., dva konja 2 fl. Do Pjesaka ili Orlovića hana: jedan konj 2 fl, dva konja 3 fl. U slučaju povratnog putovanja, vrijeme čekanja kao i vrijeme povratnog putovanja plaća se svakih pola sata: u gradskom rejonu jedan konj 25 kr., dva konja 40 kr. Izvan grada: jedan konj 40 kr., dva konja 60 kr. Od 11 navečer do 5 ujutro sva putovanja su skuplja za polovinu cijene.

Za sva ostala mjesta van grada, koja se ovdje ne spominju, cijena ovisi o dogovoru. Vozač kola mora platiti cestarinu za sva putovanja izvan grada.

O istoriji grada.

Mostar je prema predanju, 1440. godine osnovao Radivoj Gost, koji je bio u službi vojvode Stjepana Kosače, navodno pod imenom Vitrinica. Međutim, ovu pretpostavku osporavaju mnogi koji gradu pripisuju mnogo starije porijeklo. U svakom slučaju, Mostar je, kao i sva urbana naselja u Bosni i Hercegovini, mogao biti samo donji grad ispod neke tvrđave u srednjem vijeku, do čijeg je imena i došao s upotrebom sloga pod (*sub, sotto*): Podhum. Planina na kojoj je stajao dvorac i danas nosi ime Hum, ali je grad dobio ime po prelazu preko rijeke koji je ovdje postojao i u davnim vremenima, „Grad most” (Mostar). Na brdu Hum i danas postoje ruševine većeg utvrđenja, koje bi moglo biti identičano dvoru Chlum (kasnije Hum), koji je car *Constantin Porphyrogenet* poznao u zemljama *Zachlumer* (Zahumlje, južna Hercegovina) na jednom brdu nedaleko od rijeke Bune. U kasnom srednjem vijeku umjesto ovog imena spominju se dvorci na mostovima Neretve (*do castelli al ponte de Narenta* 1497.), a kako most ovdje označava tvrđavu, ubrzo je potom (1499., 1513.) i gradskom naselju dao ime (Pont, Most, Mostići, Mostari). Prosperitet grada datira iz vremena turskog osvajanja, kroz koju je Blagaj propao, a Mostar zauzeo njegovo mjesto. U turskim mletačkim ratovima Mostar je bio utvrđeni položaj muslimana. 1684. nije uspio napad neprijatelja, a 1717. nije uspjela duga opsada Mlečana i trupa njihovih dalmatinskih pomagača. Tokom posljednjeg razdoblja turske vladavine Mostar nije bio utvrđen, samo je Konak imao nekoliko mjesta za topove.

Grad Mostar vrlo je zanimljiv sa strukturne tačke gledišta. Ima oko 12.700 stanovnika, od kojih su polovina Mohamedanci, a druga polovina u jednakim dijelovima grčki orijentalci i katolici, gdje se istočna i zapadna gradnja kontinuirano isprepliću, leži na dvije uske obale, u uskoj dolini Neretve, između Huma i Podveleža, koja se može obići za oko sat vremena i prilično je uzan; samo je područje Zahum malo šire i proteže se prema zapadu

Najzanimljivija atrakcija grada je poznati most na Neretvi, širok 38,5 metar, koji premoštava brzu i hirovitu rijeku, u divljem koritu okruženim velikim gromadama stijena, s jednim lukom, čiji je vrh 19 m iznad nivoa vode, a raspon 27,34 m. Pretpostavka da je most rimska građevina je pogrešna. Moguće je da su neki njegovi dijelovi, nosači i dvije kule mosta, rimskog porijekla, ali današnji most, kao takav, nesumnjivo je djelo turskog doba i talijansko-dalmatinskih graditelja. Na to nesporno ukazuje natpis na ključnom kamenu (*Kudret Kemer*i, tj. Luk božanske moći), koji ukazuje na 974. godinu po Hidžri (1566.), te se luk na najpozitivniji način predstavlja kao turska gradnja, koja je sagrađena za vrijeme sultana Sulejmana II. Do sada na samom mostu niti u njegovoj blizini nisu pronađeni rimski natpisi ili skulpture. Most zajedno s kulama u narodnom jeziku označava Grad - tvrđavu. Kule imaju četiri sprata, polukružne su i nekada su se dijelom koristile kao teške tamnice, a dijelom kao skladište baruta.

Most mogu koristiti samo pješaci. Još jedan željezni most povezuje dvije obale rijeke, tik uz hotel Neretvu. Ostale zgrade koje vrijedi vidjeti su: orijentalna pravoslavna crkva na padinama Podveleža, jedna masivna građevina na lijevoj obali rijeke, na lijepoj lokaciji i vidljiva izdaleka. Katolička crkva, prekrasna nova zgrada u obliku bazilike s detaljima u korintskom stilu; nova zgrada okružnog suda i zatvor okružnog suda, prostrani franjevački samostan (posljednje tri zgrade na desnoj obali

Narente) i nova trgovačka škola, lijepi mali park ispred hotela Neretva. Sjeverni i južni logor, kao i tvornica duhana, također su prostrane zgrade koje vrijedi vidjeti. Putnik ne bi smio propustiti posjetiti uglavnom vrlo živahnu čaršiju, mostarski bazar, koji se sastoji od oko 500 dućana jarkih boja, kao i skladišta turske robe, u kojima je orijentalna umjetnost zastupljena u velikom izboru, sjaju i relativno jeftinim cijenama. U skromnim ćepencima, ispred kojih su izvješeni opanci, konjski ulari, kožni remenovi, vreće i slično, pred posjetiocem se ponekad nađe i najfinija izložba orijentalnog veza i tkanja tepiha.

Izleti iz Mostara.

1. Na Hum (1 sat). Lijep pogled na grad i dvije ravnice, Bjelo polje na sjeveru i Bišće polje na jugu.

2. Do izvora Radobolje (1 sat). Udoban put vodi do izvora Radobolje koji Mostar opskrbljuje vodom za piće. Rijeka izvire ispod brda Mikuljača u blizini Cima. Sistem vodosnabdijevanja koji vrijedi vidjeti. Čak je i u tursko doba već postojao dobar, iako vrlo primitivan, vodovod, koji je vodom napajao i stanovnike na lijevoj strani rijeke Neretve, a od 60 tadašnjih izljeva, ubrzo ih je ostalo samo 20.

3. Na Mostarsko Blato. (vrijeme putovanja 1 sat.) Na putu koji vodi na željezničku stanicu, nastavite ravno, a s druge strane pruge dolazite do *Stephanie allee*, koja je zasađena lijepim drvećem. Na drugom kraju ovog šetališta, put koji vodi do Mostarskog Blata (koji će se graditi dalje) odvaja se desno i u velikim zavojima uz planinu penje do pratećih visina doline Neretve. Desno je prekrasan pogled k dolini Radobolje. Obronci planina posvuda su krševiti i prekriveni vrlo niskim grmljem, samo na jednom mjestu, iznenada se ukazala bujna vegetacija mladih hrastova i drugog tvrdog drveća. Ovo je imanje u privatnom vlasništvu, koje je ograđeno radi zaštite od koza i pruža najbolje dokaze da se kraško tlo, posebno na mjestu zaštićenom od bure, može uspješno zasaditi, samo ako se pravilno zaštititi od neprijatelja svake mlade plantaže. Put savija lijevo u dolinu, a ubrzo nakon toga otvara se iznenađujući pogled na Mostarsko blato, sliku kakvu ne bismo očekivali, obzirom na ime ove doline. Blato znači močvara, i poput plavog alpskog jezera prostire se na 30 kvadratnih kilometara. velika vodena površina pred očima osobe koja dolazi. Na istoku je omeđen hrapavim stijenama, na sjeveru strmo rastućim niskim planinskim lancima, na jugu su moćne, plodne padine, a samo na zapadu je nizina izložena poplavama Blata. Ljeti ovuda teče voda koja se nakupi tokom jeseni i zime, i odlazi kroz podzemne kraške rupe (ponor), a na suhom dnu jezera se sije kukuruz itd.

4. Do Blagaja i izvora Bune. Odlična cesta. (do izvora se lako može doći pješice za 5 minuta, s mjesta na kojem morate izaći iz kola.) Put do Blagaja vodi duž lijeve obale Neretve, pored Južnog logora i vojnog strelišta, zatim skreće lijevo, napušta put za Metković i kreće k najudaljenijoj tački Mostarskog polja. Usput, lijevo, vrijedno za pogledati državna Vinogradarska stanica, površine 32 hektara. Lijepa *presshaus*, novinarska kuća, ujedno i stan upravnika. Vinova loza se uzgaja i sadi samo s područja apsolutno bez filoksere, dijelom za proizvodnju, a dijelom za distribuciju vinogradarima, i velikim rasadnicima voćaka. Dosadašnji rezultati vinogradarske stanice više su nego zadovoljavajući. Kvalitet je izvrstan, proizvodnja vrlo produktivna.

Na 12 km udaljenosti od Mostara, nalazi se Blagaj, glavno mjesto u Bišću polju, leži na početku planinskog puta, koji vodi od Mostara do Nevesinja. Ovdje je bilo posljednje sjedište kršćanskih vladara, to je dvorac Bona na Chlumu, kojeg je spomenuo car Konstantin. Narodno kazivanje koje je povezano sa pričom u kojoj se prošlost i historija sjedinjuju sa izmišljenim. Za Grujicu, sina vojvode Stefana, navodi se da se pobunio protiv oca, iritirani od Turaka, i opkolio ga u gradu Blagaj. U stvari, jedan od Stefanovih sinova, u istoriji poznat kao Ahmed Hercegović, nekada je bio pobunjenik, Turčin, paša i veliki vezir. Ruševine grada Blagaja i danas se zovu Stjepengrad. Leži na strmom, nepristupačnom kamenom brdu, između Podveleža i Dubrava, 1.600 metara iznad ravnice, ali uspon na ovu planinu, koji se vodi s ceste na istoku donjeg grada, nije baš pogodan. Ulaz u grad je s jugoistoka. Zgrada čini jedan nepravilan kvadrat i pokriva čitav vrh brda, okružena je zidinama, ima tri kule, dvije na istoku i jednu na jugozapadu.

Nasuprot tome, posjeta izvoru Bune u podnožju stijene ispod grada utoliko više se isplati. Pješачka staza, stješnjena između stijene i rijeke i obložena bujnim grmovima šipaka prođe se za 5 minuta, završava pod stravično uzvišenim stijenama iznad male skupine objekata i ruševina, preko kojih se spuštaju fantastično oblikovane stalaktitne formacije stijena ogromnog nagiba. Prvo prijeđete ruševine džamije koju je kamena gromada prepolovila i dolazite do objekta koji je blizu izvora rijeke. Ovaj objekt, (tekija) popularno mjesto hodočašća muhamedanske populacije, sadrži grob turskog sveca koji, sa svojim vjernim slugom, počivaju u jednostavnim drvenim sanducima prekrivenim tepisima. Čuvar koji živi pored tekije, rado pokazuje svečevo počivalište (uz novčani prilog), svake večeri pored sanduka stavlja bokal pun vode i peškir, jer mrtvi svetac noću izvodi ono, što pretpostavlja narodno vjerovanje, pranje koje propisuje religija. Svakog jutra, kako tvrde muhamedanci, peškir je vlažan, a bokal poluprazan. (posjetioci ne staju na tepihe prostrte oko sanduka)

Pored tekije izlazi se na malu drvenu terasu, neposredno ispred kamene pećine iz koje izvire Buna. Sama pećina je bogato ukrašenim stalaktitima, obasjana sablasnom, plavkastom svjetlošću u nadvišenom, nagnutom grotlu u kojem se gnijezde najrazličitije vrste ptica, u poput spužve perforiranom moćnom kamenom zidu. Dno pećine čini mirna, duboko plava vodena površina iz koje izviru vode Bune, bogate srebrnom i crvenom svjetlucavom pastrmkom. Smatra se da je ova rijeka nastavak rijeke Zalomke, čiji su izvori na području Gacka i koja se ulijeva u klisuru desetak kilometara istočno od Blagaja, kod Ljubovije na rubu Nevesinskog polja. Priča se da je jednog dana pastir iz Nevesinja bacio svoj štap u Zalomku, a njegov otac, mlinar u Blagaju, našao ga je na Buni. Otac i sin su tada pokušali iskoristiti ovo otkriće. Pastir je svaki dan zaklao po jednu ovcu, bacio je u Zalomku, a otac bi istu izlovio iz Bune u Blagaju. Aga, koji je bio vlasnik ovaca, čudio se, kako se njegovo stado postepeno smanjivalo, a pastir je krivicu svaljivao na vukove, kojih je u tom području bilo u velikom broju. Kada je Aga počeo sumnjati, pratio je pastira i iznenadio se kad je vidio kako ovaj baca svoj plijen u rijeku. Sljedećeg dana mlinar je umjesto ovce izvadio obezglavljeno tijelo svog sina."

Toliko o mjestima oko Mostara, vrijednim posjeta, kako ih je opisao i preporučivao turistički vodič. U vodiču se dalje se govori o nastavku putovanja željeznicom iz Mostara, prema sjeveru, u pravcu Jablanice, Konjica i Sarajeva

„S mostarske stanice voz prolazi pored sjevernog logora, sa druge strane Neretve i starih turskih kula sa skladištem baruta. Nakon toga se sjeverno od grada otvara nova dolina. Lijep pogled ka dobro izgrađenoj i nastanjenoj širokoj dolini iz koje se strmo uzdiže planina Velež, s najvišim vrhom od 1897 metara. U daljem toku, s druge strane doline, vide se oštri oblici Porim planine, s najvišim vrhom od 1837 metara. Pravac kretanja voza je suprotan toku rijeke Neretve.

Nakon Mostara slijede stanice: Jablanica, 92 km, Konjic, 122 km i Sarajevo, 178 kilometara udaljeni od Metkovića.”

(Preveo: Smail Špago)

Stara željeznička stanica – s neke proslave (fotograf: dr. Grzlo Czech) 1899. g.

Vruće meso na ulici, 1901.

U češkom listu za dame i djevojke „Nové pařížské mody“ (Nova pariška moda), godine 1901. objavila je Blažena Křížková u okviru svoje studije „Tři obrázky ze slovanského jihu“ (Tri slike sa slavenskog juga), poduži članak o Mostaru pod nazivom „Den v Mostaru“ (Dan u Mostaru), čiji cjeloviti oblik donosimo ovdje. I opet je u pitanju žena-putopisac koja daleko detaljnije uočava stvari i razne sitnice nego što to čini muškarac. Mnoštvo naoko sitnih detalja iskrsavaju iz teksta, a koji objašnjavaju mnoge stvari koje su Mostarci običavali činiti početkom XX. stoljeća.

„Treća sreća” – kaže stara poslovice. A to može posvjedočiti i moj primjer.

Ovaj put neću previše trošiti vaše vrijeme, ljubazni čitatelji; zadatak kaleidoskopa ovaj put preuzima pero i sjećanje s maštom, koje želim odmah preporučiti izviđačima.

Pa pogledajte krajolik koji mi donose:

Vitki „Delphino” prelazi tiho uznemirenu, plavkasto-zelenu traku širokog toka. Slana vlaga iz mora više se ne lijepi za naša tijela, ali poznati, vlažni miris naših rijeka zapuhuje nas. Dvostruki niz raznih boja, pokazuje prilaz za brod, a u luci nas dočekuje salva topova. Vrbovo grmlje, blistajući u odsjaju večernjeg sunca s blagim odsjajem srebra, pravi dvostruku živu branu za valove – zatim, duga polja zlatnog kukuruza i padine brda, zelene i niske, zatvaraju našu sliku u okvir slatke svježine.

Koja je to rijeka i kamo će nas voditi njezin put? Pitate se. Nema potrebe za skrivanjem imena. Pa to je hercegovačka rijeka Neretva, koja nosi svoje vode Jadranu na dalmatinskoj obali. Sad ćemo protiv struje ići polako, s mnogim zavojima, ali veselo sve do Metkovića.

Tamo ćemo se rado povjeriti prozračnom i udobnom vagonu bosanske državne željeznice, koji će nas brzo odvesti do Mostara, glavnog grada Hercegovine.

Zašto ovo govorim čitaocima? Odmah priznajem: imam „crnu” namjeru, sasvim indiskretnu, da razgovaram o svim osobenostima života srpskohrvatske muslimanske braće, ili kako ih jednostavno zovemo: Bošnjaci.

Da skratimo vrijeme, promatrajte okolinu sa mnom. Ruta prolazi zelenom dolinom rijeke Neretve, oivičena s obje strane niskim brežuljcima hercegovačkog krškog gorja. Kroz prozor nam se svake sekunde smiješe različite slike. Vinogradi i polja duhana, polja pamuka i kukuruza, planine, u podnožju prekrivene raznobojnim livadama, sela, stada koza i ovaca, i opet duhan i kukuruz i vino

I prije nego što shvatite, odredište našeg putovanja, Mostar, izranja iz plavo-sive daljine.

Grad smješten u krilu dvaju niskih, samo u podnožju slabo pošumljenih brežuljaka, pozdravlja hodočasnika kroz gaj vitkih minareta. Dakle, ovo je Mostar, svjedok vremena kada je moćna grana slavenstva na Balkanskom poluotoku cvjetala i

rasla! Kad se ruka Dušanove loze pomicala Balkanom, a Atena joj se klanjala. Dakle, ovo je svjedok vremena, kada je 1389. godina, zapečatila ropstvo hiljada i hiljada hrišćanskih duša na nesretnom Kosovu polju! Dakle, ovo je svjedok drevne slave, ali i okrutne vladavine polumjeseca!

Ulazimo u grad. Umorni će sada pronaći dobro osvježenje i izvrstan smještaj u hotelu „Neretva”; a za one kojima ne treba odmor, počastite nekoga sudbinom Vergilija iz Danteova Pakla, koga smo mi našli u liku profesora više gimnazije gospodina R., a on to može odmah, oklopljen naočalama pouzdanog stražara, prošetao je s nama, kratko gradom.

Od hotela, pa oko više gimnazije s osnovnom školom za dječake i dalje glavnom ulicom. Ne hodamo dugo i ubrzo stojimo na mostarskom pazaru (tržnici), u dijelu koji se zove: Mala tepa. Tu je svake srijede velika trgovina (pazarni dan). Ali čak i danas, kada nije taj dan, na tržnici nema tišine. Snažni uzvik mami gomilu ljudi prema jednom uglu. Šta se događa? Ništa posebno; održava se samo javna dražba starog namještaja i lijepog metalnog posuđa. Upravo je lijepa limena kanta za zalijevanje, kupljena za jednu krunu. Oko licitatora se skupilo mnoštvo muslimana naših pobratima, koji sebe nazivaju „Turcima”, nekoliko hrišćanki, djevojčica i sitna djeca obje vjere i spola. Topla figura Turaka - kojima ćemo rado prepustiti njihovo „tursko” ime - izgleda poput lijepo nadvijene drenovine, hlače koje se šire, a pri dnu su uske, bogato izvezenih prsluka i širokog pojasa jarkih boja. Na glavi nose fes, umotan u crvenu ili bijelu maramu, u maniri turbana. Povremeno, zakukuljena figura „Turkinje” bljesne ulicom. Slatka slika! Odjevena u tamnosmeđi, dugi ogrtač, s ovratnikom nabačenim na glavu, koji jednom rukom čvrsto steže ispred pokrivenog lica, trči na drvenim blok cipelama, što izgleda veoma naporno. Vrijeme je da muslimanke bace ovu smiješnu kukulju, sruše tradicionalne gluposti, koje - kako dokazuju najnoviji glasovi iz samog Istanbula - nije opravdano ni Kuranskim redcima. Turske djevojke slobodno šeću ukrašavajući glave bijelom maramom poput katoličkih ili pravoslavnih žena. Za Turkinje, bojenju noktiju na rukama i nogama u žuto, je posebo veliko ukrašavanje. Na taj način djeca „uljepšavaju” ne samo nokte, već čak i kosu.

Međutim, ne moramo se dugo zadržavati na bazaru. Naš Vergilije nas neumorno potiče da pogledamo turske trgovine. Pa zašto ne? Pa, idemo. Prema drevnom sistemu, svaki zanat i svaka trgovina već su uspostavili „svoju” ulicu. Dakle, postoje ulice povrćara i voćara, ulice krojača, mesara i postolara, zlatara, limara i gospodin Svorne se upoznaje sa zanatlijama iz čitave ulice. Nema konkurencije. Svako od njih nema samo cijenu, već i kvalitetu robe koja je tačno propisana. Ako proda loš proizvod i bude li skuplji, turski nadzornik jednostavno će mu zatvoriti trgovinu. Ako, npr. prodaje legure srebra prema pogrešnom omjeru mješavine. Dobro urađeno, zar ne? Takav „propis” često bi koristio nama, ubogim potrošačima!

Želite znati kako izgledaju turske trgovine? Uzmite nisku kutiju u obliku pravougaonika, uklonite stranice i stavite dužu stranu na štule. Dovoljno. Ovo je vrlo dobar model: soba je uska i niska, bez prozora, širom otvorena prema ulici, povišena iznad ulice, ali bez stepenica. U prodavaonici povrća, gledate drvene police sa salatama i lukom, paradajzom i bundevom, ogromnim ljubičastim bobastim povrćem, zvanim „patlidžan”; u voćarnici opet puno svježih smokava i dunja, grožđa i krušaka, primamljivih bosanskih šljiva itd.

Krojači imaju u skladištima gotovu odjeću: lijepe gaće (hlače) od tamnoplavog platna i prsluci od tamnocrvenog baršuna, bogato izvezeni zlatom. To je njihov vlastoručni rad. Zaprepastili biste se kako vješto mogu uraditi složene uzorke na tkanini. Sjedeći na podu trgovine, skrštenih nogu na tepihu, mrmljaju tihu pjesmu i marljivo šivaju ili vezu. Kao da rade s čarobnom iglom, okretno rukama pričvršćuju zlatnu resu i konac na tamnu pozadinu. Neki od njih glačaju. Imaju glačalo, s drvenom zaštitom na vrhu, na dugoj željeznoj ručki. Dok lijeva ruka upravlja glačalom, desna noga pritišće tkaninu raširenu po zemlji. Obučari - i mi ćemo ih tako nazivati, iako je sada ovom starom nazivu dodana neka vrsta novog imena - imaju svoju ulicu iza mosta. Gotove kožne cipele ili pleteni opanci za muškarce i cipele s vezicama, izrađene od dva komada drveta pričvršćena za drvenu podlogu, za žene.

Međutim, u svakoj mostarskoj trgovini možete pronaći dvije stvari. Čudne su to suputnice, a ako biste pogađali, ne biste pogodili. Pa, ovaj par je - mačka i kafa. Na stolu, u hrpi različitih cipela, među vrećama sočnog voća, u praznoj košari i svugdje, svugdje bljesne očima i prede crna mačka. Hm, crna mačka - sreća u kući. Za Turke je sveta životinja. I u svakoj trgovini, što bliže radnicima, u bakrenom vrču originalnog oblika, nalazi se neophodna crna kafa. Na trenutak čovjek prestane raditi i malu šoljicu bez uha tj. fildžan, napuni vrućom kafom (ekstrakt taloga), koju isprazni uz jedan gutljaj.

Prelazimo most, koji nadvisuje Neretvu jednim smjelim lukom. To je opet djelo Rimljana koji su vladali svijetom. S najviše tačke visokog luka, dječaci ljeti skaču u Neretvu. Za novčić koji mu je dao stranac, usuđuje se skočiti u dubinu od 40 metara. Ali mostarski policajac to ne smije vidjeti.

Ostanimo malo na mostu. Ispod teče Neretva, njene zelene vode teku između divljih i iskidanih obala. Pogled na grad odavde ili s Mosta Cara Franje Josipa je očaravajući. U doba velike vode Neretva mora biti divlja i nesputana. U svome bijesu je iskopala puno jaruga i pećina na obalama rijeke, i tako ih isprala, tako da ih uz samu rijeku ne pokriva nikakvo bilje. U većim pećinama postavljene su turske kafane. Nekad u ljeto, dolete galebovi sa sinjeg mora, a stanovnici ih hrane, kao kod nas labudove.

Dolazimo do ulice mesara. U Mostaru postoje mesnice. Kao i kod nas, ovdje su izložene razne vrste mesa, ali najviše ovčetine. Domaćice se ukiye kad čuju da cijela rogata i vunasta životinja košta samo 2 krune i 80 helera! Odmah pažnja! Sklanjamo se s puta, nose ovnove. I dalje se dimi, a mast cijedi. Prije nekog vremena pekli su ga na ražnju i temeljito ga trljali uljem ili domaćim maslom. Dvojica ga nose na šipci. Za trenutak stavi ovna na stol štanda i kupac ga odmah rasčetvori. Dio ostavi u trgovini, a druge će rasprodati na ulici. Hoda ulicama i iz punih pluća viče: „Vruće meso“!

Hoćete li probati?

Kupite za nekoliko krajcera, nije loše; također vam savjetujem da kušate sočno voće koje je tako primamljivo izloženo, čak i zavodljivo na policama voćarskih trgovina. Da bi sve ovo primjereno dobro završili, ljubazno molimo Vergilija, da nas odvede u kafanu na svjetski poznatu tursku kafu.

Gle, on se spremno odmah slaže i vodi nas do „Caffee Ruža“. To je vrtna kafana, gdje u rano ljeto gajevi ružinih cvijetova šire miris do opijenosti, gdje se puni, rosn,

teški cvjetovi naginju nad šumećim potokom. Bože moj, kakvo je zadovoljstvo udahnuti, za tihe večeri, u tom pjesničkom kutku, slatki miris pune ruže, pomiješan s mirisnim parama prave moke! Zaista „Caffee Ruža” je savršena za pjesničku liriku! Velika je šteta, što kasna jesen, otrese sve cvijetove.

Međutim, kako ne bismo utonuli u previše sentimentalnosti, naš dragi vlasnik kafane nam donosi dva prava bakrena vrča napunjena vrućom kafom i šest malenih porculanskih šoljica koje predstavljaju sadržaj jednog vrča (džezve). Domaći Turčin platio je za ovu uslugu samo 3 krune, zato „Švabo” - čijim su pjesničkim imenom počastili nas nevjerničke duše - mora dati 5 kruna.

Što, znatiželjni neznanče, želiš grešnom nogom zakoračiti na prag Allahovog svetišta, osmijehuje se Vergilije. Pa, zašto ne? Biti u Mostaru, a ne vidjeti džamije! U ime brade Prorokove, imamo sreću da Turci nemaju blagdan ili neku drugu svečanost; inače nećete ući u džamiju za vrijeme bogoslužja.

Tako nas naš Vergilije vodi natrag u tursku četvrt Mostara. Kafana, koju napuštamo, nalazi se u katoličkom dijelu (iza mosta), nastanjenom Hrvatima. Mostar su zapravo tri paralelne ulice. Nema arhitekture od značaja. Ističu se samo ruska crkva u srpskom dijelu, nova gimnazija i viša djevojačka škola. U hrvatskoj četvrti nalazi se veliki franjevački samostan s lijepom hrvatskom crkvom, iako su im krvna braća Srbi, oni su im i najveći neprijatelji. Tako je i obratno. Vjera, crkveni spisi i govor su različiti, ali jesu glavne netrpeljivost i ponos. Srbi Hrvatima uskraćuju izvornu literaturu i istorijsko pravo, kako bi spojili odvojene grane velikog slavenskog plemena. Smatrajući ih otkinutim dijelom, brojnog srpskog naroda, oni u svemu traže daleko veća prava za sebe. Stoga vlada, kako bi zadovoljila obje strane, priznaje kao službeni jezik tzv. Bosanski (iako je on istovremeno i hrvatski i srpski). Ako Hrvat zaluta među Srbe ili Srbima u hrvatsku četvrt, za takav večernji izlet često dobije batine. Nesretni srpsko-hrvatski spor sve se više pojačava. Kuda to vodi? Dva bijesna plemena trebala bi se međusobno podsjećati na staru, ali ispravnu poslovicu: Tamo gdje se ne slažu dvije strane, tamo treći profitira – baš šteta. Na svaki način, zbrka i svađe između braće i sestara, crna su tačka na sveslavenskoj svijesti, koja sada tako utješno cvjeta!

Prije nego što se probudimo iz svojih tužnih misli, stajemo ispred jedne džamije. Posjetit ćemo je. To je mala džamija, kojih u Mostaru ima nekoliko. Glavna džamija je Karađozbegova s visokom i vitkom munarom. U drvenim kutijama ispod galerije (šerefata) tokom proslave, pale se brojne uljne lampice. Voljela bih, bez oklijevanja, pjesnički opisati utisak da se s hiljadu svjetlucavih fenjera širi svjetlost u mraku noći; kako trepući njihovo svjetlo pada na gomilu turbana, polako nestajući u zidovima džamije; - da, voljela bih sve to opisati – međutim, samo kad bih to mogla vidjeti! Glavna zgrada džamije nosi prekrasnu mavarsku kupolu; slično i bočna kapela.

Džamija ima svoje groblje. Ono pruža sliku pune i apsolutne osamljenosti. Grobovi su utonuli, obrasli visokom, rijetkom travom i teško da biste ih pronašli da nisu bili obilježeni bijelim nakrivljenim nadgrobničkim spomenicima. Svi oni imaju oblik običnih miljokaza; međutim, neki kao ukras imaju „glavu”, koja označava turban. Sigurno je umrli bio vjerni Muhamedov sljedbenik. Kako tužno izgleda, prazno groblje muslimana, nama koji smo navikli, tako često posjećivati grobove svojih najmilijih i okruniti ih cvijetom, suzom, sjećanjem!

Naša džamija nije okružena grobljem. Uđimo već. Ulazimo u dvorište, kuda idemo za džamiju. Turski vjernik trči do hodže. Ne mora se previše truditi. Hodža odlazi na česmu da se opere. Odijelom se ne razlikuje od ostalih Turaka. Samo snježnobijeli fes i šal, oboje bogato izvezeni, daju nam osjećaj njegova svećeničkog dostojanstva. Na zagovoru našeg Vergilija, on dopušta dolazećoj ubogoj raji, da uđu u svete svodove mesdžida. Izvlači ključ. Tako da ću na brzinu pogledati po dvorištu. S lijeve strane je mali trijem, koji stoji na vitkim stubovima zasjenjujući pristup džamiji; suprotna strana dvorišta ispunjena je dugačkom prizemnom zgradom na čijem se pročelju, kao u hodniku samostana, pravilno izmjenjuju prozori i vrata malih soba. U ovim ćelijama, hodža se bori s malim učenicima, koji mehanički pamte mudrosti Kurana. Ostale strane dvorišta omeđene su sivim zgradama.

Napokon! Naš dragi Allahov sluga je otvorio vrata molitvene kuće. Polako skida cipele i ostavlja ih ispred vrata, ulazeći. Hoćemo li se i mi isto izuti? Ili možda moramo navući neke posebne opanke preko obuće? Ni jedno, ni drugo. Hodža nam milostivo mahne da samo uđemo. Brzo sklanja dio tepiha, kojim je obložen cijeli pod, i ostavlja nas da stojimo na malom komadu rastresitih pločica na vratima. Dakle, ovo je džamija! Pravo, stvarno, tursko svetište, tajanstveno i tiho, kako smo ga i zamišljali u mladenačkoj slici! Visoki maurski stropovi, okrečeni zidovi prekriveni arabeskama i kur'anskim proročanstvima, oskudna svjetlost koja prodire kroz otvore prozora, sve, sve je čudno, tajanstvena poezija Istoka! Nasuprot nama na jugoistoku, odnosno prema Kabi, nalazi se niša mihraba, sveto mjesto u kojem hodža pet puta dnevno stoji na ćilimu i klanja. Pravo odavde nalazi se mimber, vrsta propovjedaonice s koje svećenik ponekad govori ljudima; s lijeve strane vidite mjesto za tumače Kurana, ovješeno ogromnim - turskim kronicama. Njihove kuglice su gotovo toliko velike, kao one na koje djeca računaju. Sa stropa masivne kupole vise dva teška mesingana prstena na lancu, s vijencem od raznobojnih uljanica. To je luster. Svjetiljke se pale na velike praznike i u mjesecu ramazanu, kada se slavi post.

Dok nam naš Vergilije objašnjava, dragi hodža polako vrti cigaretu u tišini. Nestrpljiv je, je li? Idemo onda. Odmah vani, Vergilije mu treba kao tumač. Hodža traži napojnicu. Tek što se zahvalio, i već grabi metlu. Čekaj, šta će on sada? Svakako samo svoju dužnost: pomesti prašinu iza nas. U prolazu nas pozdravlja turski crkvenjak. Stavlja ruku na srce, na usta i na čelo, što znači: Nosim te u srcu, dobro govorim o tebi, mislim dobro o tebi.

Na kraju imamo još posjet višoj ženskoj školi, koji će, međutim, biti zanimljiv samo stručnjaku. Zato neću govoriti ni riječi o njoj. Spomenuću toliko, da je ovaj institut zaista lijep u svome objektu i izvrstan u svom nastavnom programu. Svako ko je pogleda, uvjerit će se da vlada ne sažaljeva materijalne žrtve i savjesno teži procvatu zemalja koje su bile toliko zaboravljene tijekom osmanske vladavine. Tada, međutim, ovdje zlatno doba obrazovanja nije cvjetalo. Samo je okupacija donijela bolja vremena. Škole za dječake ubrzo su bile dovoljno zbrinute. Već u ranijim vremenima, hodže su dječake učili Kur'anu u nekim župnim školama. Sada Mostar- koliko znamo - ima lijepu novu školu za čitanje Kurana, osnovnu školu za dječake i višu gimnaziju. Nastavni jezik u školama je bosanski. Tijekom osmanske vladavine nije bilo djevojačkih škola. Kaže se da Turkinja ne mora znati čitati i pisati, a ona i tako nije sposobna. Majka joj je jedina učiteljica. Obučava je za kućanske poslove i lijep vez.

Turska žena zna izvrsno izvesti, srebrom i zlatom, različite dijelove odjeće. Za hrišćanske djevojke, osnovana je jedna samostanska škola i viša državna djevojačka škola.

A sad da vam postavim pitanje: „Nismo li zajedno prešli Mostar, uzduž i poprijeko?”

Mislim da se osjećate jako umorno. Priuštite si odmor. Tek je podne - i prije nego što se izgubimo u prelijepom izvoru rijeke Bune, Vergilije i ja ćemo vas vratiti u hotel Neretvu, odakle smo krenuli jutros. Sjednite na dobar ručak i čašu mostarskog vinskog specijaliteta - pjenušaste Žilavke. Uz to, možete slušati jednolično mujezinovo pjevanje s galerije obližnje džamije: „Nema Boga osim Boga, a Muhammed je njegov prorok!”

IZVOR RIJEKE BUNE

Cijelom dužinom Mostara, dolinom tihe Neretve, bogate urodom duhana, pamuka, kukuruza, živahna zaprega nas vodi do Blagaja. Za deset minuta prolazimo pored državne fabrike duhana, gdje se, po želji, malo zaustavimo. Ne pušim, pa bih bila jako loš Ciceron (turistički vodič - op.prev.); radije bih vas povjerila voljnom fabričkom upravitelju i dobrom Čehu, gospodinu P., koji će vas rado provesti kroz nepregledne prostorije. Mnogi su pušači zapanjeni koliko ruku rade na malom pakiranju čiji sadržaj puni njihovu lulu i kakvu obradu zahtijeva obična cigareta koju često, napola popušenu, bace negdje na ulicu! Radnice i radnici zaposleni su u fabrici. Djevojke dnevno spremaju 2000 paketa duhana, a dnevno dobivaju plaću od 80 krajcera. Ali gorko ih zasluži svojim trudom, te uboge duše!

Iza fabrike, cesta prolazi širokom neretvanskom dolinom, ali nakon toga polako skreće do korita rijeke Bune. Bijela prašina, koja se uskovitlala u gusti oblak, pomiče se ulijevo prema vladinim vinogradima, koji su na prvi pogled osušeni i rijetki, ali u stvarnosti daje veliki urod grožđa. Polusrušeni turski konak, poput stare bajke, možda iz Tisuću i jedne noći proteže svoje polomljene kratke udove tik uz cestu. S crne freske na uzdužnom zidu, napuhnuća lica razjarenih Turaka nam se cerekaju, pozivajući nas na teški boj. Nesumnjivo predstavlja jednu od scena, u kojima su jadni kauri po svojim ramenima okrutno osjećali oštrinu handžara. Sada konak leži u ruševinama, kao što leži u ruševinama sve ono što je nastalo na nepravdi i naselju.

Iza slikovitog Jelačića (podruma - op.prev.), idući ka tvrđavi na vrhu gorja, koja pokriva obje strane Neretve i Bune, vidimo malu rijeku, koja se pjeni u plitkom koritu. Samo je kratak njen put na sunčevoj svjetlosti; čim je istrčala djetinjasto i živahno uz blistave zrake njegove, kroz zelene livade i zlatna polja kukuruza, opet je umirala u valovima moćne Neretve. Ali ko zna koji tajanstveni začetak, bez sjaja i sjene, bez daha biljaka i roja ptica, ljulja je dolje pod zemljom? Sada se okrećemo uz vodu, do mjesta gdje rijeka ponornica izvire na svjetlost dana. Međutim, ranije smo stigli do Blagaja, urednog sela s čistim kućama, raštrkanim iznad kristalno hladne Bune i po lijevoj obali u zelenoj dolini. Kočija se zaustavlja, kao i obično - ispred krčme. Neka se javi ko je gladan ili umoran! Možda postoje dobri lijekovi za izgladnjivanje: mislim na izvrsne „pastrmke” (pastrve) pripremljene na ulici, kojima modrozeleno dubine na izljevu Bune jednostavno obiluju.

Rado bih vam dala dugi predah, dragi čitatelji. Zenit je odavno prošao i prije nego što to spoznamo, sunce će pasti negdje u more – potom će uskoro biti mrak. Nema nam druge, nego odgoditi mali međuobrok za kasnije i otići ranije do posljednjeg odredišta našeg hodočašća.

Tu, na maloj udaljenosti, vidimo ga. Visoka stijena, što je masivnija što se bliže penjemo do nje, gola, poput dlanova prosjaka i puna rupa; na naboranom, žutom licu drhti u ranim večernjim satima blagi odsjaj zapada. Dok žalosno tuguje zbog pukotina u provrelom vapnencu, u kamenu bez plodna tla, u čijem se negostoljubivom naručju ne mogu sakriti ni troska ni trava. Dok se ovdje uzdiže okomito do vrtoglave visine, iz vaše će duše izroniti tjeskobni osjećaj nepoznatog straha; i čini nam se da bi se svakog trenutka mogla srušiti na zelenu dolinu i prekriti nas svojim hladnim ruševinama.

Nemojte se čuditi. Ta stijena ima strašnu istoriju. Prije pedeset godina padina je bila uobičajena, bujna, sa zelenim žbunjem kao i mnoga druga brda na području Mostara. Ali jednog jutra, kao da je jezgra pukla, padina se srušila i zakopala u svojim ruševinama i urednu džamiju i sjedište hodže, koji su bili usko zbijeni uz podnožje padine. Neustrašivi hodžin sin - nazovimo ga, na primjer, Mahmud - zadržava očevo nasljedstvo do danas – već čitavih pedeset godina - i ne namjerava se iseliti. - Ali ako Allah želi, njegova će ga stijena zakopati - ako On ne želi, od Njega se nema čega bojati!

Pretpostavljam da će mnogi od vas ljutito reći: „Govore o jednoj običnoj stijeni !”

Da, priznajem da jeste, ali stijena je kolijevka moje Bune! Neki bi sada mogli pomisliti da iz male močvare u podnožju padine izvire mali potok, dok bi drugi pomislili da uzak, ali brz potok, kakav smo vidjeli u zelenim dolinama Alpa, šiklja. I jedni i drugi će biti u zabludi. Zamislite u sebi visoku pećinu znatne širine, kao da je umjetno ostakljena; duboko u pećini je tamna, ali ispred je plavkasta, poput poznate pećine na Capriju; hladan i vlažni lučni strop, a dolje umjesto klizavog tla je opasan bazen. Široki, moćni tok koji izbija odavde je sama rijeka. Dakle, Buna ne dolazi na svijet, poput hiljada njezinih sestara, u obliku djetinjasto razigranog potočića, već kao stvorenje iz područja fantazije, koje se rodio i rađa, u isto vrijeme.

Da biste vidjeli unutrašnjost pećine, posjetite prvo hodžu Mahmuda, koji nastanjuje srušenu džamiju ispod stijene. Iz njegovog stana kamene stepenice vode na bistru površinu Bune, na kojoj mirno leži mali čamac na žici. O čamac ! Jadan je, malo nestabilan, a ako ti se vrti u glavi, nemoj ni sjedati u njega! Nakon ljubazne dobrodošlice i međusobnog upoznavanja, tokom kojeg hodža otkriva svoja znatna geografska i vjerska znanja, i nakon šoljice dobre crne kafe, za koju tursko gostoprimstvo traži da se popije do dna, Mahmud će vas odvesti u špilju. Podrazumijeva se da ćete mu ostaviti nešto za trud, kada odete - u Mostaru smo se uvjerili da se muslimanski hodža ne srami tražiti napojnicu.

Čamcem upravlja sam hodža; snažno uže, pričvršćeno između pećine i pristaništa, služi kao veslo. Samo želim da vidim mjesto u pećini, gdje Buna izvire na površinu. To je niska pećina, široko zasvođena, koja otvara svoja usta na stražnjem zidu pećine. Taj plavi tok koji iz nje izbija tihim hukom, ta safirna dubina, oživiljena je okretnom pastrmkom koja pliva po dnu pećine! I opet imam osjećaj tajanstvene jeze, tjeskobe pred nečim nestvarnim, što se budi u nama sa svime što je još uvijek

nepoznato i neshvatljivo! Ni naš domaćin ne zna odakle dolazi Buna. – „Možda od Gacka, Nevesinja?“, sliježe ramenima.

Čamac se vraća i uže je opet labavo. U Mahmudu također ima pomalo i Venecije. Čim smo stigli na stepenice i ostavili klimave vodene saonice, on podiže kamen i baca ga u jednu od rupa. Oh, što je to? Mislim, nije li stijena beživotna? Kamene pukotine oživljavaju, a nježne ptice – golubovi – uznemireno izlijeći iz njih. Naš domaćin s ponosom promatra njihov tihi let i sa smiješkom promatra kako se iznenada smiruju, i vraćaju nazad u svoja sigurna skrovišta. Oni su njegovi.

Bilo bi pristojno da sada malo obratimo pažnju na Mahmuda. Stvarno, on je zgodan čovjek! Mislim da će vam se svidjeti i njegova visoka figura i tamno smeđe lice s gavrancrnim bradom, koje očito pokazuju južnjački karakter; bijeli zubi ponekad bljesnu uz tihi osmijeh, ali na čelu i na licu postoji ozbiljna smirenost i prezir prema životu. Da, naš je hodža punokrvni Arapin. Kako je daleko sin arapskih pustinja zalutao ovdje, pitate se? Oh, kako to često biva - vjetar sudbine. Otac mu je bio hrabar ratnik sultanove vojske.

U to je vrijeme Hercegovina još bila pod vlašću polumjeseca. A kad je Mahmud Stariji došao do kraja svoje službe, od vlasti mu je darovana ona džamija na izvoru Bune. Postao je hodža. Hram je morao biti prilično skup. Zlatne arabeske u crvenim i plavim poljima još uvijek prekrivaju ruševine zidina; čak su i danas ispisana proročanstva Kur'ana i mihrab sačuvan. Uz džamiju, sagrađena je Mahmudova kuća. Nema ništa posebno u njoj; na prozorima su obješeni listovi duhana, koje hodža suši i odnese u obližnju fabriku duhana. Ali hodža će vas odvesti u jednu sobu. To je njegova kućna kapela. Prilično velika, svijetla dvorana u koju ulazimo točno iz dvorišta uz nekoliko stepenica; iznutra dva zelena nadgrobna spomenika prekrivaju kosti Mahmudovih predaka. Na stubovima je kovčeg s drvenim oblikom turbana, gdje visi nekoliko ogromnih krunica, ukrašenih raznobojnim vrpčama. To su mučenici pobožnih muslimana. Okolo je pribor za bogoslužje.

Ljubazni hodža vodi nas po dvorištu oko mjesta gdje njegov brat i tetka spavaju vječni san ispod dva groba; iza dvorišta nam posljednji put klimne „Zbogom!“

„Pa, napokon!“ odahnite spokojno; „Tek će sad će biti gotovo!“ Jesam li rekla da bi izvor Bune trebao biti zadnja meta našeg hodočašća? Ne. Ako sebi date priliku, posjetili biste uzornu tursku kuću Jusuf-bega Penkovića. Svi turisti odlaze tamo, a kada i mi ne bi tako učinili, Jusuf bi se sigurno uvrijedio. Prvo pitanje: Ko je Jusuf-beg Penković? Hm, šta god želi kao najbogatiji čovjek u Blagaju. Ali ime ukazuje na to da ima čast biti begom. Vjerovatno se pitate, bili ste našli njegovo pravo ime negdje u nekom adresaru, ipak bi ste uzalud tražili, jer dragi Jusuf živi samo – u mojoj fantaziji. Pratite me onda! Jusufa smo uhvatili u blagajskoj krčmi. Međusobno predstavljanje, prijateljski stisak ruke, osmijesi, komplimenti, Jusuf je vrlo pristojan. Pogledajte samo tu pretjeranu uljudnost s nama, želi da pođemo s njim. To je Turčin vitkoga tijela, s malo orijentalnih osobina, ali zato inteligentan i gotovo ženstveno nježan. Odijelom se ne razlikuje od običnog čovjeka – samo fina tkanina njegova kaputa kao da ukazuju na zemaljsko bogatstvo. A mi već hodamo iza Jusufa, dolje u zelenu dolinu, među žućkasta polja kukuruza, gdje je njegov dom smješten prilično graciozno na obali žuboreće Bune.

Rezidencija je dvospratna, a temeljni zid je u potpunosti obložen crnim drvetom - malo dvorište ispred kuće i slijeva uza zid su gospodarske zgrade. Istina, ništa posebno. „Ovakvo nešto vidimo i kod nas!” - rekao bi neko bijesno - „Zar je to ta, dobro namještena kuća?”

Oh, naravno, naravno, na prvi pogled, potpuno obično gnijezdo; i uzalud ga pokušavam uljepšati, nekom vrstom poetske analogije, ili da ga ukrasim usporedbom - kako i priliči cvjetnom stilu - da bude ukrašen. Pocrnjeli Penkovićev - selamluk (soba u starim bogatim muslimanskim kućama za primanje gostiju. - op.prev.) u meni nije zapalio ni iskru vatrenije poezije. Ali ipak. Šta je s visokim, lijepo ostakljenim prozorima, s drvenim, debelim rešetkama, sa zlatnim sjajem u vitražu? A što je sa sobom iza njih, s izbačenom sobom iznad zaljeva, u koju je zalutala nametljiva zraka sunca i gdje je sada lagana večernja sjena? Samo mi recite kakvu tajnu krije taj tajnoviti par prozora?

Strpljenje, molim vas; znat ćete čim budemo ušli iza njih. Tajna Jusufova domaćinstva je - harem.

Oh, harem! Bog zna šta sam zamislila pod tom riječju! „Hiljadu i jedna noć” uskočila je na moje putovanje; pred očima su mi se zapleli jarko tkani zidovi tapeta, mekani perzijski ćilimi i niska sofa od brokata; lijepa Turkinja, tamne puti, očiju crnih poput noćne tmine; sa skupim svilenim haljama i zlatnim narukvicama od bisera. Zbog toga sam se spotaknula o par mekanih cipela tačno u prolazu. Bile su to čizme za šetnju, ali čini mi se da pripadaju Jusufovoj ženi. U blizini je bilo nekoliko drugih, ali većih i dobro urađenih. Turska žena u prolazu izuje cipele; kod kuće hoda - kao što nesumnjivo pretpostavljate - bosa. Bilo je dobro što je Jusuf prvi požurio kući da skrene pažnju na nas - inače bi se prepali moje sjevernjačke nespretnosti! Pitate li se zašto je moj Jusuf pažljiv? Inače nije moguće; ali šta ako bi neko od vas, dragi čitaoci - (i ovaj put to ime možete uzeti doslovno, jer čitaocima je dopušteno tako nešto bez prigovora) susreo Mafru (Jusufova žena) negdje na stepenicama. - Užas! Vjerujte mi, moja savjest se pokreće u meni, jer namjeravam izdati nešto što Jusuf skriva, poput bisera u školjci! Pa idem gore po drvenom glatkom stubištu!

Stojimo u opeknom popločanom prednjem dijelu, odakle vrata vode do prebivališta na lijevoj strani. Prva soba je nepravilna kuhinja, ostale su, koliko znam, sobe Jusufa i Mafre.

Naš domaćin nas vodi desno, u svoj salon za dobrodošlicu.

Par prozora s rešetkama baca obojenu svjetlost u sobu na mekana, niska odmorišta. Crvenkasti odsjaj njegova očaravajućeg života u cvijeću šivaćih radova, vijuga kroz sivoplavu tkaninu mekih jastuka, koji ispunjavaju cijeli prostor ispod prozora i kroz čitavu širinu sobe. - „Izvolite”, čuje se glas Jusufa, blag i ugodan. Pa, izvolite, izvolite, sjednite, ali s gracioznošću i elegancijom koju propovijeda bonton! I danas se smijem sjećanju na sramotu koju nam ovaj poziv napravio.

Sjeli smo gotovo jednako graciozno, a on je, kao i svi koji imaju dobru dušu - podvukao stolac! Oči troje sluga gledaju nas od glave do pete kroz otvorena vrata salona. Među njima je i Fatima, kći kuće, u crnoj baršunastoj kapi bogato izvezenoj zlatom. Ne znam kakvo čudo gledaju u nama - da ih ni brzi Jusufov dolazak ne

uznemirava, koji u kuhinji traži za nas „moccu“.

Na cesti čovjek otvrdne – pa prestanimo primjećivati znatiželjne poglede i u međuvremenu pogledajmo Jusufovu sobu.

To je pravi muzej. Na zidovima su posvuda obješeni dragocjeni oklopi, pa od iskrivljenih handžara s ručkama od slonovače do dugih turskih pušaka, gusto ukrašenih sedefom i srebrom. Nasuprot vrata, zid svijetli zlatnim konjskim samarom, a odmah ispod, iza kovane željezne crne rešetke, u plitkoj niši, krije se ferman, odnosno diploma kojom je njegov otac unaprijeđen u bega. U drugom uglu, pored raznih drangulija, leži kolekcija „turskih“ lula, od kojih mnoge, poput ostalih nagomilanih stvari, dolaze iz samog Istanbula. Ono što je kupljeno u „Stambolu“ - i s kakvom samo posebnom pobožnošću izgovaraju to ime - premašuje sve ostalo po cijeni.

Molim vas, nemojte misliti, dragi čitaoci, da je čak i ovo pripovijedanje jednostavna izmišljotina. Tvrdim da je Jusufov salon ovdje istinito opisan, ali dodaci se - kao što možete lako pogoditi - ne temelje u mojoj, već u Jusufovoj glavi. Međutim, on već stoji ispred nas i na pladnju nosi hrpu malih šoljica napunjenih vrućom kafom. Ne odbijajte i pijuckajte samo u malim gutljajima uz pažljivo zastajkivanje kako ne biste opekli jezik!

Nakon ispijanja kafe započinje izlaganje. Domaćin će vam pokazati i mnoge druge znamenitosti od svojih predaka, koje s pedantnom pažnjom čuva, ali na kraju razgovor okrene na – politiku. O tome govori s neprikrivenom pristrasnošću, a posebno od nas Čeha, želi znati pravu sliku nacionalne borbe. Napokon, bili smo zaprepašteni i svugdje smo bili ugodno iznenađeni znanjem o našim uslovima i političkim borbama, koje su pokazivali čak i naša obična braća na jugu i u udaljenim selima na mnogim mjestima. Uz dobru cigaru, koju je Jusuf ponudio gospodi iz našeg društva, razgovor teče mirno. Neko je pitao Jusufa što misli o načinu na koji smo stekli svoja prava?

„Šta mislim o tome?“ kaže domaćin. „Vjerujem da ste još uvijek malo odlučni i snažni i da još puno toga morate podnijeti.“ Prema tome, kad bi Jusufa premjestili nama, u naše žarište, nesumnjivo bi postao radikal.

Kaže, da je mnogim damama izuzetno dosadno kad se započne priča o politici. Pa dobro, ostavimo gospodu u državno-filozofskom razgovoru i zasad posjetimo gospodu Mafru. Ona je Jusufova žena. Gospodo, bi li htjeli biti ovdje s nama? Tako mi je žao! Poštovana gospodo, ni ovdje nema jednakosti. Ne smijete biti s nama. Predajte ovu činjenicu kritičkoj analizi, strogoj, ljutitoj ili veseloj, kako želite - ali ona neće doći do naših ušiju i do sluha gospođe Mafre!

U međuvremenu, kad smo došli do kuhinje, opet lijepo sjednemo, na nisko postavljene cvjetne jastuke, a iza nas je sva ženska čeljad, s malom Fatimom na čelu, krenula u dnevnu sobu. Mafra nas dočekuje s dostojanstvenim mirom gospodarice kuće; u širokim dimijama od svijetle cvjetne svile, u prsluku iste boje i u majušnoj baršunastoj kapici, prekrivenoj na čelu nizovima sa zlatnim novcem, djelujući vrlo slikovito. Tada se pojam slikovitosti - šarenilo - ne uzima uvijek usko s pojmom ljepote; ukus i moda ovdje igraju veliku ulogu. Žene na Orijentu uživaju u dimijama; ali uz sav sjaj svilene bogate boje, uz raskoš utkanih cvjetova, njihovo nošenje - pogotovo kad

ih žena nosi na blatnoj ulici - nije estetski ugodno.

Jusuf ima samo jednu ženu. Međutim, u Mostaru ima imućnijih muslimana čiji harem ima dvije ili tri žene - u Jusufovom domaćinstvu samo majka nadopunjuje njegovo haremsko društvo. A Jusuf je već tu s nama da predstavi svoju suprugu, majku i kćer. Majka, pričljiva i prilično susretljiva starica, nije ni ustala s jastuka kad smo ušli. Njezino odijelo od šarene, ali sasvim jednostavne tkanine upečatljivo se razlikovalo od svile koja se nosila u kući.

Barem sam je tako odmah prepoznala iz razgovora koji je Mafra vodila s nama. Pitali su, na primjer: Kako je vaš domaćin (muž)? Skupili su se, vođeni znatiželjom, jedno preko drugog i svima im je bio cilj samo da što više saznaju o nama. U isto vrijeme, Mafra ne razumije da uz njezinu pomoć i dopuštenje imam neke dojmove i razne informacije s lica mjesta.

Bila je vrlo zadovoljna kada je, pola iz moga govora, pola iz mojih gestikulacija, saznala da želim napisati nešto o njoj u knjizi.

Mafra je žena nježnog lica, prilično lijepa, plemenita, ali vrlo bolesnog izgleda. Međutim, željela bih znati koja od turskih žena, u slučaju velikog nedostatka kretanja i teškim ograničenjem slobode, može biti potpuno zdrava? Već je poznata bosanska liječnica u tom zlu vidjela porijeklo čestih bolesti i velike anemije kod turskih žena. I to sasvim s pravom: uostalom, članice boljih turskih porodica paze samo na domaćinstvo; ručni rad, ponekad i posjete, su njezini glavni poslovi.

O žene turske! Čeh u jednoj bajci o Istoku kaže da su daleko iza naših, ali zapravo bi trebao reći da se ne mogu uspoređivati. Njihov mentalni horizont zapravo se ne širi dalje od tapeta na zidovima harema.

Također odmah pristupa visokom i lijepom ormaru koji s niskim sofama čini sav namještaj harema. Pokazat će nam cijelu svoju garderobu. Hvalisanje haljinom je velika radost Turkinja; svaki komad će se raširiti pred vašim očima, kao da život pred vama otvara.

Međutim, ta se slabost može opravdati; vidite Turkinje u svim lijepim odjevnim predmetima njihovog vlastitog rada.

Prije nego što nam Mafra pokaže svo svoje bogatstvo, poslat će čeljad po „slatko“, kojim nas namjerava počastiti. „Slatko“ je voće namočeno prvo u vodu s limunom, da ne počne truliti, a zatim u otopljeni šećer.

Tako ćemo se uz „slatko“ diviti raznim komadima haljina, na kojima je vrijedna Mafrina ruka radila. Želite li, drage dame, čuti kako sam odjenula Mafru? Pa slušajte! Mafrina haljina sastoji se od širokuh dimija (hlača), pada na bosa noge, ukrašenim u žuto obojenim noktima; na tijelu se nalazi ječerma (pojas za struk s vezivanjem), preko njega ide anterija s lijepim vezom, na glavi šal ili kapica. Kad Mafra izlazi zimi, gornju odjeću pokriva ćurak (kaput), obložen lijepim krznom; međutim, kad god izađe iz kuće, lice prekriva burundžukom, tj. šalom kojim ga pokriva. Ali jedno Mafra sigurno neće propustiti: pokazati čitavoj porodici svoj nakit. Međutim, mislim da će nam i to biti zanimljivo. Volimo vidjeti zanimljive narukvice i pribadače, napravljene od zlata i

srebra, pomalo već pocrnjele. U nizovima, nježno i gipko namotanima, kako ih samo orijentalni osjećaji mogu namotati, tamnocrveni granat - ili kako Mafra kaže „groznicu” - počiva tako da se slabašni sjaj bisera uz njega gotovo potpuno izgubi. Priča o nakitu gospođe Mafre prilično je iscrpljena. Istodobno je pokupljeno i blago misli, koje je bilo zatvoreno u ove četiri ladice - i praznina se počela uvlačiti u razgovor. No, srećom tu je mala Fatima, bljedoliko i pomalo nezdravo dijete, ali vrlo pristojno i nježno. Njezina majka s ponosom i prkosom prati naš pogled, koji je nježan i suosjećajan prema ovom malom stvorenju. Mazimo je, ali se onda sjetimo naše ostavljene gospođe; tamne sjene ulaze u sobu, i treba razmišljati o povratku.

A sada priznajte, drage dame, kako se osjećate kad napuštate zavodljivi harem i kuću Jusufovu? Niste li se malo razočarali? Ali neka vam bude utjeha, što ste upoznali djelić pravog, čistog muslimanskog domaćinstva i Turkinju u svoj svojoj prirodi.

Napokon, oprostite mi, drage dame, što sam vas izdajnički napustila - na blagajskoj cesti.

Ova moja izdaja ima i svojih razloga: prvo, ne možete zalutati, a drugo, poštovana gospoda će vas zasigurno opsjedati pitanjima o haremu bega Penkovića, a gdje ima puno priče, pšenica ne cvjeta! Vidimo se negdje u Mostaru !!

(Preveo: Armin Džabirov)

Rizzina ulica (danas Šantićeva), 1910-ih

Nemamo pojma jesu li ljepotice ili bakice, 1895.

Josef Kalis je rođen je u obitelji urara Hořice Jana Kalisa i njegove supruge Ane. Završio je gimnaziju, a zatim i pravni fakultet u Pragu. Nakon toga radio je u uredu financijskog tužitelja u Pragu. Godine 1879. je došao u Rychnov i tu otvorio odvjetničko društvo. U godinama 1884. – 1890. bio je gradonačelnik tog mjesta. U vlastitoj nakladi je objavio osam knjiga putopisna sadržaja među kojima je „Cesta po Dalmaciji, Černé Hoře a Bosně” (Putovanje Dalmacijom, Crnom Gorom i Bosnom) objavljena 1895. g., u kojoj je opisao i svoj posjet Mostaru, a prijevod dijela koji opisuje naš grad donosimo ovdje:

Vožnja novom uskotračnom željeznicom od Metkovića preko Mostara do Sarajeva vrlo je zanimljiva, dio rute od Mostara do Ivan-planine ispred Sarajeva čak se može nazvati romantičnim.

Iz Metkovića prvo idemo širokom dolinom Neretve. Dolina je u početku ravna, zelena, ponekad se odvaja u veće kotline. S obje strane okružen je visokim, golim brežuljcima, koja imaju isti izgled kao i brda susjedne Dalmacije. U zelenoj nizini uz Neretvu, koja čini lijep kontrast sivim stijenama oko nje, uzgaja se izvrstan hercegovački duhan, koji se iz cijele regije prevozi u skladište u Ljubuškom. Na polja duhana, obraća se posebna pažnja. Ljudi ovdje uživaju u relativnoj dobrobiti koju pruža uzgoj duhana. Nedaleko od dalmatinske granice, prvi turski grad Počitelj, nalazi se na čudnoj lokaciji. Dolina Neretve tu se širi u prostraniju kotlinu i s desne strane vidimo jajastu, udubljenu stijenu, u koju je kao plastična slika umetnut turski grad s kupolama i minaretima.

Nešto prije Mostara, kojem se približavamo nakon dvosatne vožnje, izgled krajolika će se promijeniti. Iz šire doline Neretve, ulazimo kroz uski prolaz između brda, kroz koji gornja Neretva prodire u nizinu i uskoro ćemo biti na mostarskoj stanici. Ovdje je na nama da se podvrgnemo reviziji putnih isprava, jer se na okupiranom teritoriju na kretanje stranaca vrlo strogo pazi. Činjenica da je policijski inspektor Čeh, baš nas i ne čini sretnima. (Slično je i u Sarajevu).

Mostar je jedan od onih gradova čiji će prikazi najvjerojatnije odgovarati stvarnosti. Leži u neravnoj, kvrgavoj dolini kroz koju rijeka Neretva teče duboko probijenim koritom. Preko rijeke prelazi, u svojevrsnom nesrazmjeru u dužini, visoki, sa samo jednim lukom za pješake i magarce, stari rimski most, iz kojeg potječe ime mjesta. Ovaj most, koji se može vidjeti s gotovo svih strana, gradu zaista daje poseban, karakterističan izgled. Uz neravne obale divlje Neretve smjestio se slikoviti gradić s brojnim minaretima među zelenim vrtovima. Okolo iznad kotline su visoki, sivi brežuljci s golim vrhovima. Brojne utvrde kontroliraju sliv i okolicu.

Mostar sada ima oko 13 000 stanovnika, uglavnom muhamedanaca Bio je to glavni grad Hercegovine, koji, međutim, sada čini samo jednu bosansku regiju, podređenu zemaljskoj vladi u Sarajevu. Grad ima turski karakter. Kao i u svim turskim gradovima, najživlji dio grada je pazar, gdje postoji javna tržnica i gdje se nalaze i zanatske radionice. Pazar mostarski sastoji se od dvije paralelne ulice, uz uzdignutu

lijevu obalu Neretve, kao u pravokutnim terasama koje se protežu jedna iznad druge i međusobno su povezane. Postoje male prodavnice, trgovine i radionice, uglavnom otvorene prema ulici, turski kafići s tihim likovima Turaka, brijačnica itd. Život je na ulici. Posvuda je dosta prljavštine i smrada.

Kao što je živo na pazaru, tako je mrtvo u sporednim ulicama u kojima Turci obitavaju. Turske kuće do ulice, su prilično zatvorene, jer u prizemlju nemaju prozore. Prozori prvog sprata obično su prekriveni gustom drvenom mrežom (kao u ispovjedaonici). U uličicama tu i tamo zatrepere pojave zakukuljenih Turkinja, koje se obično pojavljuju u skupinama od dvije ili više. Nemamo pojma jesu li ljepotice ili bakice, jer ne samo da ne vidimo lica, već ružni, tamnozeleni, obično crveni i otrcani pokrivač, sakriva cijelo tijelo tako da se i oblici tijela ne mogu prepoznati. Stopala nećemo ni vidjeti, jer na nogama nose bezoblične, do koljena čizme od žute kože, tako da je čak i gracioznost hodanja potpuno uništena. Samo neudane djevojke (mlađe od 13 - 14 godina) imaju veću slobodu. Umjesto bijelog šala prebačenog preko usta, koji pokriva žensko lice, djevojke nose lohtušku (prozirna marama, obične crveno-bijele prugaste - op.prev.) preko glave ili mrežastu masku na licu, a na nogama nose sandale s visokim drvenim petama.

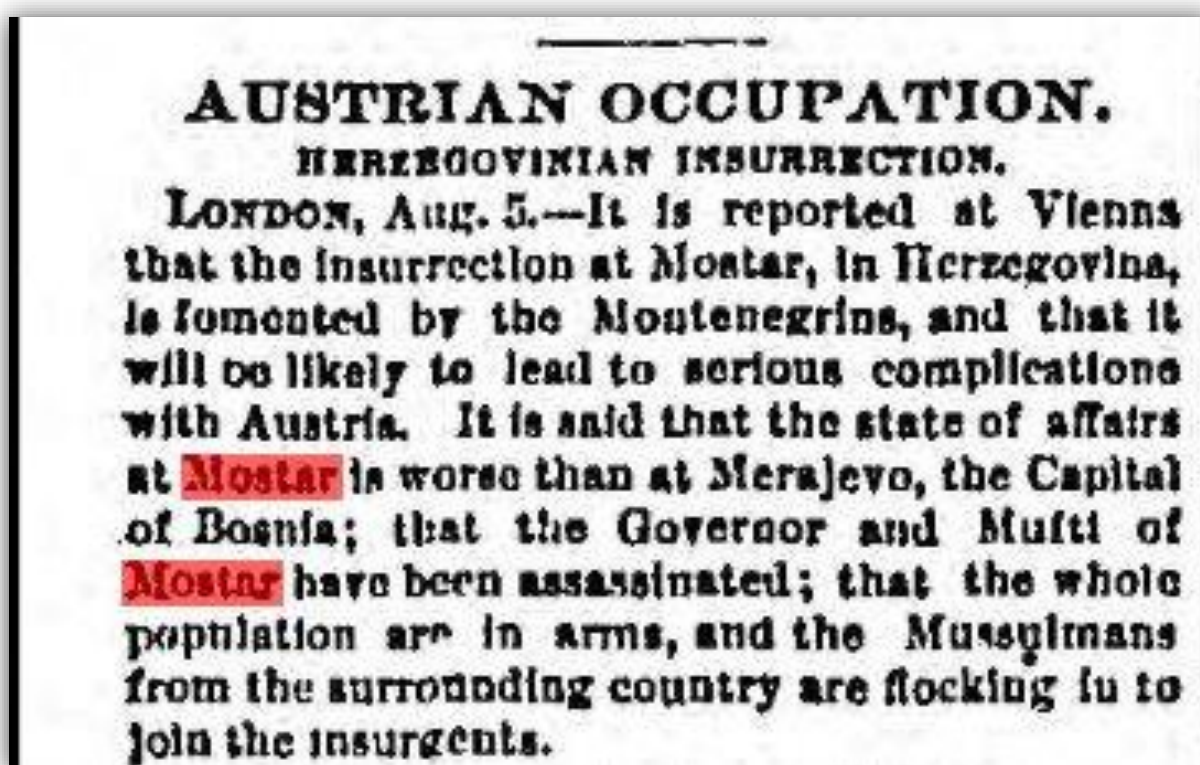
Imaju karakteristične džamije, turske molitvene kuće, kojih je u Mostaru nesrazmjerno velik broj, kao i u svakom turskom gradu. Obično ih osnivaju privatni dobročinitelji, čije ime nose. Neki od njih imaju značajnu imovinu. Imovinom upravlja „Vakuf“, muhamedanska vjerska zajednica, kojoj vlada posvećuje posebnu pažnju.

Džamijsko mjesto je obično vrlo lijepo. Ispred džamija je sjenovito dvorište, zasađeno drvećem, s vodoskokom ili otvorenim, slobodnim tekućim izvorom, gdje se Turci umivaju. Na ulazu u hram nalazi se natkrivena, često drvena dvorana, gdje Turci izuvaju cipele i ostavljaju ih, prije ulaska. Stranci, kako ne bi morali izuvati cipele, posuđuju velike čarape koje se oblače preko cipela. Iznad molitvene sobe uzdiže se kupola, a sa strane minaret. Ista slika posvuda, monotona, ali ne bez nekog pjesničkog daha. Unutrašnjost džamije, prekrivene ćilimima, je prilično prazna. Ovdje nema klupa, dok turci svoju pobožnost izvršavaju prekrštenih nogu sjedeći na zemlji. Zidovi su ukrašeni proročanstvima iz Kur'ana, u srebru i zlatu. Na čelu niše za hodžu, vjeroučitelj, koji sjedi u niši, tumači iz Kur'ana. Vjernici, su se okupili okolo prekrštenih nogu i duboko klanjaju, I pri tom gledaju u dlanove ruku. Za žene su ostavljeni zamreženi „zborovi.“

Druga posebnost je pjevanje mujezina. U svakoj džamiji nalazi se mujezin, „crkveni sluga“ i pjevač koji se ujutro, u podne i navečer uspinje na visoku galeriju munare i otegnutim, raspjevanim glasom uzvikuje molitvu u slavu Allaha na sve četiri strane svijeta. Ovo jednolično pjevanje mujezina, koje se širi od minareta do minareta, ostavlja sasvim poseban utisak. Stvarno je originalna zamisao, slaviti Boga na ovaj način. Ne može se poreći da postoji poseban pogled na svijet u islamu koji, uz svu svoju monotoniju, impresionira i poziva na razmišljanje. Osim turskog karaktera grada i slikovitog položaja, Mostar nema mnogo znamenitosti. Stanica je na desnoj obali Neretve, odakle novi željezni most sada vodi do grada. U ovom potezu nalaze se nove moderne zgrade, uredi, državni hotel Narenta itd. Posebnost okupiranih zemalja su lokalni hoteli. Domaće stanovništvo se ne brine o smještaju stranaca. Vlada nije imala drugog izbora nego izgraditi hotele na važnijim mjestima. Mostarski hotel

Narenta jedan je od najvećih. Ovdje se sve vodi na mađarski način. Na uzvisini, s lijeve strane grada uzdiže se velika pravoslavna crkva, s čije terase se pruža lijep pogled na grad i cijelu dolinu Mostara. Malo niži je konak, stara zgrada turske vlade, gdje su sada regionalni sud i vojni garnizon. Tokom Drugog ustanka 1881. godine, ova je zgrada bila poprište pogubljenja. Ljeti u Mostaru vlada užasna vrućina. Poznato je mostarsko vino, koje ima okus sličan grčkim vinima.

(Preveo: Armin Džabirov)

Vijest o ubojstvu muftije Sidiki ef. Karabega 2. 8. 1878. u zgradi Konaka u Mostaru – objavljeno u američkom listu „Chicago daily tribune”, od 6. augusta 1878.

Molitva u džamiji u sumrak, 1930

O Karelu Hansi nije sačuvano mnogo podataka. Zna se da je rođen 22. listopada 1858. u Kněžské Dvory. Godine 1919. preselio se u Prag, ali prije toga je vjerojatno boravio u Češkim Budějovicama. Prvobitno je radio kao odgovorni urednik časopisa o šumarstvu i lovstvu „Les a luh,” (Šuma i livada) i „Lesní a lovčí zřízenec” (Šumski i lovački skrbnik). Godine 1922. poduzeo je putovanje na Bliski istok, a kasnije je svoje iskustvo ugradio u knjige „Hrůzy východu” (Užasi Istoka) 1923. i „Z potulek Orientem a Harémy ve světle pravdy” (S lutanja po Orijentu i Harem u svjetlu istine, 1925. Razdoblje njegove putničke aktivnosti vezano je za turneje kada je putovao u Jugoslaviju, Zakarpatsku Ukrajinu ili Bretanju. S putovanja je svoje doživljaje pretakao u putopise, za koje je često držao i stručna predavanja. S takvog putovanja 1930. g. je nastala i knjiga „Léto pod jihoslovanským nebem” (Ljeto pod jugoslavenskim nebom), iz koje vam prenosimo prijevod dijela koji se odnosi na Mostar. Arhivski zapisi o njemu završavaju 1951. godine.

...Slatko sam spavao vozeći se do Mostara. Prekinuvši vožnju na nekoliko sati, posjetili smo grad. Mostar, slikovito raširen s obje strane Neretve, tonuo je na popodnevnom jakom suncu. Prva lijepa slika došla nam je s ćuprijem, nazvanom „Most Kralja Petra”, na brzo tekućoj Neretvi. Karakteristične kuće prekrivene pločama ili crijepovima, na pojedinim dijelovima su dobro opterećeni da ih hladna bura ne bi odnijela. Tu su i vitki minareti džamija i toranj pravoslavne crkve Svetog Trojstva, nedavno popravljen uz veliki trošak. Zatim smo s velikim zanimanjem prošetali čistim i nasutim ulicama, susrećući lokalnu omladinu, dočekujući nas slatkim „willkommen” i „daj dinar, daj dinar”...

Nakon nekog vremena, fascinirala nas je slika arhitektonske čudesnosti, „Stara ćuprija”, kameni most raspona 27 metara i 19 metara visok, čiji su prvobitni graditelji možda bili Rimljani... Turci tvrde da je ćupriju sagradio slavni sultan Sulejman II u 978. godini po hidžri - to jest 1566. godine zapadne ere. U sredini moćnog luka nalazi se natpis na turskom jeziku koji proglašava da je to luk svemoći Božje. Sa svake strane je kula, nekadašnja turska stražarnica. Ispod mosta je bila neuobičajena gužva, gdje su se brojni polugoli ljudi kupali u riječnim valovima. Mostar ima trideset džamija ili molitvenih kuća s vrlo lijepim minaretima. Stanovništvo grada je uglavnom muhamedansko. Najznamenitija od džamija je Karađozbegova, tj. džamija Crnookog, a vjeruje se da je to nekada bila crkva sv. Stjepana. No, posjet džamiji ostavili smo za večer, za vrijeme molitve...

U Mostaru i u hercegovačkom gradu Stocu, Turkinje i dalje nose posebnu vrstu feredža, a to je vanjska haljina vrlo neobična kroja. Feredža je dugi kaput do članka na nozi, širokih rukava i s kapuljačom, koja štiti glavu od kiše, a posebno od sunčevih opeklin. Šalom čvrsto prikriveno lice, nadopunjuje karakterističan izgled ljudskog bića na koje smo naišli na ulicama Mostara... Očiti dokaz da se i danas, u doba opće emancipacije turskih žena, hercegovačka muhamedanka još nije oslobodila starih običaja svijeta Islama!

Dugo smo lutali ulicama, pregledavali trgovine i poslovne izloge prepune zanimljivosti, osvježavajući se lokalnom izvrsnom vodom, koja nam je često nedostajala, i opuštajući se u prekrasnom gradskom parku...

I dok se sumrak polako širio gradom, ponovno smo se zaputili ka Karađozbegovoj džamiji kako bismo slušali večernji pjev mujezina. Nismo dugo čekali na njega, a u tihom ambijentu, svečano su pronešene svete riječi: *Allāhu ekber! Lā ilāhe illellāh! Ešhvedu enne Muhammeden resūlullāh!*

A pjesma molitve još nije ni odjeknula, kad je nekoliko vjernika ušlo u dvorište džamije kako bi obavili svečano i propisano ritualno pranje i izuli cipele ispred ulaza, prije nego što su prešli prag svetišta. Tada su ušli ili bosu ili u čarapama... Također smo i mi prišli i slušali molitvu. Svetište je bilo jarko osvijetljeno električnom svjetlošću, a vrijedni čilimi pokrivali su veći dio poda mekanim prostirkama.

Vjernici su mirno stajali jedni do drugih, po širini svetišta, a ispred njih hodža koji je tiho čitao molitve... Svi pobožno okrenuti prema istoku, prema Meki. Odjednom su, kao po zapovijedi, svi podigli ruke prema licima, dlanovima okrenutim prema van, i palčevima dodirnuli ušne resice. Zadržavajući se u tom položaju nekoliko trenutaka, nagnuli su gornji dio tijela prema naprijed i naslonili ruke na koljena. U tom su stavu muškarci ostali do trećeg dijela molitve, a onda su odjednom svi kleknuli i dodirnuli pod. Tiho, kao što su i došli, tako su nakon bogoslužja i otišli...

Napustivši džamiju, laganim korakom smo krenuli prema stanici. Ostalo nam je čitavih pet sati do odlaska. Živo i bučno bilo je u staničnoj ulici, a posebno u restoranskom dijelu hotela, uređenom ispred zgrade. Izuzetno zadovoljni večerom koja nam je postavljena, ostali smo na istom mjestu. U međuvremenu se nad gradom proširila tiha i lijepa noć i strpljivo smo se prepustili dugom čekanju na naš polazak.

Napokon, nakon dva sata ujutro, opet smo se našli u vozu i krenuli prema Sarajevu.

(Preveo: Armin Džabirov)

O priređivačima

Tibor Vrančić, rođen je 1952. g. u Subotici. Kao šestogodišnjak doseljava u Mostar gdje završava osnovnu školu, gimnaziju i ekonomski fakultet. Sve do zadnjeg rata je radio u koncernu APRO na poslovima vanjske trgovine, da bi ga posao godine 1992. odveo, prvo u Sloveniju, a nakon toga u Umag, Hrvatska gdje i danas živi. Kolekcionar je starih knjiga te starih fotografija, posebice razglednica Mostara iz austrougarskoga perioda. Dosad je samostalno objavio tri knjige, tematikama usko vezanim za Mostar. Prva knjiga „**Mostar – krhotine prošlosti**” (vlastita naklada), mozaik je slika i sjećanja na stari Mostar, a druga – „**Ćesar na ćupriji**” (izdavač Fram Ziral Mostar), povijesni je roman o posjetu cara Franje Josipa Mostaru kad je planiran atentat na njega, dok je treća naziva „**Stambol u Mostaru**” (izdavač Fram Ziral Mostar) zbirka starih tekstova o Mostaru pisanih prije stoljeća i još prije.

Godine 2020. objavio je „**Mostarski leksikon**” (izdavač Fram Ziral Mostar), još jednu knjigu o povijesti Mostara, grada prebogatim povijesnim činjenicama, osobama, događajima i građevinama od značaja, u kojoj su abecednim redom i ukratko prikazani najvažniji podaci o svim značajnim pojmovima vezanim uz povijest Mostara.

Smail Špago, rođen 1951. g. u Mostaru, gdje završava osnovnu i srednju školu, a nakon toga Elektrotehnički fakultet u Sarajevu. Do rata je radio u Mostaru, a nakon rata život ga je odveo u Njemačku, u grad Köln, gdje se i danas nalazi. Penzioner, koji ima dosta vremena za čitanje i pisanje. Posebno je aktivan na portalu Nova Sloboda iz Mostara kao i blogger na vlastitim blogovima: <http://spagosmail.blogspot.de/> i <http://spagosmail.blogger.ba/> te na zajedničkom blogu Na granici sjećanja: <http://memorylimit.blogger.ba/> na kojem su objavljeni svi tekstovi ove autorske trojke koji su u međuvremenu javno publikovani. U suradnji s Ramizom Tirom objavio je knjigu „**Na vratima džehennema**” u izdanju Udruženja logoraša Mostar, 2005. godine, zatim knjigu „**Špago – od Gradske do Švapske**”, 2014. godine, u vlastitom izdanju. Osim ovih knjiga, 2016. g. je objavio knjigu u elektronskom obliku „**Mostar kružno**”, a 2017. knjigu „**Pogled dug godinu dana**”. Obje ove knjige su postavljene na stranicu CIDOM-a.

Tibor Vrančić, Smail Špago i rahmetli Ismail Braco Čampara, a u izdanju izdavačke kuće IC štamparija Mostar, 2017. g. izdali su knjigu „**U sjeni zaborava**”, koja je pokušaj autora da slikama i kratkim zanimljivim tekstovima otrgnu od zaborava neke osobe,

kutke grada i manje poznate događaje koji su se dogodili u prošlosti Mostara. Isti trojac objavio je 2018. knjigu „**Perom i kamerom o Mostaru**” (izdavač Fram Ziral Mostar). Radi se o knjizi koja na 267 strana donosi brojne zanimljive tekstove o Mostaru koje su napisali mnogi inozemni putopisci posjećujući naš grad od 16. pa sve do početka 20. stoljeća. U knjizi su obrađeni i brojni fotografi s kraja 19. i početka 20. stoljeća (skupa s njihovim fotografijama grada) koji su kamerama ovjekovječili Mostar te stoga knjiga predstavlja jedan amalgam ova dva žanra – putopisa i fotografije. Osim toga, isti trojac je u elektronskom obliku izdao dvije knjige koje su nedavno postavljene na stranicu CIDOM-a: **Sjećanje za budućnost** (2014.), koja predstavlja usporedan pregled fotografija iz ratom razrušenog Mostara i iste objekte dvadeset godina nakon završetka ratnih dejtava. Druga knjiga naziva **Velike sitnice o Mostaru** (2014). su zbirka kratkih tekstova o poznatim i nepoznatim objektima u Mostaru.

Inače, sva trojica autora su se pojavili kao autori nekoliko priloga u dosad izdanim knjigama iz edicije „**Mostar moj grad**” (izdavač IC štamparija Mostar). Tibor Vrančić je autor četiri teksta u knjigama 1., 2., 4. i 5., a Smail Špago autor tri teksta u knjigama broj 2., 3. i 5. iz ove edicije.

Armin Džabirov, rođen 19. 3. 1979. godine u Mostaru, od majke Hate i oca Smaila. Djetinjstvo proveo na Aveniji i Rudniku, gdje i sada živi. Osnovnu i srednju elektrotehničku školu završio je u Mostaru. Dugo godina radio je u ugostiteljstvu, sada se trenutno bavi prodajom elektro materijala i opreme. Kao zaljubljenik u Mostar i njegovu istoriju, skoro petnaest godina bavi se, iz hobija i entuzijazma, istorijom Mostara i skupljanjem razne istorijske građe o njemu. Pokušava svojim radom, upoznati građane Mostara s prošlošću Mostara i zaboravljenim događajima i ljudima, kako bi Mostarci još više voljeli svoj grad te kako bi usvojili ono dobro, a odbacili ono loše iz njegove istorije. Izniman je njegov angažman na projektu CIDOM – Centar za dokumentaciju Mostar, a priključio se projektu u pravo vrijeme kako bi donio svježu krv i nove ideje u tim.

